

Й. СТАЛІН

ТВОРИ

8

ДРУКУЄТЬСЯ
ЗА ПОСТАНОВОЮ
ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМІТЕТУ
ВСЕСОЮЗНОЇ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ
(БІЛЬШОВИКІВ)

Пролетарии всех стран, соединяйтесь!

ИНСТИТУТ МАРКСА—ЭНГЕЛЬСА—ЛЕНИНА при ЦК ВКП(б)

И.В. СТАЛИН

СОЧИНЕНИЯ

О Г И З

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Москва · 1948

ПЕРЕДМОВА

Восьмий том Творів Й. В. Сталіна охоплює твори, написані з січня по листопад 1926 року.

1926 рік був першим роком розгорнутої боротьби більшовицької партії за проведення в життя генеральної настанови партії і Радянської влади на соціалістичну індустріалізацію країни.

В працях «До питань ленінізму» і «Про господарське становище Радянського Союзу і політику партії» Й. В. Сталін викриває ворожі перекручення основ ленінізму зінов'євсько-каменєвською групою, відстоює рішення XIV з'їзду ВКП(б), викриває спроби «нової опозиції» заразити партію невірою в справу перемоги соціалізму в СРСР.

В доповіді на XV конференції ВКП(б) «Про соціал-демократичний ухил в нашій партії» і заключному слові на доповідь Й. В. Сталін захищає ідейну й організаційну єдність більшовицької партії і викриває капітулянтську ідеологію та підривну, розкольніцьку роботу троцькістсько-зінов'євського блоку.

У цих творах Й. В. Сталіна розвивається ленінське вчення про можливість перемоги соціалізму в окремих країнах, обґрунтовується можливість, необхідність і міжнародне значення побудови соціалістичного суспільства в СРСР в умовах капіталістичного оточення; намічаються практичні завдання партії по соціалістичному будівництву, визначаються конкретні

ПРО БОРОТЬБУ З ПРАВИМИ І «УЛЬТРАЛІВИМИ» УХИЛАМИ

*Дві промови на засіданні Президії ВККІ
22 січня 1926 р.*

I

Я думаю, що Гансен і Рут Фішер стоять на неправильній точці зору. Вони вимагають, щоб боротьба проти правих і «ультралівих» йшла завжди і скрізь, при всяких умовах, з однаковою ударною силою, так би мовити, по справедливості. Ця точка зору справедливості і рівномірності удару проти правих і «ультралівих» при всяких умовах і при всякій обставині — є дитячою точкою зору. Так не може ставити питання політик. Питання про боротьбу з правими і «ультралівими» треба розглядати не під кутом зору справедливості, а під кутом зору вимог політичного моменту, під кутом зору політичних потреб партії в кожний даний момент. Чому у французькій партії боротьба з правими є **черговим** ударним завданням у даний момент, а в німецькій компартії **черговим** завданням є боротьба з «ультралівими»? Тому, що у французькій і німецькій компартіях становище не однакове. Тому, що політичні потреби цих двох партій у даний момент різні.

Німеччина недавно тільки вийшла з глибокої революційної кризи¹, коли партія вела боротьбу методом прямого натиску. Нині німецька компартія переживає період збирання сил і підготовки мас до майбутніх вирішальних боїв. Для досягнення старих цілей у новій обстановці метод прямого натиску зараз уже не підходить. Зараз від німецької компартії вимагається перехід до методу обхідних рухів, які мають своєю метою оволодіння більшістю робітничого класу в Німеччині. Природно, що при таких умовах в Німеччині знайшлась група «ультралівих», яка, по-школярському повторюючи старі лозунги, не зуміла або не хоче пристосуватися до нових умов боротьби, які потребують нових прийомів роботи. Звідси «ультраліві», які заважають партії своєю політикою пристосуватися до нових умов боротьби і відкрити собі дорогу до широких мас німецького пролетаріату. Або німецька компартія зламає опір «ультралівих», і тоді вона вийде на широку дорогу завоювання більшості робітничого класу, або вона цього не зробить, і тоді вона перетворить нинішню кризу в хронічну і згубну для партії. Звідси боротьба з «ультралівими» в німецькій компартії, як її чергове завдання.

У Франції ми маємо інше становище. Там глибокої революційної кризи ще не було. Там ішла боротьба в рамках легальності, з її виключно або майже виключно легальними методами боротьби. Але тепер у Франції намітилась криза. Я маю на увазі марокканську і сірійську війни і фінансові труднощі Франції². Наскільки глибока ця криза, важко ще сказати, але це все-таки криза, яка вимагає від партії сполучення легальних і нелегальних умов боротьби, вимагає від

партії максимуму більшовизації. Природно, що при таких умовах у французькій партії знайшлась група, — я маю на увазі групу правих, — яка не зуміла або не хоче пристосуватися до нових умов боротьби і яка продовжує наполягати, по інерції, на старих методах боротьби, як єдино правильних. Ця обставина, звичайно, не може не гальмувати більшовизації французької компартії. Звідси права небезпека у французькій компартії, як **чергова** небезпека. Звідси завдання боротьби з правою небезпекою, як ударне завдання французької компартії.

Кілька прикладів з історії ВКП(б). Після революції 1905 року у нас в партії теж утворилась «ультраліва» група під назвою «одзовістів», яка не зуміла або не хотіла пристосуватися до нових умов боротьби і не визнавала методу використання легальних можливостей (Дума, робітничі клуби, страхові каси та ін.). Відомо, що Ленін вів рішучу боротьбу з цією групою, і партії вдалося вийти на правильну дорогу після того, як вона встигла перебороти цю групу. Те саме було у нас після революції 1917 року, коли «ультраліва» група³ виступала проти Брестського миру. Відомо, що і ця група була розбита нашою партією на чолі з Леніним.

Про що говорять всі ці факти? Про те, що питання про боротьбу з правими і «ультралівими» треба ставити не абстрактно, а конкретно, залежно від політичної обстановки.

Чи випадково, що французи входять в Президію Виконавчого Комітету Комуністичного Інтернаціоналу з резолюцією проти правих елементів своєї партії, а німці з резолюцією проти «ультралівих»?

Звичайно, не випадково. У кого що болить, той про те і говорить.

Тому точка зору справедливості і однаковості удару проти правих і «ультралівих» неспроможна.

Саме тому я запропонував би в проекті резолюції про «ультралівих» у Німеччині викреслити фразу, яка говорить про те, що в німецькій компартії боротьба повинна бути загострена в однаковій мірі як проти правих, так і проти «ультралівих». Я пропоную викреслити цю фразу з тієї ж причини, з якої була викреслена з резолюції про правих у французькій компартії фраза про загострення боротьби проти «ультралівих». Що з правими і «ультралівими» треба боротися завжди і скрізь — це абсолютно правильно. Але питання йде тепер не про це, а про те, саме на чому слід у даний момент загострити питання у Франції, з одного боку, і в Німеччині, з другого боку. Я думаю, що у французькій компартії треба загострити питання на боротьбі з правими, бо цього вимагає політична необхідність в даний момент; а в німецькій компартії треба загострити питання на боротьбі з «ультралівими», бо цього вимагають політичні потреби німецької компартії в даний момент.

Яке становище проміжної групи в німецькій компартії, групи Рут Фішер — Маслов, коли розглядати це питання з щойно викладеної точки зору? Група ця, по-моєму, дипломатично прикриває «ультраліву» групу Шолема. Група Рут Фішер — Маслов, не солідаризуючись відкрито з групою Шолема, робить, однак, все від неї залежне для того, щоб ослабити удар партії проти групи Шолема. Група Рут Фішер — Маслов перешкоджає, таким чином, Центральному

Комітетові німецької компартії перебороти і ліквідувати «ультраліві» передсуди німецької компартії. Тому німецька компартія повинна повести рішучу боротьбу з цією групою, з групою Рут Фішер — Маслов. Або група Рут Фішер — Маслов буде розбита, і тоді партія дістане змогу подолати нинішню кризу в боротьбі з групою Шолема, або німецька компартія піддається дипломатичним виверткам групи Рут Фішер — Маслов, і тоді боротьба буде програна на користь Шолема.

II

Мені здається, що Гансен у справі внутріпартійної ідейної боротьби проповідує якусь попівську мораль, яка зовсім не личить комуністичній партії. Він, як видно, не проти ідейної боротьби. Але він хотів би вести цю боротьбу так, щоб з цього не виходило ніякого дискредитування вождів опозиції. Я мушу сказати, що такої боротьби не буває в природі. Я мушу сказати, що хто допускає боротьбу лише при умові відсутності будь-якої компрометації вождів, той фактично заперечує можливість всякої ідейної боротьби всередині партії. Чи повинні ми викривати помилки тих чи інших керівників партії? Чи повинні ми ці помилки виносити на світ божий з тим, щоб можна було виховати партійні маси на помилках керівників? Я думаю, що повинні. Я думаю, що інших шляхів для виправлення помилок не буває. Я думаю, що метод замазування помилок є не наш метод. Але з цього випливає, що внутріпартійна боротьба і виправлення помилок не можуть обійтись без тієї чи іншої компрометації тих чи інших вождів.

Це, може, і прикро, але нічого з цим не вдієш, бо ми безсилі боротися з неминучістю.

Чи повинні ми взагалі боротися і проти «ультралівих» і проти правих, — питає Гансен. Звичайно, повинні. Це питання вирішене у нас давним-давно. Не про це йде спір. Спір іде про те, на боротьбі з якою небезпекою повинні ми загострити тепер питання в двох різних партіях, у французькій і німецькій, що перебувають тепер не в однаковому становищі. Чи випадково, що французи звернулися до Президії ВККІ з резолюцією проти правих, а німці — з резолюцією проти «ультралівих»? Може, французи помилились, загострюючи питання на боротьбі проти правих? Чому ж тоді Гансен не спробував звернутися до Президії з контррезолюцією про боротьбу з «ультралівими» у Франції? Може, німці помилились, загострюючи питання на боротьбі з «ультралівими»? Чому ж тоді Гансен і Рут Фішер не спробували звернутися до Президії з контррезолюцією про загострення питання на боротьбі з правими? В чому ж справа? Та справа в тому, що у нас стоїть не абстрактне питання про боротьбу з правими і «ультралівими» взагалі, а конкретне питання про чергові завдання німецької партії в даний момент. А чергове завдання німецької компартії полягає в тому, щоб перебороти «ультраліву» небезпеку, так само, як чергове завдання французької компартії полягає в тому, щоб перебороти праву небезпеку.

Чим пояснити, наприклад, той загальновідомий факт, що компартії Англії, Франції, Чехословаччини мають уже серйозні зачіпки в професійному русі своїх країн, відкрили вже собі шлях до широким

мас робітничого класу і починають завойовувати довір'я коли не більшості, то значних мас робітничого класу, тоді як в Німеччині справа стоїть щодо цього все ще слабо? Пояснюється ця обставина, насамперед, тим, що в німецькій компартії сильні ще «ультраліви», які все ще дивляться скептично на профспілки, на лозунг єдиного фронту, на лозунг оволодіння профспілками. Всім відомо, що «ультраліви» недавно ще обстоювали лозунг «геть з профспілок». Всім відомо, що пережитки цього антипролетарського лозунга досі ще не вижиті цілком серед «ультралівих». Одно з двох: або німецька компартія зуміє швидко і рішуче вижити передсуди «ультралівих» в питанні про методи роботи в масах, розбивши вщент, ідейно розбивши, групу Шолема, або вона цього не зуміє зробити, і тоді криза в німецькій компартії може набрати дуже небезпечного напрямку.

Кажуть, що у «ультралівих» є чесні революційні робітники, яких не можна і не слід відштовхувати. Це цілком правильно. Ми і не пропонуємо їх відштовхувати. Ми і не подаємо, через це, в своєму проекті резолюції ніяких пропозицій про відштовхування або про виключення з партії будь-кого з «ультралівих», тим більше робітників. Але як підняти цих робітників до рівня свідомості ленінської партії? Як врятувати їх від тих заблуджень, в яких вони знаходяться тепер, завдяки помилкам і передсудам їх «ультралівих» вождів? Для цього існує лише один спосіб: це спосіб політичного дезавування «ультралівих» вождів, спосіб викриття тих «ультралівих» помилок, які спантеличують чесних революційних

робітників, і які заважають їм вийти на широку дорогу. Чи можемо ми допустити в питаннях ідейної боротьби в партії і політичного виховання мас гнилу дипломатичну гру, замазування помилок? Ні, не можемо. Це було б обманом робітників. Який же вихід в такому разі? Вихід один: викрити помилки «ультралівих» вождів і допомогти, таким чином, чесним революційним робітникам вибратися на правильну дорогу.

Кажуть, що удар проти «ультралівих» може викликати обвинувачення в тому, що німецька компартія поправіла. Це все дурниці, товариші. В 1908 році на загальноросійській партійній конференції⁴, коли Ленін вів боротьбу проти російських «ультралівих» і розбив їх щент, у нас теж знайшлися тоді люди, які обвинувачували Леніна в правизні, в поправінні. Проте весь світ знає тепер, що Ленін мав тоді рацію, що його точка зору була єдино революційною, а російські «ультраліві», які вихвалялися тоді «революційними» фразами, були на ділі опортуністами.

Не слід забувати, що праві і «ультраліві» є на ділі близнюки, отже, стоять на опортуністичній позиції, з тією, проте, різницею, що праві не завжди приховують свій опортунізм, а ліві завжди прикривають свій опортунізм «революційною» фразою. Ми не можемо визначати свою політику на підставі того, що можуть сказати про нас ті чи інші плетуні або обивателі. Ми повинні йти своєю дорогою твердо і упевнено, не дивлячись на те, яку ще плітку можуть вигадати про нас бездільні люди. У росіян є хороше прислів'я: «Собаки брешуть, караван проходить».

Слід було б пам'ятати нам це прислів'я: воно може нам пригодися ще не раз.

Рут Фішер говорить, що надалі може постати в німецькій компартії права небезпека, як чергове питання партії. Це цілком можливо і навіть імовірно. Але що з цього випливає? Рут Фішер робить з цього той дивний висновок, що удар проти «ультралівих» в Німеччині, які зараз **уже** становлять реальну небезпеку, повинен бути ослаблений, а удар проти правих, які **можуть** створити серйозну небезпеку в **майбутньому**, повинен бути тепер же посилений. Нетрудно зрозуміти, що така постановка питання трохи смішна і в корені неправильна. До цієї смішної позиції могла домовитися лише проміжна дипломатична група, група Рут Фішер — Маслов, яка намагається ослабити боротьбу партії проти «ультралівих» і тим врятувати, вивести з-під удару, групу Шолема. В цьому єдиний смисл пропозиції Рут Фішер. Я думаю, що і у Франції повинна існувати така сама проміжна дипломатична група, яка намагається прикрити ласкавими словами праві елементи французької компартії. Тому боротьба з проміжними дипломатичними групами як у німецькій, так і у французькій партіях, становить чергове завдання дня.

Рут Фішер запевняє, що прийняття резолюції проти «ультралівих» в Німеччині може лише загострити становище всередині партії. Я думаю, що Рут Фішер хоче затягти кризу в німецькій компартії, зробити її тривалою і перетворити її в хронічну кризу. Через це ми не можемо піти по шляху Рут Фішер, незважаючи на всю її дипломатію і ласкаві слова про мир в партії.

Я думаю, товариші, що в німецькій партії вже викристалізувалися серйозні марксистські елементи. Я думаю, що нинішнє робітниче ядро німецької компартії є те саме марксистське ядро, яке необхідне німецькій компартії. Підтримати це ядро і допомогти йому в боротьбі з усякими ухилами, насамперед з «ультралівим» ухилом, — таке завдання Президії ВККІ. Тому ми повинні прийняти резолюцію проти «ультралівих» в Німеччині.

*«Правда» № 40,
18 лютого 1926 р.*

ПЕРЕДМОВА

ДО ПЕРШОГО ВИДАННЯ ЗБІРНИКА

«ПИТАННЯ ЛЕНІНІЗМУ»⁵

Однією з основних частин цього збірника треба вважати брошуру «Про основи ленінізму»⁶. Ця брошура вперше була випущена в світ майже два роки тому, в травні 1924 року. Тепер вона виходить в цьому збірнику другим виданням. За ці два роки сплило багато води: партія пережила дві дискусії, випущено цілий ряд брошур і посібників по ленінізму, стали на чергу нові практичні питання соціалістичного будівництва. Зрозуміло, що нові питання, які виникли за ці два роки, так само як результати дискусій, що мали місце після виходу брошури, не могли бути враховані в цій брошурі. Зрозуміло також, що конкретні питання нашого будівництва (неп, держкапіталізм, питання про середнє селянство і т. д.) не могли бути повністю висвітлені в маленькій брошурі, що є «конспективним викладом основ ленінізму». Ці і подібні їм питання могли бути висвітлені лише в подальших брошурах автора («Жовтнева революція і тактика російських комуністів»⁷, «До підсумків робіт XIV конференції РКП(б)»⁸, «Питання і відповіді» і т. д.), що увійшли до складу цього збірника і

органічно зв'язані з основними положеннями, викладеними в найпершій брошурі «Про основи ленінізму». Ця обставина цілком виправдує вихід у світ цього збірника, що є, таким чином, єдиною і цілісною працею в питаннях ленінізму.

Остання дискусія на XIV партз'їзді підвела підсумок ідеологічній і будівній роботі партії за останній період, за період з XIII по XIV з'їзд. Вона дала разом з тим деяку перевірку положень, висунутих у свій час «ноюю опозицією». Дозволено спитати: які підсумки цієї перевірки?

*Й. В. Сталін. До питань ленінізму.
М.—Л., 1926*

ДО ПИТАНЬ ЛЕНІНІЗМУ

ЛЕНІНГРАДСЬКИЙ
ОРГАНІЗАЦІЇ ВКП(б)
ПРИСВЯЧУЮ

Й. СТАЛІН

I

ВИЗНАЧЕННЯ ЛЕНІНІЗМУ

В брошурі «Про основи ленінізму» дано відоме визначення ленінізму, яке набуло, як видно, прав громадянства. Воно говорить:

«Ленінізм є марксизм епохи імперіалізму і пролетарської революції. Точніше: ленінізм є теорія і тактика пролетарської революції взагалі, теорія і тактика диктатури пролетаріату особливо»¹⁰.

Чи правильне це визначення?

Я думаю, що правильне. Воно правильне, по-перше, тому, що правильно вказує на історичні корені ленінізму, характеризуючи його як марксизм **епохи імперіалізму**, на противагу деяким критикам Леніна, які неправильно думають, що ленінізм виник після імперіалістичної війни. Воно правильне, по-друге, тому, що правильно відзначає міжнародний характер ленінізму, на противагу соціал-демократії, яка вважає ленінізм застосовним лише в національно-російській обстановці. Воно правильне, по-третє, тому, що правильно відзначає органічний зв'язок ленінізму з ученням Маркса, характеризуючи його як **марксизм епохи імперіалізму**, на противагу деяким критикам

ленінізму, які вважають його не дальшим розвитком марксизму, а лише відновленням марксизму і застосуванням його до російської дійсності.

Все це, начебто, не потребує особливих коментарів.

Проте в нашій партії є, виявляється, особи, які вважають за потрібне визначити ленінізм дещо інакше. Ось, наприклад, Зінов'єв думає, що:

«Ленінізм є марксизм епохи імперіалістичних воєн і світової революції, яка безпосередньо почалася в країні, де переважає селянство».

Що можуть означати слова, підкреслені Зінов'євим? Що значить вводити у визначення ленінізму відсталість Росії, її селянський характер?

Це значить перетворювати ленінізм з інтернаціонального пролетарського вчення в продукт російської самобутності.

Це значить грати на руку Бауеру і Каутському, які заперечують придатність ленінізму для інших країн, капіталістично більш розвинених.

Нічого й казати, що селянське питання має для Росії дуже важливе значення, що країна у нас селянська. Але яке значення може мати цей факт для характеристики основ ленінізму? Хіба ленінізм виробився тільки на ґрунті Росії і для Росії, а не на ґрунті імперіалізму і не для імперіалістичних країн взагалі? Хіба такі праці Леніна, як «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму»¹¹, «Держава і революція»¹², «Пролетарська революція і ренегат Каутський»¹³, «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі»¹⁴ і т. д., мають значення тільки для Росії, а не для всіх імперіалістичних країн взагалі? Хіба ленінізм

не є узагальнення досвіду революційного руху **всіх** країн? Хіба основи теорії і тактики ленінізму не придатні, не обов'язкові для пролетарських партій **всіх** країн? Хіба Ленін не мав рації, кажучи, що «**більшовизм придатний як зразок тактики для всіх**»? (див. т. XXIII, стор. 386). Хіба Ленін не мав рації, говорячи про «**міжнародне значення*** Радянської влади й основ більшовицької теорії і тактики»? (див. т. XXV, стор. 171 — 172). Хіба не правильні, наприклад, такі слова Леніна:

«В Росії диктатура пролетаріату неминуче повинна відзначатися деякими особливостями в порівнянні з передовими країнами внаслідок дуже великої відсталості і дрібнобуржуазності нашої країни. Але основні сили — і основні форми суспільного господарства — в Росії ті самі, як і в усякій капіталістичній країні, так що **особливості ці можуть стосуватися тільки не найголовнішого**»* (див. т. XXIV, стор. 508).

Але коли все це вірно, чи не виходить з цього, що визначення ленінізму, дане Зінов'євим, не може бути визнане правильним?

Як узгодити це національно-обмежене визначення ленінізму з інтернаціоналізмом?

II

ГОЛОВНЕ В ЛЕНІНІЗМІ

В брошурі «Про основи ленінізму» сказано:

«Дехто думає, що основне в ленінізмі — селянське питання, що вихідним пунктом ленінізму є питання про селянство, про його роль, його питому вагу. Це зовсім невірно. Основним питанням у ленінізмі, його відправним пунктом є не селянське питання, а питання про диктатуру пролетаріату, про умови її

* Курсив мій. Й. Ст.

завоювання, про умови її зміцнення. Селянське питання, як питання про союзника пролетаріату в його боротьбі за владу, є питання похідне»¹⁵.

Чи правильне це положення?

Я думаю, що правильне. Це положення цілком випливає з визначення ленінізму. Справді, якщо ленінізм є теорія і тактика пролетарської революції, а основним змістом пролетарської революції є диктатура пролетаріату, — то ясно, що головне в ленінізмі полягає в питанні про диктатуру пролетаріату, в розробленні цього питання, в обґрунтуванні і конкретизації цього питання.

Проте Зінов'єв, як видно, не згоден з цим положенням. У своїй статті «Пам'яті Леніна» він говорить:

«Питання про роль селянства, як я уже сказав, є **основним питанням*** більшовизму, ленінізму».

Це положення Зінов'єва, як бачите, цілком випливає з неправильного визначення ленінізму, даного Зінов'євим. Тому воно так само неправильне, як неправильне його визначення ленінізму.

Чи правильна теза Леніна про те, що диктатура пролетаріату є «корінним змістом пролетарської революції»? (див. т. XXIII, стор. 337). Безумовно, правильна. Чи правильна теза про те, що ленінізм є теорія і тактика пролетарської революції? Я думаю, що правильна. Але що ж з цього виходить? А з цього виходить те, що основним питанням ленінізму, його відправним пунктом, його фундаментом є питання про диктатуру пролетаріату.

* Курсив мій. Й. Ст.

Хіба це не вірно, що питання про імперіалізм, питання про стрибкоподібний характер розвитку імперіалізму, питання про перемогу соціалізму в одній країні, питання про державу пролетаріату, питання про радянську форму цієї держави, питання про роль партії в системі диктатури пролетаріату, питання про шляхи будівництва соціалізму, — що всі ці питання розроблені саме Леніним? Хіба це не вірно, що саме ці питання і становлять основу, фундамент ідеї диктатури пролетаріату? Хіба це не вірно, що без розроблення цих основних питань розроблення селянського питання з точки зору диктатури пролетаріату було б немислиме?

Що й казати: Ленін був знавцем селянського питання. Що й казати: селянське питання, як питання про союзника пролетаріату, має дуже важливе значення для пролетаріату і є складовою частиною основного питання про диктатуру пролетаріату. Але хіба не ясно, що якби не стояло перед ленінізмом основне питання про диктатуру пролетаріату, то не було б і похідного питання про союзника пролетаріату, питання про селянство? Хіба не ясно, що якби не стояло перед ленінізмом практичне питання про завоювання влади пролетаріатом, то не було б і питання про союз з селянством?

Ленін не був би найвидатнішим пролетарським ідеологом, яким він, безсумнівно, є, він був би простим «селянським філософом», яким його нерідко малюють закордонні літературні обивателі, якби він вів розроблення селянського питання не на базі теорії і тактики диктатури пролетаріату, а помимо цієї бази, поза цією базою.

Одно з двох:

або селянське питання є головне в ленінізмі, і тоді ленінізм не придатний, не обов'язковий для країн капіталістично розвинених, для країн, що не є селянські країни;

або головне в ленінізмі є диктатура пролетаріату, і тоді ленінізм є інтернаціональне вчення пролетарів усіх країн, придатне і обов'язкове для всіх без винятку країн, в тому числі і для капіталістично розвинених.

Тут треба вибирати.

III

ПИТАННЯ ПРО «ПЕРМАНЕНТНУ» РЕВОЛЮЦІЮ

В брошурі «Про основи ленінізму» «теорія перманентної революції» розцінюється як «теорія» недооцінки ролі селянства. Там сказано:

«Ленін воював, виходить, з прихильниками «перманентної» революції не з приводу питання про безперервність, бо Ленін сам стояв на точці зору безперервної революції, а з приводу недооцінки ними ролі селянства, яке є величезним резервом пролетаріату»¹⁶.

Ця характеристика російських «перманентників» вважалася до останнього часу загальновизнаною. Все ж вона, будучи взагалі правильною, не може бути, однак, визнана вичерпною. Дискусія 1924 року, з одного боку, і старанний аналіз праць Леніна, з другого боку, показали, що помилка російських «перманентників» полягала не тільки в недооцінці

ролі селянства, але й в недооцінці сил і здатностей пролетаріату повести за собою селянство, в невірі в ідею гегемонії пролетаріату.

Тому в своїй брошурі «Жовтнева революція і тактика російських комуністів» (грудень 1924 р.) я розширив цю характеристику і замінив її іншою, більш повною. Ось що сказано в цій брошурі:

«Досі відмічали звичайно **одну** сторону теорії «перманентної революції» — невіру в революційні можливості селянського руху. Тепер, для справедливості, цю сторону треба доповнити **другою** стороною — невірою в сили і здатності пролетаріату Росії» 17.

Це, звичайно, не значить, що ленінізм стояв або стоїть проти ідеї перманентної революції, без лапок, проголошеної Марксом у сорокових роках минулого століття¹⁸. Навпаки. Ленін був єдиним марксистом, який правильно зрозумів і розвинув ідею перманентної революції. Ленін відрізнявся від «перманентників» в цьому питанні тим, що «перманентники» перекручували ідею перманентної революції Маркса, перетворивши її в безживну, книжну мудрість, тоді як Ленін взяв її в чистому вигляді і зробив її однією з основ своєї теорії революції. Слід пам'ятати, що ідея переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну, дана Ленінім ще в 1905 році, є одна з форм втілення марксової теорії перманентної революції. Ось що писав з приводу цього Ленін ще в 1905 році:

«Від революції демократичної ми зараз же почнемо переходити і якраз в міру нашої сили, сили свідомого і організованого пролетаріату, почнемо переходити до соціалістичної революції».

Ми стоїмо за безперервну революцію*. Ми не спинимося на півдорозі...

Не впадаючи в авантюризм, не зраджуючи свого наукового сумління, не ганяючись за дешевенькою популярністю, ми можемо сказати і кажемо **лише одно**: ми всіма силами допоможемо всьому селянству зробити революцію демократичну, **щоб тим легше** було нам, партії пролетаріату, перейти якомога скоріше до нового і вищого завдання — революції соціалістичної» (див. т. VIII, стор. 186—187).

А ось що пише Ленін на цю тему через шістнадцять років, після завоювання влади пролетаріатом:

«Каутські, Гільфердінги, Мартови, Чернови, Хіллквіти, Лонге, Макдональди, Тураті та інші герої «II 1/2» марксизму не зуміли зрозуміти... співвідношення між буржуазно-демократичною і пролетарськи-соціалістичною революціями. **Перша переростає в другу***. Друга, мимохідь, розв'язує питання першої. Друга закріплює справу першої. Боротьба і тільки боротьба вирішує, наскільки вдається другій перерости першу» (див. т. XXVII, стор. 26).

Я звертаю особливу увагу на першу цитату, взятую із статті Леніна «Ставлення соціал-демократії до селянського руху», опублікованої 1 вересня 1905 року. Я підкреслюю це до відома тих, які все ще продовжують твердити, що Ленін прийшов нібито до ідеї переростання буржуазно-демократичної революції в революцію соціалістичну, тобто до ідеї перманентної революції, після імперіалістичної війни. Ця цитата не лишає сумнівів у тому, що ці люди глибоко помиляються.

* Курсив мій: Й. Ст.

IV

**ПРОЛЕТАРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ
І ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРІАТУ**

В чому полягають характерні риси пролетарської революції на відміну від революції буржуазної?

Різницю між революцією пролетарською і революцією буржуазною можна було б звести до п'яти основних пунктів.

1) Буржуазна революція починається звичайно при наявності більш-менш готових форм капіталістичного укладу, які вирости і дозріли ще до відкритої революції в надрах феодального суспільства, тоді як пролетарська революція починається при відсутності, або майже при відсутності, готових форм соціалістичного укладу.

2) Основне завдання буржуазної революції зводиться до того, щоб захопити владу і привести її у відповідність з наявною буржуазною економікою, тоді як основне завдання пролетарської революції зводиться до того, щоб, захопивши владу, побудувати нову, соціалістичну економіку.

3) Буржуазна революція **завершається** звичайно захопленням влади, тоді як для пролетарської революції захоплення влади є лише її **початком**, причому влада використовується як підойма для перебудови старої економіки і організації нової.

4) Буржуазна революція обмежується заміною при владі однієї експлуаторської групи іншою експлуаторською групою, через що вона не потребує зламу старої державної машини, тоді як пролетарська революція знімає з влади всі і всякі

експлуаторські групи і ставить при владі вождя всіх трудящих і експлуатованих, клас пролетарів, через що вона не може обійтися без зламу старої державної машини і заміни її новою.

5) Буржуазна революція не може згуртувати навколо буржуазії на хоч трохи тривалий період мільйони трудящих і експлуатованих мас саме тому, що вони є трудящі й експлуатовані, тоді як пролетарська революція може і повинна зв'язати їх з пролетаріатом у тривалий союз саме як трудящих і експлуатованих, якщо вона хоче виконати своє основне завдання зміцнення влади пролетаріату і побудови нової, соціалістичної економіки.

Ось деякі основні положення Леніна щодо цього:

«Одна з основних різниць, — говорить Ленін, — між буржуазною і соціалістичною революцією полягає в тому, що для буржуазної революції, яка виростає з феодалізму, в надрах старого ладу поступово створюються нові економічні організації, які змінюють поступово всі сторони феодального суспільства. Перед буржуазною революцією було тільки одне завдання — змести, відкинути, зруйнувати всі пута старого суспільства. Виконуючи це завдання, всяка буржуазна революція виконує все, що від неї вимагається: вона посилює ріст капіталізму.

В зовсім іншому становищі революція соціалістична. Чим більш відстаюю є країна, якій довелося, внаслідок зигзагів історії, почати соціалістичну революцію, тим трудніший для неї перехід від старих капіталістичних відносин до соціалістичних. Тут до завдань зруйнування долучаються нові, нечуваної трудності завдання — організаційні» (див. т. XXII, стор. 315).

«Якби народна творчість, — продовжує Ленін, — російської революції, творчість, що пройшла через великий досвід 1905 року, не створила Рад ще в лютому 1917 року, то ні в якому разі вони не могли б взяти владу в жовтні, бо успіх залежав тільки від наявності вже готових організаційних форм руху, що охопив

мільйони. Цією готовою формою стали Ради, і тому в політичній галузі нас чекали ті блискучі успіхи, той суцільний тріумфальний похід, що його ми пережили, бо нова форма політичної влади була наготові, і нам лишалось тільки кількома декретами перетворити владу Рад з того ембріонального стану, в якому вона перебувала в перші місяці революції, в законно-визнану форму, що утвердилася в Російській державі, — в Російську Радянську республіку» (див. т. XXII, стор. 315).

«Лишалися ще, — говорить Ленін, — два гігантської трудности завдання, розв'язання яких аж ніяк не могло бути тим тріумфальним походом, яким ішла в перші місяці наша революція» (див. там же, стор. 315).

«По-перше, це були завдання внутрішньої організації, які стоять перед всякою соціалістичною революцією. Відмінність соціалістичної революції від буржуазної полягає саме в тому, що в другому випадку є готові форми капіталістичних відносин, а Радянська влада — пролетарська — цих готових відносин не дістає, коли не брати найрозвиненіших форм капіталізму, які власне охопили невеликі верхівки промисловості і зовсім мало ще зачепили землеробство. Організація обліку, контроль над найбільшими підприємствами, перетворення всього державного економічного механізму в єдину велику машину, в господарський організм, який працював би так, щоб сотні мільйонів людей керувалися одним планом, — ось те гігантське організаційне завдання, яке лягло на наші плечі. При нинішніх умовах праці воно аж ніяк не допускало розв'язання на «ура», подібно до того як нам удавалося розв'язати завдання громадянської війни» (див. там же, стор. 316).

«Друга з гігантських труднощостей... — міжнародне питання. Коли ми так легко справилися з бандами Керенського, коли так легко створили владу у себе, коли ми без найменших труднощів дістали декрет про соціалізацію землі, робітничий контроль, — коли ми дістали так легко все це, то тільки тому, що умови, які склалися щасливо, на короткий момент прикрили нас від міжнародного імперіалізму. Міжнародний імперіалізм з усією міццю його капіталу, з його високоорганізованою військовою технікою, яка становить справжню силу, справжню фортецю міжнародного капіталу, ні в якому разі, ні при яких умовах не міг ужитися

поряд з Радянською республікою і через своє об'єктивне становище і через економічні інтереси того капіталістичного класу, який був у ньому втілений, — не міг в силу торговельних зв'язків, міжнародних фінансових відносин. Тут конфлікт є неминучим. Тут найбільша трудність російської революції, її найбільша історична проблема: необхідність розв'язати завдання міжнародні, необхідність викликати міжнародну революцію» (див. т. XXII, стор. 317).

Такі внутрішній характер і основний смисл пролетарської революції.

Чи можна проробити таку корінну перебудову старих, буржуазних порядків без насильної революції, без диктатури пролетаріату?

Ясно, що не можна. Думати, що таку революцію можна проробити мирно, в рамках буржуазної демократії, пристосованої до панування буржуазії, — значить або збожеволіти і розгубити нормальні людські поняття, або відректися грубо і відкрито від пролетарської революції.

Це положення повинно бути підкреслене з тим більшою силою і категоричністю, що ми маємо справу з пролетарською революцією, що перемогла поки що в одній країні, яка оточена ворожими капіталістичними країнами і буржуазію якої не може не підтримувати міжнародний капітал.

Ось чому говорить Ленін, що:

«Визволення пригнобленого класу неможливе не тільки без насильної революції, але й без знищення того апарату державної влади, який пануючим класом створений» (див. т. XXI, стор. 373).

«Нехай спочатку, при збереженні приватної власності, тобто при збереженні влади і гніту капіталу, більшість населення висловиться за партію пролетаріату, — тільки тоді вона може і повинна взяти владу», — так говорять дрібнобуржуазні демократи,

фактичні слуги буржуазії, які називають себе «соціалістами»» (див. т. XXIV, стор. 647).

«Нехай спочатку революційний пролетаріат повалить буржуазію, зламає гніт капіталу, розіб'є буржуазний державний апарат, — тоді пролетаріат, який здобув перемогу, зможе швидко повернути на свій бік співчуття і підтримку більшості трудящих непролетарських мас, задовольняючи їх за рахунок експлуаторів» — **говоримо ми**»* (див. там же).

«Щоб завоювати більшість населення на свій бік, — продовжує Ленін, — пролетаріат повинен, по-перше, повалити буржуазію і захопити державну владу в свої руки; він повинен, по-друге, запровадити Радянську владу, розбивши в цент старий державний апарат, чим він відразу підриває панування, авторитет, вплив буржуазії і дрібнобуржуазних угодовців серед непролетарських трудящих мас. Він повинен, по-третє, **добити вплив буржуазії і дрібнобуржуазних угодовців серед більшості непролетарських трудящих мас революційним здійсненням їх економічних потреб за рахунок експлуаторів**» (див. там же, стор. 641).

Такі характерні ознаки пролетарської революції.

Які, в зв'язку з цим, основні риси диктатури пролетаріату, коли визнано, що диктатура пролетаріату є основний зміст пролетарської революції?

Ось найбільш загальне визначення диктатури пролетаріату, дане Леніним:

«Диктатура пролетаріату не є закінчення класової боротьби, а є продовження її в нових формах. Диктатура пролетаріату є класова боротьба пролетаріату, що переміг і взяв у свої руки політичну владу, проти буржуазії, яка переможена, але не знищена, не зникла, не перестала чинити опір, проти буржуазії, яка посилила свій опір» (див. там же, стор. 311).

Заперечуючи проти змішання диктатури пролетаріату з владою «загальнонародною», «загальновиборною», з владою «некласовою», Ленін говорить:

* Курсив мій. **Й. Ст.**

«Той клас, який взяв у свої руки політичне панування, взяв його, усвідомлюючи, що бере його **один***. Це міститься в понятті диктатури пролетаріату. Це поняття тоді тільки має смисл, коли один клас знає, що він один бере собі в руки політичну владу і не обманює ні себе, ні інших розмовами про «загальнонародну, загальновиборну, всім народом освячену» владу» (див. т. XXVI, стор. 286).

Це не значить, проте, що влада одного класу, класу пролетарів, який не ділить і не може ділити її з іншими класами, не потребує для здійснення своїх цілей допомоги, союзу з трудящими і експлуатованими масами інших класів. Навпаки. Ця влада, влада одного класу, може бути утверджена і проведена до кінця лише шляхом особливої форми союзу між класом пролетарів і трудящими масами дрібнобуржуазних класів, насамперед трудящими масами селянства.

Що це за особлива форма союзу, в чому вона полягає? Чи не суперечить взагалі цей союз з трудящими масами інших, непролетарських класів ідеї диктатури одного класу?

Полягає вона, ця особлива форма союзу, в тому, що керівною силою цього союзу є пролетаріат. Полягає вона, ця особлива форма союзу, в тому, що керівником держави, керівником у системі диктатури пролетаріату є **одна партія, партія пролетаріату, партія комуністів, яка не ділить і не може ділити керівництва з іншими партіями.**

Як бачите, суперечність тут тільки видима, уявна.

«Диктатура пролетаріату, — говорить Ленін, — є **особлива форма класового союзу*** між пролетаріатом, авангардом трудя-

* Курсив мій. Й. Ст.

щих, і численними непролетарськими верствами трудящих (дрібна буржуазія, дрібні хазяйчики, селянство, інтелігенція і т. д.), або більшістю їх, союзу проти капіталу, союзу з метою цілковитого повалення капіталу, цілковитого придушення опору буржуазії і спроб реставрації з її боку, союзу з метою остаточного створення і зміцнення соціалізму. Це — особливого виду союз, який складається в особливій обстановці, саме в обстановці шаленої громадянської війни, це союз твердих прихильників соціалізму з хиткими його союзниками, іноді з «нейтральними» (тоді з угоди про боротьбу союз стає угодою про нейтралітет), **союз між неоднаковими економічно, політично, соціально, духовно класами»*** (див. т. XXIV, стор. 311).

В одній із своїх інструктивних доповідей Каменев, полемізуючи з такого роду розумінням диктатури пролетаріату, говорить:

«Диктатура не є союз одного класу з другим».

Я думаю, що Каменев має тут на увазі, насамперед, одно місце з моєї брошури «Жовтнева революція і тактика російських комуністів», де сказано:

«Диктатура пролетаріату не є проста урядова верхівка, яка «вміло» «дібрана» дбайливою рукою «досвідченого» стратега» і яка «розумно спирається» на ті чи інші верстви населення. Диктатура пролетаріату є класовий союз пролетаріату і трудящих мас селянства для повалення капіталу, для остаточної перемоги соціалізму, при умові, що керівною силою цього союзу є пролетаріат»¹⁹.

Я цілком підтримую це формулювання диктатури пролетаріату, бо думаю, що воно цілком і повністю збігається з щойно наведеним формулюванням Леніна.

Я тверджу, що заява Каменева про те, що «диктатура не є союз одного класу з другим», дана

* Курсив мій. Й. Ст.

в такій беззастережній формі, не має нічого спільного з лєнінською теорією диктатури пролетаріату.

Я тверджу, що так можуть говорити лише люди, які не зрозуміли смислу ідеї змички, ідеї союзу пролетаріату і селянства, ідеї гегемонії пролетаріату в цьому союзі.

Так можуть говорити тільки люди, які не зрозуміли лєнінської тези про те, що:

«Тільки угода з селянством * може врятувати соціалістичну революцію в Росії, поки не настала революція в інших країнах» (див. т. XXVI, стор. 238).

Так можуть говорити лише люди, які не зрозуміли положення Лєніна про те, що:

«Найвищий принцип диктатури * — це підтримання союзу пролетаріату з селянством, щоб він міг вдержати керівну роль і державну владу» (див. там же, стор. 460).

Відзначаючи одну з найважливіших цілей диктатури, ціль придушення експлуататорів, Лєнін говорить:

«Наукове поняття диктатури означає не що інше, як нічим не обмежену, ніякими законами, ніякими абсолютно правилами не зв'язану владу, яка спирається безпосередньо на насильство» (див. т. XXV, стор. 441).

«Диктатура означає — візьміть це раз назавжди до відома, панове кадети, — необмежену владу, яка спирається на силу, а не на закон. Під час громадянської війни всяка влада, що перемогла, може бути тільки диктатурою» (див. т. XXV, стор. 436).

Але насильством, звичайно, не вичерпується диктатура пролетаріату, хоч без насильства не буває диктатури.

* Курсив мій. Й. Ст.

«Диктатура, — говорить Ленін, — означає не тільки насильство, хоч вона неможлива без насильства, вона означає також організацію праці вищу, ніж попередня організація» (див. т. XXIV, стор. 305).

«Диктатура пролетаріату... не є тільки насильство над експлуататорами і навіть не головним чином насильство. Економічною основою цього революційного насильства, запорукою його життєвості і успіху є те, що пролетаріат представляє і здійснює вищий тип суспільної організації праці, в порівнянні з капіталізмом. В цьому суть. В цьому джерело сили і запорука неминучої повної перемоги комунізму» (див. т. XXIV, стор. 335—336).

«Головна суть її (тобто диктатури. **Й. Ст.**) в організованості і дисциплінованості передового заgonу трудящих, його авангарду, його єдиного керівника, пролетаріату. Його мета — створити соціалізм, знищити поділ суспільства на класи, зробити всіх членів суспільства трудящими, відняти ґрунт у всякої експлуатації людини людиною. Цю мету не можна здійснити відразу, вона вимагає досить тривалого перехідного періоду від капіталізму до соціалізму, — і тому, що переорганізація виробництва річ трудна, і тому, що потрібен час для корінних перемін в усіх галузях життя, і тому, що величезна сила звички до дрібнобуржуазного і буржуазного хазяйнування може бути переборена лише в довгій, наполегливій боротьбі. Через це Маркс і говорить про цілий період диктатури пролетаріату, як період переходу від капіталізму до соціалізму» (див. там же, стор. 314).

Такі характерні риси диктатури пролетаріату.

Звідси три основні сторони диктатури пролетаріату.

1) Використання влади пролетаріату для придушення експлуататорів, для оборони країни, для зміцнення зв'язків з пролетарями інших країн, для розвитку і перемоги революції в усіх країнах.

2) Використання влади пролетаріату для остаточного відриву трудящих і експлуатованих мас від буржуазії, для зміцнення союзу пролетаріату з цими масами, для залучення цих мас до справи

соціалістичного будівництва, для державного керівництва цими масами з боку пролетаріату.

3) Використання влади пролетаріату для організації соціалізму, для знищення класів, для переходу в суспільство без класів, в соціалістичне суспільство.

Пролетарська диктатура є поєднання всіх цих трьох сторін. Жодна з цих сторін не може бути висунена як єдино характерна ознака диктатури пролетаріату, і, навпаки, досить відсутності хоч би однієї з цих ознак, щоб диктатура пролетаріату перестала бути диктатурою в обстановці капіталістичного оточення. Тому жодна з цих трьох сторін не може бути виключена без небезпеки перевернути поняття диктатури пролетаріату. Тільки всі ці три сторони, взяті разом, дають нам повне і закінчене поняття диктатури пролетаріату.

Диктатура пролетаріату має свої періоди, свої особливі форми, різноманітні методи роботи. В період громадянської війни особливо впадає в очі насильна сторона диктатури. Але з цього зовсім не випливає, що в період громадянської війни не відбувається ніякої будівничої роботи. Без будівничої роботи вести громадянську війну неможливо. В період будівництва соціалізму, навпаки, особливо впадає в очі мирна, організаторська, культурна робота диктатури, революційна законність і т. д. Але з цього знов-таки зовсім не випливає, що насильна сторона диктатури відпала або може відпасти в період будівництва. Органи придушення, армія та інші організації, необхідні тепер, в момент будівництва, так само, як в період громадянської війни. Без наявності цих

органів неможлива хоч трохи забезпечена будівнича робота диктатури. Не слід забувати, що революція перемогла поки що всього лише в одній країні. Не слід забувати, що, поки є капіталістичне оточення, буде і небезпека інтервенції з усіма наслідками, які випливають з цієї небезпеки.

V

ПАРТІЯ І РОБІТНИЧИЙ КЛАС У СИСТЕМІ ДИКТАТУРИ ПРОЛЕТАРІАТУ

Вище я говорив про диктатуру пролетаріату з точки зору її історичної неминучості, з точки зору її класового змісту, з точки зору її державної природи, нарешті, з точки зору її руйнівальних і творчих завдань, виконуваних на протязі цілого історичного періоду, який називається періодом перехідним від капіталізму до соціалізму.

Тепер нам треба поговорити про диктатуру пролетаріату з точки зору її будови, з точки зору її «механізму», з точки зору ролі і значення тих «приводів», «підойм» і «спрямовуючої сили», сукупність яких становить «систему диктатури пролетаріату» (**Ленін**) і з допомогою яких здійснюється повсякденна робота диктатури пролетаріату.

Що це за «приводи» або «підойми» в системі диктатури пролетаріату? Що це за «спрямовуюча сила»? Для чого вони стали потрібні?

Підойми або приводи — це ті самі масові організації пролетаріату, без допомоги яких неможливе здійснення диктатури.

Спрямовуюча сила — це передовий загін пролетаріату, це його авангард, який є основною керівною силою диктатури пролетаріату.

Ці приводи, підойми і спрямовуюча сила необхідні для пролетаріату тому, що без них він опинився б у своїй боротьбі за перемогу в становищі беззбройної армії перед лицем організованого й озброєного капіталу. Ці організації необхідні пролетаріатові тому, що без них він зазнав би неминучої поразки в його боротьбі за повалення буржуазії, в його боротьбі за зміцнення своєї влади, в його боротьбі за будівництво соціалізму. Систематична допомога цих організацій і спрямовуюча сила авангарду необхідні тому, що без цих умов неможлива хоч трохи тривала і міцна диктатура пролетаріату.

Що це за організації?

Це, по-перше, **профспілки** робітників, з їх розгалуженнями в центрі і на місцях у вигляді цілого ряду виробничих, культурних, виховних та інших організацій. Вони об'єднують робітників усіх професій. Це є організація непартійна. Профспілки можна назвати поголовною організацією пануючого у нас робітничого класу. Вони є школою комунізму. Вони виділяють із свого середовища кращих людей для керівної роботи по всіх галузях управління. Вони здійснюють зв'язок між передовими і відсталими в складі робітничого класу. Вони з'єднують робітничі маси з авангардом робітничого класу.

Це, по-друге, **Ради** з їх численними розгалуженнями в центрі і на місцях у вигляді адміністративних, господарських, військових, культурних та інших державних організацій, плюс незліченна кількість

самочинних масових об'єднань трудящих, які облягають ці організації і з'єднують їх з населенням. Ради є масова організація всіх трудящих міста і села. Це є організація непартійна. Ради є прямий вираз диктатури пролетаріату. Через Ради проходять всі і всякі заходи по зміцненню диктатури і будівництву соціалізму. Через Ради здійснюється державне керівництво селянством з боку пролетаріату. Ради з'єднують мільйонні маси трудящих з авангардом пролетаріату.

Це, по-третє, **кооперація** всіх видів з усіма її розгалуженнями. Це є масова організація трудящих, організація непартійна, що об'єднує їх, насамперед, як споживачів, а також, з часом, і як виробників (сільськогосподарська кооперація). Вона набуває особливого значення після зміцнення диктатури пролетаріату, в період широкого будівництва. Вона полегшує зв'язок авангарду пролетаріату з масами селянства і створює можливість втягнення останніх в русло соціалістичного будівництва.

Це, по-четверте, **спілка молоді**. Це є масова організація робітничої і селянської молоді, організація непартійна, але вона примикає до партії. Вона має своїм завданням допомагати партії в справі виховання молодого покоління в дусі соціалізму. Вона дає молоді резерви для всіх інших масових організацій пролетаріату по всіх галузях управління. Спілка молоді набула особливого значення після зміцнення диктатури пролетаріату, в період широкої культурної і виховної роботи пролетаріату.

Це, нарешті, **партія** пролетаріату. Його авангард. Її сила полягає в тому, що вона вбирає в себе всіх

кращих людей пролетаріату з усіх його масових організацій. Її призначення полягає в тому, щоб **об'єднувати** роботу всіх без винятку масових організацій пролетаріату і **спрямовувати** їх дії до однієї мети, до мети визволення пролетаріату. А об'єднувати і спрямовувати їх по лінії однієї мети абсолютно необхідно, бо без цього неможлива єдність боротьби пролетаріату, бо без цього неможливе керівництво пролетарськими масами в їх боротьбі за владу, в їх боротьбі за будівництво соціалізму. Але об'єднувати і спрямовувати роботу масових організацій пролетаріату здатний лише авангард пролетаріату, його партія. Тільки партія пролетаріату, тільки партія комуністів здатна виконати цю роль основного керівника в системі диктатури пролетаріату.

Чому?

«Тому, по-перше, що партія є збірний пункт кращих елементів робітничого класу, які мають прямі зв'язки з безпартійними організаціями пролетаріату і дуже часто керують ними; тому, по-друге, що партія, як збірний пункт кращих людей робітничого класу, є найкращою школою виховання лідерів робітничого класу, здатних керувати всіма формами організації свого класу; тому, по-третє, що партія, як найкраща школа лідерів робітничого класу, є щодо свого досвіду й авторитету єдина організація, здатна централізувати керівництво боротьбою пролетаріату і перетворити, таким чином, всі і всякі безпартійні організації робітничого класу в обслуговуючі органи і приводні паси, які з'єднують її з класом» (див. «Про основи лєнінізму»²⁰).

Партія є основна керівна сила в системі диктатури пролетаріату.

«Партія є найвища форма класового об'єднання пролетаріату» (Лєнін).

Отже: **профспілки**, як масова організація пролетаріату, що зв'язує партію з класом, насамперед по лінії виробничій; **Ради**, як масова організація трудящих, що зв'язує партію з цими останніми, насамперед по лінії державній; **кооперація**, як масова організація, головним чином, селянства, що зв'язує партію з селянськими масами, насамперед по лінії господарській, по лінії залучення селянства до соціалістичного будівництва; **спілка молоді**, як масова організація робітничої і селянської молоді, покликана полегшити авангардові пролетаріату соціалістичне виховання нового покоління і створення молодих резервів; і, нарешті, **партія**, як основна спрямовуюча сила в системі диктатури пролетаріату, покликана керувати всіма цими масовими організаціями, — така загалом картина «механізму» диктатури, картина «системи диктатури пролетаріату».

Без партії, як основної керівної сили, неможлива хоч трохи тривала і міцна диктатура пролетаріату.

Таким чином, кажучи словами Леніна, «виходить, загалом і в цілому, формально не комуністичний, гнучкий і порівняно широкий, дуже могутній, пролетарський, апарат, через який партія тісно зв'язана з класом і з масою і через який, при керівництві партії, здійснюється диктатура класу» (див. т. XXV, стор. 192).

Це, звичайно, не можна розуміти так, що партія може або повинна замінити профспілки, Ради та інші масові організації. Партія здійснює диктатуру пролетаріату. Але вона здійснює її не безпосередньо, а з допомогою профспілок, через Ради та їх

розгалуження. Без цих «приводів» хоч трохи міцна диктатура була б неможлива.

«Не можна, — говорить Ленін, — здійснювати диктатури без кількох «приводів» від авангарду до маси передового класу, від нього до маси трудящих» (див. т. XXVI, стор. 65).

«Партія, так би мовити, вбирає в себе авангард пролетаріату, і цей авангард здійснює диктатуру пролетаріату. І, не маючи такого фундаменту, як профспілки, не можна здійснювати диктатуру, не можна виконувати державні функції. А здійснювати їх доводиться **через*** ряд особливих установ знов-таки нового якогось типу, а саме: **через*** радянський апарат» (див. т. XXVI, стор. 64).

Найвищим виразом керівної ролі партії, наприклад, у нас, в Радянському Союзі, в країні диктатури пролетаріату, слід визнати той факт, що жодне важливе політичне або організаційне питання не розв'язується у нас нашими радянськими та іншими масовими організаціями без керівних вказівок партії. В **цьому розумінні** можна було б сказати, що диктатура пролетаріату є, **по суті**, «диктатура» його авангарду, «диктатура» його партії, як основної керівної сили пролетаріату. Ось що говорив Ленін з цього приводу на II конгресі Комінтерну²¹:

«Теннер говорить, що він стоїть за диктатуру пролетаріату, але диктатура пролетаріату уявляється не зовсім такою, якою її уявляємо собі ми. Він говорить, що ми розуміємо під диктатурою пролетаріату **по суті*** диктатуру його організованої і свідомої меншості.

І дійсно, в епоху капіталізму, коли робітничі маси зазнають безперервної експлуатації і не можуть розвивати своїх людських здібностей, найбільш характерним для робітничих політичних партій є саме те, що вони можуть охоплювати лише меншість свого класу. Політична партія може об'єднати лише меншість

* Курсив мій. Й. Ст.

класу, так само, як дійсно свідомі робітники в усякому капіталістичному суспільстві становлять лише меншість усіх робітників. Тому ми змушені визнати, що лише ця свідома меншість може керувати широкими робітничими масами і вести їх за собою. І коли т. Теннер говорить, що він ворог партії, але в той же час за те, щоб меншість найкраще організованих і найбільш революційних робітників указувала шлях всьому пролетаріатові, то я кажу, що різниці між нами в дійсності нема» (див. т. XXV, стор. 347).

Це, проте, не слід розуміти так, що між диктатурою пролетаріату і керівною роллю партії («диктатурою» партії) можна провести **знак рівності**, що можна **ототожнити** першу з другою, що можна **підмінити** першу другою? Ось, наприклад, Сорін говорить, що «**диктатура пролетаріату є диктатура нашої партії**». Це положення, як бачите, ототожнює «диктатуру партії» з диктатурою пролетаріату. Чи можна визнати правильним це ототожнення, залишаючись на ґрунті ленінізму? Ні, не можна. І ось чому.

По-перше. У вищенаведеній цитаті з промови Леніна на II конгресі Комінтерну Ленін зовсім не ототожнює керівну роль партії з диктатурою пролетаріату. Він говорить тільки про те, що «лише свідома меншість (тобто партія. **Й. Ст.**) може керувати широкими робітничими масами і вести їх за собою», що **саме в цьому значенні** «під диктатурою пролетаріату ми розуміємо, **по суті ***, диктатуру його організованої і свідомої меншості».

Сказати — «по суті» ще не значить сказати — «цілком». Ми часто говоримо, що національне питання є, по суті, питання селянське. І це цілком правильно. Але це ще не значить, що національне

* Курсив мій. **Й. Ст.**

питання покривається селянським питанням, що селянське питання дорівнює національному питанню своїм обсягом, що селянське питання є тотожне з питанням національним. Не треба доводити, що національне питання обсягом ширше і багатше, ніж питання селянське. Те саме треба сказати, по аналогії з цим, про керівну роль партії і про диктатуру пролетаріату. Якщо партія проводить диктатуру пролетаріату, і в цьому розумінні диктатура пролетаріату є, **по суті**, «диктатурою» його партії, то це ще не значить, що «диктатура партії» (керівна роль) **тотожна** з диктатурою пролетаріату, що перша **дорівнює** другій своїм обсягом. Не треба доводити, що диктатура пролетаріату обсягом ширша і багатша, ніж керівна роль партії. Партія проводить диктатуру пролетаріату, але вона проводить диктатуру **пролетаріату**, а не яку-небудь іншу. Хто ототожнює керівну роль партії з диктатурою пролетаріату, той підмінює диктатуру пролетаріату «диктатурою» партії.

По-друге. Жодне важливе рішення масових організацій пролетаріату не обходиться без керівних вказівок з боку партії. Це цілком правильно. Але чи значить це, що диктатура пролетаріату **вичерпується** керівними вказівками партії? Чи значить це, що керівні вказівки партії можна ототожнити, з огляду на це, з диктатурою пролетаріату? Звичайно, не значить. Диктатура пролетаріату складається з керівних вказівок партії, плюс проведення цих вказівок масовими організаціями пролетаріату, плюс їх перетворення в життя населенням. Тут ми маємо справу, як бачите, з цілим рядом переходів і проміжних ступенів, які становлять далеко не маловажний момент

диктатури пролетаріату. Отже, між керівними вказівками партії і їх перетворенням в життя лежать воля і дії керованих, воля і дії класу, його готовність (або небажання) підтримати такі вказівки, його вміння (або невміння) провести ці вказівки, його вміння (або невміння) провести їх саме так, як вимагає цього обстановка. Навряд чи треба доводити, що партія, яка взяла на себе керівництво, не може не зважати на волю, на стан, на рівень свідомості керованих, не може скидати з рахунку волю, стан і рівень свідомості свого класу. Через це, хто отожднює керівну роль партії з диктатурою пролетаріату, той підмінює волю і дії класу вказівками партії.

По-третє. «Диктатура пролетаріату, — говорить Ленін, — є класова боротьба пролетаріату, що переміг і взяв в свої руки політичну владу» (див. т. XXIV, стор. 311). В чому може виявитися ця **класова** боротьба? Вона може виявитися в ряді збройних виступів пролетаріату проти вилазок поваленої буржуазії або проти інтервенції іноземної буржуазії. Вона може виявитися в громадянській війні, якщо влада пролетаріату ще не зміцнена. Вона може виявитися в широкій організаторській і будівничій роботі пролетаріату, із залученням до справи широких мас, після того як влада вже зміцнилась. В усіх цих випадках дійовою особою є пролетаріат як **клас**. Не бувало, щоб партія, сама тільки партія, влаштовувала всі ці виступи виключно своїми власними силами, без підтримки класу. Звичайно вона лише керує цими виступами і керує ними остільки, оскільки має за собою підтримку класу. Бо партія не може покрити, не може замінити клас. Бо партія, при всій її важливій, керівній

ролі, все ж залишається **частиною** класу. Через це, хто ототожнює керівну роль партії з диктатурою пролетаріату, той підмінює клас партією.

По-четверте. Партія здійснює диктатуру пролетаріату. «Партія, це — безпосередньо правлячий авангард пролетаріату, це — керівник» (**Ленін**)²². В цьому розумінні партія **бере** владу, партія **управляє країною**. Але це не можна розуміти так, що партія здійснює диктатуру пролетаріату по мимо державної влади, без державної влади, що партія править країною по мимо Рад, не через Ради. Це ще не значить, що партію можна ототожнити з Радами, з державною владою. Партія є ядро влади. Але вона не є і не може бути ототожнена з державною владою.

«Як правляча партія, — говорить Ленін, — ми не могли не зливати з «верхами» партійними «верхи» радянські, — вони у нас злиті і будуть такими» (див. т. XXVI, стор. 208). Це цілком правильно. Але цим зовсім не хоче сказати Ленін, що наші радянські установи в цілому, наприклад, наша армія, наш транспорт, наші господарські установи і т. д., є установами нашої партії, що партія може замінити Ради та їх розгалуження, що партію можна ототожнити з державною владою. Ленін не раз говорив, що «система Рад є диктатура пролетаріату», що «Радянська влада є диктатура пролетаріату» (див. т. XXIV, стор. 15 і 14), але він ніколи не говорив, що партія є державна влада, що Ради і партія одне й те саме. Партія, яка має сотні тисяч членів, керує Радами та їх розгалуженнями в центрі і на місцях, що охоплюють десятки мільйонів людей, партійних і безпартійних, але вона не може і не повинна замінити їх

собою. Ось чому говорить Ленін, що «диктатуру здійснює організований у Ради пролетаріат, яким керує комуністична партія більшовиків», що «вся робота партії іде **через*** Ради, які об'єднують трудящі маси без різниці професій» (див. т. XXV, стор. 192 і 193), що диктатуру «доводиться здійснювати... **через*** радянський апарат» (див. т. XXVI, стор. 64). Через це, хто ототожнює керівну роль партії з диктатурою пролетаріату, той підмінює Ради, тобто державну владу, партією.

По-п'яте. Поняття диктатури пролетаріату є поняття державне. Диктатура пролетаріату обов'язково включає в себе поняття насильства. Без насильства не буває диктатури, якщо диктатуру розуміти в точному значенні цього слова. Ленін визначає диктатуру пролетаріату як «владу, що спирається безпосередньо на **насильство**» (див. т. XIX, стор. 315). Говорити, з огляду на це, про диктатуру партії **щодо класу пролетарів** і ототожнювати її з диктатурою пролетаріату, — це значить говорити про те, що партія повинна бути щодо свого класу не тільки керівником, не тільки вождем і вчителем, але й свого роду диктатором, який застосовує до нього насильство, що, звичайно, в корені неправильно. Через це, хто ототожнює «диктатуру партії» з диктатурою пролетаріату, той мовчазно виходить з того, що можна будувати авторитет партії на насильстві щодо робітничого класу, що є абсурдом і що зовсім несумісне з ленінізмом. Авторитет партії підтримується довір'ям робітничого класу. А довір'я робітничого класу

* Курсив мій. **Н. Ст.**

здобувається не насильством, — воно тільки убивається насильством, — а правильною теорією партії, правильною політикою партії, відданістю партії робітничому класові, її зв'язком з масами робітничого класу, її готовністю і її вмінням **перекопувати** маси в правильності своїх лозунгів.

Що ж з усього цього виходить?

А з цього виходить те, що:

1) Ленін вживає слово **диктатура** партії не в точному розумінні цього слова («влада, що спирається на насильство»), а в переносному розумінні, в розумінні її неподільного керівництва;

2) хто ототожнює керівництво партії з **диктатурою** пролетаріату, той перекручує Леніна, неправильно присвоюючи партії функції насильства щодо робітничого класу в цілому;

3) хто присвоює партії не властиві їй функції насильства щодо робітничого класу в цілому, той порушує елементарні вимоги правильних взаємовідносин між авангардом і класом, між партією і пролетаріатом.

Ми підійшли, таким чином, щільно до питання про взаємовідносини між партією і класом, між партійними і безпартійними в робітничому класі.

Ленін визначає ці взаємовідносини як «**взаємодієв'ір'я*** між авангардом робітничого класу і робітничою масою» (див. т. XXVI, стор. 235).

Що це значить?

Це значить, по-перше, що партія повинна чуйно прислухатися до голосу мас, що вона повинна уважно

* Курсив мій. **Й. Ст.**

ставитись до революційного інстинкту мас, що вона повинна вивчати практику боротьби мас, перевіряючи на цьому правильність своєї політики, отже, що вона повинна не тільки вчити, але й учитися у мас.

Це значить, по-друге, що партія повинна день у день завойовувати собі довір'я пролетарських мас, що вона повинна своєю політикою і своєю роботою кувати собі підтримку мас, що вона повинна не командувати, а переконувати насамперед, полегшуючи масам розпізнати на власному досвіді правильність політики партії, отже, що вона повинна бути керівником, вождем, учителем свого класу.

Порушення цих умов означає порушення правильних взаємовідносин між авангардом і класом, підрив «взаємодовір'я», розвал і класової, і партійної дисципліни.

«Напевно,— говорить Ленін,— тепер уже майже кожен бачить, що більшовики не продержалися б при владі не то що 21/2 роки, але й 21/2 місяці без найсуворішої, дійсно залізної дисципліни в нашій партії, без найбільш повної і беззавітної підтримки її всією масою робітничого класу*, тобто всім, що є в ньому мислячого, чесного, самовідданого, впливового, здатного вести за собою або захоплювати відсталі верстви» (див. т. XXV, стор. 173).

«Диктатура пролетаріату,— говорить далі Ленін,— є запекла боротьба, кривава і безкровна, насильна і мирна, воєнна і господарська, педагогічна і адміністраторська, проти сил і традицій старого суспільства. Сила звички мільйонів і десятків мільйонів — найстрашніша сила. Без партії, залізної і загартованої в боротьбі, без партії, що користується довір'ям всього чесного

* Курсив мій. Й. Ст.

в даному класі *, без партії, що вміє стежити за настроєм маси і впливати на нього, вести успішно таку боротьбу неможливо» (див. т. XXV, стор. 190).

Але як здобувається партією це довір'я і підтримка класу? Як складається необхідна для диктатури пролетаріату залізна дисципліна в робітничому класі, на якому ґрунті вона виростає?

Ось що говорить про це Ленін:

«Чим держиться дисципліна революційної партії пролетаріату? чим вона перевіряється? чим підкріплюється? По-перше, свідомістю пролетарського авангарду і його відданістю революції, його витримкою, самопожертвою, героїзмом. По-друге, його вмінням зв'язатися, зблизитися, до певної міри, коли хоче, злитися з найширшою масою трудящих *, в першу чергу пролетарською, але також і з непролетарською трудящою масою. По-третє, правильністю політичного керівництва, здійснюваного цим авангардом, правильністю його політичної стратегії і тактики, при умові, щоб найширші маси власним досвідом переконалися в цій правильності. Без цих умов дисципліна в революційній партії, дійсно здатній бути партією передового класу, який має повалити буржуазію і перетворити все суспільство, нездійсненна. Без цих умов спроби створити дисципліну неминуче перетворюються в пустишку, в фразу, в кривляння. А ці умови, з другого боку, не можуть виникнути відразу. Вони виробляються лише довгою працею, тяжким досвідом; їх вироблення полегшується лише правильною революційною теорією, яка, в свою чергу, не є догмою, а остаточно складається лише в тісному зв'язку з практикою дійсно масового і дійсно революційного руху» (див. т. XXV, стор. 174).

І далі:

«Для успіху перемоги над капіталізмом потрібне правильне співвідношення між керівною, комуністичною, партією, револю-

* Курсив мій. Й. Ст.

ційним класом, пролетаріатом, — і масою, тобто всією сукупністю трудящих і експлуатованих. Тільки комуністична партія, якщо вона дійсно є авангард революційного класу, якщо вона включає в себе всіх кращих представників його, якщо вона складається з цілком свідомих і відданих комуністів, освічених і загартованих досвідом запеклої революційної боротьби, якщо ця партія зуміла зв'язати себе нерозривно з усім життям свого класу, а через нього з усією масою експлуатованих і здобути в цьому класі і в цій масі повне довір'я*, — тільки така партія здатна керувати пролетаріатом в найбільш нещадній, рішучій, останній боротьбі проти всіх сил капіталізму. З другого боку, тільки під керівництвом такої партії пролетаріат здатний розгорнути всю могутність свого революційного натиску, перетворюючи в ніщо неминучу апатію і почасти опір невеликої меншості зіпсованої капіталізмом робітничої аристократії, старих тред-юніоністських і кооперативних вождів і т. п., — здатний розгорнути всю свою силу, яка незмірно більша, ніж його частка в населенні, завдяки самій економічній будові капіталістичного суспільства» (див. т. XXV, стор. 315).

З цих цитат виходить, що:

1) авторитет партії і залізна дисципліна в робітничому класі, необхідні для диктатури пролетаріату, будуються не на страху або «необмежених» правах партії, а на довір'ї робітничого класу до партії, на підтримці партії з боку робітничого класу;

2) довір'я робітничого класу до партії здобувається не відразу і не через насильство щодо робітничого класу, а тривалою роботою партії в масах, правильною політикою партії, вмінням партії переконувати маси в правильності своєї політики на власному досвіді мас, вмінням партії забезпечити собі підтримку робітничого класу, вести за собою маси робітничого класу;

* Курсив мій. Й. Ст.

3) без правильної політики партії, підкріпленої досвідом боротьби мас, і без довір'я робітничого класу не буває і не може бути справжнього керівництва партії;

4) партія та її керівництво, якщо вона користується довір'ям класу, і якщо це керівництво є справжнім керівництвом, не можуть бути протипоставлені диктатурі пролетаріату, бо без керівництва партії («диктатури» партії), яка користується довір'ям робітничого класу, неможлива хоч трохи міцна диктатура пролетаріату.

Без цих умов авторитет партії і залізна дисципліна в робітничому класі є або пуста фраза, або чванство й авантюра.

Не можна протиставити диктатуру пролетаріату керівництву («диктатурі») партії. Не можна, бо керівництво партії є головне в диктатурі пролетаріату, якщо мати на увазі хоч трохи міцну і повну диктатуру, а не таку, якою була, наприклад, Паризька Комуна, що являла собою диктатуру не повну і не міцну. Не можна, бо диктатура пролетаріату і керівництво партії лежать, так би мовити, на одній лінії роботи, діють в одному напрямі.

«Сама вже постановка питання, — говорить Ленін, — «диктатура партії чи диктатура класу? диктатура (партія) вождів чи диктатура (партія) мас?» свідчить про найбільш неймовірну і безнадійну плутанину думки... Всім відомо, що маси діляться на класи... що класами керують звичайно і в більшості випадків, принаймні в сучасних цивілізованих країнах, політичні партії; — що політичні партії, як загальне правило, управляються більшменш сталими групами найбільш авторитетних, впливових, досвідчених, обраних на найвідповідальніші посади осіб, які

називаються вождями... Договоритися... до протиставлення взагалі диктатури мас диктатурі вождів є сміховинне безглуздя і дурість» (див. т. XXV, стор. 187 і 188).

Це цілком правильно. Але це правильне положення виходить з тієї передпосилки, що є в наявності правильні взаємовідносини між авангардом і робітничими масами, між партією і класом. Воно виходить з того припущення, що взаємовідносини між авангардом і класом лишаються, так би мовити, нормальними, лишаються в межах «взаємодовір'я».

Ну, а як бути, коли правильні взаємовідносини між авангардом і класом, коли відносини «взаємодовір'я» між партією і класом порушені?

Як бути, коли партія сама починає так чи інакше протиставити себе класові, порушуючи основи правильних взаємовідносин з класом, порушуючи основи «взаємодовір'я»?

Чи можливі взагалі такі випадки?

Так, можливі.

Вони можливі:

1) **якщо** партія починає будувати свій авторитет у масах не на своїй роботі і довір'ї мас, а на своїх «необмежених» правах;

2) **якщо** політика партії явно неправильна, а вона не хоче переглянути і виправити свою помилку;

3) **якщо** політика партії правильна, загалом, але маси ще не готові до її засвоєння, а партія не хоче або не вміє виждати, для того щоб дати масам можливість переконатися на своєму власному досвіді в правильності політики партії, і намагається нав'язати її масам.

Історія нашої партії дає цілий ряд таких випадків. Різні угруповання і фракції в нашій партії падали і розсіювались тому, що вони порушували одну з цих трьох умов, а іноді і всі ці умови, взяті разом.

Але з цього виходить, що протиставлення диктатури пролетаріату «диктатурі» (керівництву) партії не може бути визнане правильним лише в тому разі:

1) **якщо** під диктатурою партії щодо робітничого класу розуміти не диктатуру у власному значенні цього слова («влада, що спирається на насильство»), а керівництво партії, яке виключає насильство над робітничим класом у цілому, над його більшістю, як це власне й розуміє Ленін;

2) **якщо** партія має дані бути справжнім керівником класу, тобто якщо політика партії правильна, якщо ця політика відповідає інтересам класу;

3) **якщо** клас, якщо більшість класу приймає цю політику, засвоює її, переконується, завдяки роботі партії, в правильності цієї політики, довіряє партії і підтримує її.

Порушення цих умов неминуче викликає конфлікт між партією і класом, розкол між ними, їх протиставлення одне одному.

Чи можна нав'язати класові силою керівництво партії? Ні, не можна. В усякому разі, **таке** керівництво не може бути хоч трохи тривалим. Партія, якщо вона хоче залишатися партією пролетаріату, повинна знати, що вона є, насамперед і головним чином, **керівником, вождем, учителем** робітничого класу. Ми не можемо забути слів Леніна, сказаних ним з цього приводу в брошурі «Держава і революція»:

«Виховуючи робітничу партію, марксизм виховує авангард пролетаріату, здатний взяти владу і вести весь народ до соціалізму, спрямовувати і організовувати новий лад, бути **учителем, керівником, вождем*** всіх трудящих і експлуатованих у справі побудови свого суспільного життя без буржуазії і проти буржуазії» (див. т. XXI, стор. 386).

Чи можна вважати, що партія є справжнім керівником класу, якщо її політика неправильна, якщо її політика приходить до зіткнення з інтересами класу? Звичайно, не можна. В таких випадках партія, якщо вона хоче залишитися керівником, повинна переглянути свою політику, повинна виправити свою політику, повинна визнати свою помилку і виправити її. Можна було б послатися для підтвердження цього положення хоча б на такий факт з історії нашої партії, як період скасування продрозверстки, коли робітничі і селянські маси були явно невдоволені нашою політикою і коли партія пішла, — відкрито і чесно пішла на перегляд цієї політики. Ось що говорив тоді Ленін на X з'їзді в питанні про скасування продрозверстки і запровадження нової економічної політики:

«Ми не повинні старатися ховати що-небудь, а повинні говорити прямо, що селянство формою відносин, яка у нас з ним установилась, невдоволене, що воно цієї форми відносин не хоче і далі так існувати не буде. Це безперечно. Ця воля його виявилась виразно. Це — воля величезних мас трудящого населення. Ми на це повинні зважати, і ми досить тверезі політики, щоб говорити прямо: **давайте нашу політику щодо селянства переглядати***» (див. т. XXVI, стор. 238).

Чи можна вважати, що партія повинна взяти на себе ініціативу і керівництво в організації вирішальних

* Курсив мій. Й. Ст.

виступів мас на тій лише підставі, що політика її загалом правильна, **якщо** ця політика не зустрічає ще довір'я і підтримки з боку класу, через, скажімо, його політичну відсталість, **якщо** партії не вдалося ще переконати клас у правильності своєї політики, через те, скажімо, що події ще не назріли? Ні, не можна. В таких випадках партія, якщо вона хоче бути справжнім керівником, повинна вміти виждати, повинна переконувати маси в правильності своєї політики, повинна допомогти масам переконатися на своєму власному досвіді в правильності цієї політики.

«Якщо немає у революційної партії, — говорить Ленін, — більшості в передових загонах революційних класів і в країні, то не може бути мови про повстання» (див. т. XXI, стор. 282).

«Без зміни поглядів більшості робітничого класу революція неможлива, а ця зміна створюється політичним досвідом мас» (див. т. XXV, стор. 221).

«Пролетарський авангард ідейно завойовано. Це головне. Без цього не можна зробити і першого кроку до перемоги. Але від цього ще досить далеко до перемоги. З самим авангардом перемогти не можна. Кинути самий тільки авангард у рішучий бій, поки весь клас, поки широкі маси не зайняли позиції або прямої підтримки авангарду, або, принаймні, доброзичливого нейтралітету щодо нього і цілковитої нездатності підтримувати його противника, було б не тільки безглуздом, але й злочином. А для того, щоб дійсно весь клас, щоб дійсно широкі маси трудящих і пригноблених капіталом дійшли до такої позиції, для цього самої пропаганди, самої агітації мало. Для цього потрібен власний політичний досвід цих мас» (див. там же, стор. 228).

Відомо, що наша партія саме так і робила за період від Квітневих тез Леніна до Жовтневого по-

встання 1917 року. І саме тому, що вона діяла за цими вказівками Леніна, вона виграла повстання.

Такі в основному умови правильних взаємовідносин між авангардом і класом.

Що значить **керувати**, коли політика партії правильна, а правильні відносини між авангардом і класом не порушуються?

Керувати при таких умовах — значить уміти переконувати маси в правильності політики партії, висувати і проводити такі лозунги, які підводять маси до позицій партії і полегшують їм розпізнати на своєму власному досвіді правильність політики партії, підіймати маси до рівня свідомості партії і забезпечувати, таким чином, підтримку мас, їх готовність до рішучої боротьби.

Тому метод переконування є основним методом керівництва партії робітничим класом.

«Якби ми,— говорить Ленін,— зараз в Росії, після 2¹/₂ років небачених перемог над буржуазією Росії і Антанти, поставили для профспілок умовою вступу «визнання диктатури», ми зробили б дурницю, зіпсували б свій вплив на маси, допомогли меншовикам. Бо все завдання комуністів — уміти **переконати** відсталих, уміти працювати **серед** них, а не **відгороджуватись** від них вигаданими дитячо-«лівими» лозунгами» (див. т. XXV, стор. 197).

Це, звичайно, не слід розуміти так, що партія повинна переконати всіх робітників, до останньої людини, що тільки після цього можна приступити до дій, що тільки після цього можна почати дії. Аж ніяк! Це означає лише те, що, перш ніж піти на вирішальні політичні дії, партія повинна забезпечити собі, шляхом тривалої революційної роботи,

підтримку більшості робітничих мас, принаймні сприятливий нейтралітет більшості класу. В противному разі лєнінське положе́ння про те, що завоювання більшості робітничого класу на сторону партії є необхідною умовою переможної революції,— було б позбавлене всякого смислу.

Ну, а як бути з меншістю, якщо вона не хоче, якщо вона не згодна добровільно підкоритися волі більшості? Чи може партія, чи повинна партія, маючи за собою довір'я більшості, примусити меншість підкоритися волі більшості? Так, може і повинна. Керівництво забезпечується методом переконування мас, як основним методом впливу партії на маси. Але це не виключає, а передбачає примус, якщо цей примус має своєю базою довір'я і підтримку партії з боку більшості робітничого класу, якщо він застосовується до меншості після того, як зуміли переконати більшість.

Слід би згадати спори в нашій партії з приводу цього, які мали місце в період профспілкової дискусії. В чому полягала тоді помилка опозиції, помилка Цектрану²³? Чи не в тому, що опозиція вважала тоді можливим примус? Ні, не в цьому. Помилка опозиції полягала тоді в тому, що вона, не будучи спроможна переконати більшість у правильності своєї позиції, втративши довір'я більшості, стала проте застосовувати примус, стала наполягати на «перетрушуванні» людей, які мали довір'я більшості.

Ось що говорив тоді Ленін на X з'їзді партії в своїй промові про професійні спілки:

«Для того, щоб установити взаємовідношення, взаємодовір'я між авангардом робітничого класу і робітничою масою, треба

було, якщо Цектран зробив помилку... треба було її виправляти. Але коли цю помилку починають боронити, то це стає джерелом політичної небезпеки. Якби максимально можливого в розумінні демократії не зробили з тих настроїв, які тут виражає Кутузов, ми прийшли б до політичного краху. **Насамперед ми повинні переконати, а потім примусити. Ми повинні що б то не стало спочатку переконати, а потім примусити*.** Ми не зуміли переконати широкі маси і порушили правильне співвідношення авангарду з масами» (див. т. XXVI, стор. 235).

Те саме говорить Ленін у своїй брошурі «Про профспілки»²⁴:

«Ми тоді правильно й успішно застосовували примус, коли вміли спочатку підвести під нього базу переконування» (див. там же, стор. 74).

І це цілком правильно. Бо без цих умов неможливе ніяке керівництво. Бо тільки таким чином можна забезпечити єдність дій у партії, коли мова йде про партію, єдність дій класу, коли мова йде про клас у цілому. Без цього — розкол, розбрід, розклад у лавах робітничого класу.

Такі загалом основи правильного керівництва партії робітничим класом.

Всяке інше розуміння керівництва є синдикалізм, анархізм, бюрократизм, все, що завгодно, — тільки не більшовизм, тільки не ленінізм.

Не можна протиставити диктатуру пролетаріату керівництву («диктатурі») партії, коли є в наявності правильні взаємовідносини між партією і робітничим класом, між авангардом і робітничими масами. Але з цього виходить, що тим більш не можна ототожнювати партію з робітничим класом, керівництво

* Курсив мій. **II. Ст.**

(«диктатуру») партії з диктатурою робітничого класу. **На тій підставі**, що «диктатуру» партії не можна протиставити диктатурі пролетаріату, Сорін прийшов до того неправильного висновку, що **«диктатура пролетаріату є диктатура нашої партії»**.

Але Ленін говорить не тільки про недопустимість такого протиставлення. Він говорить разом з тим про недопустимість протиставлення «диктатури мас диктатурі вождів». Чи не угодно **на цій підставі** ототожнити диктатуру вождів з диктатурою пролетаріату? Ідучи цим шляхом, ми повинні були б сказати, що **«диктатура пролетаріату є диктатура наших вождів»**. Але ж саме до цього безглуздя і веде, власне кажучи, політика ототожнення «диктатури» партії з диктатурою пролетаріату...

Як стоїть справа щодо цього у Зінов'єва?

Зінов'єв стоїть, власне, на тій же точці зору ототожнення «диктатури» партії з диктатурою пролетаріату, що й Сорін, з тією, проте, різницею, що Сорін висловлюється пряміше і ясніше, а Зінов'єв «крутиться». Досить взяти, хоча б, таке місце з книги Зінов'єва «Ленінізм», щоб переконатися в цьому:

«Що таке, — говорить Зінов'єв, — існуючий у Союзі РСР лад з точки зору його класового змісту? Це — диктатура пролетаріату. Яка безпосередня пружина влади в СРСР? Хто здійснює владу робітничого класу? Комуністична партія! В цьому розумінні **у нас * диктатура партії**. Яка юридична форма влади в СРСР? Який новий тип державного ладу, створений Жовтневою революцією? Це — радянська система. Одно нітрохи не суперечить другому».

* Курсив мій. Й. Ст.

Що одно другому не суперечить, це, звичайно, правильно, **коли** під диктатурою партії щодо робітничого класу в цілому розуміти керівництво партії. Але як можна ставити **на цій підставі** знак рівності між диктатурою пролетаріату і «диктатурою» партії, між радянською системою і «диктатурою» партії? Ленін ототожнював систему Рад з диктатурою пролетаріату, і він мав рацію, бо Ради, **наші** Ради, є організація гуртування трудящих мас навколо пролетаріату при керівництві партії. Але коли, де, в якій своїй праці ставив знак рівності Ленін між «диктатурою» партії і диктатурою пролетаріату, між «диктатурою» партії і системою Рад, як це робить тепер Зінов'єв? Диктатурі пролетаріату не суперечить не тільки керівництво («диктатура») партії, але й керівництво («диктатура») вождів. Чи не угодно **на цій підставі** проголосити, що наша країна є країна диктатури пролетаріату, **тобто** країна диктатури партії, **тобто** країна диктатури вождів? Але ж саме до цього безглуздя і веде «принцип» ототожнення «диктатури» партії з диктатурою пролетаріату, що його крадькома і неспішно проводить Зінов'єв.

В численних працях Леніна мені вдалося відзначити лише п'ять випадків, де Ленін зачіпає побіжно питання про диктатуру партії.

Перший випадок — це полеміка з есерами і меншовиками, де він говорить:

«Коли нам докоряють за диктатуру однієї партії і пропонують, як ви чули, єдиний соціалістичний фронт, ми говоримо: «Так, диктатура однієї партії! Ми на ній стоїмо і з цього ґрунту зійти не можемо, тому що це та партія, яка протягом десятиріч завоювала становище авангарду всього фабрично-заводського і промислового пролетаріату»» (див. т. XXIV, стор. 423).

Другий випадок — це «Лист до робітників і селян з приводу перемоги над Колчаком», де він говорить:

«Селян лякають (особливо меншовики й есери, всі, навіть «ліві» з них) пугалом «диктатури однієї партії», партії більшовиків-комуністів.

На прикладі Колчака селяни навчилися не боятися пугала.

Або диктатура (тобто залізна влада) поміщиків і капіталістів, або диктатура робітничого класу» (див. т. XXIV, стор. 436).

Третій випадок — це промова Леніна на II конгресі Комінтерну в полеміці з Теннером. Цю промову я процитував вище*.

Четвертий випадок — це кілька рядків у брошурі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі». Відповідні цитати уже наведено вище**.

І п'ятий випадок — це начерк схеми про диктатуру пролетаріату, опублікований в III Ленінському збірнику, де є підзаголовок під назвою «Диктатура однієї партії» (див. Ленінський збірник III, стор. 497).

Слід відзначити, що в двох випадках з п'яти, в останньому і в другому випадках, слова «диктатура однієї партії» Ленін бере в лапки, явно підкреслюючи неточний, переносний смисл цієї формули.

Слід також відзначити, що в усіх цих випадках під «диктатурою партії» Ленін розумів диктатуру («залізна влада») над «поміщиками і капіталістами», а не над робітничим класом, всупереч наклепницьким вигадкам Каутського і компанії.

Характерно, що **ні в одній** із своїх праць, основних і другорядних, де Ленін трактує або просто згадує про диктатуру пролетаріату і про роль партії

* Див. цей том, стор. 38—39. *Ред.*

** Там же, стор. 45, 46, 47, 48, 49, 52, 53. *Ред.*

в системі диктатури пролетаріату, нема й натяку на те, що «диктатура пролетаріату є диктатура нашої партії». Навпаки, кожна сторінка, кожний рядок цих праць аж кричить проти такої формули (див. «Держава і революція», «Пролетарська революція і ренегат Каутський», «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі» і т. д.).

Ще більш характерно, що в тезах II конгресу Комінтерну²⁵ про роль політичної партії, вироблених під безпосереднім керівництвом Леніна, на які Ленін не раз посилався в своїх промовах, як на зразок правильного формулювання ролі і завдань партії, — ми не знаходимо **ні одного**, буквально **ні одного слова** про диктатуру партії.

Про що все це говорить?

Про те, що:

а) Ленін не вважав формулу «диктатура партії» бездоганною, точною, через що вона вживається в працях Леніна дуже рідко і береться іноді в лапки;

б) в тих небагатьох випадках, коли Ленін був змушений, в полеміці з противниками, говорити про диктатуру партії, він говорив звичайно про «диктатуру **однієї** партії», тобто про те, що партія наша стоїть при владі **одна**, що вона **не ділить** влади з **іншими** партіями, причому він завжди роз'яснював, що під диктатурою партії **щодо робітничого класу** треба розуміти керівництво партії, її керівну роль;

в) в усіх тих випадках, коли Ленін вважав за потрібне визначити науково роль партії в системі диктатури пролетаріату, він говорив **виключно** про керівну роль партії (а таких випадків — тисячі) **щодо робітничого класу**;

г) саме тому Ленін не «догадався» включити в основну резолюцію про роль партії — я маю на увазі резолюцію II конгресу Комінтерну — формулу «диктатура партії»;

д) не мають рації з точки зору ленінізму і політично короткозорі ті товариші, які ототожнюють або намагаються ототожнити «диктатуру» партії, а значить, і «диктатуру вождів», з диктатурою пролетаріату, бо вони порушують цим умови правильного взаємовідношення між авангардом і класом.

Я вже не кажу про те, що формула «диктатура партії», взята без указаних вище застережень, може створити цілий ряд небезпек і політичних мінусів у нашій практичній роботі. Цією формулою, взятою без застережень, немовби підказують:

а) **безпартійним масам:** не смійте суперечити, не смійте міркувати, бо партія все може, бо у нас диктатура партії;

б) **партійним кадрам:** чиніть сміливіше, натискайте дужче, можна і не прислухатися до голосу безпартійних мас, — у нас диктатура партії;

в) **партійним верхам:** можна дозволити собі розкіш деякого самовдоволення, мабуть, можна навіть зазнатися, бо у нас диктатура партії, а «значить», і диктатура вождів.

Про ці небезпеки доречно нагадати саме тепер, у період піднесення політичної активності мас, коли готовність партії уважно прислухатися до голосу мас становить для нас особливу цінність, коли чуйність до запитів мас є основною заповіддю нашої партії, коли від партії вимагається особлива обачність і особлива гнучкість у політиці, коли небезпека за-

знатися є однією з найсерйозніших небезпек, що стоять перед партією в справі правильного керівництва масами.

Не можна не згадати золотих слів Леніна, сказаних ним на XI з'їзді нашої партії:

«В народній масі ми (комуністи. **Й. Ст.**) все ж капля в морі, і ми можемо управляти тільки тоді, коли правильно виражаємо те, що народ усвідомлює. Без цього комуністична партія не буде вести пролетаріату, а пролетаріат не буде вести за собою мас, і вся машина розвалиться» (див. т. XXVII, стор. 256).

«Правильно виражати те, що народ усвідомлює» — саме це і є та необхідна умова, яка забезпечує за партією почесну роль основної керівної сили в системі диктатури пролетаріату.

VI

ПИТАННЯ ПРО ПЕРЕМОГУ СОЦІАЛІЗМУ В ОДНІЙ КРАЇНІ

. В брошурі «Про основи ленінізму» (травень 1924 р., перше видання) є два формулювання в питанні про перемогу соціалізму в одній країні. Перше формулювання говорить:

«Раніше вважали перемогу революції в одній країні неможливою, гадаючи, що для перемоги над буржуазією потрібен спільний виступ пролетарів усіх передових країн або, в усякому разі, більшості таких країн. Тепер ця точка зору вже не відповідає дійсності. Тепер треба виходити з можливості такої перемоги, бо нерівномірний і стрибкоподібний характер розвитку різних капіталістичних країн в обстановці імперіалізму, розвиток катастрофічних суперечностей всередині імперіалізму, які ведуть до неминучих воєн, ріст революційного руху в усіх країнах світу, — все

це веде не тільки до можливості, але й до необхідності перемоги пролетаріату в окремих країнах» (див. «Про основи ленінізму» ²⁶).

Це положення цілком правильне, і воно не потребує коментарів. Воно спрямоване проти теорії соціал-демократів, які вважають взяття влади пролетаріатом в одній країні, без одночасної переможної революції в інших країнах, — утопією.

Але в брошурі «Про основи ленінізму» є ще друге формулювання. Там сказано:

«Але повалити владу буржуазії і поставити владу пролетаріату в одній країні, ще не значить забезпечити повну перемогу соціалізму. Головне завдання соціалізму — організація соціалістичного виробництва — лишається ще попереду. Чи можна розв'язати це завдання, чи можна добитися остаточної перемоги соціалізму в одній країні, без спільних зусиль пролетарів кількох передових країн? Ні, неможливо. Для повалення буржуазії досить зусиль однієї країни, — про це говорить нам історія нашої революції. Для остаточної перемоги соціалізму, для організації соціалістичного виробництва, зусиль однієї країни, особливо такої селянської країни, як Росія, уже недосить, — для цього необхідні зусилля пролетарів кількох передових країн» (див. «Про основи ленінізму», перше видання ²⁷).

Це друге формулювання було спрямоване проти твердження критиків ленінізму, проти троцькістів, які заявляли, що диктатура пролетаріату в одній країні, при відсутності перемоги в інших країнах, не може «встояти проти консервативної Європи».

Остільки, — але лише остільки, — це формулювання було тоді (травень 1924 р.) достатнім, і воно, безперечно, дало певну користь.

Але згодом, коли критика ленінізму щодо цього була уже подолана в партії і коли на чергу стало

нове питання, питання про можливість побудови повного соціалістичного суспільства силами нашої країни, без допомоги ззовні, — друге формулювання стало вже явно недостатнім і, тому, неправильним.

В чому полягає хіба цього формулювання?

Його хіба полягає в тому, що воно зв'язує в одне питання два різні питання: питання про **можливість** побудови соціалізму силами однієї країни, на що повинна бути дана позитивна відповідь, і питання про те, чи може країна з диктатурою пролетаріату вважати себе **цілком гарантованою** від інтервенції і, значить, від реставрації старих порядків без переможної революції в ряді інших країн, на що повинна бути дана негативна відповідь. Я вже не кажу про те, що це формулювання може дати привід думати, що організація соціалістичного суспільства силами однієї країни неможлива, що, звичайно, неправильно.

На цій підставі я видозмінив, виправив це формулювання в своїй брошурі «Жовтнева революція і тактика російських комуністів» (грудень 1924 р.), розчленивавши це питання на два питання, на питання про **повну гарантію від реставрації буржуазних порядків** і питання про **можливість побудови повного соціалістичного суспільства в одній країні**. Цього було досягнуто, по-перше, шляхом трактування «повної перемоги соціалізму» як «повної гарантії від відновлення старих порядків», можливої лише в порядку «спільних зусиль пролетарів кількох країн», і, по-друге, шляхом проголошення, на підставі брошури Леніна «Про кооперацію»²⁸, тієї незаперечної істини, що ми маємо все необхідне для побудови

повного соціалістичного суспільства (див. «Жовтнева революція і тактика російських комуністів»)*.

Це нове формулювання питання і лягло в основу відомої резолюції XIV партконференції «Про завдання Комінтерну і РКП(б)»²⁹, яка розглядає питання про перемогу соціалізму в одній країні в зв'язку з стабілізацією капіталізму (квітень 1925 р.) і вважає побудову соціалізму силами нашої країни можливою і необхідною.

Воно ж послужило основою моєї брошури «До підсумків робіт XIV конференції РКП(б)», виданої безпосередньо після XIV партконференції, в травні 1925 року.

Щодо постановки питання про перемогу соціалізму в одній країні в цій брошурі сказано:

«Наша країна являє дві групи суперечностей. Одна група суперечностей — це внутрішні суперечності, які існують між пролетаріатом і селянством (мова йде тут про побудову соціалізму в одній країні. **Й. Ст.**). Друга група суперечностей — це суперечності зовнішні, які є між нашою країною, як країною соціалізму, і всіма іншими країнами, як країнами капіталізму (мова йде тут про остаточну перемогу соціалізму. **Й. Ст.**)... «Хто плутає першу групу суперечностей, які можна цілком перебороти зусиллями однієї країни, з другою групою суперечностей, які потребують для свого розв'язання зусиль пролетарів кількох країн, — той допускає найгрубішу помилку проти ленінізму, той або плутаник, або непоправний опортуніст» (див. «До підсумків робіт XIV конференції РКП(б)»³⁰).

В питанні про перемогу соціалізму в нашій країні брошура говорить:

* Це нове формулювання питання замінило потім старе його формулювання в дальших виданнях брошури «Про основи ленінізму».

«Ми можемо побудувати соціалізм, і ми його будемо будувати разом з селянством, під керівництвом робітничого класу»... бо «при диктатурі пролетаріату у нас є... всі дані, необхідні для того, щоб побудувати повне соціалістичне суспільство, переборюючи всі і всякі внутрішні утруднення, бо ми можемо і ми повинні перебороти їх своїми власними силами» (див. там же ³¹).

А в питанні про **остаточну** перемогу соціалізму там сказано:

«Остаточна перемога соціалізму є повна гарантія від спроб інтервенції, а значить, і реставрації, бо хоч трохи серйозна спроба реставрації може мати місце лише при серйозній підтримці ззовні, лише при підтримці міжнародного капіталу. Тому підтримка нашої революції з боку робітників усіх країн, а тим більше перемога цих робітників хоча б у кількох країнах, є необхідною умовою повної гарантії першої перемігшої країни від спроб інтервенції та реставрації, необхідною умовою остаточної перемоги соціалізму» (див. там же ³²).

Здається, ясно.

Відомо, що в тому ж дусі тлумачиться це питання в моїй брошурі «Питання і відповіді» (червень 1925 р.) і в політзвіті ЦК на XIV з'їзді ВКП(б) ³³ (грудень 1925 р.).

Такі є факти.

Ці факти відомі, я думаю, всім товаришам, в тому числі і Зінов'єву.

Коли тепер, майже через два роки після ідейної боротьби в партії і після прийнятої резолюції на XIV партконференції (квітень 1925 р.), Зінов'єв вважає можливим у своєму заключному слові на XIV партз'їзді (грудень 1925 р.) витягти стару, зовсім недостатню формулу з брошури Сталіна, написаної в квітні 1924 року, як базу для розв'язання уже

розв'язаного питання про перемогу соціалізму в одній країні, — то ця своєрідна манера Зінов'єва говорить лише про те, що він остаточно заплутався в цьому питанні. Тягти партію назад, після того як вона пішла вперед, обминати резолюцію XIV партконференції, після того як вона підтверджена пленумом ЦК³⁴, — це значить безнадійно загрузнути в суперечностях, не вірити в справу будівництва соціалізму, зійти з шляху Леніна і розписатися в своїй власній поразці.

Що таке можливість перемоги соціалізму в одній країні?

Це є можливість розв'язання суперечностей між пролетаріатом і селянством внутрішніми силами нашої країни, можливість взяття влади пролетаріатом і використання цієї влади для побудови повного соціалістичного суспільства в нашій країні, при співчутті і підтримці пролетарів інших країн, але без попередньої перемоги пролетарської революції в інших країнах.

Без такої можливості будівництво соціалізму є будівництво без перспективи, будівництво без упевненості побудувати соціалізм. Не можна будувати соціалізм, не будучи упевненим, що його можна побудувати, не будучи упевненим, що технічна відсталість нашої країни не є **непереборною** перешкодою до побудови повного соціалістичного суспільства. Заперечення такої можливості є невіра в справу будівництва соціалізму, відхід від лєнінізму.

Що таке неможливість повної, остаточної перемоги соціалізму в одній країні без перемоги революції в інших країнах?

Це є неможливість повної гарантії від інтервенції, а значить, і реставрації буржуазних порядків, без перемоги революції, принаймні, в ряді країн. Заперечення цього безспірного положення є відхід від інтернаціоналізму, відхід від ленінізму.

«Ми живемо, — говорить Ленін, — не тільки в державі, але й у системі держав, і існування Радянської республіки поряд з імперіалістськими державами довгий час немислиме. Кінець кінцем або одно, або друге переможе. А поки цей кінець настане, ряд найжахливіших сутичок між Радянською республікою і буржуазними державами неминучий. Це значить, що пануючий клас, пролетаріат, якщо тільки він хоче і буде панувати, повинен довести це і своєю військовою організацією» (див. т. XXIV, стор. 122).

«Ми маємо перед собою, — говорить Ленін в іншому місці, — в найвищій мірі нестійку, але все ж безсумнівну, незаперечну певну рівновагу. Чи надовго це — не знаю, і думаю, що цього знати не можна. І тому з нашого боку потрібна якнайбільша обережність. І першою заповіддю нашої політики, першим уроком, що впливає з нашої урядової діяльності за рік, уроком, який повинні засвоїти собі всі робітники й селяни, це — бути начеку, пам'ятати, що ми оточені людьми, класами, урядами, які відкрито виявляють величезну ненависть до нас. Треба пам'ятати, що від усякого нашестя ми завжди на волосу» (див. т. XXVII, стор. 117).

Здається, ясно.

Як стоїть справа у Зінов'єва щодо питання про перемогу соціалізму в одній країні?

Слухайте:

«Під остаточною перемогою соціалізму слід розуміти, принаймні: 1) знищення класів і, значить, 2) скасування диктатури одного класу, в даному разі диктатури пролетаріату»... «Щоб ще точніше з'ясувати собі, — говорить далі Зінов'єв, — як стоїть питання у нас в СРСР в 1925 році, треба розрізнити дві речі: 1) забезпечена можливість будувати соціалізм, — така можливість

будувати соціалізм цілком, розуміється, може мислитись і в рамках однієї країни, і 2) остаточна побудова і зміцнення соціалізму, тобто здійснення соціалістичного ладу, соціалістичного суспільства».

Що все це може означати?

А те, що під остаточною перемогою соціалізму в одній країні Зінов'єв розуміє не гарантію від інтервенції і реставрації, а можливість побудови соціалістичного суспільства. Під перемогою ж соціалізму в одній країні Зінов'єв розуміє таке будівництво соціалізму, яке не може і не повинно привести до побудови соціалізму. Будівництво навмання, без перспективи, будівництво соціалізму при неможливості побудувати соціалістичне суспільство — така позиція Зінов'єва.

Будувати соціалізм без можливості побудувати його, будувати, знаючи, що не побудуєш, — ось до яких нісенітниць договорилося Зінов'єв.

Але ж це глум з питання, а не розв'язання питання!

А ось ще одно місце із заключного слова Зінов'єва на XIV партз'їзді:

«Ви подивіться, до чого, наприклад, договорилося т. Яковлев на останній Курській губпартконференції. «Чи можемо ми в одній країні, — запитує він, — будучи оточені з усіх боків капіталістичними ворогами, чи можемо ми в таких умовах в одній країні побудувати соціалізм?». І відповідає: «На основі всього сказаного ми маємо право сказати, що ми не тільки будуюмо соціалізм, але що ми, незважаючи на те, що ми поки що одні, що ми поки що єдина в світі радянська країна, радянська держава, — ми цей соціалізм побудуємо» («Курская Правда» № 279 від 8 грудня 1925 р.). Хіба це лєнінська постановка питання, питає Зінов'єв, хіба тут не відгонять душком національної обмеженості?»

* Курсив мій. Й. Ст.

Таким чином, за Зінов'євим виходить, що визнати можливість побудови соціалізму в одній країні — це значить стати на точку зору національної обмеженості, а заперечувати таку можливість — значить стати на точку зору інтернаціоналізму.

Та коли це вірно, — чи варто взагалі вести боротьбу за перемогу над капіталістичними елементами нашого господарства? Чи не виходить з цього, що така перемога неможлива?

Канітуляція перед капіталістичними елементами нашого господарства — ось куди приводить внутрішня логіка аргументації Зінов'єва.

І цю нісенітницю, яка не має нічого спільного з ленінізмом, підносить нам Зінов'єв як «інтернаціоналізм», як «стопроцентний ленінізм»!

Я тверджу, що в найважливішому питанні про будівництво соціалізму Зінов'єв відходить від ленінізму, скочуючись на точку зору меншовика Суханова.

Звернімось до Леніна. Ось що він говорить про перемогу соціалізму в одній країні ще до Жовтневої революції, в серпні 1915 року:

«Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму. Звідси виходить, що можлива перемога соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні. Перемігши пролетаріат цієї країни, експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичне виробництво*, став би проти всього іншого, капіталістичного світу, привертаючи до себе пригноблені класи інших країн, піднімаючи в них повстання проти капіталістів, виступаючи в разі необхідності навіть з військовою силою проти експлуататорських класів та їх держав» (див. т. XVIII, стор. 232—233).

* Курсив мій. Й. Ст.

Що значить підкреслена фраза Леніна: «організувавши у себе соціалістичне виробництво»? Це значить, що пролетаріат країни, яка перемогла, **може і повинен організувати у себе, після взяття влади, соціалістичне виробництво.** А що значить «організувати соціалістичне виробництво»? Це значить побудувати соціалістичне суспільство. Навряд чи треба доводити, що це ясне і чітке положення Леніна не потребує дальших коментарів. В противному разі незрозумілі були б заклики Леніна до взяття влади пролетаріатом у жовтні 1917 року.

Ви бачите, що це ясне положення Леніна, як небо від землі, відрізняється від плутаного і антиленінського «положення» Зінов'єва про те, що ми можемо будувати соціалізм «в рамках однієї країни» при **неможливості побудувати його.**

Це Ленін сказав у 1915 році, до взяття влади пролетаріатом. Але, може, у нього змінилися погляди після досвіду взяття влади, після 1917 року? Звернімося до брошури Леніна «Про кооперацію», написаної в 1923 році.

«Справді, — говорить Ленін, — влада держави на всі великі засоби виробництва, влада держави в руках пролетаріату, союз цього пролетаріату з багатьма мільйонами дрібних і найдрібніших селян, забезпечення керівництва за цим пролетаріатом щодо селянства і т. д., — хіба це не все, що потрібне для того, щоб з кооперації, з самої тільки кооперації, яку ми раніше третирували, як торгашеську, і яку з певного боку маємо право третирувати тепер при непі так само, хіба це не все **необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства?** * Це ще не побудова соціалістичного суспільства, але це **все необхідне і достатнє для цієї побудови**» * (див. т. XXVII, стор. 392).

* Курсив мій. Й. Ст.

Інакше кажучи: ми можемо і повинні побудувати повне соціалістичне суспільство, бо ми маємо в своєму розпорядженні все необхідне і достатнє для цієї побудови.

Здається, трудно висловитись ясніше.

Порівняйте це класичне положення Леніна з антиленінською відповіддю Зінов'єва проти Яковлева і зрозумієте, що Яковлев тільки повторив слова Леніна про можливість побудови соціалізму в одній країні, а Зінов'єв, виступаючи проти цього положення, бичуючи Яковлева, відійшов від Леніна і став на точку зору меншовика Суханова, на точку зору неможливості побудови соціалізму в нашій країні через її технічну відсталість.

Невідомо тільки, для чого ж ми брали владу в жовтні 1917 року, якщо не розраховували побудувати соціалізм?

Не треба було брати владу в жовтні 1917 року — ось до якого висновку приводить внутрішня логіка аргументації Зінов'єва.

Я тверджу, далі, що в найважливішому питанні про перемогу соціалізму Зінов'єв пішов **проти** певних рішень нашої партії, зафіксованих у відомій резолюції XIV партконференції «Про завдання Комінтерну і РКП(б) в зв'язку з розширеним пленумом ВККІ».

Звернімось до цієї резолюції. Ось що сказано там про перемогу соціалізму в одній країні:

«Нааявність двох прямо протилежних суспільних систем викликає постійну загрозу капіталістичної блокади, інших форм економічного тиснення, збройної інтервенції, реставрації. Отже, єдиною гарантією остаточної перемоги соціалізму, тобто **гарантії від реставрації***, є переможна соціалістична революція

* Курсив мій. Й. Ст.

в ряді країн...» «Ленінізм учить, що остаточна перемога соціалізму в розумінні повної гарантії від реставрації * буржуазних відносин можлива тільки в міжнародному масштабі...» «З цього аж ніяк не випливає*, що неможлива побудова повного соціалістичного суспільства * в такій відсталій країні, як Росія, без «державної допомоги» (Троцький) більш розвинених у техніко-економічному відношенні країн» (див. резолюцію ³⁵).

Ви бачите, що резолюція трактує остаточну перемогу соціалізму, як гарантію від інтервенції і реставрації, — на цілковиту протилежність трактуванню Зінов'єва в його книзі «Ленінізм».

Ви бачите, що резолюція визнає можливість побудови повного соціалістичного суспільства в такій відсталій країні, як Росія, без «державної допомоги» більш розвинених у техніко-економічному відношенні країн, — на цілковиту протилежність зворотному твердженню Зінов'єва в його відповіді проти Яковлева в заключному слові на XIV партз'їзді.

Як назвати це, як не боротьбою Зінов'єва проти резолюції XIV партконференції?

Звичайно, партійні резолюції іноді не безгрішні. Буває, що партійні резолюції містять у собі помилки. Взагалі кажучи, можна припустити, що резолюція XIV партконференції теж містить у собі деякі помилки. Можливо, що Зінов'єв вважає дану резолюцію помилковою. Але тоді про це треба сказати ясно й одверто, як личить більшовикові. Проте Зінов'єв не робить цього чомусь. Він волів обрати інший шлях, шлях тилих атак резолюції XIV партконференції, при замовчуванні цієї резолюції і при відсутності будь-якої відкритої критики резолюції. Зінов'єв

* Курсив мій. Й. Ст.

думає, як видно, що цей шлях найкраще досягає мети. А мета у нього одна — «поліпшити» резолюцію і «трошечки» підправити Леніна. Навряд чи треба доводити, що Зінов'єв помилився в своїх розрахунках.

Звідки випливає помилка Зінов'єва? Де корінь цієї помилки?

Корінь цієї помилки полягає, по-моєму, в упевненості Зінов'єва в тому, що технічна відсталість нашої країни є **ненереборною** перешкодою побудови повного соціалістичного суспільства, що пролетаріат не може побудувати соціалізм з огляду на технічну відсталість нашої країни. Зінов'єв і Каменев один час пробували виступити з цим аргументом на одному із засідань ЦК партії перед квітневою партконференцією³⁶. Але вони дістали відповідь і змушені були відступити, підкорившись **формально** протилежній точці зору, точці зору більшості ЦК. Але, підкорившись їй формально, Зінов'єв весь час продовжував боротьбу з нею. Ось що говорить про цей «інцидент» в ЦК РКП(б) Московський комітет нашої партії в своїй «Відповіді» на лист Ленінградської губпартконференції³⁷:

«Не так давно Каменев і Зінов'єв боронили в Політбюро ту точку зору, нібито ми не зможемо справитися з внутрішніми труднощами через нашу технічну і економічну відсталість, якщо тільки нас не врятує міжнародна революція. Ми ж, разом з більшістю ЦК, думаємо, що ми можемо будувати соціалізм, будуючи і побудуємо його, незважаючи на нашу технічну відсталість і всупереч їй. Ми думаємо, що це будівництво йтиме, звичайно, далеко повільніше, ніж в умовах світової перемоги, але все ж ми йдемо і будемо йти вперед. Ми так само вважаємо, що точка зору Каменєва й Зінов'єва виражає невіру у внутрішні сили нашого робітничого класу і селянських мас, які йдуть за ним. Ми вважаємо, що вона є відхід від ленінської позиції» (див. «Відповідь»).

Цей документ з'явився в пресі під час перших засідань XIV партз'їзду. Зінов'єв, звичайно, мав можливість виступити проти цього документа ще на з'їзді. Характерно, що у Зінов'єва і Каменєва не знайшлося аргументів проти цього тяжкого обвинувачення, висунутого проти них Московським комітетом нашої партії. Чи випадково це? Я думаю, що не випадково. Обвинувачення, як видно, попало в ціль. Зінов'єв і Каменєв «відповіли» на це обвинувачення мовчанням тому, що нічим було його «крити».

«Нова опозиція» ображається, що Зінов'єва обвинувачують в невірі в справу перемоги соціалістичного будівництва в нашій країні. Але якщо Зінов'єв після цілого року обговорення питання про перемогу соціалізму в одній країні, після того як точка зору Зінов'єва була відкинута Політбюро ЦК (квітень 1925 р.), після того як склалась уже певна думка партії в цьому питанні, зафіксована у відомій резолюції XIV партконференції (квітень 1925 р.), якщо після всього цього Зінов'єв зважується виступити в своїй книзі «Ленінізм» (вересень 1925 р.) проти точки зору партії, якщо він потім повторює цей виступ на XIV з'їзді, — то як пояснити все це, цю упертість, цю наполегливість у відстоюванні своєї помилки, як не тим, що Зінов'єв заражений, безнадійно заражений невірою в справу перемоги соціалістичного будівництва в нашій країні?

Зінов'єву угодно трактувати цю свою невіру як інтернаціоналізм. Але з якого це часу відхід від ленінізму в кардинальному питанні ленінізму став трактуватися у нас як інтернаціоналізм?

Чи не вірніше буде сказати, що не партія, а Зінов'єв грішить тут проти інтернаціоналізму і міжнародної революції? Бо що таке наша країна «будованого соціалізму», як не база світової революції? Але чи може вона бути справжньою базою світової революції, якщо вона нездатна побудувати соціалістичне суспільство? Чи може вона залишитися тим найбільшим центром притягання для робітників усіх країн, яким вона, безперечно, є тепер, якщо вона нездатна добитися у себе перемоги над капіталістичними елементами нашого господарства, перемоги соціалістичного будівництва? Я думаю, що не може. Але чи не випливає з цього, що невіра в перемогу соціалістичного будівництва, проповідь цієї невіри веде до розвінчання нашої країни як бази світової революції, а розвінчання нашої країни веде до ослаблення світового революційного руху. Чим відстрашували від нас робітників пп. соціал-демократи? Проповіддю про те, що «у росіян нічого не вийде». Чим ми б'ємо тепер соціал-демократів, притягаючи до себе цілі низки робітничих делегацій і зміцнюючи тим самим позиції комунізму в усьому світі? Нашими успіхами по будівництву соціалізму. Але хіба не ясно після цього, що, хто проповідує невіру в наші успіхи по будівництву соціалізму, той допомагає посередньо соціал-демократам, той ослабляє розмах міжнародного революційного руху, той неминуче відходить від інтернаціоналізму?..

Ви бачите, що з «інтернаціоналізмом» Зінов'єва справа стоїть нітрохи не краще, ніж з його «стопроцентним ленінізмом» у питанні про будівництво соціалізму в одній країні.

Тому XIV партз'їзд зробив правильно, визначивши погляди «нової опозиції» як «невіру в справу будівництва соціалізму» і «перекручення лєнінізму»⁸⁹.

VII

БОРІТЬБА ЗА ПЕРЕМОГУ СОЦІАЛІСТИЧНОГО БУДІВНИЦТВА

Я думаю, що невіра в перемогу соціалістичного будівництва є основною помилкою «нової опозиції». Помилка ця є, по-моєму, основною тому, що з неї випливають всі інші помилки «нової опозиції». Помилки «нової опозиції» в питанні про неп, про держкапіталізм, про природу нашої соціалістичної промисловості, про роль кооперації при диктатурі пролетаріату, про методи боротьби з куркульством, про роль і питому вагу середнього селянства — всі ці помилки є похідні від основної помилки опозиції, від невіри в можливість побудови соціалістичного суспільства силами нашої країни.

Що таке невіра в перемогу соціалістичного будівництва в нашій країні?

Це є, насамперед, відсутність упевненості в тому, що основні маси селянства **можуть втягнутися**, внаслідок певних умов розвитку нашої країни, в справу соціалістичного будівництва.

Це є, по-друге, відсутність упевненості в тому, що пролетаріат нашої країни, який має в своєму розпорядженні командні висоти народного господарства, **здатний втягнути основні маси селянства в справу соціалістичного будівництва**.

З цих положень виходить мовчазно опозиція в своїх побудованнях про шляхи нашого розвитку, — все одно, чи робить вона це свідомо чи несвідомо.

Чи можна втягнути основну масу радянського селянства в справу соціалістичного будівництва?

В брошурі «Про основи ленінізму» є щодо цього два основні положення:

1) «Не можна змішувати селянство Радянського Союзу з селянством Заходу. Селянство, яке пройшло школу трьох революцій, яке боролось проти царя і буржуазної влади разом з пролетаріатом і на чолі з пролетаріатом, селянство, яке дістало землю і мир з рук пролетарської революції і стало через це резервом пролетаріату, — це селянство не може не відрізнитися від селянства, яке боролось під час буржуазної революції на чолі з ліберальною буржуазією, яке дістало землю з рук цієї буржуазії і стало через це резервом буржуазії. Навряд чи треба доводити, що радянське селянство, яке звикло цінити політичну дружбу і політичне співробітництво з пролетаріатом і яке завдячує своєю свободою цій дружбі і цьому співробітництву, — не може не становити винятково сприятливий матеріал для економічного співробітництва з пролетаріатом».

2) «Не можна змішувати сільське господарство Росії з сільським господарством Заходу. Там розвиток сільського господарства йде по звичайній лінії капіталізму, в обстановці глибокої диференціації селянства, з великими маєтками і приватнокапіталістичними латифундіями на одному полюсі, з пауперизмом, злиднями і найманим рабством — на другому. Там розпад і розклад з огляду на це цілком природні. Не те в Росії. У нас розвиток сільського господарства не може піти по такому шляху хоча б тому, що наявність Радянської влади і націоналізація основних знарядь та засобів виробництва не допускають такого розвитку. В Росії розвиток сільського господарства повинен піти по іншому шляху, по шляху кооперування мільйонів дрібного і середнього селянства, по шляху розвитку на селі масової кооперації, підтримуваної державою в порядку пільгового кредитування. Ленін правильно вказав у статтях про кооперацію, що розвиток

сільського господарства у нас повинен піти по новому шляху, по шляху залучення більшості селян до соціалістичного будівництва через кооперацію, по шляху поступового вкорінення в сільське господарство начал колективізму спочатку в галузі збуту, а потім — в галузі виробництва продуктів сільського господарства...

Навряд чи треба доводити, що величезна більшість селянства охоче стане на цей новий шлях розвитку, відкинувши геть шлях приватнокапіталістичних латифундій і найманого рабства, шлях злиднів і розорення»³⁹.

Чи правильні ці положення?

Я думаю, що обидва ці положення правильні і незаперечні для всього нашого будівничого періоду в умовах непу.

Вони є лише виразом відомих тез Леніна про змичку пролетаріату і селянства, про включення селянських господарств у систему соціалістичного розвитку країни, про те, що пролетаріат повинен рухатися до соціалізму разом з основними масами селянства, про те, що кооперування мільйонних мас селянства є стовповим шляхом соціалістичного будівництва на селі, що при рості нашої соціалістичної індустрії «просто зростання кооперації для нас тотожне... з ростом соціалізму» (див. т. XXVII, стор. 396).

Справді, яким шляхом може і повинен піти розвиток селянського господарства в нашій країні?

Селянське господарство не є капіталістичне господарство. Селянське господарство, коли взяти переважну більшість селянських господарств, є господарство дрібнотоварне. А що таке дрібнотоварне селянське господарство? Це є господарство, яке стоїть на роздоріжжі між капіталізмом і соціалізмом. Воно може розвинути і в бік капіталізму, як це

відбувається тепер у капіталістичних країнах, і в бік соціалізму, як це повинно відбутися у нас, в нашій країні, при диктатурі пролетаріату.

Звідки така нестійкість, несаможиттєвість селянського господарства? Чим її пояснити?

Пояснюється вона розпорошеністю селянських господарств, їх неорганізованістю, їх залежністю від міста, від індустрії, від кредитної системи, від характеру влади в країні, нарешті, тим загальновідомим положенням, що село йде і повинно йти за містом як у матеріальному, так і в культурному відношенні.

Капіталістичний шлях розвитку селянського господарства означає розвиток через найглибшу диференціацію селянства, з великими латифундіями на одному полюсі і масовим зубожінням на другому полюсі. Такий шлях розвитку є неминучим у капіталістичних країнах, тому що село, селянське господарство залежить від міста, від індустрії, від концентрованого кредиту в місті, від характеру влади, а в місті панує буржуазія, капіталістична промисловість, капіталістична кредитна система, капіталістична державна влада.

Чи обов'язковий цей шлях розвитку селянських господарств у нашій країні, де місто має зовсім інше обличчя, де індустрія перебуває в руках пролетаріату, де транспорт, кредитна система, державна влада і т. д. зосереджені в руках пролетаріату, де націоналізація землі є загальним законом у країні? Звичайно, не обов'язковий. Навпаки. Саме тому, що місто є керівником села, а в місті панує у нас пролетаріат, який тримає в руках всі командні висоти народного господарства, саме тому селянські господарства повинні

піти в своєму розвитку іншим шляхом, шляхом соціалістичного будівництва.

Що це за шлях?

Це є шлях масового кооперування мільйонів селянських господарств по всіх лініях кооперації, шлях об'єднання розпорошених селянських господарств навколо соціалістичної індустрії, шлях насадження начал колективізму серед селянства спочатку по лінії збуту продуктів землеробства і постачання селянським господарствам міських виробів, а потім по лінії сільськогосподарського виробництва.

І чим далі, тим більше цей шлях стає неминучим в обстановці диктатури пролетаріату, бо кооперування по лінії збуту, кооперування по лінії постачання, нарешті, кооперування по лінії кредиту й виробництва (сільськогосподарські товариства) є єдиний шлях піднесення добробуту села, єдиний засіб врятування широких мас селянства від злиднів і розорення.

Кажуть, що селянство у нас не соціалістичне за своїм становищем, що через це воно не здатне до соціалістичного розвитку. Це, звичайно, вірно, що селянство не соціалістичне за своїм становищем. Але це не є аргумент проти розвитку селянських господарств по шляху соціалізму, коли доведено, що село йде за містом, а в місті командує соціалістична промисловість. Під час Жовтневої революції селянство теж не було соціалістичним за своїм становищем і воно зовсім не хотіло встановити в країні соціалізм. Воно добивалося тоді, головним чином, ліквідації поміщицької влади і закінчення війни, встановлення миру. Проте воно пішло тоді за соціа-

лістичним пролетаріатом. Чому? Тому, що повалення буржуазії і взяття влади соціалістичним пролетаріатом було тоді єдиним шляхом виходу з імперіалістичної війни, єдиним шляхом установа́лення миру. Тому, що інших шляхів не було тоді і не могло бути. Тому, що нашій партії вдалося тоді нащупати, знайти ту міру поєднання і підпорядкування специфічних інтересів селянства (повалення поміщика, мир) загальним інтересам країни (диктатура пролетаріату), яка була прийнятною і вигідною для селянства. І селянство, незважаючи на його несоціалістичність, пішло тоді за соціалістичним пролетаріатом.

Те саме треба сказати про соціалістичне будівництво в нашій країні, про втягнення селянства в русло цього будівництва. Селянство не соціалістичне за своїм становищем. Але воно повинно стати, і обов'язково стане, на шлях соціалістичного розвитку, бо немає і не може бути інших шляхів врятування селянства від злиднів і розорення, крім зми́чки з пролетаріатом, крім зми́чки з соціалістичною промисловістю, крім включення селянського господарства в загальне русло соціалістичного розвитку через масове кооперування селянства.

Чому саме через масове кооперування селянства?

Тому, що в масовому кооперуванні «ми знайшли ту міру поєднання приватного інтересу, приватного торговельного інтересу, перевірки і контролю його державою, міру підпорядкування його загальним інтересам» (Ленін)⁴⁰, яка є прийнятною і вигідною для селянства і яка забезпечує пролетаріатові можливість залучити основну масу селянства до справи соціалістичного будівництва. Саме тому, що

селянству вигідно організувати збут своїх товарів і постачання своєму господарству машин через кооперацію, саме через це воно повинно піти, і воно піде, по шляху масового кооперування.

А що означає масове кооперування селянських господарств при проводі соціалістичної промисловості?

Воно означає **відхід** дрібнотоварного селянського господарства від старого капіталістичного шляху, що несе в собі масове розорення селянства, і **перехід** на новий шлях розвитку, на шлях соціалістичного будівництва.

Ось чому боротьба за новий шлях розвитку селянського господарства, боротьба за залучення основної маси селянства до справи будівництва соціалізму є черговим завданням нашої партії.

Тому XIV з'їзд ВКП(б) зробив правильно, ухваливши, що:

«Основний шлях будівництва соціалізму на селі полягає в тому, щоб при зростаючому економічному керівництві з боку соціалістичної держпромисловості, державних кредитних установ та інших командних висот, які перебувають в руках пролетаріату, залучити до кооперативної організації основну масу селянства і забезпечити цій організації соціалістичний розвиток, використовуючи, переборюючи і витісняючи капіталістичні її елементи» (див. резолюцію з'їзду на звіт ЦК 41).

Найглибша помилка «нової опозиції» полягає в тому, що вона не вірить у цей новий шлях розвитку селянства, не бачить або не розуміє всієї неминучості цього шляху в умовах диктатури пролетаріату. А не розуміє вона цього тому, що не вірить у перемогу соціалістичного будівництва в нашій

країні, не вірить у здатність нашого пролетаріату повести за собою селянство по шляху до соціалізму.

Звідси нерозуміння двоїстого характеру непу, перебільшення негативних сторін непу і трактування непу як відступу переважно.

Звідси перебільшення ролі капіталістичних елементів нашого господарства і применшення ролі підойм нашого соціалістичного розвитку (соціалістична промисловість, кредитна система, кооперація, влада пролетаріату і т. д.).

Звідси нерозуміння соціалістичної природи нашої державної промисловості і сумніви в правильності кооперативного плану Леніна.

Звідси роздування диференціації на селі, паніка перед куркулем, применшення ролі середняка, спроби зірвати політику партії по забезпеченню міцного союзу з середняком і, взагалі, метання з боку на бік у питанні про політику партії на селі.

Звідси нерозуміння тієї величезної роботи партії по залученню мільйонних мас робітників і селян до будівництва промисловості і сільського господарства, до пожвавлення кооперації і Рад, до управління країною, до боротьби з бюрократизмом, до боротьби за поліпшення і переробку нашого державного апарату, яка знаменує собою нову смугу розвитку і без якої немислиме ніяке соціалістичне будівництво.

Звідси безнадійність і розгубленість перед труднощами нашого будівництва, сумніви в можливості індустріалізації нашої країни, песимістичне базікання про переродження партії і т. д.

У них, у буржуа, все більш-менш добре, а у нас, у пролетарів, — більш-менш погано; якщо не приспіє

із Заходу революція — пропала наша справа, — такий загальний тон «нової опозиції», який є, по-моєму, тоном ліквідаторським, але який навіщось видається опозицією (мабуть, на глум) за «інтернаціоналізм».

Неп є капіталізм, говорить опозиція. Неп є відступ переважно, говорить Зінов'єв. Все це, звичайно, невірно. Насправді неп є політика партії, яка допускає боротьбу соціалістичних і капіталістичних елементів і розрахована на перемогу соціалістичних елементів над елементами капіталістичними. Насправді неп тільки почався відступом, але він розрахований на те, щоб у ході відступу зробити перегрупування сил і повести наступ. Насправді ми наступаємо вже кілька років, і наступаємо з успіхом, розвиваючи нашу індустрію, розвиваючи радянську торгівлю, витісняючи приватний капітал.

Але який смисл тези — неп є капіталізм, неп є відступ переважно? З чого виходить ця теза?

Вона виходить з неправильного припущення про те, що у нас відбувається тепер просте відновлення капіталізму, просте «повернення» капіталізму. Тільки цим припущенням можна пояснити сумніви опозиції щодо соціалістичної природи нашої промисловості. Тільки цим припущенням можна пояснити паніку опозиції перед куркулем. Тільки цим припущенням можна пояснити ту поспішність, з якою ухопилась опозиція за неправильні цифри про диференціацію селянства. Тільки цим припущенням можна пояснити особливу забутливість опозиції відносно того, що середняк є у нас центральна фігура землеробства. Тільки цим припущенням можна пояснити недооцінку питомої ваги середняка і сумніви щодо коо-

перативного плану Леніна. Тільки цим припущенням можна «обгрунтувати» невіру «нової опозиції» в новий шлях розвитку села, в шлях залучення села до соціалістичного будівництва.

Насправді у нас відбувається тепер не однобічний процес відновлення капіталізму, а двобічний процес розвитку капіталізму і розвитку соціалізму, суперечливий процес боротьби елементів соціалістичних з елементами капіталістичними, процес подолання елементів капіталістичних елементами соціалістичними. Це однаково незаперечно як для міста, де базою соціалізму є державна промисловість, так і для села, де основною зачіпкою соціалістичного розвитку є масова кооперація, яка зникається з соціалістичною промисловістю.

Просте відновлення капіталізму неможливе хоч би тому, що влада у нас пролетарська, велика промисловість в руках пролетаріату, транспорт і кредит перебувають у розпорядженні пролетарської держави.

Диференціація на селі не може набрати колишніх розмірів, середняк залишається основною масою селянства, а куркуль не може здобути колишню силу хоч би тому, що земля у нас націоналізована, вона вилучена з обігу, а наша торговельна, кредитна, податкова і кооперативна політика спрямована на те, щоб обмежити експлуататорські прагнення куркульства, піднести добробут найширших мас селянства і вирівнювати крайності на селі. Я вже не кажу про те, що боротьба з куркульством іде у нас тепер не тільки по старій лінії, по лінії організації бідноти проти куркульства, але й по новій лінії, по лінії зміцнення союзу пролетаріату і бідноти з середняцькими масами селянства проти куркуля. Той факт, що

опозиція не розуміє смислу і значення боротьби з куркульством по цій другій лінії, цей факт зайвий раз підтверджує, що опозиція збивається на старий шлях розвитку села, на шлях його капіталістичного розвитку, коли куркуль і біднота становили основні сили села, а середняк «вимивався».

Кооперація є різновидність державного капіталізму, говорить опозиція, посилаючись при цьому на «Продподаток»⁴² Леніна, через що вона не вірить у можливість використання кооперації, як основної зачіпки для соціалістичного розвитку. Опозиція і тут допускає найгрубішу помилку. Таке трактування кооперації було достатнє і задовільне в 1921 році, коли був написаний «Продподаток», коли у нас не було розвиненої соціалістичної промисловості, коли Ленін мислив держкапіталізм як можливу основну форму нашого господарювання, а кооперацію розглядав у поєднанні з держкапіталізмом. Але це трактування тепер уже недостатнє і перевершене історією, бо відтоді часи змінилися, соціалістична промисловість у нас розвинулась, держкапіталізм не прищепився в тій мірі, в якій це було бажано, а кооперація, що охоплює тепер більше десятка мільйонів членів, стала змикатися з соціалістичною індустрією.

Чим же інакше пояснити той факт, що вже через два роки після «Продподатку», в 1923 році, Ленін став розглядати кооперацію по-іншому, вважаючи, що «кооперація в наших умовах часто-густо цілком збігається з соціалізмом»? (див. т. XXVII, стор. 396).

Чим же інакше це пояснити, як не тим, що за ці два роки соціалістична промисловість встигла вже вирости, а держкапіталізм не прищепився в належній

мірі, через що Ленін став розглядати кооперацію вже не в поєднанні з держкапіталізмом, а в поєднанні з соціалістичною промисловістю?

Змінилися умови розвитку кооперації. Повинен був змінитися і підхід до питання про кооперацію.

Ось, наприклад, одно блискуче місце з брошури Леніна «Про кооперацію» (1923 р.), яке кидає світ на це питання:

«При державному капіталізмі* підприємства кооперативні відрізняються від державнокапіталістичних, як підприємства приватні, по-перше, і колективні, по-друге. При нашому існуючому ладі* підприємства кооперативні відрізняються від підприємств приватнокапіталістичних, як підприємства колективні, але не відрізняються* від підприємств соціалістичних, якщо вони засновані на землі, при засобах виробництва, що належать державі, тобто робітничому класові» (див. т. XXVII, стор. 396).

В цій маленькій цитаті розв'язано два великі питання. По-перше, питання про те, що «наш існуючий лад» не є держкапіталізм. По-друге, питання про те, що кооперативні підприємства, взяті в поєднанні з «нашим ладом», «не відрізняються» від підприємств соціалістичних.

Я думаю, що трудно висловитись ясніше.

А ось ще одно місце з тієї самої брошури Леніна:

«Просте зростання кооперації для нас тотожне (з указаним вище «невеликим» винятком) із зростанням соціалізму, і разом з цим ми змушені визнати корінну зміну всієї точки зору нашої на соціалізм» (див. там же).

Очевидно, що в брошурі «Про кооперацію» ми маємо справу з новою оцінкою кооперації, чого не хоче визнати «нова опозиція» і що вона старанно

* Курсив мій. Й. Ст.

замовчує, всупереч фактам, всупереч очевидній істині, всупереч ленінізмові.

Одна річ — кооперація, взята в поєднанні з держкапіталізмом, і інша річ — кооперація, взята в поєднанні з соціалістичною промисловістю.

З цього, проте, не можна робити того висновку, що між «Продподатком» і брошурою «Про кооперацію» лежить прірва. Це, звичайно, неправильно. Досить послатися, наприклад, на таке місце в «Продподатку», щоб відразу вловити нерозривний зв'язок між «Продподатком» і брошурою «Про кооперацію» в питанні про оцінку кооперації. Ось воно:

«Перехід від концесій до соціалізму є перехід від однієї форми великого виробництва до іншої форми великого виробництва. Перехід від кооперації дрібних хазяйчиків до соціалізму є перехід від дрібного виробництва до великого, тобто перехід складніший, але зате спроможний охопити, в разі успіху, ширші маси населення, спроможний вирвати глибші і живучіші корені старих, **досоціалістичних***, навіть докапіталістичних відносин, найбільш упертих в розумінні опору всякій «новизні»» (див. т. XXVI, стор. 337).

З цієї цитати видно, що Ленін ще під час «Продподатку», коли не було ще у нас розвиненої соціалістичної індустрії, вважав за можливе перетворення кооперації, **в разі успіху**, в могутній засіб боротьби проти «досоціалістичних», а значить, і проти **капіталістичних відносин**. Я думаю, що саме ця думка і послужила згодом відповідною точкою для його брошури «Про кооперацію».

Але що з усього цього випливає?

А з цього випливає, що «нова опозиція» підходить до питання про кооперацію не по-марксистському,

* Курсив мій. Й. Ст.

а метафізично. Вона розглядає кооперацію не як історичне явище, взяте в поєднанні з іншими явищами, в поєднанні, скажімо, з держкапіталізмом (в 1921 р.) або соціалістичною промисловістю (в 1923 р.), а як щось постійне і раз назавжди дане, як «річ у собі».

Звідси помилки опозиції в питанні про кооперацію, звідси її неввіра в розвиток села до соціалізму через кооперацію, звідси звертання опозиції на старий шлях, на шлях капіталістичного розвитку села.

Така загалом позиція «нової опозиції» в практичних питаннях соціалістичного будівництва.

Висновок один: лінія опозиції, оскільки є у неї лінія, вагання і хитання опозиції, її неввіра в нашу справу і розгубленість перед труднощами — ведуть до капітуляції перед капіталістичними елементами нашого господарства.

Бо, якщо неп є відступ переважно, якщо соціалістична природа державної промисловості ставиться під сумнів, якщо куркуль майже всесильний, на кооперацію мало надії, роль середняка прогресивно падає, новий шлях розвитку села сумнівний, партія майже перероджується, а революція з Заходу ще не така близька, — то що ж залишається після всього цього в арсеналі у опозиції, на що вона розраховує в боротьбі з капіталістичними елементами нашого господарства? Не можна ж іти в бій з самою лише «Філософією епохи»⁴³.

Ясно, що арсенал «нової опозиції» незавидний, якщо взагалі можна назвати його арсеналом. Цей арсенал не для боротьби. Тим більше він не для перемоги.

Ясно, що з таким арсеналом партія «в два счёта» загубила б себе, якби вона полізла в бійку, — їй довелося б просто капітулювати перед капіталістичними елементами нашого господарства.

Тому XIV з'їзд партії зробив цілком правильно, постановивши, що «боротьба за перемогу соціалістичного будівництва в СРСР є основним завданням нашої партії»; що однією з необхідних умов для розв'язання цього завдання є «боротьба з невірою в справу будівництва соціалізму в нашій країні і з спробами розглядати наші підприємства, які є підприємствами «послідовно-соціалістичного типу» (Ленін), як підприємства державнокапіталістичні»; що «такі ідейні течії, роблячи неможливим свідоме ставлення мас до будівництва соціалізму взагалі і соціалістичної промисловості зокрема, здатні лише загальмувати зростання соціалістичних елементів господарства і полегшити боротьбу з ними з боку приватного капіталу»; що «з'їзд вважає через це за необхідну широку виховну роботу для подолання цих перекирвань ленінізму» (див. резолюцію на звіт ЦК ВКП(б)⁴⁴).

Історичне значення XIV з'їзду ВКП(б) полягає в тому, що він зумів викрити до коренів помилки «нової опозиції», відкинув геть її невіру і хникання, ясно і чітко намітив шлях дальшої боротьби за соціалізм, дав партії перспективу перемоги і озброїв тим самим пролетаріат незламною вірою в перемогу соціалістичного будівництва.

25 січня 1926 р.

ПРО СЕЛЯНСТВО, ЯК СОЮЗНИКА РОБІТНИЧОГО КЛАСУ

*Відповідь тт. Болтневу П. Ф., Єфремову В. І.,
Ізлеву В. І.*

Прошу пробачення, що доводиться відповідати з запізненням.

В моїй промові⁴⁵ зовсім не сказано, що селянство, як союзник робітничого класу, необхідне робітничому класові тільки тепер.

Там не сказано, що після перемоги революції в одній з країн Європи союз робітничого класу і селянства в Росії буде зайвий. Я думаю, що погано ви читали мою промову на Московській конференції.

Там сказано лише про те, що: «селянство є єдиним союзником, який може тепер же подати нашій революції пряму допомогу». Чи впливає з цього, що селянство після переможної революції в Європі може стати зайвим для робітничого класу нашої країни? Звичайно, не впливає.

Ви питаєте: «Що ж буде, коли відбудеться світова революція, коли не буде потрібен четвертий союзник, — селянство? Які ж будуть погляди на нього?».

По-перше, невірно, що «після світової революції» селянство уже не буде потрібне. Невірно, бо «після

світової революції» наша господарсько-будівна робота повинна піти семимильними кроками, а будувати соціалізм без селянства не можна, так само як вибратись із злиднів селянство без пролетаріату не може. Отже, союз робітників і селян після переможної революції на Заході не ослабне, а навпаки, повинен буде зміцніти.

По-друге, «після світової революції», коли наша будівна робота посилиться в сто крат, справа піде до того, що робітники і селяни, як зовсім різні економічні групи, зникатимуть, перетворюватимуться в трудівників землі і фабрики, тобто зрівнюватимуться щодо свого економічного становища. А що це значить? А це значить, що союз робітників і селян поступово перетворюватиметься в злиття, в повне єднання, в одно соціалістичне суспільство колишніх робітників і колишніх селян, а потім просто трудівників соціалістичного суспільства.

Ось який наш погляд на селянство «після перемоги світової революції».

У моїй промові справа йде не про те, як дивитиметься наша партія в майбутньому на селянство, а про те, який з чотирьох союзників є найбільш безпосереднім союзником і безпосереднім помічником робітничого класу в дану хвилину, в даний момент, коли капіталісти на Заході починають трохи оправлятися.

Чому я ставив питання в своїй промові саме в цьому дусі? Тому, що в нащій партії є люди, які через глупість і нерозумність гадають, що селянство нам не союзник. Чи погано, чи добре, що такі люди є в нащій партії—це інша річ, але такі люди є. Я ви-

ступав з промовою саме проти таких людей і доводив через це, що в даний момент селянство є найбільш безпосереднім союзником робітничого класу, що люди, які сіють недовір'я щодо селянства, можуть, самі того не розуміючи, загубити справу нашої революції, тобто можуть загубити і справу робітників, і справу селян.

Ось про що йде мова.

Я думаю, що ви трохи ображені тим, що я називаю селянство не дуже міцним союзником і не таким надійним союзником, яким є пролетаріат капіталістично розвинених країн. Я бачу, що ви цим ображені. Але хіба я не маю рації? Хіба я не повинен говорити правду в очі? Хіба це не вірно, що селянство під час нашестя Колчака і Денікіна часто й густо хиталося то в сторону робітників, то в сторону генералів? А чи мало селян було в арміях Денікіна і Колчака, селян-добровільців?

Я не винувачу селян, бо їх хитання пояснюються недостатньою свідомістю. Але я мушу говорити правду в очі, коли я комуніст. Так учив нас Ленін. А правда полягає в тому, що у важку хвилину, коли Колчак і Денікін натискали на робітників, селянство, як союзник робітничого класу, не завжди проявляло достатню стійкість і твердість.

Чи значить це, що можна махнути рукою на селянство, як роблять це тепер деякі нерозумні товариші, що не вважають взагалі селянство союзником пролетаріату? Ні, не значить. Махнути рукою на селянство—значить вчинити злочин і проти робітників, і проти селян. Ми вживемо всіх заходів до того, щоб піднести свідомість селян, просвітити їх, наблизити

їх до робітничого класу, як до вождя нашої революції,—і ми доб'ємося того, що селянство ставатиме все міцнішим і надійнішим союзником пролетаріату в нашій країні.

А коли революція на Заході ударить, селянство зміцніє вже цілком і стане одним з найвірніших союзників робітничого класу нашої країни.

Так треба розуміти ставлення комуністів до селянства, як до союзника робітничого класу.

З тов. привітом

Й. Сталін

9 лютого 1926 р.

Друкується вперше

ПРО МОЖЛИВІСТЬ ПОБУДОВИ СОЦІАЛІЗМУ В НАШІЙ КРАЇНІ

Відповідь тов. Покоєву

Тов. Покоєв!

Пишу з запізненням, за що прошу пробачення перед Вами і Вашими товаришами.

На жаль, Ви не зрозуміли наших незгод на XIV з'їзді. Справа зовсім не в тому, що нібито опозиція твердила, що ми ще не дожили до соціалізму, а з'їзд нібито говорив, що ми вже дожили до соціалізму. Це невірно. В нашій партії не знайдеться жодної людини, яка могла б сказати, що ми вже здійснили соціалізм.

Спір ішов зовсім не про це на з'їзді. Спір ішов ось про що. З'їзд говорив, що робітничий клас в союзі з трудовим селянством може добити капіталістів нашої країни і побудувати соціалістичне суспільство, якщо навіть не приспіє на допомогу переможна революція на Заході. Опозиція ж говорила, що добити своїх капіталістів і побудувати соціалістичне суспільство ми не зможемо, поки не перемогли робітники на Заході. Ну, а тому що справа з перемогою революції на Заході трохи затягується,

то нам лишається, як видно, вертїтися на холостому ході. З'їзд говорив, і він це сказав у своїй резолюції на звіт ЦК⁴⁶, що такі погляди опозиції означають невіру в справу перемоги над своїми капіталістами.

Ось про що йшла мова, дорогі товариші.

Це не значить, звичайно, що нам не потрібна допомога західноєвропейських робітників. Допустимо, що західноєвропейські робітники не співчували б нам і не подавали б моральної підтримки. Допустимо, що західноєвропейські робітники не заважали б своїм капіталістам піти походом проти нашої республіки. Що вийшло б з цього? З цього вийшло б те, що капіталісти рушили б проти нас і підірвали б в корені нашу будівну роботу, а то й зовсім розбили б нас. Коли капіталісти не роблять такої спроби, то це тому, що вони бояться, що робітники ударять їм в тил в разі походу проти нашої республіки. Це й називається у нас підтримкою нашої революції з боку західноєвропейських робітників.

Але від підтримки з боку робітників Заходу до перемоги революції на Заході дуже й дуже далеко. Без підтримки з боку робітників Заходу ми навряд чи встояли б проти ворогів, які нас оточують. Добре, коли ця підтримка виллється потім у переможну революцію на Заході. Тоді перемога соціалізму в нашій країні буде остаточною. Ну, а що коли ця підтримка не виллється в перемогу революції на Заході? Чи можемо ми без цієї перемоги на Заході будувати і побудувати соціалістичне суспільство? З'їзд відповів, що можемо. Інакше нічого було брати владу в Жовтні 1917 року. Коли

ми не розраховували добити наших капіталістів, всякий скаже, що ми даремно брали владу в Жовтні 1917 року. А опозиція говорить, що своїх капіталістів ми не можемо добити своїми власними силами.

Ось у чому різниця між нами.

На з'їзді говорилося ще про остаточну перемогу соціалізму. Що це значить? А це означає повну гарантію від інтервенції іноземних капіталістів і від відновлення старих порядків у нашій країні шляхом збройної боротьби цих капіталістів проти нашої країни. Чи можемо ми своїми власними силами забезпечити цю гарантію, тобто зробити неможливою воєнну інтервенцію з боку міжнародного капіталу? Ні, не можемо. Це справа спільна між нами і пролетарями всього Заходу. Міжнародний капітал можна остаточно приборкати лише силами робітничого класу всіх країн, або, принаймні, основних країн Європи. Тут уже без перемоги революції в кількох країнах Європи не обійтись, — без цього неможлива остаточна перемога соціалізму.

Що ж виходить кінець кінцем?

А виходить те, що соціалістичне суспільство своїми силами побудувати ми можемо і без перемоги революції на Заході, але гарантувати нашу країну від замахів з боку міжнародного капіталу одна тільки наша країна не спроможна, — для цього потрібна перемога революції в кількох країнах на Заході. Одна річ — можливість побудови соціалізму в нашій країні, інша річ — можливість забезпечення нашої країни від замахів з боку міжнародного капіталу.

Ваша помилка і помилка Ваших товаришів полягає, по-моєму, в тому, що Ви не розібралися ще в цій справі і поплутали ці два питання.

З тов. привітом

Й. Сталін

Р. С. Взяли б «Большевик»⁴⁷ (московський) № 3 і прочитали б там мою статтю. Це полегшило б Вам справу.

Й. Сталін

10 лютого 1926 р.

Друкуються вперше

ПРО ТОВ. КОТОВСЬКОГО

Я знав т. Котовського, як зразкового партійця, досвідченого військового організатора і майстерного командира.

Я особливо добре пам'ятаю його на польському фронті в 1920 році, коли т. Будьонний проривався до Житомира в тилу польської армії, а Котовський вів свою кавбригаду на одчайдушні-сміливі наскоки на київську армію поляків. Він був грозою білополяків, бо він умів «крошити» їх, як ніхто, як говорили тоді червоноармійці.

Найхоробріший серед скромних наших командирів і найскромніший серед хоробрих — таким пам'ятаю я т. Котовського.

Вічна йому пам'ять і слава.

І. Сталін

«Коммунист» (Харків)
№ 43 (1828), 23 лютого 1926 р.

ПРОМОВА У ФРАНЦУЗЬКІЙ КОМІСІЇ ВІ РОЗШИРЕНОГО ПЛЕНУМУ ВККІ⁴⁸

6 березня 1926 р.

Товариші! На жаль, з французькими справами я мало обізнаний. Тому я не можу вичерпати це питання в тій мірі, в якій це тут необхідно. Проте, у мене склалася певна думка про французькі справи на підставі тих промов, які я чув тут на пленумі ВККІ, і я вважаю своїм обов'язком зробити в комісії на цій підставі деякі зауваження.

Ми маємо тут кілька питань.

Перше питання — щодо політичного становища у Франції. Мене трохи непокоїть та благодущність, яка прохоплюється в промовах товаришів відносно нинішнього політичного становища у Франції. Складається враження, що у Франції становище більш або менш рівне, справи йдуть, загалом, ні «шатко, ні валко»; є, правда, деякі утруднення, але вони, мабуть, не приведуть до якої-небудь кризи і т. д. Це невірно, товариші. Я не можу сказати, що Франція стоїть перед своїм 23-м роком⁴⁹, проте, я вважаю, що вона йде до кризи. В цьому відношенні і тези комісії і зауваження відомих товаришів я вважаю правильними.

Криза ця особлива, бо у Франції нема безробіття. Криза упомірюється тим, що Франція живиться зараз золотом з Німеччини. Але ці явища тимчасові, поперше, тому, що німецького золота невистачить Франції на затичку внутрішніх дірок і на сплату боргів Англії і Америці, по-друге, тому, що безробіття не минути у Франції. Поки є інфляція, яка стимулює експорт, може безробіття не буде, а потім, коли валюта встановиться і міжнародні розрахунки по боргах почнуть діяти, концентрації промисловості і безробіття не минути у Франції. Найвірнішим симптомом того, що Франція йде до кризи, є той переполох, який панує в правлячих колах Франції, та міністерська чехарда, яка розігрується у Франції.

Ніколи не можна змальовувати розвиток кризи, як висхідну лінію нарастаючих провалів. Ніколи такої кризи не буває. Революційна криза розвивається звичайно у вигляді зигзагів: маленький провал, потім поліпшення становища, потім більш серйозний провал, потім деяке піднесення і т. д. Наявність зигзагів не повинна давати підставу думати, що справи буржуазії поправляються.

Через це благодущність тут небезпечна. Небезпечна, бо криза може посунутись швидше, ніж думають, і тоді французькі товариші можуть бути захоплені зненацька. А партія, захоплена зненацька, не може керувати подіями. Через це я вважаю, що французька комуністична партія повинна держати курс на поступове наростання революційної кризи. І французька партія повинна поставити справу агітації і пропаганди так, щоб готувати уми і серця робітників до цієї кризи.

Друге питання — це наростаюча небезпека справа всередині партії. Я вважаю, що як коло французької компартії, так і всередині партії вже є досить солідна бойова група правих, на чолі з виключеними і не виключеними з партії, яка весь час вимотуватиме жили у комуністичної партії. Я щойно говорив з Креме. Він переказав новий факт про те, що не тільки по лінії партії, але й по лінії проф-організацій існують угруповання правих, які ведуть нишком роботу, а місцями ведуть пряму атаку на революційне крило компартії. Навіть сьогоднішній виступ Англера симптоматичний в цьому відношенні, і на це треба звернути серйозну увагу товаришів.

В період наростаючої кризи завжди праві підводять голову. Це загальний закон для революційної кризи. Праві підводять голову, бо вони бояться революційної кризи і через це готові зробити все, щоб відтягти партію назад і не дати розвинутися наростаючій кризі. Через це я думаю, що чергове завдання компартії, оскільки вона, комуністична партія Франції, повинна кувати нові революційні кадри і готувати маси до кризи, полягає в тому, щоб дати відсіч правим, ізолювати їх.

Чи готова до цієї відсічі комуністична партія Франції?

Я переходжу до **третього питання**, до стану справ у керівній групі французької компартії. Чутно голоси про те, що для того, щоб правих ізолювати, треба звільнити керівну групу французької компартії від двох товаришів, які вели боротьбу з правими, але які допускали великі помилки. Я маю на увазі Трена

і Сюзанну Жіро: Буду говорити прямо, бо найкраще, коли речі називають своїми іменами.

Я не знаю, наскільки це буде доцільно, коли атака на правих буде почата з того, щоб вилучити з керівної групи тих людей, які з правими борються. Я думав, що, навпаки, буде висунута інша пропозиція, хоча б такого роду: оскільки праві знахабніли, бо вони, закривши свій орган «Бюллетен Коммюніст»⁶⁰, випустили декларацію, яка дає ляпаса партії, то чи не можна поставити справу так, щоб декого з правих викрити політично, якщо не виключити зовсім з партії. Я думав, що так буде поставлене питання з огляду на праву небезпеку. Я думав, що я почую тут саме таку заяву. Замість цього нам пропонують почати ізоляцію правих з того, щоб ізолювати двох не правих. В цьому я не бачу логіки, товариші!

Але тут з цим питанням, з питанням про боротьбу з правими, переплітається друге питання — це відсутність згуртованої групи більшості всередині Політбюро компартії Франції. Це цілком вірно, що партія не може вести боротьбу ні проти правої групи, ні проти «ультралівої» групи, коли у партії в керівній групі немає компактної більшості, яка могла б бити в одну точку. Це цілком правильно. Я вважаю, що така група повинна сформуватися, і вона, я думаю, уже сформувалась, або сформується невабаром навколо таких товаришів, як Семар, Креме, Торез, Монмуссо. Створити таку групу, або налагодити, так би мовити, спрацьованість між цими товаришами, про яких я говорив, в одній керівній групі, це значить сконцентрувати сили в боротьбі проти правих. Ви не можете

побити правих, бо праві ростуть і у них є, як видно, деяке коріння в робітничому класі Франції, ви не можете, я кажу, побити правих, коли не об'єднаєте всіх революційних комуністів всередині керівної групи, готових битися до кінця з правими. Починати боротьбу з правими з того, щоб дробити свої сили, це — нерезонно, нерозумно. Ви можете і себе ослабити і боротьбу з правими програти, якщо концентрації сил не буде.

Звичайно, можливо, що французькі товариші не вважають за можливе концентрацію всіх сил, включаючи сюди і Трена і Сюзанну Жіро, можливо, що вони вважають це неможливим. Тоді нехай французькі товариші на своєму пленумі ЦК або на своєму конгресі зроблять відповідні зміни в складі свого Політбюро. Хай зроблять вони самі, без ВККІ. Вони мають право на це.

Ми, російські товариші, недавно тільки прийняли відоме рішення на XIV з'їзді партії відносно того, щоб дати можливість секціям більше керувати самими собою. Ми це розуміємо так, що треба, по можливості, уникати прямого втручання ВККІ в справи секцій, зокрема — в справу формування керівних груп наших комінтернівських секцій. Не примушуйте ж нас, товариші, порушувати щойно прийняті на нашому партійному з'їзді рішення. Звичайно, бувають випадки, коли репресії щодо окремих товаришів необхідні, але я не бачу в даний момент такої необхідності.

Через це я думаю, що від нашої комісії потрібне ось що:

Перше — дати ясну політичну резолюцію у французькому питанні з лозунгом рішучої боротьби з пра-

вими і з відзначенням помилок тих товаришів, які їх допускали.

Друге — дати пораду французьким товаришам, щоб вони навколо цієї резолюції, спрямованої своїм вістрям проти правих, згуртували керівну групу в складі ЦК компартії Франції, тобто зобов'язати членів цієї групи на совість проводити цю резолюцію спільними зусиллями.

Третє — дати пораду французьким товаришам не захоплюватися в своїй практичній роботі методом відсічення, методом репресій.

Четверте питання — це питання про профспілки робітників у Франції. У мене складається враження, що деякі французькі товариші надто легко дивляться на цю справу. Я допускаю, що з боку представників профспілкової Конфедерації були помилки, але я також допускаю, що з боку ЦК французької компартії були помилки щодо Конфедерації. Цілком природно, що т. Монмуссо хотів би, щоб з боку партії було менше опіки. Це лежить в природі речей, бо є дві паралельні організації: партія і профспілкова Конфедерація, і між ними не можуть не бути іноді деякі тертя. Це і у нас має місце, у росіян, і в усіх компартіях, — без цього не буває. Але тертів буде тим менше, чим менше буде ЦК французької компартії влізати в усі дрібниці профспілок. Керувати профспілками треба через тих комуністів, які в профспілках ведуть постійну роботу, а не по мимо них. У нас, в російській партії, були випадки, коли виходила гіпертрофія керівництва профспілками. В архіві нашої партії ви могли б знайти цілий ряд резолюцій, ухвалених нашими партійними з'їздами про те, щоб партія

не опікала профспілки, щоб вона керувала ними, а не опікала. Я боюсь, що в цьому відношенні французька партія, хай простять мені товариші, теж має деякі гріхи щодо профспілок. Я вважаю, що партія є найвища форма організації робітничого класу і саме тому з неї треба питати більше. Тому помилки ЦК повинні бути ліквідовані в першу чергу, щоб ставлення до профспілок поліпшилось і зміцнилось і щоб т. Монмуссо та інші профспілкові працівники могли працювати в тому напрямі, який потрібен з точки зору комуністичної партії.

Партія не може розвиватися далі, особливо в тих умовах, які є на Заході, партія не може зміцнюватись, якщо вона не має найсерйознішої опори в особі профспілок та їх керівників. Тільки та партія, яка вміє тримати широкий зв'язок з профспілками та їх керівниками і яка вміє встановлювати справжній пролетарський контакт з ними, тільки така партія може завоювати більшість робітничого класу на Заході. Ви самі знаєте, що без завоювання більшості робітничого класу розраховувати на перемогу неможливо.

Значить, що ж виходить?

Виходить, що:

- а) Франція йде до кризи;
- б) відчуваючи цю кризу і боячись її, праві елементи підводять голову і намагаються відтягти назад партію;
- в) чергове завдання партії — ліквідувати праву небезпеку, ізолювати правих;
- г) для того, щоб правих ізолювати, необхідна концентрація всіх дійсно комуністичних лідерів у складі

керівництва партії, здатних вести боротьбу з правими до кінця;

д) для того, щоб концентрація сил могла дати бажані результати в боротьбі з правими і в підготовці робітників до революційної кризи, необхідно, щоб керівна група спиралась на профспілки і вміла з профспілками та їх працівниками тримати пролетарський контакт;

е) не захоплюватися в своїй практичній роботі методом відсічення, методом репресій щодо окремих товаришів, а користуватися головним чином методом переконування.

Друкується вперше

ДО МІЖНАРОДНОГО КОМУНІСТИЧНОГО ЖІНОЧОГО ДНЯ

Гарячий привіт робітницям і трудящим жінкам усього світу, які гуртуються в одну трудову сім'ю навколо соціалістичного пролетаріату.

Бажаю їм цілковитого успіху:

1) у справі зміцнення міжнародних уз робітників усіх країн і забезпечення перемоги пролетарської революції;

2) у справі визволення відсталих верств трудящих жінок з-під духовної і економічної кабали буржуазії;

3) у справі згуртування селянок навколо пролетаріату — вождя революції і керівника соціалістичного будівництва;

4) у справі перетворення двох нерівних ще за своїм становищем частин пригноблених мас в єдину армію борців за знищення всякої нерівноправності, за знищення всякого гніту, за перемогу пролетаріату, за побудову в нашій країні нового, соціалістичного суспільства.

Хай живе Міжнародний комуністичний жіночий день!

Й. Сталін

ПРОМОВА В НІМЕЦЬКІЙ КОМІСІЇ ВІ РОЗШИРЕНОГО ПЛЕНУМУ ВККІ

8 березня 1926 р.

Товариші! У мене всього кілька зауважень.

1. Деякі товариші думають, що якби інтереси СРСР зажадали, то компартії на Заході повинні були б засвоїти праву політику. Я з цим не згоден, товариші. Я мушу сказати, що це припущення зовсім несумісне з тими принципами, якими ми, російські товариші, керуємось у своїй роботі. Я не можу уявити такого випадку, щоб коли-небудь інтереси нашої Радянської республіки зажадали від наших братніх партій ухилів вправо. Бо що значить практикувати праву політику? Це значить так чи інакше зрадити інтереси робітничого класу. Я не можу уявити, щоб інтереси СРСР могли зажадати від наших братніх партій зради інтересів робітничого класу, хоч би на одну секунду. Я не можу уявити, щоб інтереси нашої республіки, яка є базою революційного пролетарського руху в усьому світі, вимагали не максимуму революційності і політичної активності робітників на Заході, а зниження цієї активності, притушення революційності. Таке припущення образливе для нас, для російських товаришів. Я вважаю через це за

свій обов'язок цілком і повністю відмежуватися від такого безглузлого і зовсім непереваримого припущення.

2. Щодо ЦК німецької компартії. З боку деяких інтелігентів чуто голоси про те, що ЦК німецької компартії слабкий, що він слабо керує, що відсутність інтелігентських сил всередині ЦК позначається на роботі негативно, що ЦК не існує і т. д. Все це невірне, товариші. Такі розмови я вважаю вихваткою інтелігентів, не гідною комуністів. Нинішній ЦК німецької компартії склався не випадково. Він народився в боротьбі з правими помилками. Він зміцнів у боротьбі з «ультралівими» помилками. Тому він не є ні правим, ні «ультралівим». Це є ЦК ленінський. Це є та сама керівна робоча група, яка потрібна тепер німецькій компартії.

Кажуть, що теоретичними знаннями не відзначається нинішній ЦК. То що ж, — була б правильна політика, за теоретичними знаннями діло не стане. Знання річ наживна, коли його немає сьогодні, то воно буде завтра, а ось правильну політику, яку практикує нині ЦК німецької партії, не так-то легко засвоїти деяким чванливим інтелігентам. Сила ж нинішнього ЦК полягає в тому, що він проводить правильну ленінську політику, чого не хочуть зрозуміти інтелігенти, які чваняться своїми «знаннями». На думку деяких товаришів, досить якому-небудь інтелігентові прочитати зайвих дві—три книги або написати зайву пару брошур, щоб претендувати на право керівництва партією. Це неправильно, товариші. Це до сміхотворності неправильно. Ви можете написати цілі книги з філософії, але, якщо ви не за-

своїли правильної політики ЦК компартії Німеччини, вас не можна підпускати до керма партії.

Тов. Тельман! Беріть цих інтелігентів на службу, якщо вони справді хочуть служити робітничій справі, або ви можете гнати їх до всіх чортів, якщо вони хочуть командувати що б то не стало... Той факт, що в нинішньому ЦК переважають робітники, становить велику перевагу німецької компартії.

В чому полягає завдання компартії Німеччини?

В тому, щоб прокласти дорогу до соціал-демократично настроєних робітничих мас, які заблудилися в нетрях соціал-демократичної нерозберихи, і завоювати таким чином більшість робітничого класу на сторону компартії. Завдання полягає в тому, щоб допомогти своїм братам, які заблудилися, вийти на дорогу і зв'язатися з компартією. Тут можливі два методи підходу до робітничих мас. Один метод специфічно-інтелігентський, метод підхльостування робітників, метод «завоювання» робітників, так би мовити, з хлистом в руках. Нічого й доводити, що цей метод не має нічого спільного з методом комунізму, бо він не привертає, а лише відштовхує робітників. Другий метод полягає в тому, щоб знайти спільну мову з братами, які заблудилися і опинилися в таборі соціал-демократів, допомогти їм вибратися з нетрів соціал-демократизму, полегшити їм перехід на сторону комунізму. Цей метод є єдино комуністичний метод роботи. Той факт, що нинішній ЦК є щодо складу пролетарський, цей факт значно полегшує застосування в Німеччині цього другого методу. Цим і треба пояснити ті успіхи в справі

проведення єдиного фронту, які, безперечно, має за собою нинішній ЦК компартії Німеччини.

3. Про Мейера. Я уважно слухав розумну промову Мейера. Але мушу сказати, що з одним з пунктів його промови я не можу погодитись. У Мейера виходить, що не він прийшов до ЦК німецької компартії, а, навпаки, ЦК прийшов до нього. Це невірно, товариші. Він прямо цього не сказав, але ця думка прохоплюється в усій його промові. Це невірно, це велика помилка. Нинішній ЦК народився в боротьбі з правими, в рядах яких подвизався недавно Мейер. ЦК не може стати правим, якщо він не хоче зраджувати свою природу, якщо він не хоче повернути назад колесо історії компартії Німеччини. Коли, все ж, Мейер став зближатися з цим ЦК, то з цього випливає, що Мейер став лівіти, він став визнавати помилки правих, він став відходити від правих. Отже, не ЦК йде до Мейера, а, навпаки, Мейер іде до ЦК. Він іде до ЦК, але він ще не прийшов. Йому треба зробити ще два — три кроки від правих до ЦК для того, щоб цілком прийти до нинішнього керівництва німецької компартії. Я далекий від того, щоб вважати Мейера зачумленим, я не рекомендую відштовхувати Мейера, я говорю лише про те, що йому треба зробити ще два — три кроки вперед, щоб остаточно зблизитися з нинішнім ЦК компартії Німеччини.

4. Щодо Шолема. Я не буду говорити про «ультралівих» в Німеччині і про політику Шолема. Про це говорилося тут досить багато. Я хотів би тільки продемонструвати одно місце з промови Шолема і розкритикувати його. Шолем тепер за внутріпартійну демократію. Він через це пропонує від-

крити загальну дискусію, запросити Брандлера і Радека, запросити всіх, від правих до «ультралівих», учинити загальну амністію і відкрити загальну дискусію. Це неправильно, товариші. Цього нам не треба. Раніше Шолем стояв проти внутріпартійної демократії. Тепер він кидається в іншу крайність, висловлюючись за безмежну і нічим не стримувану демократію. Борони нас боже від такої демократії. Недаремно говориться у росіян: «Дай дурню помолитись, він собі лоба розіб'є». (Сміх.) Ні, нам такої демократії не треба. Німецька компартія уже перехворіла хворобою правих. Нам нема чого тепер штучно прищеплювати їй цю хворобу. Німецька компартія хворіє тепер хворобою «ультралівих». Нам нема чого тепер посилювати цю хворобу, — їй треба викоренити, а не посилювати. Нам потрібна не всяка дискусія і не всяка демократія, а така дискусія і така демократія, які дають плюси комуністичному рухові в Німеччині. Через це я висловлююсь проти шлемівської загальної амністії.

5. Про групу Рут Фішер. Про цю групу говорилося тут так багато, що мені лишається сказати кілька слів. Я думаю, що з усіх небажаних і негативних груп компартії Німеччини ця група є найбільш небажаною і найбільш негативною. Один з «ультралівих» пролетарів зауважив тут, що робітники втрачають віру у вождів. Якщо це вірно, то це дуже сумно. Бо не може бути справжньої партії там, де немає віри у вождів. Але хто винен в цьому? В цьому винна група Рут Фішер, її подвійна бухгалтерія в політиці, її практика говорити одно і робити інше, вічні розходження між ділом і словом у практиці

цієї дипломатичної групи. Не може бути у робітників віри у вождів там, де вожді прогнили в дипломатичній грі, де слово не підкріплюється ділом, де вожді говорять одно, а роблять інше.

Чому російські робітники вірили Леніну безмежно? Чи тільки тому, що політика у нього була правильна? Ні, не тільки тому. Вони вірили йому ще тому, що вони знали, що у Леніна слово не розходиться з ділом, що Ленін «не обманить». Ось на чому будувався, між іншим, авторитет Леніна. Ось яким методом виховував Ленін робітників, ось як він вселяв в них віру у вождів. Метод групи Рут Фішер, метод прогнилої дипломатії, є прямою протилежністю методу Леніна. Я можу поважати і вірити Бордізі, якого не вважаю за ленінця і марксиста, можу йому вірити тому, що він говорить те, що думає. Я можу вірити навіть Шолему, який не завжди говорить те, що думає (сміх), але який іноді проговорюється. (Сміх.) Але я не можу при всьому бажанні вірити ні на одну секунду Рут Фішер, яка ніколи не говорить того, що думає. Ось чому я думаю, що група Рут Фішер є найбільш негативна з усіх негативних груп компартії Німеччини.

6. Про Урбанса. Я сповнений поваги до Урбанса, як революціонера. Я готовий схилитися перед ним за те, що він так добре поведився на судовому процесі. Але мушу сказати, що на одних тільки цих якостях Урбанса далеко не поїдеш. Революційність — справа хороша. Витримка — ще краще. Але, коли, крім цих якостей, нічого немає в арсеналі, то цього мало, товариші, страшенно мало. Місяць — другий вистачить такого багажу, але потім він вичерпається,

напевно вичерпається, якщо його не підкріпити правильною політикою. Зараз в німецькій компартії іде непримиренна боротьба між ЦК компартії Німеччини і бандою Каца. За кого стоїть Урбанс? За банду Каца чи за ЦК? За міщанського філософа Корша чи за ЦК? Тут треба вибирати. Не можна застрягати в проміжку між цими силами, що ведуть боротьбу. Тут треба мати сміливість сказати відкрито і чесно, за кого стоїть Урбанс, за ЦК чи за його розгнужданих противників. Тут потрібна цілковита певність. Біда Урбанса полягає в тому, що у нього нема ще, очевидно, цієї певності, що він хворіє політичною короткозорістю. Можна простити політичну короткозорість раз, можна простити другий раз, але коли вона перетворюється в політику, то короткозорість межує тоді із злочином. Ось чому я думаю, що Урбанс мусить визначитись відкрито і чесно, коли він не хоче розгубити рештки свого впливу в партії. Робітничі маси не можуть жити спогадами про те, як добре поведився Урбанс на судовому процесі. Робітничим масам потрібна правильна політика. Коли у Урбанса не буде ясної і певної політики, то не треба бути пророком, щоб сказати, що від авторитету Урбанса не залишиться навіть спогаду.

*Журнал «Коммунистический
Интернационал» № 3 (52),
березень 1926 р.*

ПРО ГОСПОДАРСЬКЕ СТАНОВИЩЕ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ І ПОЛІТИКУ ПАРТІЇ

*Доповідь активові лєнінградської організації
про роботу пленуму ЦК ВКП(б)⁵¹
13 квітня 1926 р.*

Товариші! Дозвольте приступити до доповіді.

Порядок денний квітневого пленуму ЦК нашої партії складався з чотирьох пунктів.

Перший пункт — про господарське становище нашої країни і про господарську політику нашої партії.

Другий пункт — про реорганізацію наших хлібозаготівельних апаратів у напрямі їх спрощення і здешевлення.

Третій пункт — план роботи Політбюро нашого ЦК і пленуму ЦК на 1926 рік під кутом зору розробки основних вузлових питань нашого господарського будівництва.

Четвертий пункт — про заміну секретаря ЦК Євдокимова іншим кандидатом — тов. Шверником.

Коли не брати до уваги останнього питання про заміну одного секретаря іншим, то решту питань, які становили головну вісь дебатів на пленумі ЦК, можна було б звести до одного основного питання — до питання про господарське становище нашої країни і про політику партії. Тому я буду в своїй доповіді торкатися одного основного питання — про господарське становище нашої країни.

I

ДВА ПЕРІОДИ НЕПУ

Основний факт, який визначає нашу політику, полягає в тому, що в своєму господарському розвитку наша країна вступила в новий період непу, в новий період нової економічної політики, в період прямої індустріалізації.

П'ять років минуло з того часу, як Володимир Ілліч проголосив нову економічну політику. Основне завдання, яке стояло тоді перед нами, перед партією, полягало в тому, щоб в умовах нової економічної політики, в умовах розгорнутого товарообороту побудувати соціалістичний фундамент нашого народного господарства. Це стратегічне завдання стоїть перед нами і тепер, як наше основне завдання. До цього основного завдання ми підходили тоді, в перший період непу, починаючи з 1921 року, під кутом зору розвитку насамперед сільського господарства. Тов. Ленін говорив: наше завдання — побудувати соціалістичний фундамент народного господарства, але для того, щоб побудувати такий фундамент, необхідно мати розвинену індустрію, бо індустрія є основа, початок і кінець соціалізму, соціалістичного будівництва, а для того, щоб розвинути індустрію, необхідно почати справу з сільського господарства.

Чому?

Тому, що для того, щоб розгорнути індустрію, промисловість в умовах тієї економічної розрухи, яку ми тоді переживали, необхідно було створити, насамперед, деякі ринкові, сировинні і продовольчі передумови для індустрії, для промисловості. Не можна

розвивати промисловість на порожньому місці, не можна розвивати індустрію, коли немає сировини в країні, коли немає продовольства для робітників і коли немає скільки-небудь розвиненого сільського господарства, яке є основним ринком для нашої індустрії. Отже, щоб розвивати індустрію, треба було мати, принаймні, три передумови: по-перше, — внутрішній ринок, а у нас він поки що переважно селянський; по-друге, — треба було мати більш-менш розвинене сировинне виробництво в сільському господарстві (буряки, льон, бавовна і т. д.); і, по-третє, — необхідно було, щоб село могло виділити певний мінімум сільськогосподарських продуктів для постачання промисловості, для постачання робітників. Ось чому Ленін говорив, що побудову соціалістичного фундаменту нашого господарства, побудову індустрії ми повинні почати з сільського господарства.

Тоді багато хто не вірив у цю справу. Особливо заперечувала тоді з цього приводу так звана «робітнича опозиція». Мовляв, як це так: партія називається у нас робітничою партією, а справу розвитку господарства вона починає з сільського господарства. Як, мовляв, це зрозуміти? Заперечували тоді й інші опозиціонери, які гадали, що індустрію можна будувати при всяких умовах, навіть на порожньому місці, незважаючи на реальні можливості. Але історія господарського розвитку нашої країни за цей період наочно показала, що партія мала рацію, що для того, щоб побудувати соціалістичний фундамент нашого господарства, для того, щоб розгорнути індустрію, треба було почати справу з сільського господарства.

Такий був перший період нової економічної політики.

Тепер ми вступили в другий період непу. Найважливіше і найхарактерніше в стані нашого господарства полягає тепер у тому, що центр ваги перемістився тепер в сторону індустрії. Якщо тоді, в перший період нової економічної політики, нам треба було починати з сільського господарства, бо розвиток усього народного господарства упирався в сільське господарство, то тепер, для того, щоб продовжувати будівництво соціалістичного фундаменту нашого господарства, для того, щоб рушити вперед господарство в цілому, треба зосередити увагу саме на індустрії. Тепер саме сільське господарство не може рухатися вперед, якщо вчасно не подаси сільськогосподарських машин, тракторів, виробів промисловості і т. д. Тому, якщо тоді, в перший період нової економічної політики, справа розвитку народного господарства в цілому упиралася в сільське господарство, то тепер вона упирається і вже уперлася в пряме розгортання індустрії.

II

КУРС НА ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЮ

Ось у чому суть і основний смисл того лозунга, того курсу на індустріалізацію країни, який був проголошений XIV партз'їздом і який проводиться нині в життя. З цього основного лозунга виходив у своїй роботі в квітні цього року пленум Центрального Комітету. Отже, чергове і основне завдання полягає

тепер у тому, щоб прискорити темп розвитку нашої промисловості, рушити вперед щосили нашу індустрію, використовуючи наявні ресурси, і прискорити тим самим розвиток господарства в цілому.

Це завдання набуває особливо гострого характеру саме тепер, в даний момент, між іншим тому, що у нас, в силу певного розвитку господарства, склалася деяка невідповідність між попитом на вироби промисловості в місті і селі і пропозицією цих виробів з боку промисловості, що попит на продукти промисловості зростає швидше, ніж сама промисловість, що наявний у нас товарний голод з усіма наслідками, які випливають з нього, є виявом і результатом цієї невідповідності. Навряд чи треба доводити, що швидкий розвиток нашої індустрії є найвірнішим засобом для ліквідації цієї невідповідності і виживання товарного голоду.

Деякі товариші думають, що індустріалізація являє собою взагалі розвиток усякої промисловості. Є навіть такі чудаки, які гадають, що ще Іван Грозний, який колись створював деякий зародок промисловості, був індустріалістом. Коли йти цим шляхом, тоді Петра Великого треба назвати першим індустріалістом. Це, звичайно, невірно. Не всякий розвиток промисловості являє собою індустріалізацію. Центр індустріалізації, основа її полягає в розвитку важкої промисловості (паливо, метал і т. п.), в розвитку, кінець кінцем, виробництва засобів виробництва, в розвитку свого власного машинобудування. Індустріалізація має своїм завданням не тільки те, щоб вести наше народне господарство в цілому до збільшення в ньому частки промисловості, але вона має

ще те завдання, щоб у цьому розвитку забезпечити за нашою країною, оточеною капіталістичними державами, господарську самостійність, уберегти її від перетворення в придаток світового капіталізму. Не може країна диктатури пролетаріату, яка перебуває в капіталістичному оточенні, лишитися господарськи самостійною, якщо вона сама не виробляє у себе дома знарядь і засобів виробництва, якщо вона застрягає на тому ступені розвитку, де їй доводиться тримати народне господарство на прив'язі у капіталістично розвинених країн, які виробляють і вивозять знаряддя й засоби виробництва. Застрияти на цьому ступені — значить віддати себе на підкорення світовому капіталові.

Візьміть Індію. Всім відомо, що Індія є колонія. Чи є в Індії промисловість? Безумовно, є. Чи розвивається вона? Так, розвивається. Але там розвивається така промисловість, яка не виробляє знарядь і засобів виробництва. Там знаряддя виробництва ввозяться з Англії. Тому (хоча, звичайно, не тільки тому) там промисловість цілком підпорядкована англійській індустрії. Це особливий метод імперіалізму — розвивати в колоніях промисловість таким чином, щоб вона була на прив'язі у метрополії, у імперіалізму.

Але з цього випливає, що індустріалізація нашої країни не може вичерпуватися розвитком усякої промисловості, розвитком, скажімо, легкої промисловості, хоча легка промисловість та її розвиток нам абсолютно необхідні. З цього випливає, що індустріалізацію треба розуміти насамперед як розвиток у нас важкої промисловості і, особливо, як розвиток

нашого власного машинобудування, цього основного нерва індустрії взагалі. Без цього нічого й говорити про забезпечення економічної самостійності нашої країни.

III

ПИТАННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОГО НАГРОМАДЖЕННЯ

Але, товариші, для того, щоб індустріалізацію рушити вперед, необхідно оновити старе устаткування наших заводів і побудувати нові заводи. Той період розвитку нашої промисловості, який ми переживаємо зараз, характеризується тим, що ми вже завантажили старі заводи і фабрики, залишені нам капіталістами царського періоду, завантажили цілком, і тепер для того, щоб рухатися далі, треба техніку поліпшити, треба переустаткувати старі заводи, збудувати нові. Без цього неможливо тепер рухатися вперед.

Але для того, щоб оновити нашу промисловість на основі нової техніки, для цього потрібні, товариші, великі і дуже великі капітали. А капіталів у нас мало, як це всім вам відомо. В цьому році нам удасться вкласти в основну справу капітальних затрат на промисловість мільйонів вісімсот з лишком. Цього, звичайно, мало. Але це все-таки дещо. Це перше наше серйозне вкладення в нашу промисловість. Я кажу, що цього мало, бо наша промисловість могла б легко поглинути в кілька раз більше цієї суми. Нам треба рухати вперед нашу промисловість. Нам треба розширяти нашу індустрію якомога швидшим темпом, збільшувати кількість робітників вдвоє.

второе. Нам треба перетворити нашу країну з країни аграрної в країну індустріальну, і чим скоріше — тим краще. Але для всього цього потрібні великі капітали.

Тому питання про нагромадження для розвитку промисловості, питання про соціалістичне нагромадження набуває тепер для нас першорядного значення.

Чи можемо ми, чи спроможні ми, будучи полішені на самих себе, без позик ззовні, на основі внутрішніх сил нашої країни забезпечити для нашої індустрії таке нагромадження і такі резерви, які необхідні для проведення курсу на індустріалізацію, для перемоги соціалістичного будівництва в нашій країні?

Це питання серйозне, на яке слід звернути особливу увагу.

Історія знає різні способи індустріалізації.

Англія індустріалізувалася завдяки тому, що вона грабувала десятки і сотні років колонії, збирала там «додаткові» капітали, вкладала їх у свою промисловість і прискорювала темп своєї індустріалізації. Це один спосіб індустріалізації.

Німеччина прискорила свою індустріалізацію в результаті переможної війни з Францією в 70-х роках минулого століття, коли вона, взявши п'ять мільярдів франків контрибуції у французів, влила їх у свою промисловість. Це другий спосіб індустріалізації.

Обидва ці способи для нас закриті, бо ми — країна Рад, бо колоніальні грабежі і військові загарбання з метою грабежу несумісні з природою Радянської влади.

Росія, стара Росія, здавала кабальні концесії і одержувала кабальні позики, намагаючись таким

чином вибратись поступово на шлях індустріалізації. Це є третій спосіб. Але це — шлях кабали або напівкабали, шлях перетворення Росії в напівколонію. Цей шлях теж закритий для нас, бо не для того ми вели трирічну громадянську війну, відбиваючи всіх і всяких інтервенціоністів, щоб потім, після перемоги над інтервенціоністами, добровільно піти в кабалу до імперіалістів.

Лишається четвертий шлях індустріалізації, шлях власних заощаджень для справи промисловості, шлях соціалістичного нагромадження, на який не раз указував тов. Ленін, як на єдиний шлях індустріалізації нашої країни.

Отже, чи можлива індустріалізація нашої країни на основі соціалістичного нагромадження?

Чи є у нас джерела такого нагромадження, достатні для того, щоб забезпечити індустріалізацію?

Так, можлива. Так, є у нас такі джерела.

Я міг би послатися на такий факт, як експропріація поміщиків і капіталістів у нашій країні в результаті Жовтневої революції, знищення приватної власності на землю, фабрики, заводи і т. д. і передача їх у всенародну власність. Навряд чи треба доводити, що цей факт становить досить солідне джерело нагромадження.

Я міг би послатися, далі, на такий факт, як анулювання царських боргів, що зняло з плечей нашого народного господарства мільярди карбованців боргів. Не слід забувати, що при залишенні цих боргів нам довелося б платити щороку кілька сот мільйонів самих лише процентів, на шкоду промисловості, на шкоду всьому нашому народному господарству.

Нічого й казати, що ця обставина внесла велике полегшення в справу нашого нагромадження.

Я міг би вказати на нашу націоналізовану промисловість, яка відбудувалася, яка розвивається і яка дає деякі прибутки, необхідні для дальшого розвитку промисловості. Це теж джерело нагромадження.

Я міг би вказати на нашу націоналізовану зовнішню торгівлю, яка дає деякий прибуток і є, виходить, деяким джерелом нагромадження.

Можна було б послатися на нашу більш-менш організовану державну внутрішню торгівлю, яка теж дає певний прибуток і є, таким чином, деяким джерелом нагромадження.

Можна було б вказати на таку підойму нагромадження, як наша націоналізована банківська система, яка дає певний прибуток і живить у міру сил нашу промисловість.

Нарешті, ми маємо таку зброю, як державна влада, яка розпоряджається державним бюджетом і яка збирає чимало грошей для дальшого розвитку народного господарства взагалі, нашої індустрії особливо.

Такі в основному головні джерела нашого внутрішнього нагромадження.

Вони цікаві в тому відношенні, що дають нам можливість створювати необхідні резерви, без яких неможлива індустріалізація нашої країни.

Але можливість не є ще реальність, товариші. При невмілому веденні справи між можливістю нагромадження і дійсним нагромадженням може вийти досить значна відстань. Тому ми не можемо заспокоюватися на самих лише можливостях. Ми повинні

можливість соціалістичного нагромадження перетворити в дійсне нагромадження, якщо ми справді думаємо створити необхідні резерви для нашої індустрії.

Звідси питання: як треба вести справу нагромадження, щоб з цього вийшов толк для промисловості, на які вузли господарського життя слід нам насамперед натискати, щоб можливість нагромадження перетворити в дійсне соціалістичне нагромадження?

Існує ряд каналів нагромадження, з яких слід було б відзначити, принаймні, головні.

По-перше. Необхідно, щоб надлишки нагромадження в країні не розпорошувалися, а збиралися в наших кредитних установах, кооперативних і державних, а також порядком внутрішніх позик, з метою їх використання для потреб насамперед промисловості. Зрозуміло, що вкладники повинні одержувати за це певний процент. Не можна сказати, щоб у цій галузі справа стояла у нас скільки-небудь задовільно. Але завдання поліпшення нашої кредитної сітки, завдання піднесення авторитету кредитних установ в очах населення, завдання організації справи внутрішніх позик безсумнівно стоїть перед нами, як чергове завдання, і ми його повинні розв'язати що б то не стало.

По-друге. Треба старанно закривати всі ті стежки і щілини, якими спливає частина надлишків нагромадження в країні до кишень приватного капіталу на шкоду соціалістичному нагромадженню. Для цього необхідно вести таку політику цін, яка б не створювала провалу між цінами оптовими і цінами роздрібними. Треба вжити всіх заходів до зниження роз-

дрібних цін на продукти промисловості і на продукти сільського господарства для того, щоб спинити або, принаймні, довести до мінімуму вплив надлишків нагромадження до кишень приватника. Це одно з найважливіших питань нашої господарської політики. Звідси йде одна з серйозних небезпек як для справи нашого нагромадження, так і для червінця.

По-третє. Необхідно, щоб всередині самої промисловості, в кожній її галузі відкладалися певні запаси з метою амортизації підприємств, з метою їх розширення, з метою їх дальшого розвитку. Це справа необхідна, абсолютно потрібна, її треба рушити вперед що б то не стало.

По-четверте. Треба, щоб у руках держави нагромаджувалися певні резерви, необхідні для страхування країни від усякого роду випадковостей (недорід), для живлення промисловості, для підтримування сільського господарства, для розвитку культури і т. д. Жити і працювати тепер без резервів не можна. Навіть селянин з його маленьким господарством не може тепер обходитись без певних запасів. Тим більше не може обійтись без резервів держава великої країни.

Нам треба насамперед мати резерв по зовнішній торгівлі. Нам треба побудувати наш вивіз і ввіз таким чином, щоб в руках держави лишався певний резерв, певний актив по зовнішній торгівлі. Це цілком необхідно не тільки як страхування від несподіванок на зовнішніх ринках, але й як засіб для підтримання нашого червінця, який поки що стійкий, але який може хитнутися, коли ми не доб'ємося активного балансу по зовнішній торгівлі. Посилення нашого експорту,

пристосування нашого імпорту до експортних можливостей, — таке завдання.

Ми не можемо сказати, як це говорили за старих часів: «Самі недоїмо, а вивозити будемо». Ми не можемо цього сказати, бо робітники і селяни хочуть харчуватися по-людському, і ми їх цілком підтримуємо в цьому. Але ми могли б все ж без шкоди для народного споживання вжити всіх заходів до того, щоб експорт наш збільшився і щоб в руках держави лишався певний валютний резерв. Якщо ми в 1923 році зуміли перейти від радзнака до твердої валюти, то це, між іншим, тому, що ми мали тоді, в результаті активного балансу нашої зовнішньої торгівлі, певний валютний запас. Якщо ми хочемо підтримати наш червінець, то ми повинні і надалі поставити справу зовнішньої торгівлі так, щоб у нас лишався в руках валютний резерв, як одна з баз для нашого червінця.

Нам треба, далі, мати деякі резерви по лінії внутрішньої торгівлі. Я маю на увазі, головним чином, створення хлібних резервів в руках держави для втручання в справи хлібного ринку з метою боротьби з куркульством та з іншими хлібними спекулянтами, які непомірно роздувають ціни на сільськогосподарські продукти. Це необхідно хоча б для того, щоб запобігти небезпеці штучного подорожчання життя в промислових центрах і зриву заробітної плати робітників.

Нам потрібна, нарешті, така податкова політика, яка, перекладаючи податковий тягар на плечі імущих верств, створювала б разом з тим певний резерв в руках держави по лінії державного бюджету. Хід виконання нашого 4-х мільярдного державного бю-

джету показує, що ми можемо мати перевищення прибутків над видатками мільйонів на сто або більше. Декому з товаришів ця цифра здається колосальною. Але у цих товаришів зір, як видно, слабкий, інакше б вони помітили, що стомільйонний резерв для такої країни, як наша, є капля в морі. Дехто думає, що нам взагалі не треба цього резерву. Ну, а як бути, коли у нас трапиться в цьому році недорід або яке-небудь інше лихо? На чий кошти будемо обертатися? Адже нам даром допомоги не дають і не дадуть. Отже, треба мати свій власний запасець. А якщо несподіванок не трапиться в цьому році, то ми віддамо цей резерв на справу народного господарства і, насамперед, на справу промисловості. Не турбуйтеся, — ці резерви не пропадуть.

Такі, загалом, товариші, ті вузлові пункти нашого господарського життя, на які насамперед треба натискати для того, щоб можливість внутрішнього нагромадження в нашій країні для справи її індустріалізації перетворити в дійсне соціалістичне нагромадження.

IV

ПРАВИЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ НАГРОМАДЖЕННЯ. РЕЖИМ ЕКОНОМІЇ

Але справа не вичерпується і не може вичерпуватися самим лише нагромадженням. Треба ще вміти витрачати нагромаджені резерви розумно, розсудливо, так, щоб ні одна копійка народного добра не пропадала даремно, щоб використання

нагромадження йшло по основній лінії задоволення найважливіших запитів індустріалізації нашої країни. Без цих умов ми рискуємо нарватися на розкрадання нагромаджених коштів, на розпорошення їх по каналах всякого роду дрібних і великих витрат, які не мають нічого спільного ні з розвитком індустрії, ні з просуванням вперед народного господарства в цілому. Уміти витрачати кошти розумно, розсудливо, — це надзвичайно важливе мистецтво, яке не дається відразу. Не можна сказати, щоб ми, наші радянські і кооперативні органи, відзначалися в цьому відношенні великим уминням. Навпаки, всі дані говорять про те, що справи у нас стоять в цьому відношенні далеко не благополучно. Це важко визнати, товариші, але це факт, що його не покриєш ніякими резолюціями. Бувають випадки, коли наші керуючі органи попадають у становище того селянина, який нагромадив чимало грошей і замість того, щоб полагодити на ці гроші плуг і оновити своє господарство, купив величезний грамофон і... прогорів. Я вже не кажу про факти прямого розкрадання нагромаджених резервів, про факти ненажерливості цілого ряду органів нашого державного апарату, про факти крадіжок і т. д.

Тому необхідно вжити ряд таких заходів, які можуть уберегти наше нагромадження від розпорошення, від розкрадання, від розтягання його по непотрібних каналах, від відхилення його від основної лінії будівництва нашої індустрії.

Необхідно, по-перше, щоб наші промислові плани будувалися не порядком бюрократичних вигадок, а в тісному зв'язку з станом нашого народного

господарства, з урахуванням ресурсів, резервів нашої країни. Не можна відставати в плануванні промислового будівництва від розвитку промисловості. Але не можна також забігати вперед, відриваючись від сільського господарства і відхиляючись від темпу нагромадження в нашій країні.

Запити нашого внутрішнього ринку і розміри наших ресурсів — ось база розгортання нашої промисловості. Наша індустрія базується на внутрішньому ринку. В цьому відношенні господарський розвиток нашої країни нагадує розвиток Північно-Американських Сполучених Штатів, індустрія яких виросла на базі внутрішнього ринку, на відміну від Англії, що базує свою індустрію насамперед на зовнішніх ринках. В Англії є ряд галузей промисловості, які працюють процентів на 40—50 на зовнішні ринки. Америка, навпаки, все ще базується на своєму внутрішньому ринку, вивозячи на зовнішні ринки не більш як 10—12% своєї продукції. Індустрія нашої країни у ще більшій мірі, ніж індустрія Америки, буде спиратися на внутрішній ринок, насамперед на селянський ринок. В цьому основа змички індустрії з селянським господарством.

Те саме треба сказати про темп нашого нагромадження, про резерви, які є в нашому розпорядженні для розвитку нашої промисловості. У нас люблять іноді будувати фантастичні промислові плани, не вважаючи на наші ресурси. Люди забувають іноді, що не можна будувати ні промислових планів, ні тих чи інших «широких» і «всеосяжних» підприємств без певного мінімуму коштів, без певного мінімуму резервів. Забувають про це і забігають вперед. А що

значить забігати вперед у справі промислового планування? Це значить будувати не по засобах. Це значить розкрити про широкі плани, залучити до виробництва нові тисячі і десятки тисяч робітників, зчинити галас, а потім, коли виявиться недостача в засобах, розпустити робітників, звільнити їх, зазнаючи на цьому колосальних збитків, вносячи в справу будівництва розчарування і створюючи політичний скандал. Чи потрібне нам це? Ні, товариші, воно нам не потрібне. Нам не треба ні відставати від ходу розвитку індустрії, ні забігати вперед. Нам треба йти в рівень з розвитком, нам треба рухати вперед індустрію, не відриваючи її від її бази.

Наша промисловість є керівним началом в усій системі народного господарства, вона тягне, вона веде вперед наше народне господарство, включаючи сюди і сільське господарство. Вона реорганізує все наше народне господарство за своїм образом і подобою, вона веде за собою сільське господарство, втягуючи селянство через кооперацію в русло соціалістичного будівництва. Але наша промисловість може виконати з честю цю керівну і перетворюючу роль лише в тому разі, якщо вона не відірветься від сільського господарства, якщо вона не відхилиться від темпу нашого нагромадження, від ресурсів і резервів, які є в нашому розпорядженні. Командний склад в армії, який відривається від своєї армії і втрачає з нею зв'язок, не є командний склад. Так само індустрія, яка відривається від народного господарства в цілому і втрачає з ним зв'язки, не може бути керівним началом народного господарства.

Ось чому правильне і розумне промислове планування є однією з необхідних умов доцільного використання нагромадження.

Необхідно, по-друге, скоротити і спростити, здешевити і оздоровити наш державний і кооперативний апарат, наші наркоматські і госпрозрахункові установи знизу догори. Роздуті штати і безприкладна ненажерливість наших керуючих органів стали причею во язицех. Недаремно Ленін говорив десятки і сотні раз, що робітники і селяни не витримають громіздкості і дорожнечі нашого державного апарату, що треба його скоротити і здешевити що б то не стало, всіма шляхами, всіма засобами. Треба, нарешті, взятися за цю справу як слід, по-більшовицькому, і навести найсуворіший режим економії. (Оплески.) Треба, нарешті, взятися за цю справу, якщо ми не хочемо допустити й надалі розпорошення нашого нагромадження на шкоду промисловості.

Ось вам живий приклад. Кажуть, що експорт нашого хліба не вигідний, нерентабельний. А чому він не вигідний? Тому, що на заготівлю хліба заготівельний апарат витрачає більше, ніж слід. Встановлено всіма нашими плануючими органами, що на заготівлю одного пуда хліба досить 8 копійок. А на ділі вийшло, що замість 8 копійок витратили 13 копійок на пуд, на 5 копійок більше. А як це могло статися? Та сталося це так, що кожний більш-менш самостійний працівник заготівлі, комуніст чи безпартійний, — це все одно, — раніше, ніж взятися за заготівлю хліба, вважає за потрібне роздути штат своїх працівників, заводять собі армію стенографісток і друкарок, заводять собі обов'язково автомобіль, накопичує кучу

непродуктивних витрат, і потім, після підрахунку, виявляється, що експорт у нас нерентабельний. Коли вважати, що ми заготовляємо сотні мільйонів пудів хліба, а на кожному пуді переплачуємо п'ять копійок, то вийдуть десятки мільйонів карбованців марно витрачених грошей. Ось куди йдуть і будуть ще йти нагромаджувані нами кошти, якщо ми не вживемо найсуворіших заходів проти ненажерливості нашого державного апарату.

Я навів тут один лише єдиний приклад. Але кому не відомо, що таких прикладів у нас сотні і тисячі?

Пленум Центрального Комітету нашої партії вирішив спростити і здешевити наш заготівельний апарат. Відповідну резолюцію пленуму⁵² ви, мабуть, уже читали, — вона опублікована в пресі. Цю резолюцію ми будемо проводити з усією суворістю. Але цього, товариші, мало. Це тільки один куточок невпорядкованості і недоліків нашого державного апарату. Ми повинні піти далі і вжити заходів до того, щоб було скорочено і здешевлено весь державний апарат в цілому, наркоматський і госпрозрахунковий, весь кооперативний апарат і всю товаропровідну сітку знизу догори.

Нам необхідно, по-третє, повести рішучу боротьбу з усякого роду надмірностями в наших керуючих органах і в нашому побуті, з тим злочинним поведінням з народним добром і з державними резервами, яке спостерігається у нас за останній час. У нас панує тепер розгул, вакханалія всякого роду свят, урочистих зборів, ювілеїв, відкрить пам'ятників і т. д. Десятки і сотні тисяч карбованців витрачаються на ці «справи». Ювілярів всякого роду і охочих до тор-

жеств у нас така сила, готовність святкувати шести-місячний, річний, дворічний і т. д. ювілеї така карколомна, що потрібні справді десятки мільйонів карбованців грошей, щоб задовольнити попит. Товариші, треба покласти край цій не гідній комуністів розбещеності. Треба, нарешті, зрозуміти, що, маючи за спиною потреби нашої промисловості, маючи перед лицем такі факти, як масу безробітних і безпритульних, — ми не можемо і не маємо права допускати цей розгул і цю вакханалію марнотратства.

Найзнаменніше те, що у безпартійних помічається іноді більш ощадне ставлення до коштів нашої держави, ніж у партійних. Комуніст діє в таких випадках сміливіше і рішучіше. Йому нічого не варт роздати рядові службовців допомогу, назвавши її тантьємою, хоч тут тантьємою і не пахне. Йому нічого не варт переступити через закон, обминути його, порушити його. Безпартійний тут обережніший і стриманіший. Пояснюється це, мабуть, тим, що комуніст іноді вважає закони, державу і т. п. речі справою сімейною. (Сміх.) Саме тому деякому комуністові іноді не дуже важко переступити, наче свині (пробачте, товариші, за вислів), в город держави і хапнути там або показати свою щедрість за рахунок держави. (Сміх.) Треба покласти край, товариші, цьому неподобству. Треба розпочати рішучу боротьбу проти розгулу і марнотратства наших керуючих органів і в нашому побуті, якщо ми хочемо дійсно приберегти наше нагромадження для потреб нашої промисловості.

Нам необхідно, по-четверте, вести систематичну боротьбу з злодійством, з так званим «веселим»

злодійством в органах нашої держави, в кооперації, в профспілках і т. д. Є злодійство соромливе, приховане, і є злодійство сміливе, «веселе», як говорять про це у пресі. Недавно я читав у «Комсомольской Правде» замітку Окунева про «веселе» злодійство. Був, виявляється, отакий фертик, молодий чоловік з вусиками, який весело крав в одній з наших установ, крав він систематично, не покладаючи рук, і крав завжди вдало. Заслуговує тут на увагу не стільки сам злодій, скільки той факт, що навколишня публіка, знаючи про злодія, не тільки не боролась з ним, а, навпаки, не від того була, щоб плескати його по плечу і хвалити його за спритність, внаслідок чого злодій став в очах публіки свого роду героєм. Ось що заслуговує на увагу і ось що найнебезпечніше, товариші. Коли ловлять шпигуна або зрадника, обурення публіки не знає меж, вона вимагає розстрілу. А коли злодій орудує на очах у всіх, розкрадаючи державне добро, навколишня публіка обмежується добродушними смішками і плесканням по плечу. Тимчасом ясно, що злодій, який розкрадає народне добро і підкопується під інтереси народного господарства, є той самий шпигун і зрадник, коли не гірший. Голубчика цього, фертика з вусиками, звичайно, арештували кінець кінцем. Але що значить арешт одного «веселого» злодія? Таких злодіїв у нас сотні і тисячі. Всіх не знищиш з допомогою ДПУ. Тут потрібен інший захід, більш дійовий і більш серйозний. Цей захід полягає в тому, щоб створити навколо таких злодюжок атмосферу загального морального бойкоту і ненависті навколишньої публіки. Цей захід полягає в тому, щоб

підняти таку кампанію і створити таку моральну атмосферу серед робітників і селян, яка виключала б можливість злодійства, яка робила б неможливими життя і існування злодіїв і розкрадачів народного добра, «веселих» і «невеселих». Боротьба з злодійством, як один із засобів охорони нашого нагромадження від розкрадання, — таке завдання.

Нам треба, нарешті, повести кампанію за знищення прогулів на заводах і фабриках, за піднесення продуктивності праці, за зміцнення трудової дисципліни на наших підприємствах. Десятки і сотні тисяч робочих днів втрачаються для промисловості внаслідок прогулів. Сотні тисяч і мільйони карбованців пропадають внаслідок цього на шкоду нашій промисловості, на шкоду індустрії. Ми не можемо рушити вперед нашу індустрію, ми не можемо підвищити заробітну плату, якщо не припиняться прогули, якщо продуктивність праці застряне на одній точці. Треба роз'яснювати робітникам, особливо тим з них, які недавно поступили на фабрики й заводи, треба роз'яснювати, що, допускаючи прогули і не посуваючи вперед продуктивності праці, вони діють на шкоду спільній справі, на шкоду всьому робітничому класові, на шкоду нашій промисловості. Боротьба з прогулами, боротьба за піднесення продуктивності праці в інтересах нашої промисловості, в інтересах всього робітничого класу в цілому, — таке завдання.

Такі є шляхи і засоби, необхідні для того, щоб уберегти наше нагромадження і наші резерви від розпорошення, від розкрадання, щоб спрямувати це нагромадження і ці резерви на потреби індустріалізації нашої країни.

V

**ТРЕБА СТВОРИТИ
КАДРИ БУДІВНИКІВ ІНДУСТРІЇ**

Я говорив про курс на індустріалізацію. Говорив про шляхи нагромадження резервів для розвитку індустріалізації. Говорив, нарешті, про засоби раціонального використання нагромадження для потреб індустрії. Але всього цього ще недосить, товариші. Для того, щоб провести директиву партії про індустріалізацію нашої країни, необхідно, крім усього іншого, створити кадри нових людей, кадри нових будівників індустрії.

Ніяке завдання, а особливо таке велике завдання, як індустріалізація нашої країни, не може бути проведене без живих людей, без нових людей, без кадрів нових будівників. Раніше, в період громадянської війни, нам особливо потрібні були командні кадри по будівництву армії і веденню війни, комполки і комбриги, начдиви і комкори. Без цих нових командних кадрів, які вийшли з низів і піднялися вгору завдяки своїм здібностям, ми не змогли б побудувати армію, ми не змогли б перемогти наших численних ворогів. Це вони, нові командні кадри, врятували тоді нашу армію і нашу країну, — звичайно, при загальній підтримці робітників і селян. Але тепер у нас період будівництва індустрії. Тепер ми перейшли від фронтів громадянської війни до фронту індустрії. Відповідно до цього нам потрібні тепер нові командні кадри по індустрії, хороші директори фабрик і заводів, хороші трестовики, тямущі торговці, розумні планувальники по будівництву промисловості. Тепер

нам треба викувати нових комполків і комбригів, начдивів і комкорів по господарству, по промисловості. Без таких людей нам не можна рухатися вперед ні на крок.

Тим-то завдання полягає в тому, щоб створити численні кадри будівників індустрії з лав робітників і радянської інтелігенції, тієї самої радянської інтелігенції, яка зв'язала свою долю з долею робітничого класу і яка будує разом з нами соціалістичний фундамент нашого господарства.

Завдання полягає в тому, щоб створити такі кадри і висунути їх на перший план, подаючи їм всебічну підтримку.

У нас повелося останнім часом хлестати господарників, як розкладених, причому часто поодинокі явища негативного характеру схильні поширити на всі кадри господарників. Усяк, кому не ліньки, вважає нерідко за потрібне нападати на господарників, обвинувачуючи їх в усіх смертних гріхах. Від цієї поганої звички треба відмовитись, товариші, раз і назавжди. Треба зрозуміти, що сім'я без виродка не буває. Треба зрозуміти, що завдання індустріалізації нашої країни і висування нових кадрів будівників промисловості вимагає не бичування господарників, а навпаки, — всебічної їх підтримки в справі будівництва нашої промисловості. Оточити господарників атмосферою довір'я і підтримки, допомогти їм у справі формування нових людей, будівників індустрії, зробити пост будівника індустрії почесним постом соціалістичного будівництва, — ось в якому напрямі повинні тепер працювати наші партійні організації.

VI

**ТРЕБА ПІДНЕСТИ
АКТИВНІСТЬ РОБІТНИЧОГО КЛАСУ**

Такі найближчі завдання, що стоять перед нами в зв'язку з курсом на індустріалізацію нашої країни.

Чи можна здійснити ці завдання без прямої допомоги, без прямої підтримки робітничого класу? Ні, не можна. Рушити вперед нашу промисловість, піднести її продуктивність, створити нові кадри будівників індустрії, вести правильно соціалістичне нагромадження, використати розумно нагромадження на потреби промисловості, встановити найсуворіший режим економії, підтягти державний апарат, зробити його дешевим і чесним, очищати його від погані і бруду, які пристали до нього в період нашого будівництва, вести систематичну боротьбу з розкрадачами і марнотратцями державного добра, — все це такі завдання, що їх не спроможна подолати ніяка партія без прямої і систематичної підтримки мільйонних мас робітничого класу. Тим-то завдання полягає в тому, щоб втягти мільйонні маси безпартійних робітників в усю нашу будівничу роботу. Треба, щоб кожний робітник, кожний чесний селянин допомагав партії і урядові проводити в життя режим економії, боротися з розкраданням і розпорошенням державних резервів, виганяти геть злодіїв і шахраїв, хоч би якою маскою вони прикривалися, оздоровляти і здешевлювати наш державний апарат. Щодо цього виробничі наради могли б зробити неоціниму послугу. Один час виробничі наради були у нас дуже поширені. Тепер щось не чути про них. Це велика по-

милка, товариші. Треба пожвавити виробничі наради, щоб то не стало. Треба ставити перед виробничими нарадами не тільки дрібні питання, скажімо, з санітарії. Програму виробничих нарад треба зробити ширшою і багатшою змістом. На виробничих нарадах треба ставити основні питання будівництва промисловості. Тільки таким шляхом можна буде піднести активність мільйонних мас робітничого класу і зробити їх свідомими учасниками будівництва промисловості.

VII

ТРЕБА ЗМІЦНЮВАТИ СОЮЗ РОБІТНИКІВ І СЕЛЯН

Але говорячи про піднесення активності робітничого класу, не можна забувати і про селянство. Ленін учив нас, що союз робітничого класу і селянства є основний принцип диктатури пролетаріату. Цього ми не повинні забувати. Розвиток промисловості, соціалістичне нагромадження, режим економії, — все це такі завдання, без розв'язання яких ми не можемо подолати приватний капітал і ліквідувати труднощі нашого господарського життя. Але жодне з цих завдань не може бути розв'язане без наявності Радянської влади, без диктатури пролетаріату. А диктатура пролетаріату спирається на союз робітничого класу і селянства. Тому всі наші завдання можуть повиснути в повітрі, якщо ми підірвемо або ослабимо союз робітничого класу і селянства.

У нас є в партії люди, які розглядають трудящі маси селянства як чужорідне тіло, як об'єкт експлуатації

для промисловості, як щось подібне до колонії для нашої індустрії. Ці люди — небезпечні люди, товариші. Селянство не може бути для робітничого класу ні об'єктом експлуатації, ні колонією. Селянське господарство є ринок для промисловості так само, як і промисловість є ринком для селянського господарства. Але селянство для нас не тільки ринок. Воно є ще союзник робітничого класу. Саме тому піднесення селянського господарства, масове кооперування селянства, поліпшення його матеріального становища є тією передумовою, без якої не може бути забезпечено скільки-небудь серйозний розвиток нашої промисловості. І навпаки, — розвиток промисловості, виробництво сільськогосподарських машин і тракторів, масове постачання селянству продуктів промисловості є тією передумовою, без якої не можна рушити вперед сільське господарство. В цьому одна з найсерйозніших основ союзу робітничого класу і селянства. Тому ми не можемо погодитись з тими товаришами, які раз у раз вимагають посилення натиску на селянство в розумінні надмірного збільшення податків, в розумінні підвищення цін на промислові вироби і т. д. Ми не можемо з ними погодитись, бо вони, самі того не помічаючи, підривають союз робітничого класу і селянства, розхитують диктатуру пролетаріату. Ну, а ми хочемо зміцнити, а не підірвати союз робітничого класу і селянства.

Але ми боронимо не всякий союз робітничого класу і селянства. Ми стоїмо за такий союз, де керівна роль належить робітничому класові. Чому? Тому, що без керівної ролі робітничого класу в системі союзу робітників і селян неможлива перемога

трудящих і експлуатованих мас над поміщиками і капіталістами. Я знаю, що деякі товариші не згодні з цим. Вони кажуть: союз — справа хороша, але навіщо ще керівництво робітничого класу? Ці товариші глибоко помиляються. Вони помиляються, бо не розуміють, що тільки такий союз робітників і селян може перемогти, яким керує найбільш випробуваний і найбільш революційний клас, клас робітників.

Чому загинуло повстання селян при Пугачові або при Степані Разіні? Чому тоді не зуміли селяни добитися вигнання поміщиків? Тому, що у них не було, та й не могло бути тоді такого революційного керівника, як робітничий клас. Чому французька революція кінчилася перемогою буржуазії і поверненням вигнаних раніше поміщиків? Тому, що у французьких селян не було тоді, та й не могло бути, такого революційного керівника, як робітничий клас, — селянством керували тоді буржуазні ліберали. Наша країна є єдина країна в світі, де союз робітників і селян здобув перемогу над поміщиками і капіталістами. А чим це пояснити? Тим, що на чолі революційного руху в нашій країні стояв і продовжує стояти випробуваний в боях клас робітників. Досить тільки підірвати у нас ідею керівництва робітничого класу, щоб від союзу робітників і селян не лишилося каменя на камені, а капіталісти і поміщики вернулися б назад у свої старі кубла.

Ось чому ми повинні зберегти і зміцнювати союз робітничого класу і селянства в нашій країні.

Ось чому ми повинні зберегти і зміцнювати керівництво робітничого класу в системі цього союзу.

VIII

**ТРЕБА ПРОВОДИТИ
ВНУТРІПАРТІЙНУ ДЕМОКРАТІЮ**

Я говорив про піднесення активності робітничого класу, про те, щоб втягти мільйонні маси робітничого класу в справу будівництва нашого господарства, в справу будівництва індустрії. Але піднесення активності робітничого класу — справа серйозна і велика. Для того, щоб піднести активність робітничого класу, треба насамперед активізувати саму партію. Треба, щоб сама партія твердо і рішуче стала на шлях внутріпартійної демократії, щоб наші організації втягували в обговорення питань нашого будівництва широкі маси партії, які творять долю нашої партії. Без цього нічого й говорити про активізацію робітничого класу.

Я особливо підкреслюю це тому, що наша ленінградська організація пережила недавно такий період, коли деякі керівники не хотіли говорити про внутріпартійну демократію інакше, як з посмішкою. Я маю на увазі той період перед з'їздом партії, під час з'їзду і безпосередньо після з'їзду, коли партійним колективам в Ленінграді не давали збиратися, коли деякі організатори колективів, — пробачте мені за прямоту, — відігравали роль околоточного щодо колективів, коли вони забороняли колективам збиратися. На цьому і зрізала себе так звана «нова опозиція» на чолі з Зінов'євим.

Якщо членам нашого ЦК з допомогою ленінградського активу вдалося за два тижні відтіснити і ізолювати опозицію, яка вела у вас боротьбу з рі-

шеннями XIV з'їзду, то це тому, що роз'яснювальна кампанія про рішення з'їзду збіглася з тим потягом до демократизму, який був, який рвався і який прорвався, нарешті, в ленінградській організації. Я хотів би, товариші, щоб ви врахували цей недавній урок. Я хотів би, щоб ви, врахувавши цей урок, чесно і рішуче проводили внутріпартійну демократію, підносили активність партійних мас, залучали їх до обговорення основних питань соціалістичного будівництва і переконували їх у правильності тих рішень, які ухвалені квітневим пленумом ЦК нашої партії. Я хотів би, щоб ви саме переконували партійні маси, бо метод переконування є основний метод нашої роботи в лавах робітничого класу.

ІХ

ТРЕБА ОХОРОНЯТИ ЄДНІСТЬ ПАРТІЇ

Деякі товариші думають, що внутріпартійна демократія означає свободу фракційних угруповань. Ну, вже щодо цього пробачте, товариші! Ми не так розуміємо внутріпартійну демократію. Нічого спільного між внутріпартійною демократією і свободою фракційних угруповань нема і не може бути.

Що таке внутріпартійна демократія? Внутріпартійна демократія є піднесення активності партійних мас і зміцнення єдності партії, зміцнення свідомої пролетарської дисципліни в партії.

Що таке свобода фракційних угруповань? Свобода фракційних угруповань є розклад партійних лав, розщеплення партії на окремі центри, ослаблення партії, ослаблення диктатури пролетаріату.

Що може бути тут спільного між ними?

У нас є в партії люди, які сплять і бачать, що відкрилась загальнопартійна дискусія. У нас є люди, які не мислять партію без дискусій, які претендують на звання професіональних дискусантів. Далі від нас цих професіональних дискусантів! Нам потрібні тепер не надумана дискусія і не перетворення нашої партії в дискусійний клуб, а посилення нашої будівничої роботи взагалі, посилення індустріального будівництва особливо, зміцнення бойової і згуртованої, єдиної і неподільної партії, яка твердо і впевнено керує нашою будівничою роботою. Той, хто добивається нескінченних дискусій, той, хто добивається свободи фракційних угруповань, — той підриває єдність партії, той підкопується під могутність нашої партії.

Чим були ми сильні в минулому і чим ми сильні тепер? Правильною політикою і єдністю наших лав. Правильну політику дав нам XIV з'їзд нашої партії. Тепер завдання полягає в тому, щоб забезпечити єдність наших лав, єдність нашої партії, готової проводити рішення партійного з'їзду, незважаючи ні на що.

Такий в основному смисл рішень пленуму ЦК нашої партії.

Х

ВИСНОВКИ

Дозвольте тепер перейти до висновків.

По-перше, ми повинні рухати вперед індустрію нашої країни, як основу соціалізму і як керівну силу, що веде вперед народне господарство в цілому.

По-друге, ми повинні створити нові кадри будівників індустрії, як прямих і безпосередніх провідників курсу на індустріалізацію.

По-третє, ми повинні прискорити темп нашого соціалістичного нагромадження і нагромаджувати резерви для потреб нашої промисловості.

По-четверте, треба поставити правильне використання нагромаджуваних резервів і встановити найсуворіший режим економії.

По-п'яте, треба піднести активність робітничого класу і залучити мільйонні маси робітників до справи будівництва соціалізму.

По-шосте, треба зміцнювати союз робітничого класу і селянства і керівництво робітничого класу всередині цього союзу.

По-сьоме, треба підносити активність партійних мас і проводити внутріпартійну демократію.

По-восьме, ми повинні охороняти і зміцнювати єдність нашої партії, згуртованість наших лав.

Чи зуміємо ми виконати ці завдання? Так, зуміємо, якщо ми цього захочемо. А ми цього хочемо, це бачать усі. Так, зуміємо, бо ми — більшовики, бо ми не боїмося труднощів, бо труднощі існують для того, щоб боротися з ними і переборювати їх. Так, зуміємо, бо політика наша правильна, і ми знаємо, куди йдемо. І ми підемо вперед твердо і впевнено по шляху до мети, по шляху до перемоги соціалістичного будівництва.

Товариші! Маленькою групою були ми в Ленінграді в лютому 1917 року, 9 років тому. Старики-партійці пам'ятають, що ми, більшовики, становили тоді незначну меншість Ленінградської Ради. Старики-більшовики

повинні пам'ятати, що з нас тоді знущалися численні вороги більшовизму. Але ми йшли вперед і брали позицію за позицією, бо політика наша була правильна, і ми вели боротьбу згуртованими лавами. Потім ця маленька сила розрослась у велику силу. Ми розбили буржуазію і скинули Керенського. Ми організували владу Рад. Ми розбили Колчака і Денікіна. Ми прогнали з нашої країни англо-французьких і американських насильників. Ми подолали господарську розруху. Нарешті, ми відбудували нашу промисловість і наще сільське господарство. Тепер перед нами постало нове завдання — завдання індустріалізації нашої країни. Найсерйозніші труднощі лишилися позаду. Чи можна сумніватися, що ми справимось і з цим новим завданням індустріалізації нашої країни? Звичайно, не можна сумніватися. Навпаки, у нас є тепер всі дані для того, щоб подолати труднощі і провести в життя нові завдання, поставлені перед нами XIV з'їздом нашої партії.

Ось чому я думаю, товариші, що на новому фронті індустрії ми повинні перемогти напевно. (Бурхливі оплески.)

*«Ленинградская Правда»
№ 89, 18 квітня 1926 р.*

ТОВ. КАГАНОВИЧУ ТА ІНШИМ ЧЛЕНАМ ЦК КПУ⁵³

Мав розмову з Шумським. Розмова була довга, тривала понад дві години. Ви знаєте, що він незадоволений становищем на Україні. Мотиви його незадоволення можна звести до двох основних пунктів.

1. Він вважає, що українізація йде туго, на українізацію дивляться, як на повинність, яку виконують нехотя, виконують з великим зволіканням. Він вважає, що зростання української культури і української інтелігенції йде швидким темпом, що коли ми не візьмемо в руки цього руху, він може піти мимо нас. Він вважає, що на чолі цього руху повинні стати такі люди, які вірять у справу української культури, які знають і хочуть знати цю культуру, які підтримують і можуть підтримувати наростаючий рух за українську культуру. Він особливо незадоволений поведженням партійної і профспілкової верхівки на Україні, що гальмує, на його думку, українізацію. Він думає, що один з основних гріхів партійно-профспілкової верхівки полягає в тому, що вона не залучає до керівництва партійною і профспілковою роботою комуністів, безпосередньо зв'язаних

з українською культурою. Він думає, що українізацію треба провести насамперед в рядах партії і серед пролетаріату.

2. Він думає, що для виправлення цих недоліків необхідно насамперед змінити склад партійної і радянської верхівки під кутом зору українізації, що тільки при цій умові можна буде створити перелом у кадрах наших працівників на Україні в сторону українізації. Він пропонує висунути на пост Голови Раднаркому Гринька, на пост Політсекретаря ЦК КП(б)У — Чубаря, поліпшити склад Секретаріату і Політбюро і т. д. Він думає, що без таких або подібних змін йому, Шумському, неможливо буде працювати на Україні. Він говорить, що коли ЦК наполягає, він готовий вернутися на Україну навіть при залишенні без змін нинішніх умов роботи, але він переконаний, що з цього нічого не вийде. Він особливо незадоволений роботою Кагановича. Він вважає, що Кагановичу вдалося поставити організаційно-партійну роботу, але він думає, що переважання організаційних методів в роботі тов. Кагановича робить неможливою нормальну роботу. Він запевняє, що результати організаційного натиску в роботі тов. Кагановича, результати методу відтирання вищих радянських установ і керівників цих установ — позначаться в найближчому майбутньому, причому він не ручиться, що ці результати не приберуть форми серйозного конфлікту.

Моя думка щодо цього.

1. В заявах Шумського по пункту першому є деякі вірні думки. Вірно, що широкий рух за українську культуру і українську громадськість почався

і росте на Україні. Вірно, що віддавати цей рух в руки чужих нам елементів не можна ні в якому разі. Вірно, що цілий ряд комуністів на Україні не розуміє смислу і значення цього руху і тому не вживає заходів для оволодіння ним. Вірно, що треба вчинити перелом у кадрах наших партійних і радянських працівників, все ще пройнятих духом іронії і скептицизму в питанні про українську культуру і українську громадськість. Вірно, що треба пильно добирати і створювати кадри людей, здатних оволодіти новим рухом на Україні. Все це вірно. Але Шумський допускає при цьому, щонайменш, дві серйозні помилки.

По-перше. Він плутає українізацію наших партійного та інших апаратів з українізацією пролетаріату. Можна і треба українізувати, додержуючи при цьому певного темпу, наші партійний, державний та інші апарати, що обслуговують населення. Але не можна українізувати згори пролетаріат. Не можна **примусити** російські робітничі маси відмовитись від російської мови і російської культури і визнати своєю культурою і своєю мовою українську. Це суперечить принципів вільного розвитку національностей. Це була б не національна свобода, а своєрідна форма національного гніту. Безперечно, що склад українського пролетаріату мінятиметься в міру промислового розвитку України, в міру припливу в промисловість з навколишніх сіл українських робітників. Безперечно, що склад українського пролетаріату буде українізуватися, так само як склад пролетаріату, скажімо, в Латвії і Угорщині, що мав один час німецький характер, став потім латишизуватися і мадяризуватися. Але

це процес довгий, стихійний, природний. Намагатися замінити цей стихійний процес насильною українізацією пролетаріату згори — значить проводити утопічну і шкідливу політику, здатну викликати в неукраїнських верствах пролетаріату на Україні антиукраїнський шовінізм. Мені здається, що Шумський неправильно розуміє українізацію і не зважає на цю останню небезпеку.

По-друге. Цілком правильно підкреслюючи позитивний характер нового руху на Україні за українську культуру і громадськість, Шумський не бачить, однак, тіньових сторін цього руху. Шумський не бачить, що при слабості корінних комуністичних кадрів на Україні цей рух, очолюваний часто й густо некомуністичною інтелігенцією, може набрати місцями характеру боротьби за відчуженість української культури й української громадськості від культури і громадськості загальнорадянської, характеру боротьби проти «Москви» взагалі, проти росіян взагалі, проти російської культури та її найвищого досягнення — ленінізму. Я не буду доводити, що така небезпека стає все більш і більш реальною на Україні. Я хотів би тільки сказати, що від таких дефектів не вільні навіть деякі українські комуністи. Я маю на увазі такий, всім відомий факт, як статтю відомого комуніста Хвильового в українській пресі. Вимоги Хвильового про «негайну дерусифікацію пролетаріату» на Україні, його думка про те, що «від російської літератури, від її стилю українська поезія повинна тікати якнайшвидше», його заява про те, що «ідеї пролетаріату нам відомі і без московського мистецтва», його захоплення якоюсь месіанською роллю української «молодої» інтелігенції,

його смішна і немарксистська спроба відірвати культуру від політики, — все це і багато подібного в устах українського комуніста звучить тепер (не може не звучати!) більш ніж дивно. В той час як західноєвропейські пролетарі та їх комуністичні партії повні симпатій до «Москви», до цієї цитаделі міжнародного революційного руху і ленінізму, в той час як західноєвропейські пролетарі з захопленням дивляться на прапор, що майорить у Москві, український комуніст Хвильовий не має сказати на користь «Москви» нічого іншого, крім як закликати українських діячів тікати від «Москви» «якнайшвидше». І це називається інтернаціоналізмом! Що сказати про інших українських інтелігентів некомуністичного табору, коли комуністи починають говорити, і не тільки говорити, але й писати в нашій радянській пресі мовою Хвильового? Шумський не розуміє, що оволодіти новим рухом на Україні за українську культуру можна лише борючись з крайностями Хвильового в рядах комуністів. Шумський не розуміє, що тільки в боротьбі з такими крайностями можна перетворити ростущу українську культуру і українську громадськість в культуру і громадськість **радянську**.

2. Має рацію Шумський, твердячи, що керівна верхівка на Україні (партійна та інша) повинна стати українською. Але він помиляється в темпі. А це тепер головне. Він забуває, що чисто українських марксистських кадрів не вистачає поки що для цієї справи. Він забуває, що такі кадри не можна створювати штучно. Він забуває, що такі кадри можуть вирости лише в ході роботи, що для цього потрібен час... Що значить висунути тепер Гринька на пост Голови

Раднаркому? Як можуть розцінити цю справу партія в цілому і партійні кадри особливо? Чи не зрозуміють це так, що ми тримаємо курс на зниження питомої ваги Раднаркому? Бо не можна ж приховати від партії, що партійний і революційний стаж Гринька набагато нижчий від партійного і революційного стажу Чубаря. Чи можемо ми тепер, в нинішню смугу пожвавлення Рад і піднесення питомої ваги радянських органів, піти на такий крок? Чи не краще буде, і в інтересах справи, і в інтересах Гринька, відмовитись поки що від таких планів? Я за те, щоб склад Секретаріату і Політбюро ЦК КП(б)У, а також радянську верхівку посилити українськими елементами. Але ж не можна змальовувати справу так, що в керівних органах партії і Рад немає нібито українців. А Скрипник і Затонський, Чубар і Петровський, Гринько і Шумський, хіба вони не українці? Помилка Шумського полягає тут в тому, що, маючи правильну перспективу, він не зважає на темп. А темп тепер головне.

З ком. привітом

Й. Сталін

26. IV. 1926 р.

*Друкується в повному вигляді
вперше*

ПРО АНГЛІЙСЬКИЙ СТРАЙК І ПОДІЇ В ПОЛЬЩІ

*Доповідь на зборах робітників головних
залізничних майстерень у Тифлісі
8 червня 1926 р.*

Товариші! Дозвольте приступити до повідомлення про справи в Англії у зв'язку із страйком⁵⁴ і про останні події в Польщі⁵⁵ — повідомлення, яке головуючому тут т. Чхеїдзе угодно було назвати доповіддю, але яке не можна назвати інакше, як повідомленням, через його короткість.

ЧОМУ ВИНИК В АНГЛІЇ СТРАЙК?

Перше питання — це питання про причини страйку в Англії. Як могло статися, що Англія, ця країна капіталістичної могутності і безприкладних компромісів, перетворилась останнім часом в арену величезних соціальних конфліктів? Як могло статися, що «велика Англія», «владарка морів», перетворилась в країну загального страйку?

Я хотів би відзначити ряд обставин, які визначили неминучість загального страйку в Англії. Ще не настав час для того, щоб дати вичерпну відповідь на це питання. Але відзначити деякі вирішальні події, які визначили необхідність страйку, ми можемо

і повинні. З цих обставин можна було б відзначити, як головні, чотири обставини.

По-перше. Раніше Англія займала в ряду капіталістичних держав монопольне становище. Володіючи цілим рядом грандіозних колоній і маючи зразкову для того часу промисловість, вона мала можливість удавати з себе «світову фабрику» і здобувати величезні надзиски. Це був період «миру і благоденства» в Англії. Капітал здобував надзиск, крихти від надзиску перепадали верхівці англійського робітничого руху, лідери англійського робітничого руху поступово приручалися капіталом, а конфлікти між працею і капіталом розв'язувались звичайно в порядку компромісів.

Але дальший розвиток світового капіталізму, особливо ж розвиток Німеччини, Америки і почасти Японії, які виступили конкурентами Англії на міжнародному ринку, підірвали в корені колишнє монопольне становище Англії. Війна і післявоєнна криза завдали ще одного вирішального удару монопольному становищу Англії. Надзисків стало менше, крихти, які перепадали робітничим лідерам Англії, стали вичерпуватись. Все частіше і частіше стали лунати голоси про зниження життєвого рівня робітничого класу в Англії. Смугу «миру і благоденства» заступила смуга конфліктів, локаутів і страйків. Англійський робітник став лівіти, все частіше й частіше вдаючись до методу прямої боротьби з капіталом.

Неважко зрозуміти, що при такому стані речей грубий окрик шахтовласників в Англії, який виявився в загрозі локаутом, не міг лишитися без відповіді з боку вуглекопів.

По-друге. Друга обставина полягає у відновленні міжнародних ринкових зв'язків і загостренні, у зв'язку з цим, боротьби капіталістичних груп за ринки. Післявоєнна криза характерна тим, що вона порвала майже всі зв'язки міжнародного ринку з капіталістичними державами, замінивши ці зв'язки якимсь хаосом у відносинах. Тепер цей хаос, у зв'язку з тимчасовою стабілізацією капіталу, відходить на задній план, і старі зв'язки міжнародного ринку поступово відновлюються. Коли кілька років тому мова йшла про те, щоб відбудувати фабрики й заводи і втягти робітників у роботу на капітал, то тепер питання стоїть про те, щоб забезпечити ринки і сировину для відбудованих фабрик і заводів. У зв'язку з цим боротьба за ринки загострилась з новою силою, причому в цій боротьбі виграє та група капіталістів і та капіталістична держава, у яких товари дешевші і техніка вища. А на ринку тепер виступають нові сили: Америка, Франція, Японія, Німеччина, домініони Англії, колонії Англії, які встигли розвинути свою промисловість за час війни і борються тепер за ринки. Природно після всього цього, що легко здобуття зисків із закордонних ринків, до чого здавна вдавалася Англія, тепер стало неможливим. Старий колоніальний метод монопольного пограбування ринків і джерел сировини повинен був поступитися місцем новому методові оволодіння ринком з допомогою дешевих товарів. Звідси прагнення англійського капіталу скоротити виробництво і, в усякому разі, не розширяти його огульно. Звідси численна армія безробітних в Англії, як постійне явище останніх років. Звідси загроза безробіття, що нервує робітників

Англії і настроює їх на бойовий лад. Звідси той блискавичний вплив, який справила на робітників взагалі і на вуглекопів особливо загроза локауту.

По-третє. Третя обставина полягає в прагненні англійського капіталу добитися зниження собівартості продукції англійської промисловості і здешевлення товарів за рахунок інтересів робітничого класу Англії. Той факт, що об'єктом основного удару послужили в даному разі вуглекопи, цей факт не можна назвати випадковістю. Англійський капітал напав на вуглекопів не тільки тому, що вугільна промисловість погано устаткована в технічному відношенні і потребує «раціоналізації», але, насамперед, тому, що вуглекопи були завжди і лишаються досі передовим загonom англійського пролетаріату. Приборкати цей передовий загін, знизити заробітну плату і збільшити робочий день для того, щоб, розправившись з цим основним загonom, потім підтягти й інші загани робітничого класу, — ось яка була стратегія англійського капіталу. Звідси той героїзм, з яким ведуть свій страйк англійські вуглекопи. Звідси та безприкладна готовність, яку проявили англійські робітники в справі підтримки вуглекопів шляхом загального страйку.

По-четверте. Четверта обставина — це панування консервативної партії в Англії, партії, яка є найзапеклішим ворогом робітничого класу. Нічого й казати, що всякий інший буржуазний уряд зробив би в основному те саме у справі придушення робітничого класу, що й уряд консерваторів. Але безперечно також і те, що тільки такі закляті вороги робітничого класу, як консерватори, могли піти так легко

і цинічно на той безприкладний виклик всьому робітничому класові в Англії, на який пішли консерватори, висунувши загрозу локауту. Треба вважати тепер цілком доведеним, що англійська консервативна партія не тільки хотіла локауту і страйку, але вона готувалась до них майже рік. Вона відклала напад на вуглекопів в липні минулого року, вважаючи момент «непідходящим». Але вона готувалась за весь цей період, збираючи запаси вугілля, організуючи штрейкбрехерів, відповідно обробляючи громадську думку для того, щоб ударити по вуглекопах у квітні цього року. Тільки партія консерваторів могла піти на такий віроломний крок.

Партія консерваторів пролізла в уряд на основі фальшивих документів і провокацій. Вона в перший же день після приходу до влади напала на Єгипет, використавши всі засоби провокації. Вона ось уже рік веде пряму війну з китайським народом, вдаючись до випробуваних засобів колоніальних методів пограбування і гноблення. Вона не шкодує засобів для того, щоб зробити неможливим зближення народів Радянського Союзу з народами Великобританії, підготовляючи нишком елементи можливої інтервенції. Тепер вона нападає на робітничий клас своєї власної країни, підготовляючи цей напад з ретельністю, гідною кращого застосування, протягом цілого року. Партія консерваторів не може жити без конфліктів всередині і поза Англією. Чи можна після цього дивуватися, що англійські робітники відповіли на удар ударом?

Такі в основному обставини, які визначили неминучість страйку в Англії.

ЧОМУ ПРОВАЛИВСЯ ЗАГАЛЬНИЙ СТРАЙК В АНГЛІЇ?

Англійський загальний страйк провалився через цілий ряд обставин, з яких слід було б відзначити, принаймні, такі:

По-перше. Англійські капіталісти і партія консерваторів, як це довів хід страйку, показали себе загалом досвідченішими, організованішими і рішучішими і тому сильнішими, ніж англійські робітники та їх керівники в особі Генеральної ради і так званої Робітничої партії. Керівники робітничого класу показали себе не на висоті завдань робітничого класу.

По-друге. Англійські капіталісти і партія консерваторів зустріли грандіозний соціальний конфлікт у всеоружжі повної і безсумнівної підготовленості, тоді як лідери англійського робітничого руху були захоплені зненацька локаутом з боку шахтовласників, не вели або майже не вели ніякої підготовчої роботи. При цьому слід відзначити, що не далі, як за тиждень до конфлікту, лідери робітничого класу виражали своє переконання в тому, що конфлікту не буде.

По-третє. Штаб капіталістів, партія консерваторів, вів боротьбу згуртовано і організовано, завдаючи ударів по вирішальних пунктах боротьби, тоді як штаб робітничого руху, Генеральна рада профспілок, її «політична комісія» — Робітнича партія — показали себе внутрішньо деморалізованими і розкладеними. Як відомо, головні люди цього штабу виявились або прямими зрадниками вуглекопів і взагалі робітни-

чого класу Англії (Томас, Гендерсон, Макдональд і К^о), або безхарактерними попутниками цих зрадників, які боялися боротьби і ще більше перемоги робітничого класу (Персель, Хікс та ін).

Можуть спитати: як могло статися, що могутній пролетаріат Англії, який вів боротьбу з безприкладним героїзмом, опинився при вождах або продажних, або боягузливих, або просто безхарактерних. Це питання великої ваги. Такі вожді виникли не відразу. Вони виростали з робітничого руху, вони пройшли певну школу виховання робітничих лідерів в Англії, школу того періоду, коли англійський капітал, загрибаючи надзиски, міг обласкати і використати робітничих лідерів для компромісів з англійським робітничим класом, причому, зближаючись з буржуазією щодо побуту свого і становища, ці лідери робітничого класу тим самим відривались від робітничих мас, поверталися до них спиною, переставали їх розуміти. Це—такі лідери робітничого класу, яких засліпив блиск капіталізму, яких придушила могутність капіталу і які мріють про те, щоб «вийти в люди» і зімкнутися «з людьми з достатком». Безперечно, що ці, з дозволу сказати, лідери є відгуком минулого, що не відповідає вже новій обстановці. Безперечно, що вони згодом змушені будуть поступитися місцем новим лідерам, що відповідатимуть бойовому духові і героїзмові англійського пролетаріату. Енгельс мав рацію, називаючи таких лідерів обуржуазненими вождями робітничого класу⁵⁶.

По-четверте. Штаб англійського капіталізму, партія консерваторів, розумів, що грандіозний страйк англійських робітників є факт величезної політичної

ваги, що проти такого страйку можна вести серйозну боротьбу лише засобами політичного порядку, що для придушення страйку треба притягти до справи і авторитет короля, і авторитет палати громад і конституції, що без мобілізації військ і оголошення надзвичайного стану страйк не може бути ліквідований. Тоді як штаб робітничого руху Англії, Генрада, не розуміла цієї простої речі або не хотіла її зрозуміти, або боялась її визнати, запевняючи всіх і кожного, що загальний страйк є засіб виключно економічного порядку, що вона не хоче і не має наміру перевести боротьбу на рейки політичної боротьби, що вона не думає ударити по генеральному штабові англійського капіталу, по партії консерваторів, що питання про владу вона—Генеральна рада—не має наміру ставити на порядок дня.

Тим самим Генеральна рада прирекла страйк на неминучий провал. Бо, як показує історія, загальний страйк, не переведений на рейки політичної боротьби, неминуче мусить провалитись.

По-п'яте. Штаб англійських капіталістів розумів, що інтернаціональна допомога англійському страйкові є для буржуазії смертельною небезпекою, тоді як Генеральна рада не розуміла або удавала, що не розуміє, що тільки при міжнародній пролетарській солідарності можна виграти страйк англійських робітників. Звідси відмова Генради прийняти фінансову допомогу робітників Радянського Союзу⁵⁷ та інших держав.

Такий грандіозний страйк, як загальний страйк в Англії, міг дати відчутні результати, щонайменш, при двох основних умовах: при переведенні страйку на політичні рейки і при перетворенні страйку в акт

боротьби пролетарів усіх передових країн проти капіталу. Але англійська Генрада через особливу, властиву їй, «мудрість» відмовилась від обох цих умов, передрішивши тим самим провал загального страйку.

По-шосте. Безперечно, що немаловажну роль відіграла більш ніж двозначна поведінка II Інтернаціоналу і Амстердамського об'єднання профспілок у справі допомоги англійському загальному страйкові. По суті справи платонічні рішення цих організацій соціал-демократів про допомогу страйкові звелися до фактичної відмови від усякої фінансової допомоги, бо нічим іншим, як двозначною поведінкою соціал-демократичного Інтернаціоналу, не можна пояснити той факт, що профспілки Європи і Америки подали всі разом не більше восьмої частини тієї фінансової допомоги, яку профспілки Радянського Союзу визнали за можливе подати своїм англійським братам. Я вже не кажу про допомогу іншого порядку, про допомогу припиненням підвозу вугілля, де Амстердамське об'єднання профспілок поводить буквально по-штрейкбрехерському.

По-сьоме. Безперечно також, що немаловажну роль у справі провалу загального страйку відіграла слабкість англійської комуністичної партії. Слід сказати, що англійська комуністична партія є однією з кращих секцій Комуністичного Інтернаціоналу. Слід відзначити, що її позиція за весь час страйку в Англії була цілком правильна. Але слід також визнати, що її авторитет серед англійських робітників все ще слабкий. І ця обставина не могла не відіграти фатальної ролі в ході загального страйку.

Такі обставини, принаймні, головні з них, з'ясування яких доступне в даний час нашому спостереженню і які визначили небажаний результат загального страйку в Англії.

УРОКИ ЗАГАЛЬНОГО СТРАЙКУ

Які уроки загального страйку в Англії, принаймні, найважливіші з них? Ці уроки зводяться ось до чого.

По-перше. Криза у вугільній промисловості в Англії і зв'язаний з нею загальний страйк ставлять руба питання про соціалізацію знарядь і засобів виробництва в галузі вугільної промисловості при встановленні робітничого контролю. Це є питання про завоювання соціалізму. Навряд чи треба доводити, що ніяких інших шляхів корінного розв'язання кризи у вугільній промисловості нема і не може бути, крім шляху, запропонованого англійською комуністичною партією. Криза вугільної промисловості і загальний страйк підводять англійський робітничий клас щільно до питання про практичне здійснення соціалізму.

По-друге. Англійський робітничий клас не міг не відчувати на своїй власній спині, що основною перешкодою на шляху до мети є політична влада капіталістів, в даному разі партія консерваторів та її уряд. Коли Генеральна рада профспілок боялась, як чуми, визнати нерозривний зв'язок боротьби економічної з боротьбою політичною, то англійські робітники не можуть тепер не розуміти, що питання про владу в їх трудній боротьбі з організованим капіталом є тепер основним питанням, що без роз-

в'язання питання про владу не можна розв'язати ні кризи у вугільній промисловості, ні взагалі кризи в усій промисловості Англії.

По-третє. Хід і результат загального страйку не можуть не переконувати робітничий клас Англії в тому, що парламент, конституція, король та інші атрибути буржуазної влади є не що інше, як щит класу капіталістів, спрямований проти пролетаріату. Страйк зняв покрови фетишу і недоторканної святині і з парламенту, і з конституції. Робітники зрозуміють, що нинішня конституція є зброя для буржуазії, спрямована проти робітників. Робітники не можуть не зрозуміти, що їм теж потрібна своя робітнича конституція, як зброя проти буржуазії. Я думаю, що засвоєння цієї істини буде для робітничого класу Англії найбільшим його завоюванням.

По-четверте. Хід і результат страйку не можуть не переконувати робітничі маси Англії в непридатності старих керівників, в непридатності старих вождів, які виросли в школі старої англійської компромісної політики. Вони не можуть не зрозуміти, що старих вождів треба замінити новими, революційними вождями.

По-п'яте. Англійські робітники не можуть тепер не розуміти, що вуглекопи Англії є передовий загін робітничого класу Англії, що підтримка вугільного страйку і забезпечення його перемоги є, таким чином, справою всього робітничого класу Англії. Весь хід страйку диктує робітничому класові Англії абсолютну незаперечність цього уроку.

По-шосте. Англійські робітники не могли не переконатися в трудну хвилину загального страйку,

коли платформи і програми різних партій перевірялись на ділі, що єдиною партією, яка може відстоювати інтереси робітничого класу до кінця, сміливо і рішуче, є партія комуністів.

Такі загалом основні уроки загального страйку в Англії.

ДЕЯКІ ВИСНОВКИ

Переходжу до деяких висновків, які мають практичне значення.

Перше питання — це питання про стабілізацію капіталізму. Страйк в Англії показав, що рішення Комуністичного Інтернаціоналу про тимчасовий і нетривкий характер стабілізації є цілком правильним⁵⁸. Напад англійського капіталу на вуглекопів Англії є спробою перетворити тимчасову, нетривку стабілізацію в стабілізацію тривку і постійну. Спроба ця не увінчалась і не могла увінчатися успіхом. Англійські робітники, які відповіли на цю спробу грандіозним страйком, показали всьому капіталістичному світові, що встановлення тривкої стабілізації капіталізму в умовах післявоєнного періоду неможливе, що експерименти, як-от англійський, криють в собі небезпеку розгрому основ капіталізму. Та коли неправильне положення про тривкість стабілізації капіталізму, то так само неправильне протилежне положення про те, що стабілізація скінчилась, що вона ліквідована і що ми вступили тепер нібито в період вищого піднесення революційних бур. Стабілізація капіталізму, тимчасова, нетривка, але все ж стабілізація, поки що залишається.

Далі. Саме тому, що нинішня тимчасова і нетривка стабілізація все ще залишається, саме тому капітал старатиметься й надалі намагатися напасти на робітничий клас. Звичайно, урок англійського страйку повинен показати всьому капіталістичному світові, наскільки ризикований для життя й існування капіталу експеримент на зразок того експерименту, який пробила в Англії консервативна партія. Що експеримент не пройде даром партії консерваторів, в цьому навряд чи є підстава сумніватися. Не можна також сумніватися в тому, що цей урок буде врахований капіталістами всіх країн. Проте, капітал все ж намагатиметься вчинити новий напад на робітничий клас, бо він почуває себе нетривко і він не може не відчувати потреби влаштуватися тривкіше. Завдання робітничого класу і комуністичних партій полягає в тому, щоб готувати сили для відсічі таким нападам на робітничий клас. Завдання комуністичних партій полягає в тому, щоб, продовжуючи й надалі організацію єдиного фронту робітників, докласти всіх сил до того, щоб перетворити атаки капіталістів в контратаку робітничого класу, в революційний наступ робітничого класу, в боротьбу робітничого класу за встановлення диктатури пролетаріату і за ліквідацію капіталізму.

Нарешті, щоб виконати ці чергові завдання, робітничий клас Англії повинен, насамперед, звільнитися від нинішніх його керівників. Не можна йти війною на капіталістів, маючи таких вождів, як Томаси і Макдональди. Не можна сподіватися на перемогу, маючи в тилу таких зрадників, як Гендерсон і Клайнс. Робітничий клас Англії повинен навчитися замінити

таких лідерів кращими, бо одно з двох: або робітничий клас Англії навчиться знімати з постів Томасів і Макдональдів, або йому не бачити своєї перемоги, як не бачити своїх ушей.

Такі, товариші, ті деякі висновки, які напрошуються самі собою.

Тепер дозвольте перейти до питання про події в Польщі.

ПРО ОСТАННІ ПОДІЇ В ПОЛЬЩІ

Існує думка, що рух, очолюваний Пілсудським, є революційний рух. Кажуть, що Пілсудський виступає за революційну справу в Польщі, за селянство проти поміщиків, за робітників проти капіталістів, за свободу пригноблених національностей Польщі проти польського шовінізму і фашизму. Кажуть, що з огляду на це Пілсудський заслуговує того, щоб комуністи підтримали його.

Це зовсім неправильно, товариші!

Насправді в Польщі відбувається тепер боротьба між двома фракціями буржуазії: великобуржуазною на чолі з познанцями і дрібнобуржуазною фракцією на чолі з Пілсудським. Боротьба має на меті зміцнення, стабілізацію буржуазної держави, а не захист інтересів робітників і селян, інтересів пригноблених національностей. Боротьба відбувається через відмінність методів зміцнення буржуазної держави.

Річ у тому, що польська держава вступила в фазу цілковитого розкладу. Фінанси летять в трубу. Злотий падає. Промисловість паралізована. Непольські національності пригноблюються. А вгорі, в колах близьких

до керівних верств, панує вакханалія крадіжок, як кажуть про це, зовсім не церемонячись, представники всіх і всяких сеймових фракцій⁵⁹. У зв'язку з цим перед буржуазними класами стоїть дилема: **або** розклад держави дійде до того, що відкриє очі робітникам і селянам і штовхне їх на необхідність революційного перетворення влади проти поміщиків і капіталістів, **або** буржуазія повинна поспішити з тим, щоб припинити розвал, ліквідувати вакханалію крадіжок і, таким чином, запобігти, поки не пізно, можливому вибухові революційного руху робітників і селян.

Справа йде тепер про те, якій з фракцій буржуазії взятися за стабілізацію польської держави — фракції Пілсудського чи фракції познанців?

Безперечно, що робітники і селяни зв'язують з боротьбою Пілсудського сподівання про корінне поліпшення свого становища. Безперечно, що саме тому верхівка робітничого класу і селянства так чи інакше підтримує боротьбу Пілсудського, як представника дрібнобуржуазних і дрібнодворянських верств проти познанців, які представляють великих капіталістів і поміщиків. Але безперечно також і те, що сподівання деяких верств трудящих класів Польщі використовуються тепер не для революції, а для зміцнення буржуазної держави і буржуазних порядків.

Відіграють тут роль, звичайно, і деякі зовнішні фактори. Польща є держава невелика, вона зв'язана у фінансовому відношенні з певними колами Антанти. Вона, буржуазна Польща, при нинішньому плачевному стані її фінансів не може, звичайно, обійтись без зовнішніх позик. Але так звані великі держави не можуть

фінансувати державу, керівні кола якої в один голос констатують вакханалію крадіжок по всій лінії державного управління. Для того, щоб добитися позик, треба, насамперед, «поліпшити» державне управління, припинити вакханалію крадіжок, створити деяку гарантію того, що проценти по позиках сплачуватимуться і т. д. Звідси необхідність «раціоналізації» польської держави.

Такі в основному внутрішні і зовнішні передумови, які визначили нинішню боротьбу двох основних буржуазних фракцій Польщі.

Польща являє тепер ряд корінних суперечностей, які, розвиваючись далі, неминуче повинні створити в Польщі безпосередню революційну ситуацію. Ці суперечності проходять по трьох основних лініях: по лінії робітничого питання, по лінії селянського питання, по лінії національного питання. Всі ці суперечності можуть негайно розкритися і викликати вибух, якщо Польща піде на авантюру війни, якщо вона не зуміє встановити добросусідських відносин з державами, які її оточують. Чи може Пілсудський, чи може різношерста група Пілсудського розв'язати ці суперечності? Чи може ця дрібнобуржуазна група розв'язати робітниче питання? Ні, не може, бо вона повинна тоді вступити в корінний конфлікт з класом капіталістів, чого вона не може і не зробить ні в якому разі, якщо вона не хоче втратити фінансову підтримку з боку великих держав. Чи може вона, ця група, розв'язати селянське питання в дусі, наприклад, конфіскації поміщицьких земель? Ні, не може — і вона не зробить цього, якщо вона не хоче внести цілковитий розклад у командний склад армії Пілсудського,

який складається часто й густо з дрібних і середніх поміщиків. Чи може вона, ця група, розв'язати національне питання в Польщі в дусі надання свободи національного самовизначення пригнобленим націям: українцям, литовцям, білорусам і т. п.? Ні, не може — і вона не зробить цього, якщо вона не хоче втратити всяке довір'я в очах тих великопольських шовіністів і фашистів, які становлять основне джерело морального існування групи Пілсудського.

Що ж лишається в такому разі?

Лишається одно: перемігши у **воєнному** відношенні фракцію великої буржуазії, підкоритися **політично** цій самій фракції і поплентатися в хвості за нею, **якщо**, звичайно, робітничий клас Польщі і революційна частина польського селянства не візьмуться найближчим часом за справу революційного перетворення польської держави і не проженуть геть обидві фракції польської буржуазії — і фракцію Пілсудського, і фракцію познанців.

У зв'язку з цим постає питання про польську комуністичну партію. Як могло статися, що революційне невдоволення значної частини робітників і селян у Польщі пішло водою на млин Пілсудського, а не комуністичної партії Польщі? А сталося це, між іншим, тому, що польська комуністична партія слаба, до краю слаба, що вона ще більше ослабила себе у нинішній боротьбі своєю неправильною позицією щодо військ Пілсудського, через що не могла стати на чолі революційно настроєних мас.

Недавно я читав у нашій радянській пресі статтю тов. Тельмана⁶⁰, члена Центрального Комітету комуністичної партії Німеччини, про польські справи.

Тов. Тельман торкається у цій статті позиції польських комуністів, які висунули лозунг підтримки військ Пілсудського, і критикує цю позицію, як нереволюційну. Я мушу визнати, на жаль, що критика, дана тов. Тельманом, абсолютно правильна. Я мушу визнати, що наші польські товариші допустили в даному разі найгрубішу помилку.

Це все, що хотів я сказати вам, товариші, про справи в Англії, у зв'язку із загальним страйком, і про останні події в Польщі. (Бурхливі оплески.)

«Заря Востока» (Тифліс)

№ 1197, 10 червня 1926 р.

ВІДПОВІДЬ НА ПРИВІТАННЯ РОБІТНИКІВ ГОЛОВНИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ МАЙСТЕРЕНЬ У ТИФЛІСІ

8 червня 1926 р.

Товариші! Дозвольте, насамперед, скласти товариську подяку за привітання, виголошені тут представниками від робітників.

Мушу вам сказати, товариші, по совісті, що я не заслужив доброї половини тих похвал, які лунали тут на мою адресу. Виявляється, я і герой Жовтня, і керівник компартії Радянського Союзу, і керівник Комінтерну, чудо-богатыр і все, що завгодно. Все це пусте, товариші, і абсолютно непотрібне перебільшення. В такому тоні говорять звичайно над труною померлого революціонера. Але я ще не збираюсь умирати.

Я змушений через це відновити справжню картину того, чим я був раніше і кому я зобов'язаний нинішнім своїм становищем в нашій партії.

Тов. Аракел* сказав тут, що в минулому він вважав себе одним з моїх учителів, а мене своїм учнем. Це цілком правильно, товариші. Я, дійсно, був і лишаюсь одним з учнів передових робітників залізничних майстерень Тифліса.

* А. Окуашвілі.

Дозвольте звернутися до минулого.

Я пригадую 1898 рік, коли я вперше дістав гурток з робітників залізничних майстерень. Це було років з 28 тому. Я пригадую, як я на квартирі у т. Стуріа в присутності Джібладзе (він був тоді теж одним з моїх учителів), Чодрішвілі, Чхеїдзе, Бочорішвілі, Нінуа та ін. передових робітників Тифліса дістав перші уроки практичної роботи. В порівнянні з цими товаришами я був тоді молодим чоловіком. Можливо, я був тоді трохи більше начитаний, ніж багато хто з цих товаришів. Але, як практичний працівник, я був тоді, безумовно, початківцем. Тут, в колі цих товаришів, я дістав тоді перше своє бойове революційне хрещення. Тут, в колі цих товаришів, я став тоді учнем від революції. Як бачите, моїми першими вчителями були тифліські робітники.

Дозвольте скласти їм мою щирю, товариську подяку. (Оплески.)

Я пригадую, далі, 1907—1909 роки, коли я з волі партії був перекинутий на роботу в Баку. Три роки революційної роботи серед робітників нафтової промисловості загартували мене, як практичного борця і одного з практичних місцевих керівників. В стосунках з такими передовими робітниками Баку, як Вацек, Саратовець, Фіолетов та ін., з одного боку, і в бурі найглибших конфліктів між робітниками і нафтопромисловцями — з другого боку, я вперше узнав, що значить керувати великими масами робітників. Там, в Баку, я дістав, таким чином, друге своє бойове революційне хрещення. Там я став підмайстром від революції.

Дозвольте скласти мою щирю, товариську подяку моїм бакинським учителям. (Оплески.)

Нарешті, я пригадую 1917 рік, коли я волею партії, після поневірянь по тюрмах і засланнях, був перекинутий в Ленінград. Там, в колі російських робітників, при безпосередній близькості з великим учителем пролетарів усіх країн — тов. Леніним, в бурі великих сутичок пролетаріату і буржуазії, в обстановці імперіалістичної війни, я вперше навчився розуміти, що значить бути одним з керівників великої партії робітничого класу. Там, в колі російських робітників — визволителів пригноблених народів і застрільників пролетарської боротьби всіх країн і народів, я дістав своє третє бойове революційне хрещення. Там, в Росії, під керівництвом Леніна, я став одним з майстрів від революції.

Дозвольте скласти свою щирю, товариську подяку моїм російським учителям і схилити голову перед пам'яттю мого великого учителя — Леніна. (Оплески.)

Від звання учня (Тифліс), через звання підмайстра (Баку), до звання одного з майстрів нашої революції (Ленінград) — ось яка, товариші, школа мого революційного учеництва.

Така, товариші, справжня картина того, чим я був і чим я став, коли говорити без перебільшення, по совісті. (Оплески, що переходять в бурхливу овацію.)

ПРО АНГЛО-РОСІЙСЬКИЙ КОМІТЕТ ЄДНОСТІ ⁶¹ *

*Промова на об'єднаному пленумі
ЦК і ЦКБ ВКП(б) ⁶²*

15 липня 1926 р.

Товариші! Ми переживаємо період збирання сил, період завоювання мас і підготовки пролетаріату для нових боїв. Але маси перебувають у профспілках. А профспілки на Заході, більшість з них, є тепер більш або менш реакційними. Як же нам бути з профспілками? Чи повинні ми, чи можемо ми, комуністи, працювати в реакційних профспілках? По суті справи саме це питання поставлене перед нами Троцьким в його листі, надрукованому недавно в «Правде». В цьому питанні, звичайно, нема нічого нового. Воно було поставлене ще раніше Троцького, років п'ять тому, «ультралівими» в Німеччині. Але Троцький визнав за потрібне поставити його знов. Як же він відповідає на нього? Дозвольте навести цитату з листа Троцького.

«Вся нинішня «надбудова» британського робітничого класу — в усіх без винятку відтинках і угрупованнях — є апаратом революційного гальмування. Це провіщає на довгий період натиск стихійного і напівстихійного руху на рамки старих організацій і формування на основі цього натиску нових революційних організацій» (див. «Правду» № 119 від 26 травня 1926 р.).

* Друкується в скороченому вигляді.

Виходить, що ми не повинні працювати в «старих» організаціях, якщо не хочемо «гальмувати» революцію. Або тут говориться про те, що ми вже перебуваємо в періоді безпосередньої революційної ситуації і ми повинні тепер же створити самочинні організації пролетаріату **замість** «старих», **замість** профспілок, що, звичайно, невірно і безглуздо. Або тут говориться про те, що ми повинні старі профспілки на протязі «довгого» періоду замінити «новими революційними організаціями».

Це є сигнал до організації, **замість** існуючих профспілок, того самого «революційного робітничого союзу», про який говорили «ультраліві» комуністи в Німеччині років п'ять тому і проти яких рішуче виступав тов. Ленін у своїй брошурі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі». Це є по суті справи сигнал до заміни нинішніх профспілок «новими» нібито «революційними» організаціями, отже, сигнал до **виходу** з профспілок.

Чи правильна ця політика? Вона в корені неправильна. Вона в корені неправильна тому, що вона суперечить ленінському керівництву масами. Вона неправильна, бо професійні спілки Заходу при всій їх реакційності є найбільш елементарні, найбільш зрозумілі для найвідсталіших робітників і, тому, найбільш масові організації пролетаріату. Ми не можемо йти до мас, ми не можемо їх завоювати, обминаючи ці спілки. Стати на точку зору Троцького — це значить закрити комуністам дорогу до мільйонних мас, це значить віддати маси робітників на поталу Амстердаму⁶³, на поталу Зассенбахам і Удегестам⁶⁴.

Тут посилались опозиціонери на тов. Леніна. Дозвольте і мені навести вказівки Леніна.

«Смішною дитячою дурницею не можуть не здаватися нам і важливі, зовсім учені і страшенно революційні розмови німецьких лівих на тему про те, що комуністи не можуть і не повинні працювати в реакційних профспілках, що дозволено відмовлятися від цієї роботи, що треба виходити з профспілок і створювати неодмінно зовсім новенький, зовсім чистенький, вельми милими (і здебільшого, мабуть, вельми юними) комуністами придуманий «робітничий союз»» (див. т. XXV, стор. 193 — 194).

І далі:

«Боротьбу з «робітничою аристократією» ми ведемо від імені робітничої маси і для привернення її на свою сторону; боротьбу з опортуністичними і соціал-шовіністичними вождями ми ведемо для привернення робітничого класу на свою сторону. Забувати цю найелементарнішу і найсамоочевиднішу істину було б безглуздом. І саме таке безглуздя чинять «ліві» німецькі комуністи, які від реакційності і контрреволюційності **верхівки** профспілок роблять висновок про... вихід з профспілок!! про відмову від роботи в них!! про створення нових, **видуманих**, форм робітничої організації!! Це — таке непростиме безглуздя, яке рівнозначне найбільшій послуді, яку роблять комуністи буржуазії» (див. там же, стор. 196).

Я думаю, товариші, що роз'яснення тут зайві.

Тут постає питання про перескакування через реакційність профспілок на Заході, яка себе не вижила. Це питання витягнув тут на трибуну Зінов'єв. Він посилався на Мартова і запевняв, що точка зору неперескакування, точка зору недопустимості для марксистів перескакувати через відсталість мас, через відсталість і реакційність їх керівників, що ця точка зору є нібито меншовицька.

Я заявляю, товариші, що цей нечистоплотний маневр Зінов'єва з посиланням на Мартова свідчить лише про одно, — **про повний відхід Зінов'єва від лінії лєнінізму.**

Я постараюсь довести це далі.

Чи можемо ми взагалі, як лєнінці, як марксисти, перескочити через рух, що не вижив себе, через відсталість мас, чи можемо ми повернутися до них спиною, обминути їх, чи ми **повинні вижити** такі явища шляхом безустанної боротьби в масах проти цих явищ? Це одно з основних питань комуністичної політики, одно з основних питань лєнінського керівництва масами. Опозиціонери говорили тут про лєнінізм. Дозвольте послатися на першоджерело, на Лєніна.

Справа відбувається в квітні 1917 року. Лєнін полемізує з Каменєвим. Лєнін не згоджується з Каменєвим, який переоцінював роль дрібнобуржуазної демократії. Але Лєнін не згоден також і з Троцьким, який недооцінював роль селянського руху і «перестрибував» через селянський рух в Росії. Ось слова Лєніна.

«Троцькізм — «без царя, а уряд робітничий». Це невірно. Дрібна буржуазія є, її викинути не можна. Але у неї дві частини. Бідніша її частина йде з робітничим класом» (див. промову Лєніна, протоколи Петроградської конференції в квітні 1917 р., стор. 17⁶⁵).

«Ось якби ми сказали: «без царя, а диктатура пролетаріату» — ну, це був би **скачок** * через дрібну буржуазію» (див. промову Лєніна, протоколи Всеросійської конференції в квітні 1917 р., стор. 76⁶⁶).

* Курсив мій. **Й. Ст.**

І далі:

«Але чи не загрожує нам небезпека впасти в суб'єктивізм, в бажання **«перестрибнути»** через незавершену — що не вижила ще селянського руху — революцію буржуазно-демократичного характеру до революції соціалістичної? Якби я сказав: «без царя, а уряд **робітничий**», — ця небезпека мені загрожувала б. Але я сказав **не** це, я сказав інше... Я абсолютно застрахував себе в своїх тезах від усякого **перестрибування** через **селянський або взагалі дрібнобуржуазний рух, який не вижив себе**, від усякої **гри** в «захоплення влади» робітничим урядом, від будь-якої бланкістської **авантюри**, бо я прямо вказав на досвід Паризької Комуні» * (див. т. XX, стор. 104).

Здається, ясно. Теорія **перестрибування** через рух, який не вижив себе, є теорія троцькізму. Ленін не згоден з цією теорією. Він вважає її авантюристською.

А ось ще кілька цитат, уже з інших творів одного «дуже визначного» більшовика, імені і прізвища якого я назвати не хочу поки що, але який також воює проти теорії перестрибування.

«В питанні про селянство, через яке раз у раз «перестрибує» Троцький, ми наробили б величезних помилок. Замість зародків змички, ми мали б тепер в усьому ході розмичку».

Далі.

«Така є «теоретична» основа парвусизму і троцькізму. Ця «теоретична» основа і перечеканювалась пізніше на політичні лозунги, як, наприклад, лозунг: «без царя, а уряд робітничий». Лозунг цей звучить тепер — після того, як в союзі з селянством через 15 років ми завоювали Радянську владу, — вельми благотивно. Без царя! — це добре. Уряд робітничий — ще краще. Але коли пригадати, що цей лозунг був висунутий в 1905 році, то

* Курсив мій. Й. Ст.

всякий більшовик погодиться, що тоді цей лозунг цілком «перестрибував» через селянство».

Далі.

«А «перманентники» в 1905 році хотіли нам нав'язати лозунг «геть царя, а уряд **робітничий**». А де ж селянство? Чи не коле тут очі факт цілковитого нерозуміння і ігнорування селянства в такій країні, як Росія? Коли це не є «перестрибування» через селянство, то що ж це таке?»

Далі.

«Не зрозумівши ролі селянства в Росії, «перескакуючи» через селянство в селянській країні, троцькізм тим більше не міг зрозуміти ролі селянства в міжнародній революції».

Ви питаєте: хто ж автор цих грізних цитат проти троцькізму і проти троцькістської теорії перестрибування? Автором цих грізних цитат є не хто інший, як Зінов'єв. Цитати ці взято з його книги «Ленінізм» і з статті Зінов'єва «Більшовизм чи троцькізм».

Як могло статися, що рік тому Зінов'єв розумів антиленінський характер теорії перестрибування, а тепер, через рік, він перестав це розуміти? А сталося це з ним тому, що тоді він був, так би мовити, лєнінцем, а тепер він безнадійно загруз однією ногою в троцькізмі, а другою ногою в шляпніковщині, в «робітничій опозиції»⁶⁷. І ось він борсається між цими двома опозиціями і змушений тепер з Мартовим в руках виступати тут, на цій трибуні. І виступає він проти кого? Проти Леніна. За кого? За троцькістів.

Ось до чого впав Зінов'єв.

Можуть сказати, що все це стосується питання про селянство, що це не має відношення до профспілок в Англії. Але це невірно, товариші. Сказане про

непридатність теорії перескакування в політиці має пряме відношення до профспілок в Англії і, взагалі, в Європі, має пряме відношення до питання про керівництво масами, до питання про шляхи визволення мас з-під впливу реакційних, реформістських лідерів. Троцький і Зінов'єв, додержуючись теорії перескакування, намагаються перестрибнути через відсталість англійських профспілок, через їх реакційність, добиваючись того, щоб **ми** повалили Генраду з Москви, **без** англійських профспілкових мас. А ми заявляємо, що така політика є безглуздя, авантюризм, що реакційні вожді англійського профруху повинні бути повалені **самими** англійськими профспілковими масами **при нашій допомозі**, що не перескакувати ми повинні через реакційність профспілкових вождів, а повинні **допомогти** англійським профспілковим масам **вижити її**.

Ви бачите, що зв'язок між політикою взагалі і політикою щодо профспілкових мас безумовно існує.

Чи немає з приводу цього вказівок у Леніна?

Слухайте:

«Профспілки були гігантським прогресом робітничого класу на початку розвитку капіталізму, як перехід від розпорошеності і безпорадності робітників до **початків** класового об'єднання. Коли стала виростати **вища** форма класового об'єднання пролетарів, **революційна партія пролетаріату** (яка не буде заслуговувати своєї назви, поки не навчиться зв'язувати вождів з класом і з масами в одно ціле, в щось нерозривне) **тоді профспілки** стали неминуче виявляти **деякі** реакційні риси, деяку цехову вузькість, деяку схильність до аполітицизму, деяку косність і т. д. Але інакше як через профспілки, через взаємодію їх з партією робітничого класу ніде в світі розвиток пролетаріату не йшов і йти не міг» (див. т. XXV, стор. 194).

І далі:

«Боятися цієї «реакційності», намагатися обійтись без неї, **перестрибнути*** через неї є величезне безглуздя, бо це значить боятися тієї ролі пролетарського авангарду, яка полягає в навчанні, освіті, вихованні, втягненні в нове життя найбільш відсталих верств і мас робітничого класу і селянства» (див. там же, стор. 195).

Ось як стоїть справа з теорією перестрибування в галузі профруху.

Вже краще б Зінов'єву не виходити сюди з Мартовим в руках. Краще б йому помовчати щодо теорії перескакування. Так було б для нього багато краще. Не треба було Зінов'єву клястися іменем Троцького: ми і так знаємо, що він відійшов від лєнінізму до троцькізму.

Ось як стоїть справа, товариші, з троцькістською теорією перестрибування через відсталість профспілок, через відсталість профруху, через відсталість масового руху взагалі.

Одна річ лєнінізм, інша річ троцькізм.

Ми підійшли, таким чином, до питання про Англо-Російський комітет. Тут говорили, що Англо-Російський комітет є угода, блок профспілок нашої країни з профспілками Англії. Це цілком правильно. Англо-Російський комітет — є вираз блоку, вираз угоди спілок наших з спілками Англії, і блок цей не позбавлений політичного характеру.

Цей блок ставить собі два завдання. Перше завдання полягає в установленні зв'язку наших профспілок з профспілками Англії, в організації руху

* Курсив мій. **П. Ст.**

єдності проти наступу капіталу, в розширенні тієї щілини між Амстердамом і англійським профрухом, яка є і яку будемо розширяти всіляко, нарешті, в підготовці таких умов, які необхідні для витіснення реформістів з профспілок і для завоювання профспілок капіталістичних країн на сторону комунізму.

Друге завдання цього блоку полягає в організації широкого руху робітничого класу проти нових імперіалістичних воєн, взагалі, проти інтервенції в нашу країну з боку (особливо) найбільш могутньої з імперіалістичних держав Європи, з боку Англії, зокрема.

Про перше завдання говорилось тут досить докладно. Тому я не буду говорити про це. Я хотів би сказати тут кілька слів про друге завдання, особливо в частині, яка стосується інтервенції в нашу країну з боку англійських імперіалістів. Деякі з опозиціонерів говорять, що про це останнє завдання блоку наших і англійських профспілок не варто говорити, що завдання це — не важливе завдання. Чому, постає питання? Чому не варто говорити? Хіба завдання захисту безпеки першої в світі Радянської республіки, яка є до того ж оплотом і базою міжнародної революції, — не є революційне завдання? Хіба наші спілки незалежні від партії? Хіба ми стоїмо на точці зору незалежності наших спілок: держава — одно, а спілки — інше? Ні, ми на такій точці зору не стоїмо і стояти не можемо, як ленінці. Кожний робітник, кожний організований у профспілки робітник повинен дбати про захист першої в світі Радянської республіки від інтервенції. Коли профспілки нашої країни зустрічають у цій справі підтримку з боку англійських профспілок, хоча б

і реформістських, то хіба не ясно, що це треба вітати?

На точку зору меншовизму збиваються ті, хто думає, що наші спілки не можуть переслідувати державних завдань. Це є точка зору «Соціалістического Вестника»⁶⁸. Ми на цю точку зору стати не можемо. І коли реакційні профспілки Англії готові з революційними спілками нашої країни мати блок проти контрреволюційних імперіалістів своєї країни, — чому б цей блок не вітати? Я підкреслюю цю сторону справи для того, щоб наша опозиція, яка намагається зірвати Англо-Російський комітет, — зрозуміла, нарешті, що вона ллє воду на млин інтервенціоністів.

Отже, Англо-Російський комітет є блок наших профспілок з реакційними профспілками Англії з метою, по-перше, зміцнення зв'язків наших профспілок з профрухом Заходу і його революціонізування, по-друге, з метою боротьби проти імперіалістичних воєн, взагалі, проти інтервенції, зокрема.

Але чи можливі взагалі, — принципіальне питання, — чи можливі взагалі політичні блоки з реакційними профспілками? Чи допустимі взагалі для комуністів такі блоки?

Це питання стоїть у нас руба, і ми його повинні тут вирішити. Одні думають, що вони неможливі, — це наші опозиціонери. А Центральний Комітет нашої партії думає, що такі блоки допустимі.

Тут опозиціонери згадували ім'я Леніна. Звернімося до Леніна.

«Капіталізм не був би капіталізмом, якби «чистий» пролетаріат не був оточений масою надзвичайно строкатих перехідних типів від пролетаря до напівпролетаря (тому, хто наполовину

добуває собі засоби до життя продажем робочої сили), від напівпролетаря до дрібного селянина (і дрібного ремісника, кустаря, хазяйчика взагалі), від дрібного селянина до середнього і т. д.;— якби всередині самого пролетаріату не було поділів на більш і менш розвинені верстви, поділів земляцьких, професійних, іноді релігійних і т. п. А з усього цього необхідність — і безумовна необхідність для авангарду пролетаріату, для його свідомої частини, для комуністичної партії вдаватися до лавірування, угодовства, компромісів з різними групами пролетарів, з різними партіями робітників і дрібних хазяйчиків випливає з абсолютною необхідністю. Вся справа в тому, щоб **уміти** застосовувати цю тактику з метою **підвищення**, а не зниження, **загального** рівня пролетарської свідомості, революційності, здатності до боротьби і до перемоги» (див. т. XXV, стор. 213).

І далі:

«Що Гендерсони, Клайнси, Макдональди, Сноудени безнадійно реакційні, це вірно. Так само вірно те, що вони хочуть взяти владу в свої руки (віддаючи перевагу, зрештою, коаліції з буржуазією), що вони хочуть «управляти» за тими самими стародавніми буржуазними правилами, що вони неминуче поводитимуться, коли будуть при владі, як Шейдемани і Носке. Все це так. Але звідси випливає зовсім не те, що підтримка їх є зрада революції, а те, що в інтересах революції революціонери робітничого класу повинні подати цим панам певну парламентську підтримку» (див. там же, стор. 218—219).

Отже, за Леніним виходить, що політичні угоди, політичні блоки комуністів з реакційними лідерами робітничого класу цілком можливі і допустимі.

Хай запам'ятають це Троцький і Зінов'єв.

Але для чого, власне, потрібні нам такі угоди?

Для того, щоб мати доступ до робітничих мас, для того, щоб роз'яснювати цим масам реакційність їх політичних і профспілкових лідерів, для того, щоб відривати від реакційних лідерів частини робіт-

ничого класу, які лівіють і революціонізуються, для того, виходить, щоб підносити боездатність робітничого класу в цілому.

Через це такі блоки можуть укладатися лише при двох основних умовах: при забезпеченні свободи нашої критики щодо реформістських вождів і при забезпеченні умов, необхідних для відриву мас від реакційних лідерів.

Ось що говорить про це Ленін:

«Комуністична партія пропонує Гендерсонам і Сноуденам «компроміс», виборчу угоду: йдемо разом проти союзу Ллойд-Джорджа і консерваторів, ділимо парламентські місця за числом голосів, поданих робітниками за Робітничу партію або за комуністів (не на виборах, а за спеціальним голосуванням), зберігаємо **найповнішу свободу** агітації, пропаганди, політичної діяльності. Без цієї останньої умови, звичайно, на блок іти не можна, бо це буде зрада: найповнішу свободу викриття Гендерсонів і Сноуденів англійські комуністи так само абсолютно повинні відстоювати і відстояти, як відстоювали її (п'ятнадцять років, 1903—1917) і відстояли російські більшовики щодо російських Гендерсонів і Сноуденів, тобто меншовиків» (див. т. XXV, стор. 223).

І далі:

«Дрібнобуржуазні демократи (а в тому числі і меншовики) неминуче хитаються між буржуазією і пролетаріатом, між буржуазною демократією і радянським ладом, між реформізмом і революційністю, між робочолобством і боязню пролетарської диктатури і т. д. Правильна тактика комуністів повинна полягати у **використанні** цих хитань, аж ніяк не в ігноруванні їх; використання потребує поступок тим елементам, тоді і остільки, які, коли і оскільки повертають до пролетаріату — поряд з боротьбою проти тих, які повертають до буржуазії. В результаті застосування правильної тактики меншовизм все більше **розпадався і розпадається у нас, ізолюючи уперто опортуністичних вождів і переводячи в наш табір кращих робітників, кращі**

елементи від дрібнобуржуазної демократії» * (див. т. XXV, стор. 213 — 214).

Ось умови блоку, без яких ніякі блоки, ніякі угоди з реакційними вождями профспілок недопустимі.

Хай запам'ятає і про це опозиція.

Постає питання, чи відповідає політика наших профспілок тим умовам, про які говорить тов. Ленін?

Я думаю, що цілком відповідає. По-перше, ми повністю зберегли за собою цілковиту свободу критики реформістських вождів англійського робітничого класу і використали цю свободу з такою повнотою, з якою не використала її жодна компартія в світі. По-друге, ми дістали доступ до робітничих мас Англії і зміцнили наші зв'язки з ними. По-третє, ми з успіхом відриваємо і вже відірвали від реакційних вождів цілі загони робітничого класу Англії. Я маю на увазі відрив вуглекопів від вождів Генради.

Троцький, Зінов'єв і Каменєв тут старанно обминали питання про конференцію російських і англійських гірників у Берліні і про їх декларацію⁶⁹. А це ж найважливіший факт останнього часу. Хто такі Річардсон, Кук, Сміт, Річардс? Опортуністи, реформісти. Одні з них називаються лівими, інші правими. Нехай! Історія розбереться, хто з них лівіший. Нам дуже важко розібратися зараз, темна вода во облацех. Але одно ясно, що цих хитких реформістських лідерів, які ведуть за собою мільйон двісті тисяч страйкуючих гірників, ми відірвали від Генради і зчепили їх з нашими спілками. Хіба це не факт? Чому

* Курсив мій. Й. Ст.

про це мовчить опозиція? Невже не радують її успіхи нашої політики? І те, що Сітрін пише тепер, що він і Генрада згодні на скликання Англо-Російського комітету, чи не є це результат того, що Шварцу і Акулову вдалося перетягти на свій бік Кука і Річардсона, а Генрада, злякавшись **відкритої** боротьби з вуглекопами, змушена була піти на скликання Англо-Російського комітету? Хто може заперечувати, що всі ці факти говорять про успіхи нашої політики, що все це говорить про цілковитий провал політики опозиції?

Отже, блоки з реакційними лідерами профспілок допустимі. Вони необхідні при певних умовах. Свобода критики є перша умова. Вона нашою партією виконується. Відрив робітничих мас від реакційних лідерів є другою умовою. Ця умова також виконується нашою партією. Наша партія має рацію. Опозиція не має рації.

Постає питання, чого ще хочуть від нас Зінов'єв і Троцький?

Вони хочуть, щоб наші радянські профспілки або порвали з Англо-Російським комітетом, або звідси, з Москви, повалили Генраду. Але ж це безглуздя, товариші. Вимагати від нас, щоб ми, з Москви, **обминаючи** профспілки англійських робітників, **обминаючи** англійські профспілкові маси, **обминаючи** англійські профспілкові кадри, перескакуючи через них, звідси, з Москви, повалили Генраду, — хіба це не безглуздя, товариші?

Вони вимагають демонстративного розриву. Але хіба важко зрозуміти, що з цього нічого, крім конфузу, не вийде? Хіба важко зрозуміти, що при розриві ми втрачаємо зв'язок з англійським профрухом,

відкидаємо англійські профспілки в обійми Зассенбахів і Удегестів, захитуємо основи тактики єдиного фронту, радуємо серця Черчіллів і Томасів, не одержуючи взамін нічого, крім конфузу?

Троцький бере вихідним пунктом своєї політики ефектних жестів не конкретних людей, не конкретних і живих робітників, які живуть і борються в Англії, а якихось ідеальних, безплотних людей, революційних з ніг до голови. Але хіба важко зрозуміти, що тільки нерозумні люди можуть виходити в політиці з ідеальних, безплотних людей?

Ось чому ми думаємо, що політика ефектних жестів, політика повалення Генради з Москви, силами лише однієї Москви, є смішна авантюристична політика.

Політика жестів — це характерна риса всієї політики Троцького з того часу, як він у нас в партії. Перше застосування цієї політики ми мали під час Брестського миру, коли Троцький не підписав німецько-російської мирної угоди і зробив ефектний жест проти угоди, гадаючи, що можна підняти жестом пролетарів усіх країн проти імперіалізму. Це була політика жестів. Як дорого нам обійшовся цей жест, ви, товариші, знаєте добре. Кому на руку грав цей ефектний жест? Імперіалістам, меншовикам, есебрам і всім тим, хто намагався задушити тоді ще не зміцнілу Радянську владу.

Тепер ту саму політику ефектних жестів пропонують нам щодо Англо-Російського комітету. Вимагають демонстративного і ефектного розриву. Але кому на користь піде цей ефектний жест? Черчіллю і Чемберлену, Зассенбаху і Удегесту. Вони цього хочуть. Вони цього чекають. Вони, Зассенбахи

і Удегести, хочуть, щоб ми порвали демонстративно з англійським робітничим рухом і тим полегшили справу Амстердаму. Вони, Черчіллі і Чемберлени, хочуть розриву, щоб тим самим полегшити їм інтервенцію, дати їм моральний аргумент на користь інтервенціоністів.

Ось на чий млин ллють воду наші опозиціонери.

Ні, товариші, ми не можемо стати на цей авантюристський шлях.

Але така вже доля «ультралівих» фразерів. Фразити у них ліві, а на ділі виходить допомога ворогам робітничого класу. Підеш наліво,—прийдеш направо.

Ні, товариші, ми не підемо на цю політику ефектних жестів, не підемо **сьогодні** так само, як не пішли під час Брестського миру. Не підемо, бо не хочемо, щоб наша партія перетворилася в іграшку в руках наших ворогів.

Вперше надруковано в книзі:

Й. Сталін. Про опозицію.

Статті і промови 1921—1927 рр.

М.—Л., 1928

Ф. ДЗЕРЖИНСЬКИЙ

(На смерть Ф. Дзержинського)

Після Фрунзе — Дзержинський.

Стара ленінська гвардія втратила ще одного з найкращих керівників і бійців. Партія зазнала ще однієї незамінимої втрати.

Коли тепер, біля розкритої труни, пригадуєш весь пройдений шлях тов. Дзержинського — тюрми, каторгу, заслання, Надзвичайну Комісію по боротьбі з контрреволюцією, відбудову зруйнованого транспорту, будівництво молодой соціалістичної промисловості, — хочеться одним словом схарактеризувати це кипуче життя: **ГОРІННЯ.**

Жовтнева революція поставила його на важкий пост, — на пост керівника Надзвичайної Комісії по боротьбі з контрреволюцією. Буржуазія не знала більш ненависного імені, ніж ім'я Дзержинського, що відбивав сталюю рукою удари ворогів пролетарської революції. «Гроза буржуазії» — так звали тоді тов. Фелікса Дзержинського.

Після настання «мирного періоду» тов. Дзержинський продовжує свою кипучу роботу. Тов. Дзержинський горить, налагоджуючи розладнаний транс-

порт, а потім як голова Найвищої ради народного господарства горить на роботі будівництва нашої промисловості. Не знаючи спочинку, не цураючись ніякої чорної роботи, відважно борючись з труднощами і переборюючи їх, віддаючи всі свої сили, всю свою енергію справі, яку йому довірила партія, — він згорів на роботі в ім'я інтересів пролетаріату, в ім'я перемоги комунізму.

Прощай, герой Жовтня! Прощай, вірний син партії!

Прощай, будівничий єдності і могутності нашої партії!

Й. Сталін

22 липня 1926 р.

«Правда» № 166,

22 липня 1926 р.

ПРО АНГЛО-РОСІЙСЬКИЙ КОМІТЕТ

Промова на засіданні Президії ВККІ

7 серпня 1926 р.

Товариші! Ще до виступу Мерфі ЦК ВКП(б) одержав листа ЦК англійської компартії з протестом проти відомої декларації ВЦРПС⁷⁰ у питанні про загальний страйк в Англії. Мені здається, що Мерфі повторює тут доводи цього листа. Мерфі висуває, головним чином, формальні міркування, в тому числі, міркування про те, що спірні питання не були спільно обговорені з британською компартією в порядку попереднього. Я визнаю, що останнє міркування Мерфі має свої підстави. Комінтерну дійсно доводилось іноді приймати рішення без попереднього погодження з ЦК британської компартії. Але тут є пробачні обставини: спішність деяких питань, неможливість спішно зв'язатись з ЦК британської компартії і т. п.

Щождо решти міркувань і доводів Мерфі, які мають відношення до ВЦРПС і її декларації, то їх треба визнати цілком неправильними.

Неправильне твердження про те, що ВЦРПС допустила формальну помилку, випустивши декларацію, бо вона тим самим взяла на себе нібито функцію Профінтерну або Комінтерну. ВЦРПС має право випустити свою декларацію так само, як має таке право

на видання своєї декларації перше-ліпше професійне або інше об'єднання. Як можна заперечувати це елементарне право за ВЦРПС?

Ще більш неправильне твердження, що ВЦРПС своєю декларацією порушила права Профінтерну або Комінтерну, що Профінтерн і Комінтерн є тут стороною, що потерпіла, зазнала шкоди. Я мушу сказати, що декларація ВЦРПС була видана з відома і схвалення Профінтерну і Комінтерну. Цим, власне, і пояснюється той факт, що ні Профінтерн, ні Комінтерн не думають обвинувачувати ВЦРПС в порушенні належних їм прав. Виступаючи в даному разі проти ВЦРПС, Мерфі виступає, таким чином, по суті справи проти ВККІ і Профінтерну.

Нарешті, зовсім недопустимою треба вважати заяву Мерфі про те, що виступ ВЦРПС з критикою проти Генради і взагалі декларація ВЦРПС є нібито **«втручання»** у внутрішні справи британської компартії, що ВЦРПС, як «національна організація», не повинна допускати таке «втручання». Дуже прикро, що Мерфі повторює тут «доводи» П'ю і Перселя на паризькій нараді Англо-Російського комітету. Саме з такими «доводами» виступали цими днями П'ю, Персель і Сітрін проти делегації ВЦРПС. Уже це одно говорить за те, що Мерфі не має рації. Не можна через формальні мотиви забувати про зміст справи, про суть справи. Так не може робити комуніст. Справа англійських гірників стояла б багато краще, а неправильні дії Генради були б викриті, якби з критикою Генради виступили поруч з ВЦРПС «національні» об'єднання профспілок інших країн, скажімо, Франції, Німеччини і т. д. Не помилкою ВЦРПС,

13*

а заслугою ВЦРПС перед англійськими робітниками треба вважати опублікування її декларації з критикою Генради.

Це все, що хотів я сказати у зв'язку з доповіддю Мерфі, маючи на увазі, головним чином, формальну сторону справи.

Я міг би обмежитись сказаним, оскільки тут мова йде про формальну сторону справи. Але річ у тому, що Мерфі не обмежується однією лише формальною стороною справи. Формальна сторона потрібна йому для того, щоб добитися деяких істотних результатів, які мають неформальний характер. Тактика Мерфі полягає в тому, щоб добитися тут певних рішень по суті, прикрившись формальними мотивами і використовуючи деякі формальні неув'язки в практиці ВККІ. Тому доведеться сказати кілька слів про доводи Мерфі по суті.

Чого, власне, добивається Мерфі?

Він добивається, грубо кажучи, того, щоб примусити ВЦРПС припинити **відкрити** критику Генради, примусити ВЦРПС замовчати і «не втручатися» в «справи Генради».

Чи може піти на це ВЦРПС, або наша партія, або Комінтерн?

Ні, не може. Бо, що значить примусити замовчати ВЦРПС, як зрозуміють мовчання ВЦРПС в момент, коли Генрада організує ізоляцію страйкуючих англійських гірників і підготовляє їх поразку? Мовчати при таких умовах — це значить замовчати гріхи Генради, замовчати її зраду. А замовчати зраду Генради при умовах, коли Генрада і ВЦРПС мають блок між собою у вигляді Англо-Російського комітету, — це

значить мовчазно схвалити цю зраду, отже — поділити з Генрадою відповідальність перед робітничим рухом всього світу за зраду Генради. Чи треба ще доводити, що ВЦРПС вчинила б політичне і моральне самогубство, якби вона стала на цей шлях, якби вона відмовилась хоча б на одну хвилину від відкритої критики зради Генради?

Судить самі. В травні Генрада припинила загальний страйк, зрадивши англійський робітничий клас взагалі і англійських гірників особливо. В червні і в липні Генрада не ударила палець об палець, щоб допомогти страйкуючим гірникам. Більш того, Генрада робила все від неї залежне, щоб підготувати поразку гірників і покарати, таким чином, «неслухняну» федерацію англійських вуглекопів. У серпні лідери Генради на паризькій нараді Англо-Російського комітету відмовляються обговорити пропозицію представників ВЦРПС про допомогу англійським гірникам, незважаючи на те, що порядок денний цієї наради, запропонований ВЦРПС, не був опротестований Генрадою. Ми маємо, таким чином, цілий ланцюг зрад з боку Генради, що заплуталася в гнилій дипломатії. А Мерфі вимагає, щоб ВЦРПС закрила очі на всі ці неподобства і наклала на себе печать мовчання! Ні, товариші, ВЦРПС не може стати на цей шлях, бо вона не хоче іти на самогубство.

Мерфі думає, що було б доцільніше, якби декларацію проти Генради випустив Профінтерн, як міжнародна організація, а ВЦРПС, як організація «національна», виступила б з коротенькою резолюцією про приєднання до декларації Профінтерну. З точки зору виключно формальної план Мерфі являє деяку відомчу

архітектурну стрункість. З цієї точки зору він має за собою деякі підстави. Але з точки зору політичної план Мерфі не витримує ніякої критики. Нема потреби доводити, що план Мерфі не дав би і сотої частини того політичного ефекту в розумінні викриття Генради і політичного виховання англійських робітничих мас, який, безперечно, дала декларація ВЦРПС. Річ у тому, що Профінтерн менш відомий в рядах англійського робітничого класу, ніж ВЦРПС, перший менш популярний, ніж друга, і питома вага першого порівняно менша через це, ніж питома вага другої. Але з цього випливає, що з критикою Генради треба було б виступити саме ВЦРПС, як найбільш авторитетному органу в очах англійського робітничого класу. Інакше й не можна було робити, бо треба було попасти в ціль, викриваючи зраду Генради. Судячи з того виття, яке знялося серед реформістських лідерів англійського робітничого руху в зв'язку з декларацією ВЦРПС, можна з певністю сказати, що ВЦРПС попала в ціль.

Мерфі думає, що відкрита критика Генради з боку ВЦРПС може повести до розриву блоку з Генрадою, до зриву Англо-Російського комітету. Я думаю, що Мерфі не має радії. Зрив Англо-Російського комітету при **найактивнішій допомозі вуглекопам з боку ВЦРПС** треба вважати виключеним, або майже виключеним. Цим, власне, і пояснюється, що ніхто так не боїться зриву Англо-Російського комітету, як представники більшості Генради, Персель і Хікс. Звичайно, і Персель, і Хікс будуть шантажувати нас небезпекою розриву. Але треба вміти розрізнати шантаж і дійсну небезпеку розриву.

Слід пам'ятати, крім того, що Англо-Російський комітет не є для нас самоціль. Ми пішли і залишимося в Англо-Російському комітеті не безумовно, а при певних умовах, до числа яких слід віднести право вільної критики Генради з боку ВЦРПС так само, як і право вільної критики ВЦРПС з боку Генради. Ми не можемо відмовитись від свободи критики в ім'я респектабельності і збереження блоку що б то не стало.

В чому полягає смисл існування блоку? В тому, щоб організувати спільні дії членів блоку проти капіталу, в інтересах робітничого класу, спільні дії членів блоку проти імперіалістичної війни за мир між народами. Ну, а як бути, коли один з членів блоку або деякі лідери однієї з сторін порушують інтереси робітничого класу, зраджують їх і роблять тим самим неможливими спільні дії? Невже треба хвалити їх за такі помилки? Отже, потрібна взаємна критика, ліквідація помилок шляхом критики, щоб повернути можливість спільних дій в інтересах робітничого класу. Тому Англо-Російський комітет має смисл лише в тому разі, коли є гарантія свободи критики.

Кажуть, що критика може привести до дискредитації деяких реакційних вождів профспілок. Ну то що ж? Я не бачу в цьому нічого поганого. Робітничий клас може тільки виграти, коли старі лідери, які зраджують його інтереси, будуть дискредитовані і замінені новими лідерами, відданими справі робітничого класу. І чим скоріше будуть зняті з постів такі реакційні і ненадійні лідери і замінені новими, кращими лідерами, вільними від реакційних замашок старих лідерів, — тим краще.

Це, однак, не значить, що можна нібито одним ударом зламати міць реакційних лідерів і за короткий строк ізолювати їх, замінити їх новими, революційними вождями.

Деякі лжемарксисти думають, що досить одного «революційного» жеста, досить однієї крикливої вихватки, щоб зламати силу реакційних лідерів. Справжні марксисты не мають і не можуть мати нічого спільного з такими людьми.

Інші думають, що досить виробити комуністам правильну лінію, щоб широкі маси робітників миттю відвернулися від реакціонерів-реформістів і миттю ж згуртувалися навколо комуністичної партії. Це зовсім неправильно. Так можуть думати тільки немарксисты. Насправді між правильною лінією партії і тим, щоб маси засвоїли цю лінію і прийняли її, як правильну, — лежить дистанція великих розмірів. Для того, щоб партії повести за собою мільйонні маси, для цього ще недосить однієї тільки правильної лінії, — для цього необхідно ще, щоб маси переконалися на своєму власному досвіді в правильності цієї лінії, щоб маси сприйняли політику партії та її лозунги, як свою політику і свої власні лозунги, і стали їх проводити в життя. Тільки при цій умові партія, яка має правильну політику, може перетворитися в дійсно керівну силу класу.

Чи була політика британської компартії правильна під час загального страйку в Англії? Так, була. Чому ж їй не вдалося повести за собою мільйони страйкуючих робітників? Тому, що ці маси не переконалися ще в правильності політики компартії. А переконати маси в правильності партійної політики неможливо за короткий строк. Тим більш це немож-

ливо з допомогою «революційних» жестів. Для цього потрібен час і безустанна, енергійна робота по викриванню реакційних вождів, по політичному вихованню відсталих мас робітничого класу, по висуванню нових кадрів робітничого класу на передові пости.

З цього неважко зрозуміти, чому не можна в одну мить знищити міць реакційних вождів робітничого класу, чому необхідні для цього час і безустанна робота щодо освіти мільйонних мас робітничого класу.

Але з цього, тим більш, не випливає, що треба розтягти справу викриття реакційних вождів на десятиріччя, що нібито викриття може прийти само собою, самопливом, без будь-якої образи для реакційних вождів і без порушення «священних правил» респектабельності. Ні, товариші, ніколи нічого не приходить «само собою». Викриття реакційних вождів і політичну освіту мас повинні здійснити ви самі, комуністи, та інші ліві політичні діячі шляхом безустанної роботи в масах щодо їх політичної освіти. Тільки таким чином можна буде прискорити справу революціонування широких робітничих мас.

Нарешті, ще одно зауваження з приводу доповіді Мерфі. Мерфі наполегливо вказував на специфічні особливості робітничого руху в Англії, на роль і значення традицій в Англії, і, як мені здається, натякав на те, що звичайні марксистські методи керівництва можуть стати непридатними в Англії через ці специфічні особливості. Мені здається, що Мерфі стає на слизький шлях. Звичайно, специфічні особливості англійського робітничого руху існують і їх треба враховувати обов'язково. Але зводити ці особливості в принцип і класти їх в основу роботи—

значить ставати на точку зору людей, які проголошують незастосовність марксизму до англійських умов. Я не думаю, щоб Мерфі мав щось спільне з такими людьми. Але я хочу сказати, що він близький до тієї грані, за якою починається зведення англійських особливостей у принцип.

Два слова про промову Гумбольдта. Гумбольдт, заперечуючи, говорить, що критика не повинна бути голою, безпредметною. Це вірно. Але при чому тут ВЦРПС і ВККІ, критика яких є цілком конкретною. Чи була критика героїв «чорної п'ятниці»⁷¹ голою? Звичайно, ні, бо критику цю повторюють тепер усі, кому не ліньки, після того, як «чорна п'ятниця» канула вже в історію. Але чому ж, в такому разі, критика зради лідерів Генради під час загального страйку і потім, після триваючого страйку вуглекопів, повинна бути названа голою? Де ж тут логіка? Хіба зрада під час загального страйку менш згубна, ніж зрада в період «чорної п'ятниці»?

Я проти пропонованого Гумбольдтом методу індивідуальної критики, коли цей метод пропонується як основний. Я думаю, що наша критика реакційних вождів повинна бути критикою з точки зору загальної лінії керівництва, а не з точки зору індивідуальних особливостей цих вождів. Я не проти того, щоб індивідуальна критика була використана, як побічний, як допоміжний засіб. Але я за те, щоб в основі нашої критики лежала принципіальна лінія. В противному разі замість принципіальної критики може вийти склока і особисті чвари, що не може не принизити рівень нашої критики на шкоду інтересам справи.

Друкується вперше

**В РЕДАКЦІЮ ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНУ
РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ АМЕРИКИ—
«ДЕЙЛІ УОРКЕР»⁷²**

Шановний товаришу редактор! Не відмовте вмістити у Вашій газеті таке повідомлення.

14 серпня в нью-йоркському квазісоціалістичному щотижневику «Нью Лідер»⁷³ були вміщені без всякого зазначення джерел підроблені заключні зауваження з нібито моєї, теж підробленої, промови на пленумі ЦК ВКП(б).

Я не маю можливості і охоти читати всі вигадки буржуазних і напівбуржуазних газет про радянських діячів і не звернув би уваги на цю чергову брехню преси капіталістів та їх прислужників.

Однак через місяць після надрукування цих підроблених зауважень «Нью Лідер» надіслав мені телеграму, в якій просить мене «підтвердити всю липневу сувору критику Зінов'єва, приписувану Вам у звітах американських газет про засідання ЦК РКП».

Не вважаючи можливим вступати в листування з органом преси, який сам же по-шахрайському підробив «зауваження» з моєї промови, а тепер бере на себе сміливість з невинним виглядом запитувати мене

про автентичність «зауважень», прошу Вашого дозволу заявити через Вашу газету, що вміщений у «Нью Лідер» від 14 серпня 1926 року звіт про «зауваження Сталіна» не має абсолютно нічого спільного з моєю промовою на пленумі ЦК ВКП(б) ні змістом, ні формою, ні тоном, що звіт цей є, таким чином, суцільна і безграмотна підробка.

З комуністичним привітом

Й. Сталін

21. IX. 26.

«Дейлі Уоркер» (Чикаго, США)

№ 226, 30 вересня 1926 р.

Російською мовою друкується вперше

ЛИСТ СЛІШКОВУ

Читав сьогодні Вашу статтю в «Правде» (№ 232, 8 жовтня 1926 р.). Стаття, по-моєму, хороша. Але є там одно неправильне місце, яке псує картину.

Ви пишете, що всього рік тому Троцький «підкреслював, що пролетаріат не повинен мати ніяких сумнівів відносно того, що в нашій, технічно відсталій, країні ми можемо будувати соціалізм, ми можемо нашими внутрішніми силами забезпечувати **переможний наступ** соціалістичних елементів господарства на рейках непу». Ви протиставите, далі, це положення тезі Смілги про те, що «в нашій, технічно відсталій, країні соціалізм **побудувати** неможливо», і твердите, що між Смілгою і Троцьким є в цьому питанні суперечність.

Це, звичайно, невірно, бо немає тут суперечності.

По-перше. Ніколи ще Троцький не говорив, ні в брошурі «До соціалізму чи до капіталізму?», ні в дальших писаннях, що ми можемо в нашій, технічно відсталій, країні **побудувати** соціалізм. **Будувати** соціалізм і **побудувати** соціалізм — дві речі різні. Ні Зинов'єв, ні Каменєв не заперечують, і не заперечували

ніколи, що ми можемо почати **будувати** соціалізм в нашій країні, бо було б ідіотизмом заперечувати для всіх очевидний факт будівництва соціалізму в нашій країні. Але вони рішуче заперечують тезу про те, що ми можемо **побудувати** соціалізм. Зінов'єва, Каменєва, Троцького, Смілгу та інших об'єднує в даному питанні їх негативне ставлення до тези Леніна про те, що ми можемо **побудувати** соціалізм, що у нас є «все необхідне для **побудови** повного соціалістичного суспільства»⁷⁴. Їх об'єднує те, що вони вважають можливою «**побудову** повного соціалістичного суспільства» лише при перемозі соціалістичної революції в основних країнах Європи. Тому протиставлення Троцького Смілзі в питанні про **побудову** соціалізму в нашій країні цілком неправильне.

По-друге. Коли бути точним, то треба сказати, що Троцький ніколи не говорив, що «в нашій, технічно відсталій, країні... ми можемо нашими внутрішніми силами забезпечувати **переможний наступ** соціалістичних елементів господарства на рейках непу». Фраза Троцького про «історичну музику ростущого соціалізму» є пуста дипломатична відписка від позитивного розв'язання питання про **переможне** будівництво соціалізму в нашій країні. Троцький тут відписується від питання, а Ви приймаєте цю відписку за чисту монету. Друга фраза Троцького про те, що «не може бути ніяких підстав побоюватися яких-небудь несподіванок, оскільки справа йде про внутрішні фактори нашого господарства», — є не розв'язання питання, а його боягузливе замазування. Троцький може сказати, що ми **йдемо** до соціалізму. Але він ніколи не говорив і не скаже, лишаючись

на нинішній своїй позиції, що ми **«можемо»** нашими внутрішніми силами забезпечувати переможний наступ соціалістичних елементів господарства на рейках непу», що ми **можемо**, таким чином, **прийти** до соціалізму без попередньої перемоги соціалізму в передових країнах Європи. Але зате Троцький не раз говорив протилежне тому, що Ви йому приписуєте. Пригадайте хоч би промову Троцького на квітневому пленумі ЦК (1926 р.), де Троцький заперечував можливість такого господарського наступу в нашій країні, який потрібен для переможного будівництва соціалізму.

Виходить, що Ви ненароком підкрасили Троцького, так би мовити, — звели наклеп на нього.

Й. Сталін

8 жовтня 1926 р.

Друкується вперше

ПРО ЗАХОДИ ПОМ'ЯКШЕННЯ ВНУТРІПАРТІЙНОЇ БОРОТЬБИ

Промова на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б)

11 жовтня 1926 р.

Коли відкинути дрібниці, то можна було б перейти прямо до діла.

Про що йде спір? Про підсумок тієї внутріпартійної боротьби, в якій опозиція зазнала поразки. Боротьбу почали не ми, не ЦК, а опозиція. ЦК кілька раз відговорював опозицію від дискусії, ЦК на пленумі квітневому, на пленумі липневому відговорював її від дискусії всесоюзного масштабу, бо така дискусія означає загострення боротьби, небезпеку розколу і ослаблення позитивної роботи партії і урядових органів, щонайменш, місяців на два.

Словом, справа йде про те, щоб підвести підсумок початій опозицією боротьбі і зробити відповідні висновки.

Не підлягає сумніву, що опозиція зазнала жорстокої поразки. Ясно також, що обурення в лавах партії проти опозиції росте. Тепер питання полягає в тому, чи можемо ми зберегти лідерів опозиції, як членів ЦК, чи ні? В цьому тепер головне питання. Важко погодитись з тим, щоб люди, які підтримують Шляпнікова і Медведєва, були у нас в ЦК. Важко

погодитись, щоб люди, які підтримують боротьбу всяких Рут Фішер і Урбансів проти Комінтерну, проти нашої партії, залишалися в складі ЦК.

Чи хочемо ми зберегти лідерів опозиції в складі ЦК? Я думаю, що хочемо. Але щоб їх зберегти, вони повинні розпустити свою фракцію, визнати свої помилки і відмежуватися від знахабнілих опортуністів всередині і поза нашою партією. Опозиція повинна піти на ці умови, якщо вона хоче миру в партії.

Які наші умови?

Перший пункт — відкрито заявити про безумовне підкорення рішенням партійних органів. Як видно, цей пункт не зустрічає особливих заперечень з боку опозиції. За старих часів у нас, у більшовиків, бувало так: коли одна частина партії лишилась у меншості, вона не тільки підкоряється рішенням більшості, не тільки їх проводить, але навіть виступає відкрито з доповідями на захист рішень партії. Ми цього від вас не вимагаємо зараз, ми не вимагаємо від вас доповідей на користь тієї позиції, яку ви принципіально не поділяєте. Не вимагаємо, бо хочемо полегшити вам трудне становище.

Другий пункт — відкрито визнати, що фракційна робота опозиції була помилкова і шкідлива для партії. Хіба це не вірно? Чому ж опозиціонери відмовляються від фракційної роботи, якщо вона не шкідлива? Вони звертаються з пропозицією розпустити фракцію, відмовляються від фракційної роботи, обіцяють закликати своїх однодумців, своїх прихильників, членів своїх фракцій, скласти зброю. Чому? Тому, очевидно, що мовчазно виходять з помилковості і

недопустимості фракційної роботи. Чому ж цього не сказати відкрито? Ось чому ми вимагаємо, щоб опозиція визнала відкрито недопустимість, помилковість її фракційної роботи за останній період.

Третій пункт — відносно того, щоб відгородитися від Осовських, Медведєвих і т. п. Ця вимога абсолютно необхідна, по-моєму. Я особисто не уявляю тепер членів ЦК, які ведуть блок з Осовським, проти виключення якого опозиція голосувала, або Медведєвим, або Шляпниковим. Ми хочемо, щоб опозиція від них відгородилась. Це тільки полегшить справу миру в нашій партії.

Четвертий пункт — відгородитись від Корша, Маслова, Рут Фішер, Урбанса, Вебера та інших. Чому? Тому, що, по-перше, ці люди ведуть хуліганську агітацію проти Комінтерну і ВКП(б), проти нашої Радянської держави. По-друге, тому, що лідери цієї так званої «ультралівової» фракції, а насправді опортуністичної фракції, Маслов і Рут Фішер, виключені з партії і Комінтерну. По-третє, тому, що всі вони чіпляються за опозицію всередині ВКП(б) і солідаризуються з нею. Чим скоріше опозиція відгородиться від такого мотлоху, тим краще буде і для опозиції, і для Комінтерну.

Останній пункт — не підтримувати фракційну боротьбу проти лінії Комінтерну, проваджену з боку різних опортуністичних груп всередині секцій Комінтерну.

Такі умови ЦК ВКП(б).

Тепер про умови, які висуває опозиція.

Опозиція вимагає від ЦК виконання чотирьох пунктів.

Перший пункт. «Пропаганда постанов XIV з'їзду і наступних рішень партії повинна вестись в позитивній формі без обвинувачення інакомислящих у меншовизмі і т. п.». Як треба розуміти цей пункт? Коли опозиція пропонує згорнути пропаганду ЦК проти опозиції так, щоб Центральний Комітет відмовився виявити свою принципіальну лінію проти помилок опозиції, скажімо, на наступній XV конференції ВКП(б), то ми цього прийняти не можемо. Але коли справа стосується тону критики, то, звичайно, можна в тій чи іншій мірі пом'якшити тон. Щодо самої критики принципіальних помилок опозиції, то вона безумовно повинна лишитися в силі і надалі, бо опозиція не хоче відмовитись від своїх принципіальних помилок.

Другий пункт — про право відстоювати свої погляди в своєму партійному осередку. Ця вимога відпадає, бо це право було і лишається за членами партії завжди. Погляди свої можна і треба відстоювати в осередку, але так треба відстоювати, щоб не перетворювати ділову критику у всесоюзну дискусію.

Третій пункт — про те, щоб були переглянуті справи виключених з партії. У ЦК немає бажання виключати людей з партії. Виключають тому, що іншого виходу нема. Візьміть Смирнова, його виключили, його кілька раз попереджали, потім виключили. Якби він сказав, що визнає свої помилки, якби він лояльно поведився, можна було б пом'якшити рішення ЦКК. Але він не тільки не лояльний, не тільки не визнає своїх помилок, але, навпаки, у своїй заяві обливає гряззю партію. Ясно, що при такій поведінці Смирнова не можна переглядати його справу.

Взагалі переглядати рішення щодо людей, яких виключено, але які не визнають своїх помилок, — партія не може.

Четвертий пункт — про те, що «перед з'їздом опозиція повинна мати можливість викласти перед партією свої погляди». Це право опозиції розуміється само собою. Опозиція не може не знати, що за статутом перед з'їздом партії ЦК повинен дати дискусійний листок. Тому вимогу опозиції щодо цього не можна назвати вимогою бо ЦК не заперечує необхідності видання дискусійного листка перед з'їздом партії.

Друкуються вперше

ПРО ОПОЗИЦІЙНИЙ БЛОК У ВКП(б)

*Тези до XV Всесоюзної конференції ВКП(б),
прийняті конференцією і затверджені
ЦК ВКП(б)*⁷⁵

Характерною рисою нинішнього періоду є ускладнення боротьби між капіталістичними державами і нашою країною, з одного боку, і між соціалістичними елементами і елементами капіталістичними всередині нашої країни, з другого боку.

Якщо спроби світового капіталу до економічного оточення нашої країни, до її політичної ізоляції, до замаскованої блокади і, нарешті, до прямої помсти за допомогу робітників СРСР робітникам Заходу і пригнобленим народам Сходу, що ведуть боротьбу, створюють труднощі зовнішнього порядку, то перехід нашої країни од відбудовного періоду до періоду перебудови промисловості на основі нової техніки і дедалі складніша в зв'язку з цим боротьба між капіталістичними і соціалістичними елементами нашого господарства, — створюють труднощі внутрішнього порядку.

Партія бачить ці труднощі і має змогу переборювати їх. Партія, при підтримці мільйонних мас пролетаріату, вже переборює ці труднощі, впевнено ведучи країну по шляху до соціалізму. Але не всі загони

нашої партії вірять у можливість дальшого поступального руху. Деякі частини нашої партії, правда, нечисленні, злякавшись труднощів, відчувають втому і вагання, впадають у розпач і культивують занепадницькі настрої, заражаються невірою в творчі сили пролетаріату і приходять до ідеології капітулянтства.

В цьому розумінні нинішній переломний період нагадує до певної міри переломний період жовтня 1917 року. Як тоді, в жовтні 1917 року, складна обстановка і труднощі переходу від буржуазної революції до революції пролетарської породили вагання однієї частини партії, поразенство і невіру в можливість взяття влади і вдержання її пролетаріатом (Каменєв, Зінов'єв), так і тепер, в нинішній переломний період, труднощі переходу до нової фази соціалістичного будівництва породжують вагання в деяких колах нашої партії, невіру в можливість перемоги соціалістичних елементів нашої країни над елементами капіталістичними, невіру в можливість переможного будівництва соціалізму в СРСР.

Опозиційний блок є виразом цих занепадницьких і поразенських настроїв в рядах однієї частини нашої партії.

Партія бачить труднощі і має змогу переборювати їх. Але, щоб перебороти ці труднощі, треба, насамперед, перебороти занепадницькі настрої і поразенську ідеологію в рядах однієї частини партії.

Опозиційний блок у своєму документі від 16 жовтня 1926 року, відмовляючись від фракційності і відмежовуючись від явно меншовицьких угруповань всередині ВКП(б) і поза нею, разом з тим заявляє, що він залишається на своїх старих прин-

ципiальних позицiях, не вiдмовляється вiд своїх принципiальних помилок i боронитиме цi помилковi погляди в рамках статуту партiї.

З цього виходить, що опозицiйний блок думає й надалі культивувати в партiї занепадницькi настрої i капiтулянтство, що він думає й надалі пропагувати в партiї свої помилковi погляди.

Через це чергове завдання партiї полягає в тому, щоб викрити принципiальну неспроможнiсть основних поглядiв опозицiйного блоку, роз'яснювати їх несумiснiсть з основами лeнiнiзму i повести рiшучу iдейну боротьбу з принципiальними помилками опозицiйного блоку, щоб цiлком перебороти їх.

I

ПЕРЕХІД «НОВОЇ ОПОЗИЦІЇ» ДО ТРОЦЬКІЗМУ В ОСНОВНОМУ ПИТАННІ ПРО ХАРАКТЕР І ПЕРСПЕКТИВИ НАШОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Партія виходить з того, що наша революція є революцією соціалістичною, що Жовтнева революція становить не тільки сигнал, поштовх і вихідний пункт соціалістичної революції на Заході, але вона є разом з тим, по-перше, базою дальшого розгортання світового революційного руху і, по-друге, відкриває собою перехідний період від капіталізму до соціалізму в СРСР (диктатура пролетаріату), на протязі якого пролетаріат, при правильній політиці щодо селянства, може і буде з успіхом будувати повне соціалістичне суспільство, якщо, звичайно, могутність міжнародного революційного руху, з одного боку, і могутність пролетаріату СРСР, з другого, будуть досить великі

для того, щоб захистити СРСР від воєнної інтервенції імперіалізму.

Троцькізм додержується зовсім інших поглядів на характер і перспективи нашої революції. Незважаючи на те, що троцькізм ішов у жовтні 1917 року з партією, він виходив і продовжує виходити з того, що наша революція **сама по собі** не є, **по суті справи**, соціалістичною, що Жовтнева революція є **лише** сигнал, поштовх і вихідний пункт соціалістичної революції на Заході, що коли настане загаяння світової революції і переможна соціалістична революція на Заході не прискіє у найближчий період, то пролетарська влада в Росії повинна буде впасти або переродитись (що одне й те саме) під натиском неминучих сутичок між пролетаріатом і селянством.

У той час як партія, організуючи Жовтневу революцію, виходила з того, що «можлива перемога соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні», що «перемігший пролетаріат цієї країни, експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичне виробництво», може і повинен стати **«проти** всього іншого, капіталістичного світу, повертаючи до себе пригноблені класи інших країн, піднімаючи в них повстання проти капіталістів, виступаючи в разі необхідності навіть з військовою силою проти експлуаторських класів та їх держав» (Ленін, т. XVIII, стор. 232 — 233), — троцькізм, навпаки, співробітничавши з більшовиками в період Жовтня, виходив з того, що «безнадійна річ думати... що, наприклад, революційна Росія могла б встояти перед лицем консервативної Європи» (Троцький, т. III, ч. 1,

стор. 90, «Програма миру», видана вперше в серпні 1917 р.).

В той час як партія виходить з того, що в Радянському Союзі є «все необхідне і достатнє» «для побудови повного соціалістичного суспільства» (Ленін, «Про кооперацію»), троцькізм, навпаки, виходить з того, що «справжнє піднесення соціалістичного господарства в Росії стане можливим тільки після перемоги пролетаріату в найважливіших країнах Європи» (Троцький, т. III, ч. 1, стор. 93, «Післяслово» до «Програми миру», написане в 1922 р.).

У той час як партія виходить з того, що «10 — 20 років правильних співвідносин з селянством і забезпечено перемогу у всесвітньому масштабі» (Ленін, план брошури «Про продподаток»⁷⁶), троцькізм, навпаки, виходить з того, що правильних співвідносин з селянством не може бути у пролетаріату до перемоги світової революції, що пролетаріат, який взяв владу, «прийде у ворожі сутички не тільки з усіма угрупованнями буржуазії, які підтримували його на перших порах його революційної боротьби, але й з широкими масами селянства, при допомозі яких він прийшов до влади», що «суперечності в становищі робітничого уряду у відсталій країні, з переважною більшістю селянського населення, зможуть знайти своє розв'язання тільки в міжнародному масштабі, на арені світової революції пролетаріату» (Троцький, «Передмова» до книги «1905», написана в 1922 р.).

Конференція констатує, що такі погляди Троцького і його однодумців в основному питанні про характер і перспективи нашої революції не мають

нічого спільного з поглядами нашої партії, з лєнінізмом.

Конференція вважає, що такі погляди, принижуючи історичну роль і питому вагу нашої революції, як бази дальшого розвитку світового революційного руху, ослаблюючи волю радянського пролетаріату до дальшого будівництва соціалізму і перешкоджаючи таким чином розв'язуванню сил міжнародної революції, суперечать тим самим принципам дійсного інтернаціоналізму і основній лінії Комуністичного Інтернаціоналу.

Конференція вважає, що ці погляди Троцького і його однодумців є прямим наближенням до поглядів соціал-демократії в особі її нинішнього лідера, Отто Бауера, який твердить, що «в Росії, де пролетаріат становить тільки незначну меншість нації, він може встановити своє панування тільки тимчасово», що «він мусить неминуче знову втратити його, тільки-но селянська маса нації стане досить зрілою в культурному відношенні для того, щоб самій взяти владу в свої руки», що «тимчасове панування індустріального соціалізму в аграрній Росії є тільки полум'я, яке закликає пролетаріат індустріального Заходу до боротьби», що «тільки завоюванням політичної влади з боку пролетаріату індустріального Заходу можна забезпечити тривале панування індустріального соціалізму» в Росії (див. О. Бауер, «Більшовизм чи соціал-демократія», німецькою мовою).

Тому конференція кваліфікує такі погляди Троцького та його однодумців, як **соціал-демократичний ухил** в нашій партії в основному питанні про характер і перспективи нашої революції.

Основним фактом у розвитку внутріпартійних відносин у ВКП(б) після XIV з'їзду (що засудив принципіальні погляди «нової опозиції») є та обставина, що «нова опозиція» (Зінов'єв, Каменев), яка боролась раніше проти троцькізму, проти соціал-демократичного ухилу в нашій партії, перейшла на сторону ідейних позицій троцькізму, що вона цілком і повністю здала свої попередні загальнопартійні позиції троцькізмові, виступаючи тепер **за** троцькізм з таким же запалом, з яким вона виступала раніше **проти** троцькізму.

Перехід «нової опозиції» на сторону троцькізму визначили дві головні обставини:

а) втома, вагання, чужі пролетаріатові занепадницькі настрої і пораженство серед прихильників «нової опозиції» перед лицем нових труднощів у нинішній переломний період, причому нинішні вагання і пораженство Каменева і Зінов'єва виникли не випадково, а як повторення, рецидив тих вагань і занепадницьких настроїв, що їх вони проявили дев'ять років тому, в жовтні 1917 року, перед лицем труднощів тодішнього переломного періоду;

б) цілковита поразка «нової опозиції» на XIV з'їзді і виникле в зв'язку з цим прагнення добитися що б то не стало об'єднання з троцькістами для того, щоб об'єднанням двох груп, троцькістів і «нової опозиції», надолужити слабкість і відірваність цих груп від пролетарських мас, тим більш, що ідейні позиції троцькізму цілком відповідали нинішнім занепадницьким настроям «нової опозиції».

Цим же треба пояснити той факт, що опозиційний блок перетворився у збірний пункт всіх і всяких,

засуджених партією і Комінтерном, збанкрутованих течій всередині ВКП(б) і поза нею, від «демократичних централістів»⁷⁷ і «робітничої опозиції» у ВКП(б) до «ультралівих» опортуністів у Німеччині і ліквідаторів суварінського толку⁷⁸ у Франції.

Звідси ж випливають та нерозбірливість у засобах і безпринципність у політиці, які лягли в основу існування блоку троцькістів і «нової опозиції» і без яких вони не могли б зібрати воєдино різноманітні антипартійні течії.

Таким чином, троцькісти, з одного боку, і «нова опозиція» — з другого, цілком закономірно зустрілися на спільній платформі соціал-демократичного ухилу і безпринципного об'єднання різноманітних антипартійних елементів у боротьбі проти партії, утворивши, таким чином, опозиційний блок, який становить — в новій формі — щось на зразок рецидиву Серпневого блоку (1912—1914 рр.).

II

ПРАКТИЧНА ПЛАТФОРМА ОПОЗИЦІЙНОГО БЛОКУ

Практична платформа опозиційного блоку є прямим продовженням основної помилки цього блоку в питанні про характер і перспективи нашої революції.

Найважливіші особливості практичної платформи опозиційного блоку зводяться до таких основних пунктів:

а) **Питання міжнародного руху.** Партія виходить з того, що передові капіталістичні країни переживають, загалом і в цілому, стан часткової, тимчасової

стабілізації, що нинішній період є період міжреволюційний, який зобов'язує комуністичні партії готувати пролетаріат до майбутньої революції, що наступ капіталу, який марно намагається зміцнити стабілізацію, не може не викликати відвільної боротьби і об'єднання сил робітничого класу проти капіталу, що компартії повинні втрутитися в загострювану класову боротьбу і перетворити атаки капіталу в контратаки пролетаріату з метою завоювання диктатури пролетаріату, що для досягнення цих цілей комуністичні партії повинні оволодіти мільйонними масами робітничого класу, які все ще примикають до реформістських профспілок і до II Інтернаціоналу, що тактика єдиного фронту є, таким чином, необхідною і обов'язковою для комуністичних партій.

Опозиційний блок виходить з зовсім інших передпосилок. Не вірячи у внутрішні сили нашої революції і впадаючи в розпач перед лицем загіяння світової революції, опозиційний блок скочується з ґрунту марксистського аналізу класових сил революції на ґрунт «ультралівого» самообману і «революційного» авантюризму, заперечує наявність часткової капіталістичної стабілізації і збивається, таким чином, на шлях путчизму.

Звідси вимога опозиції про перегляд тактики єдиного фронту і зрив Англо-Російського комітету, нерозуміння ролі профспілок і лозунг про заміну профспілок новими, вигаданими «революційними» організаціями пролетаріату.

Звідси підтримка з боку опозиційного блоку «ультралівих» крикунів і опортуністів у Комуністичному Інтернаціоналі (наприклад, у німецькій партії).

Конференція вважає, що політика опозиційного блоку в галузі міжнародній не відповідає інтересам інтернаціонального революційного руху.

б) Пролетаріат і селянство в СРСР. Партія виходить з того, що «Найвищий принцип диктатури — це підтримання союзу пролетаріату з селянством, щоб він міг вдержати керівну роль і державну владу» (Ленін, т. XXVI, стор. 460), що пролетаріат може і повинен бути гегемоном щодо основної маси селянства в галузі економічній, в галузі будівництва соціалізму, так само, як він був у жовтні 1917 року гегемоном селянства в галузі політичній, в справі повалення влади буржуазії і встановлення диктатури пролетаріату; що індустріалізація країни може бути проведена лише в тому разі, коли вона спиратиметься на поступове поліпшення матеріального становища більшості селянства (біднота, середняки), яке становить основний ринок для нашої індустрії, що, з огляду на це, повинна проводитись така економічна політика (політика цін, податкова політика і т. д.), яка зміцнює змичку індустрії з селянським господарством і зберігає союз робітничого класу і основної маси селянства.

Опозиційний блок виходить з зовсім інших передпосилок. Відходячи від основної лінії ленінізму в селянському питанні, не вірячи в гегемонію пролетаріату щодо селянства в справі соціалістичного будівництва і розглядаючи селянство, головним чином, як вороже середовище, опозиційний блок пропонує такі економічні і фінансові заходи, які можуть лише розкласти змичку міста з селом, розвалити союз робітничого класу і селянства і підірвати тим самим

всяку можливість дійсної індустріалізації. Такі є, наприклад: а) пропозиція опозиції про підвищення відпускних цін на промтовари, підвищення, яке не може не викликати підвищення роздрібних цін, зубожіння бідноти і значних верств середняків, зниження місткості внутрішнього ринку, розладу між пролетаріатом і селянством, падіння курсу червінця і зниження, кінець кінцем, реальної заробітної плати; б) пропозиція опозиції про максимальний податковий натиск на селянство, натиск, який не може не утворити тріщини в справі союзу робітників і селян.

Конференція вважає, що політика опозиційного блоку щодо селянства не відповідає інтересам індустріалізації країни і диктатури пролетаріату.

в) Боротьба проти партійного апарату під пралором боротьби з бюрократизмом у партії. Партія виходить з того, що партійний апарат і партійні маси становлять єдине ціле, що партійний апарат (ЦК, ЦКК, обласні організації партії, губкоми, окружки, повітки, бюро осередків і т. д.) уособлює собою керівний елемент партії в цілому, що партійний апарат вміщує в себе кращих людей пролетаріату, яких можна і треба критикувати за помилки, яких можна і треба «освіжати», але яких не можна шельмувати, не ризикуючи розкласти партію і лишити її беззбройною.

Опозиційний блок виходить, навпаки, з протиставлення партійних мас партійному апаратові, намагається принизити керівну роль партійного апарату, зводячи її до функцій реєстратора і пропагандиста, нацьковує партійні маси на партійний апарат і дискредитує, таким чином, партійний апарат, ослабляючи його позиції в справі керівництва державою.

Конференція вважає, що така політика опозиційного блоку, не маючи нічого спільного з ленінізмом, здатна привести лише до роззброєння партії в її боротьбі проти бюрократизму державного апарату, за дійсну переробку цього апарату і тим самим за зміцнення диктатури пролетаріату.

г) **Боротьба проти «режиму» в партії під прапором боротьби за внутріпартійну демократію.** Партія виходить з того, що «хто хоч скільки-небудь ослабляє залізну дисципліну партії пролетаріату (особливо під час його диктатури), той фактично допомагає буржуазії проти пролетаріату» (Ленін, т. XXV, стор. 190), що внутріпартійна демократія необхідна не для ослаблення і розвалу пролетарської дисципліни в партії, а для її зміцнення і укріплення, що без залізної дисципліни в партії, без твердого режиму в партії, підсилюваного співчуттям і підтримкою мільйонних мас пролетаріату, неможлива диктатура пролетаріату.

Опозиційний блок виходить, навпаки, з протиставлення внутріпартійної демократії партійній дисципліні, змішує свободу фракцій і угруповань з внутріпартійною демократією і намагається використати такого роду демократію для розвалу партійної дисципліни і підризу єдності партії. Природно, що заклик опозиційного блоку до боротьби проти «режиму» в партії, заклик, який веде на ділі до захисту свободи фракцій і угруповань в партії, є тим самим закликом, що його завзято підхоплюють антипролетарські елементи наших країн, як якір порятунку від режиму диктатури пролетаріату.

Конференція вважає, що боротьба опозиційного блоку проти «режиму» в партії, не маючи нічого

спільного з організаційними принципами ленінізму, здатна привести лише до підриву єдності партії, до ослаблення диктатури пролетаріату і до розв'язування антипролетарських сил у країні, які намагаються ослабити і розвалити диктатуру.

Одним із засобів розкладу партійної дисципліни і загострення боротьби всередині партії опозиційний блок обрав метод всесоюзної дискусії, нав'язати яку (дискусію) спробував він у жовтні цього року. Вважаючи необхідним вільне обговорення питань незгод у теоретичних журналах нашої партії і визнаючи за кожним членом партії право вільної критики хиб нашої партійної роботи, конференція нагадує разом з тим слова Леніна про те, що наша партія є не дискусійним клубом, а бойовою організацією пролетаріату. Конференція вважає, що всесоюзна дискусія може бути визнана необхідною лише в тому разі, коли: а) ця необхідність визнається, принаймні, кількома місцевими парторганізаціями губернського або обласного масштабу; б) коли всередині ЦК немає в наявності досить твердої більшості в найважливіших питаннях партійної політики; в) коли, незважаючи на наявність твердої більшості в ЦК, яка стоїть на певній точці зору, ЦК все ж вважає за необхідне перевірити правильність своєї політики шляхом дискусійного обговорення в партії. При цьому в усіх цих випадках всесоюзна дискусія може починатись і проводитись лише після відповідного рішення ЦК.

Конференція констатує, що в момент, коли опозиційний блок вимагав відкриття всесоюзної дискусії, не було в наявності жодної з цих умов.

Через це конференція вважає, що ЦК партії зробив цілком правильно, визнавши дискусію недоцільною і засудивши опозиційний блок за його спроби нав'язати партії всесоюзну дискусію в уже розв'язаних партією питаннях.

Підводячи підсумки аналізу практичної платформи опозиційного блоку, конференція встановлює, що ця платформа знаменує собою відхід опозиційного блоку від класової лінії пролетарської революції в найважливіших питаннях міжнародної і внутрішньої політики.

III

«РЕВОЛЮЦІЙНІ» СЛОВА І ОПОРТУНІСТИЧНІ ДІЛА ОПОЗИЦІЙНОГО БЛОКУ

Характерною особливістю опозиційного блоку є той факт, що він, будучи на ділі виразом соціал-демократичного ухилу в нашій партії, захищаючи на ділі опортуністичну політику, намагається, проте, прибрати свої виступи в революційну фразеологію, намагається критикувати партію «зліва», намагається прибиратися в «ліву» тогу. Пояснюється ця обставина тим, що комуністичні пролетарі, до яких, головним чином, і апелює опозиційний блок, є найбільш революційними з усіх пролетарів у світі, що вони, виховані в дусі революційних традицій, просто не слухатимуть одвертих критиків справа, з огляду на що опозиційний блок, для того, щоб збути свій опортуністичний товар, змушений приліпити до нього ярлик революційності, добре знаючи, що тільки при

такому виверті можна буде притягти до себе увагу революційних пролетарів.

Але тому що опозиційний блок є все ж провідник соціал-демократичного ухилу, тому що він захищає на ділі опортуністичну політику, то слова і діла опозиційного блоку завжди вступають між собою в конфлікт. Звідси внутрішня суперечливість у роботі опозиційного блоку. Звідси розлад між словом і ділом, між революційною фразою і опортуністичним ділом.

Опозиція галасливо критикує партію і Комінтерн «зліва» і пропонує, разом з тим, перегляд тактики єдиного фронту, зрив Англо-Російського комітету, відхід від профспілок, заміну їх новими «революційними» організаціями, гадаючи всім цим рушити вперед революцію, а на ділі виходить з цього допомога Томасу і Удегесту, відрив компартій від профспілок, ослаблення позицій світового комунізму, — отже, уповільнення революційного руху. На словах — «революціонери», а на ділі — пособники Томасів і Удегестів.

Опозиція з великим галасом «розносить» партію «зліва» і вимагає, разом з тим, підвищення відпускних цін на промтовари, гадаючи цим прискорити індустріалізацію, а на ділі повинна вийти з цього дезорганізація внутрішнього ринку, розвал змички індустрії з селянським господарством, падіння курсу червінця, падіння реальної заробітної плати і, значить, — підрив будь-якої індустріалізації. На словах — індустріалісти, а на ділі — пособники противників індустріалізації.

Опозиція обвинувачує партію в небажанні боротьби з бюрократизмом держапарату і пропонує, разом

з тим, підвищення відпускних цін, гадаючи, очевидно, що підвищення відпускних цін не має відношення до питання про бюрократизм держапарату, а на ділі виходить, що з цього повинна вийти цілковита бюрократизація державного господарського апарату, бо високі відпускні ціни є найпевніший засіб захиріння промисловості, перетворення її в тепличну рослину і бюрократизації господарського апарату. На словах — проти бюрократизму, а на ділі — захисники і провідники бюрократизації державного апарату.

Опозиція галасує і кричить проти приватного капіталу і пропонує, разом з тим, вилучити з галузі обігу державні капітали на користь промисловості, гадаючи цим підірвати приватний капітал, а на ділі виходить з цього всебічне посилення приватного капіталу, бо вилучення державних капіталів з обігу, який являє собою основну галузь роботи приватного капіталу, не може не віддати торгівлю в повне розпорядження приватного капіталу. На словах — боротьба з приватним капіталом, а на ділі — допомога приватному капіталові.

Опозиція кричить про переродження партійного апарату, а на ділі виходить, що, коли ЦК ставить питання про виключення одного з тих комуністів, що дійсно переродилися, пана Осовського, опозиція проявляє максимум лояльності до цього пана, голосяючи проти його виключення. На словах — проти переродження, а на ділі — пособники і захисники переродження.

Опозиція кричала про внутріпартійну демократію і вимагала, разом з тим, всесоюдної дискусії, гадаючи цим реалізувати внутріпартійну демократію, а на

ділі виявилось, що, нав'язуючи величезній більшості партії дискусію від імені мізерної меншості її, опозиція вчинила найгрубіший акт порушення будь-якої демократії. На словах — за внутріпартійну демократію, а на ділі — порушення основних принципів всякої демократії.

У період загостреної класової боротьби, що його ми переживаємо, в робітничому русі може мати місце лише одна з двох можливих політик: або політика меншовизму, або політика ленінізму. Спроби опозиційного блоку зайняти середнє становище між двома протилежними лініями, під прикриттям «лівої», «революційної» фразеології і при загостренні критики проти ВКП(б), повинні були привести, і дійсно привели, до сповзання опозиційного блоку в табір противників ленінізму, в табір меншовизму.

Вороги ВКП(б) і Комінтерну знають ціну «революційної» фразеології опозиційного блоку. Тому, проходячи мимо цієї фразеології, як нічого не вартої, вони одностайно вихваляють опозиційний блок за його нереволюційні діла, підхоплюючи опозиційний лозунг боротьби з основною лінією ВКП(б) і Комінтерну, як свій власний лозунг. Не можна вважати випадковістю той факт, що есери і кадети, російські меншовики і німецькі «ліві» соціал-демократи, — всі вони визнали за можливе висловити відкрито співчуття боротьбі опозиційного блоку проти нашої партії, розраховуючи на те, що боротьба опозиційного блоку приведе до розколу, а розкол розв'яже антипролетарські сили нашої країни, на радість ворогам революції.

Конференція вважає, що партія повинна звернути особливу увагу на викриття «революційного» маскування і виявлення опортуністичної суті опозиційного блоку.

Конференція вважає, що партія повинна охороняти єдність своїх лав, як зіницю ока, вважаючи, що єдність нашої партії є основною протиотрутою проти всіх і всяких контрреволюційних зазіхань ворогів революції.

IV

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки пройденої стадії внутріпартійної боротьби, XV конференція ВКП(б) констатує, що партія виявила в цій боротьбі свій величезний ідейний ріст, відкинула без вагань принципіальні погляди опозиції і добилась швидкої і рішучої перемоги над опозиційним блоком, примусивши його відкрито відмовитись від фракційності і змусивши його відмежуватися від явно опортуністичних угруповань всередині і поза ВКП(б).

Конференція констатує, що, в результаті спроб опозиційного блоку нав'язати партії дискусію і підірвати її єдність, партійні маси ще більше згуртувалися навколо ЦК, ізолювали тим самим опозицію і забезпечили, таким чином, дійсну єдність лав нашої партії.

Конференція вважає, що тільки при активній підтримці широких партійних мас ЦК міг добитися таких успіхів, що активність і свідомість, проявлені

партійними масами в боротьбі з дезорганізаторською роботою опозиційного блоку, є найкращими показниками того, що партія живе і розвивається на началах дійсної внутріпартійної демократії.

Схвалюючи цілком і повністю політику ЦК в його боротьбі за забезпечення єдності, конференція вважає, що завдання партії надалі повинні полягати ось у чому:

1) Стежити за тим, щоб досягнений мінімум, необхідний для єдності партії, був дійсно проведений у життя.

2) Вести рішучу ідейну боротьбу з соціал-демократичним ухилом у нашій партії, роз'яснюючи масам помилковість принципіальних поглядів опозиційного блоку і виставляючи на світ опортуністичний зміст цих поглядів, хоч би якими «революційними» фразами вони прикривались.

3) Добиватись того, щоб опозиційний блок визнав помилковість своїх поглядів.

4) Всемірно охороняти єдність партії, присікаючи всі і всякі спроби відновлення фракційності і порушення дисципліни.

ПРО СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ УХИЛ В НАШІЙ ПАРТІЇ

*Доповідь на XV Всесоюзній конференції ВКП(б)⁷⁹
1 листопада 1926 р.*

I

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ОПОЗИЦІЙНОГО БЛОКУ

Товариші! Перше питання, якого треба торкнутися в доповіді, це питання про утворення опозиційного блоку, про етапи його розвитку і, нарешті, про його розвал, що вже почався. Ця тема є, по-моєму, необхідною темою, як вступ до суті питання про тези про опозиційний блок.

Ще на XIV з'їзді партії Зінов'єв дав сигнал до підтягування всіх опозиційних течій і до об'єднання їх в одну силу. Товариші делегати конференції мабуть пам'ятають цю промову Зінов'єва. Не може бути ніякого сумніву, що такий заклик не міг не знайти відгуку в рядах троцькістів, які з самого початку додержувались тієї думки, що угруповання повинні бути більш або менш вільні і вони повинні більш або менш об'єднуватися для того, щоб вести боротьбу проти тієї основної лінії партії, яка Троцького давно вже не задовольняє.

Це була, так би мовити, підготовча робота по сформуванню блоку.

1. ПЕРШИЙ ЕТАП

Перший серйозний крок по сформуванню блоку був зроблений опозицією під час квітневого пленуму ЦК⁸⁰, у зв'язку з тезами Рикова про господарське становище. Повної зговореності між «новою опозицією» і троцькістами тоді не було ще, але що блок в основному був уже готовий — в цьому не можна було вже сумніватися. Товариші, які читали стенограму квітневого пленуму, зрозуміють, що це цілком вірно. В основному обидві групи встигли вже зговоритися, але були застереження, через які їм довелося внести до тез Рикова не спільні для всієї опозиції поправки, а два паралельні ряди поправок. Один ряд поправок, що виходив від «нової опозиції», на чолі з Каменєвим, і другий ряд поправок, що виходив від групи троцькістів. Але що в основному вони били в одну точку, і що пленум уже тоді говорив, що вони реставрують у новій формі Серпневий блок, це — безсумнівний факт.

В чому ж полягали тоді ці застереження?

Ось що говорив тоді Троцький:

«Хібною поправок тов. Каменєва я вважаю те, що в них диференціація села поставлена, немовби, до якоїсь міри незалежно від індустріалізації. Тимчасом, значення і соціальна вага селянської диференціації і її темпу визначається зростанням і темпом індустріалізації щодо села в цілому».

Застереження немаловажне.

У відповідь на це Каменєв у свою чергу робить застереження щодо троцькістів:

«Не маю змоги, — говорить він, — приєднатися до тієї їх частини (тобто частини поправок Троцького до проекту резолюції

Рикова), яка оцінює минулу господарську політику партії, що її я на 100 процентів захищав».

«Новій опозиції» не подобалось, що Троцький критикує господарську політику, якою керував Каменєв за попередній період. А Троцькому в свою чергу не подобалось, що питання диференціації селянства відриваються «новою опозицією» від питання про індустріалізацію.

2. ДРУГИЙ ЕТАП

Другий етап — це липневий пленум ЦК⁸¹. На цьому пленумі ми маємо вже формально збитий блок, блок без застережень. Застереження Троцького знято, здано в архів, так само, як застереження Каменєва знято і здано в архів. У них тепер є вже спільна «декларація», яка всім вам добре відома, товариші, як документ антипартійний. Такі є характерні риси другого етапу в розвитку опозиційного блоку.

Збився блок і оформився він у цей період не тільки на ґрунті взаємного відмовлення від поправок, але й на ґрунті взаємної «амністії». Ми маємо за цей період цікаву заяву Зінов'єва про те, що опозиція, її основне ядро в 1923 році, тобто троцькісти мали рацію в питанні про переродження партії, тобто в головному питанні про практичну позицію троцькізму, яке впливає з його принципіальної позиції. Ми маємо, з другого боку, не менш цікаву заяву Троцького про те, що його «Уроки Жовтня», спрямовані спеціально проти Каменєва і Зінов'єва, як «правого крила» партії, яке повторює тепер жовтневі помилки, — є помилкою, що початок правого ухилу в партії і пере-

родження треба віднести не до Каменева і до Зінов'єва, а, скажімо, до Сталіна.

Ось що говорив Зінов'єв у липні цього року:

«Ми говоримо, що зараз уже не може бути ніякого сумніву в тому, що основне ядро опозиції 1923 року, як це виявила еволюція керівної лінії фракції (тобто більшості ЦК), **правильно попереджало** про небезпеки зрушення з пролетарської лінії та про загрожує зростання апаратного режиму».

Інакше кажучи: недавні твердження Зінов'єва і резолюція XIII з'їзду⁸² про те, що Троцький ревізує ленінізм, що троцькізм є дрібнобуржуазним ухилом, — все це було помилкою, непорозумінням, що небезпека не в троцькізмі, а в ЦК.

Це є найбезпринципніша «амністія» троцькізму.

З другого боку, Троцький у липні місяці заявляє:

«Безсумнівно, що в «Уроках Жовтня» я зв'язував опортуністичні зрушення політики з іменами Зінов'єва і Каменева. Як свідчить досвід ідейної боротьби в ЦК, це було грубою помилкою. Пояснення цієї помилки криється в тому, що я не мав змоги стежити за ідейною боротьбою всередині семірки і вчасно встановити, що опортуністичні зрушення викликалися групою, очолюваною тов. Сталіним проти тт. Зінов'єва і Каменева».

Це значить, що Троцький відкрито зрікся своїх нашумілих «Уроків Жовтня», давши тим самим «амністію» Зінов'єву і Каменеву в обмін за ту «амністію», яку він дістав від Каменева і Зінов'єва.

Пряма і відкрита безпринципна угода.

Отже, відмовлення від квітневих застережень і взаємна «амністія» за рахунок принципів партії, — ось ті елементи, які визначили повне оформлення блоку, як блоку проти партії.

3. ТРЕТІЙ ЕТАП

Третій етап у розвитку блоку — це відкриті виступи опозиції проти партії в кінці вересня і на початку жовтня цього року в Москві і Ленінграді, це той період, коли лідери блоку, відпочивши там, на півдні, і набравшись сил, вернулися в центр і пішли в пряму атаку на партію. Раніше ніж перейти від нелегальних форм боротьби проти партії до відкритих форм боротьби, вони тут, у Політбюро (мене не було тоді в Москві), виявляється, говорили: «Ми вам покажемо, ми підемо на робітничі збори, і нехай робітники скажуть, хто має рацію, ми вам покажемо». І вони почали мандрувати від осередків до осередків. Але результати цього виступу виявились, як вам відомо, плачевними для опозиції. Ви знаєте, що вони зазнали поразки. З преси відомо, що як в Ленінграді, так і в Москві, як в промислових районах Радянського Союзу, так і в непромислових районах опозиційний блок дістав рішучу відсіч з боку партійних мас. Скільки голосів вони одержали, скільки висловилося за ЦК, я повторювати не буду, це відомо з преси. Ясно одно, що сподіванки опозиційного блоку не справдилися. З цього моменту починається поворот опозиції в сторону миру в партії. Поразка опозиції не минулася, очевидно, даремно. Це було 4 жовтня, коли опозиція внесла в ЦК заяву про мир і коли вперше, після лайки і наскоків, ми почули від опозиції слова, що нагадують слова партійців: пора припинити «внутріпартійні чвари» і налагодити «спільну роботу».

Таким чином, опозиція, зазнавши поразки, виявилась змушеною прийти до того, до чого її не раз закликав ЦК, — до питання про мир в партії.

Природно, що ЦК, вірний директивам XIV з'їзду про необхідність єдності, охоче погодився з пропозицією опозиції, хоча він і знав, що пропозиція опозиції не цілком щира.

4. ЧЕТВЕРТИЙ ЕТАП

Четвертий етап — це період, коли була вироблена відома «заява» лідерів опозиції від 16 жовтня цього року. Звичайно її кваліфікують як капітуляцію. Я не буду давати різкої кваліфікації, але ясно, що заява ця говорить не про перемоги опозиційного блоку, а про його поразку. Історії наших переговорів я розповідати не стану, товариші. Переговори велись при стенографічних записах, і ви маєте змогу обізнатися з цією справою за стенограмою. Я хотів би спинитися тільки на одному інциденті. Опозиційний блок пропонував у першому абзаці «заяви» сказати, що вони лишаються при своїх поглядах, і лишаються не просто, а «повністю» на своїх старих позиціях. Ми переконували опозиційний блок не наполягати на цьому. Чому? З двох причин.

По-перше, тому, що коли вони, відмовившись від фракційності, відмовились разом з тим від теорії і практики свободи фракцій, відмежувалися від Осовського, «робітничої опозиції», групи Маслова—Урбанса, то це значить, що опозиція відмовилась тим самим не тільки від фракційних методів боротьби, але й від деяких політичних позицій. Чи можна після цього говорити, що опозиційний блок лишається

«повністю» при своїх помилкових поглядах, при своїх ідейних позиціях? Звичайно, не можна.

По-друге, ми говорили опозиції, що їй самій не вигідно кричати про те, що вони, опозиціонери, лишаються, та ще «повністю» на старих позиціях, бо робітники цілком слушно скажуть: «значить опозиціонери хочуть битися й далі, значить мало їм наклали, значить треба їх і далі бити». (Сміх, вигук: «Правильно!».) Проте вони не погодились з нами і прийняли лише пропозицію виключити слово «повністю», зберігши фразу про те, що вони лишаються на старих позиціях. Нехай тепер вони розхльобують кашу, яку вони тим самим заварили на свою голову. (Голоси: «Правильно!».)

5. ЛЕНІН І ПИТАННЯ ПРО БЛОК В ПАРТІЇ

Зінов'єв говорив недавно, що у ЦК нема підстав ляяти їхній блок, бо Ілліч схвалював нібито взагалі блоки в партії. Я повинен сказати, товариші, що заява Зінов'єва не має нічого спільного з позицією Леніна. Ленін ніколи не схвалював всякі блоки в партії. Ленін стояв лише за принципіальні і революційні блоки проти меншовиків, ліквідаторів, одзовістів. Ленін завжди боровся проти безпринципних і антипартійних блоків в партії. Кому не відомо, що Ленін три роки боровся проти Серпневого блоку Троцького, до повної перемоги над ним, як проти антипартійного і безпринципного блоку. Ілліч ніколи не стояв за всякі блоки, Ілліч стояв тільки за такі блоки в партії, які є принциповими, по-перше, і, по-друге, які мають на меті зміцнення партії проти

ліквідаторів, проти меншовиків, проти хитких елементів. Історія нашої партії знає досвід такого блоку лєнінців з плєхановцями (це було в 1910—1912 рр.) проти блоку ліквідаторів, коли сформувався проти партії Серпневий блок, куди входили Потресов та інші ліквідатори, Алексинський та інші одзовісти, і на чолі якого стояв Троцький. Був один блок, блок антипартійний, Серпневий блок, безпринципний, авантюристський, і був другий блок, блок лєнінців з плєхановцями, тобто революційними меншовиками (тоді Плєханов був революційним меншовиком). Ось такі блоки Лєнін визнавав, і ми всі визнаємо такі блоки.

Якщо блок всередині партії підвищує боездатність партії і веде її вперед, то ми за нього, за такий блок. Ну, а ваш блок, шановні опозиціонери, хіба він, цей самий блок, підвищує боездатність нашої партії, хіба він, цей самий блок, є принципіальним? Які принципи вас об'єднують, скажімо, з групою Медведєва? Які принципи вас об'єднують, скажімо, з групою Суваріна у Франції або Маслова в Німеччині? Які принципи об'єднують вас самих, «нову опозицію», яка вважала ще недавно троцькізм різновидністю меншовизму, з троцькістами, які вважали ще недавно лідерів «нової опозиції» опортуністами?

І потім, хіба ваш блок спрямований в сторону і на користь партії, а не проти партії? Хіба він підвищив боездатність і революційність нашої партії хоча б на йоту? Адже весь світ знає тепер, що за 8 або 6 місяців існування вашого блоку ви намагалися тягти партію назад, до «революційної» фрази, до безпринципності, ви намагалися розкласти партію і довести її до паралічу, до розколу.

Ні, товариші, опозиційний блок не має нічого спільного з тим блоком, який Ленін з плехановцями уклав у 1910 році проти Серпневого блоку опортуністів. Навпаки, нинішній опозиційний блок нагадує в основному Серпневий блок Троцького як своєю безпринципністю, так і своєю опортуністичною основою.

Організуючи такий блок, опозиціонери відійшли, таким чином, від тієї основної лінії, яку Ленін старався проводити. Ленін завжди говорив нам, що найправильніша політика є принципіальна політика. Опозиція, збившись в одну групу, вирішила, навпаки, що найправильніша політика є політика безпринципна.

Тому опозиційний блок не може існувати довго, він мусить неминуче розпастися й розкластися.

Такі етапи розвитку опозиційного блоку.

6. ПРОЦЕС РОЗКЛАДУ ОПОЗИЦІЙНОГО БЛОКУ

Чим характеризується тепер стан опозиційного блоку? Його можна було б схарактеризувати як стан поступового розпаду блоку, як стан поступового відпадання від блоку його складових елементів, як стан розкладу блоку. Тільки так можна схарактеризувати нинішній стан опозиційного блоку. Воно так і мусить бути, бо блок безпринципний, блок опортуністичний у лавах нашої партії довго існувати не може. Ми знаємо вже, що група Маслова і Урбанса відпадає від опозиційного блоку. Ми чули вже вчора, що Медведєв і Шляпніков відмовились від допущених ними гріхів і відходять від блоку. Відомо, крім того, що всередині блоку, тобто між опозицією «ноюю»

і опозицією «старою», теж є незлагода, яка повинна буде виявитися на цій конференції.

Виходить, таким чином, що блок-то вони сформували і сформували його з великою помпою, а результат вийшов протилежний тому, чого вони чекали від блоку. Звичайно, з точки зору арифметики вони мали дістати плюс, бо додавання сил дає плюс, але опозиціонери не врахували того, що, крім арифметики, є ще алгебра, що за алгеброю не всяке додавання сил дає плюс (сміх), бо справа залежить не тільки від додавання сил, але й від того, які знаки стоять перед доданками. (Тривалі оплески.) Вийшло те, що вони, сильні щодо арифметики, виявилися слабими щодо алгебри, причому, додаючи сили, вони не тільки не збільшили свою армію, а, навпаки, довели її до мінімуму, довели її до розвалу.

Чим була сильна зінов'євська група?

Тим, що вона вела рішучу боротьбу проти основ троцькізму. Але тільки-но зінов'євська група відмовилась від своєї боротьби з троцькізмом, вона, так би мовити, оскопила себе, позбавила себе сили.

Чим була сильна група Троцького?

Тим, що вона вела рішучу боротьбу проти помилок Зінов'єва і Каменєва в жовтні 1917 року і проти їх рецидиву тепер. Але тільки-но ця група відмовилась від боротьби з ухилом Зінов'єва і Каменєва, вона оскопила себе, позбавила себе сили.

Вийшло додавання сил оскоплених. (Сміх, тривалі оплески.)

Ясно, що з цього не могло вийти нічого, крім конфузу. Ясно, що найчесніші з групи Зінов'єва

повинні були відійти після цього від Зінов'єва так само, як кращі люди з троцькістів повинні були покинути Троцького.

7. НА ЩО РОЗРАХОВУЄ ОПОЗИЦІЙНИЙ БЛОК?

Які перспективи опозиції? На що вони розраховують? Я думаю, що вони розраховують на погіршення становища в країні і партії. Зараз вони згортають свою фракційну роботу, бо часи нині «важкі» для них. Але якщо вони не відмовляються від своїх принципіальних поглядів, якщо вони вирішили лишитися на старих своїх позиціях, то з цього виходить, що вони будуть вичікувати, чекати «кращих часів», коли їм можна буде, назбивавши сили, знову виступити проти партії. В цьому не може бути ніяких сумнівів.

Недавно один з опозиціонерів, що перейшов на сторону партії, робітник Андреев, повідомив про плани опозиції цікаву річ, яку необхідно, по-моєму, відзначити на конференції. Ось що про це розповідав нам тов. Ярославський у своїй доповіді на жовтневому пленумі ЦК і ЦКК:

«Андреев, який вів протягом досить довгого часу роботу в опозиції, кінець кінцем прийшов до переконання, що він не може більше працювати з ними. Його привела до цього, головним чином, та обставина, що він почув від опозиції дві речі: перша—те, що опозиція натрапила на «реакційний» настрій робітничого класу, а друга—те, що економічне становище виявилося не таким поганим, як вони думали».

Я думаю, що Андреев, колишній опозиціонер, а нині партієць, висловив те, що у опозиції на душі, і чого вона не зважиться сказати відкрито. Відчувають вони, очевидно, що економічне становище тепер

краще, ніж вони гадали, а настроїв робітників не такий поганий, як вони хотіли б. Звідси політика тимчасового згортання «роботи». Ясно, що коли потім трохи загостриться економічне становище, — в чому опозиціонери переконані, — і в зв'язку з цим погіршає настроїв робітників, — в чому вони теж переконані, — то вони не загаяться розгорнути «роботу», розгорнути свої ідейні позиції, від яких вони не відмовились, і піти на відкриту боротьбу з партією.

Ось які, товариші, перспективи опозиційного блоку, який розпадається, але ще не розпався і, мабуть, не розпадеться скоро без рішучої і нещадної боротьби з боку партії.

Але раз вони готуються до боротьби і чекають «кращих часів» для того, щоб відновити відкриту боротьбу з партією, то і партії зівати не можна. Звідси завдання партії: вести рішучу ідейну боротьбу проти помилкових поглядів опозиції, на основі яких вона лишається, викривати опортуністичну суть цих ідей, хоч би якими «революційними» фразами вони прикривалися, і вести справу до того, щоб опозиція була змушена відмовитись від своїх помилок під страхом остаточного розгрому.

II

ОСНОВНА ПОМИЛКА ОПОЗИЦІЙНОГО БЛОКУ

Переходжу, товариші, до другого питання, до питання про основну помилку опозиційного блоку в основному питанні про характер і перспективи нашої революції.

Основне питання, яке розділяє партію з опозиційним блоком, — це питання про те, чи можлива перемога соціалізму в нашій країні, або, що те саме, який характер і які перспективи нашої революції.

Питання це не нове, воно більш або менш докладно обговорене, між іншим, на квітневій конференції 1925 року, на XIV конференції. Тепер, у новій обстановці, воно знову вплило, і нам доведеться зайнятися цим питанням як слід, причому, оскільки на недавньому об'єднаному засіданні пленумів ЦК і ЦКК Троцький і Каменєв кинули обвинувачення в тому, що в тезах про опозиційний блок неправильно передано їхні погляди, я змушений навести в своїй доповіді ряд документів і цитат, які підтверджують основні положення тез про опозиційний блок. Наперед прошу пробачення, товариші, але я змушений так зробити.

Перед нами стоять три питання:

1) Чи можлива перемога соціалізму в нашій країні, враховуючи ту обставину, що наша країна є поки що єдиною країною диктатури пролетаріату, що пролетарська революція в інших країнах ще не перемогла, що темп світової революції уповільнився.

2) Якщо вона, ця перемога, можлива, то чи можна назвати таку перемогу повною перемогою, остаточною перемогою.

3) Якщо таку перемогу не можна назвати остаточною, то які умови необхідні для того, щоб вона, ця перемога, стала остаточною.

Такі є три питання, що об'єднуються в загальне питання про можливість перемоги соціалізму в одній країні, тобто в нашій країні.

1. ПОПЕРЕДНІ ЗАУВАЖЕННЯ

Як марксисти розв'язували це питання раніше, скажімо, в 40-х роках минулого століття, в 50 — 60-х роках, взагалі в період, коли монополістичного капіталізму не було ще, коли закон нерівномірного розвитку капіталізму не був ще відкритий і не міг бути відкритий, коли в зв'язку з цим питання про перемогу соціалізму в окремих країнах не ставилося ще в тій площині, в якій воно було поставлене згодом? Ми всі, марксисти, починаючи з Маркса і Енгельса, додержувались тоді тієї думки, що перемога соціалізму в одній, окремо взятій, країні неможлива, що для того, щоб соціалізм переміг, необхідна одночасна революція в ряді країн, в ряді, принаймні, найбільш розвинених, цивілізованих країн. І це було правильно тоді. Для характеристики цих поглядів я хотів би навести одну характерну цитату з начерків Енгельса «Принципи комунізму», яка ставить питання в найрізкішій формі. Цей начерк став потім основою «Комуністичного Маніфесту». Він був написаний у 1847 році. Ось що говорить Енгельс у цьому начерку, опублікованому всього кілька років тому.

«Чи може ця революція (тобто революція пролетаріату. **Й. Ст.**) відбутися в одній якій-небудь країні?

Відповідь: **Ні**. Велика промисловість уже тим, що вона створила світовий ринок, так зв'язала між собою всі народи земної кулі, особливо цивілізовані народи, що кожний з них залежить від того, що відбувається у іншого. Потім велика промисловість так зрівняла суспільний розвиток в усіх цивілізованих країнах, що всюди буржуазія і пролетаріат стали двома вирішальними класами суспільства і боротьба між ними — головною боротьбою нашого часу. Тому комуністична революція буде не тільки національною, але відбудеться одночасно в усіх

цивілізованих країнах, тобто, принаймні, в Англії, Америці, Франції і Німеччині. В кожній з цих країн вона розвиватиметься швидше або повільніше, залежно від того, в якій з цих країн більш розвинена промисловість, більше нагромаджено багатств і є більша кількість продуктивних сил. Тому вона здійсниться найповільніше і найважче в Німеччині, найшвидше і найлегше в Англії. Вона справить також значний вплив на решту країн світу і зовсім змінить і надзвичайно прискорить їх попередній хід розвитку. Вона є всесвітня революція і тому буде мати всесвітню арену»* (Ф. Енгельс, «Принципи комунізму». Див. «Комуністичний Маніфест», Гиз, 1923 р., стор. 317).

Це написано в 40-х роках минулого століття, коли монополістичного капіталізму не було ще. Характерно, що тут навіть не згадується про Росію, Росії взагалі немає. І це цілком зрозуміло, бо Росії з її революційним пролетаріатом, Росії, як революційної сили, не було ще тоді, та й не могло бути.

Чи правильне було те, що сказано тут, у цій цитаті, в умовах домонополістичного капіталізму, чи правильне це було в той період, коли Енгельс писав про це? Так, правильне.

Чи правильне це положення тепер, в нових умовах монополістичного капіталізму і пролетарської революції? Ні, вже неправильно.

В старий період, в період домонополістичного капіталізму, в період доімперіалістичний, коли земна куля не була ще поділена між фінансовими групами, коли насильний переділ уже поділеного не був ще питанням життя і смерті капіталізму, коли нерівномірність економічного розвитку не була і не могла бути такою гострою, якою вона стала потім, коли

* Курсив мій. Й. Ст.

суперечності капіталізму не були ще доведені до того ступеня розвитку, коли вони перетворюють капіталізм квітучий в капіталізм умираючий, відкриваючи можливість перемоги соціалізму в окремих країнах, — у цей старий період формула Енгельса була, безперечно, правильною. В новий період, в період розвитку імперіалізму, коли нерівномірність розвитку капіталістичних країн перетворилась у вирішальну силу імперіалістичного розвитку, коли неминучі конфлікти й війни між імперіалістами ослабляють фронт імперіалізму і роблять можливим його прорив в окремих країнах, коли закон про нерівномірність розвитку, відкритий Леніним, перетворився у вихідний пункт теорії про перемогу соціалізму в окремих країнах, — в цих умовах стара формула Енгельса стає вже неправильною, в цих умовах вона неминуче повинна бути замінена іншою формулою, яка говорить про можливість перемоги соціалізму в одній країні.

Велич Леніна, як продовжувача Маркса і Енгельса, саме в тому й полягає, що він не був ніколи рабом букви в марксизмі. У своїх дослідженнях він ішов за вказівкою Маркса, який не раз говорив, що марксизм є не догма, а керівництво до дії. Ленін знав це і, строго розрізняючи букву і суть марксизму, ніколи не вважав марксизм догмою, а старався застосувати марксизм, як основний метод, у новій обстановці капіталістичного розвитку. Саме в тому й полягає велич Леніна, що він відкрито і чесно, без вагань, поставив питання про необхідність нової формули про можливість перемоги пролетарської революції в окремих країнах, не боячись того, що опортуністи всіх країн чіплятимуться за стару формулу,

намагаючись прикрити іменем Маркса і Енгельса свою опортуністичну справу.

З другого боку, було б дивно вимагати від Маркса і Енгельса, хоч би якими вони були геніальними мислителями, щоб вони передбачили точно за 50 — 60 років до розвиненого монополістичного капіталізму всі можливості класової боротьби пролетаріату, які з'явилися в період монополістичного, імперіалістичного капіталізму.

І це не перший випадок, коли Ленін, виходячи з методу Маркса, продовжує справу Маркса і Енгельса, не чіпляючись за букву марксизму. Я маю на увазі інший аналогічний випадок, а саме — випадок з питанням про диктатуру пролетаріату. Відомо, що в цьому питанні Маркс висловив ту думку, що диктатура пролетаріату, як злом старого державного апарату і створення нового апарату, нової пролетарської держави, є необхідним етапом розвитку до соціалізму в країнах континенту, допустивши виняток для Англії і Америки, де, як говорить Маркс, мілітаризм і бюрократизм слабо розвинені або зовсім не розвинені і де, через це, можливий інший шлях, «мирний» шлях переходу до соціалізму. Це було цілком правильним в 70-х роках. (Рязанов: «І тоді не було правильним».) Я думаю, що в 70-х роках, коли мілітаризм в Англії і Америці не був такий розвинений, як згодом розвинувся, — це положення було цілком правильним. В тому, що це положення було правильним, ви могли б переконатися з відомого розділу брошури тов. Леніна «Про продподаток»⁸³, де Ленін вважає не виключеним розвиток соціалізму в Англії 70-х років порядком угоди між

пролетаріатом і буржуазією в країні, де пролетаріат становить більшість, де буржуазія звикла йти на компроміси, де мілітаризм був слабкий, бюрократія була слаба. Але це положення, будучи правильним у 70-х роках минулого століття, стало вже неправильним після XIX століття, в період імперіалізму, коли Англія стала не менш бюрократичною і не менш, коли не більш, мілітаристичною, ніж будь-яка інша країна континенту. У зв'язку з цим тов. Ленін говорить у своїй брошурі «Держава і революція», що обмеження Маркса щодо континенту відпадає тепер⁸⁴, бо настали нові умови, які роблять непотрібним допущений для Англії виняток.

Саме в тому й полягає велич Леніна, що він не віддавав себе в полон букві марксизму, умів схоплювати суть марксизму і, виходячи з неї, розвивати далі вчення Маркса і Енгельса.

Ось як стояла, товариші, справа з питанням про перемогу соціалістичної революції в окремих країнах в період доімперіалістичний, в період домонополістичного капіталізму.

2. ЛЕНІНІЗМ ЧИ ТРОЦЬКІЗМ?

З марксистів Ленін був **перший**, що піддав дійсно марксистському аналізу імперіалізм, як нову, останню фазу капіталізму, по-новому поставив питання про можливість перемоги соціалізму в окремих капіталістичних країнах і розв'язав його в **позитивному** розумінні. Я маю на увазі брошуру Леніна «Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму». Я маю на увазі статтю Леніна «Про лозунг Сполучених Штатів

Європи», що вийшла в світ у 1915 році. Я маю на увазі полеміку між Троцьким і Леніним про лозунг Сполучених Штатів Європи чи всього світу, коли Ленін уперше висунув тезу про можливість перемоги соціалізму в одній країні.

Ось що писав тоді Ленін у цій статті:

«Як самостійний лозунг, лозунг Сполучені Штати світу був би проте навряд чи правильний, по-перше, тому, що він зливається з соціалізмом; по-друге, тому, що він міг би породити неправильне тлумачення про неможливість перемоги соціалізму в одній країні і про відношення такої країни до інших. Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму. Звідси виходить, що можлива перемога соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні. Перемігши пролетаріат цієї країни, експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичне виробництво, став би **проти** всього іншого, капіталістичного світу, привертаючи до себе пригноблені класи інших країн, піднімаючи в них повстання проти капіталістів, виступаючи в разі необхідності навіть з військовою силою проти експлуататорських класів та їх держав» ...Бо «неможливе вільне об'єднання націй в соціалізмі без більш-менш довгої, запеклої боротьби соціалістичних республік з відсталими державами» (див. т. XVIII, стор. 232—233).

Так писав Ленін у 1915 році.

Що це за закон нерівномірного розвитку капіталізму, діяння якого в умовах імперіалізму веде до можливості перемоги соціалізму в одній країні?

Говорячи про цей закон, Ленін виходив з того, що капіталізм старий, домонополістичний, уже передріс в імперіалізм; що світове господарство розвивається в умовах шаленої боротьби найголовніших імперіалістичних груп за території, за ринки, за сировину і т. д.; що поділ світу на сфери впливу імперіалістичних груп уже закінчено; що розвиток

капіталістичних країн проходить не рівномірно, не так, щоб одна йшла за другою або паралельно другій, а стрибкоподібно, шляхом відтіснення одних країн, які пішли раніше вперед, і висування нових країн на перший план; що такий порядок розвитку капіталістичних країн неминуче викликає конфлікти і війни між капіталістичними державами за новий переділ уже поділеного світу; що ці конфлікти і війни ведуть до ослаблення імперіалізму; що світовий фронт імперіалізму стає в зв'язку з цим легко вразливим для його прориву в тих чи інших країнах; що з огляду на це стає можливою перемога соціалізму в окремих країнах.

Відомо, що ще зовсім недавно Англія йшла попереду всіх інших імперіалістичних держав. Відомо також, що згодом Німеччина почала випереджати Англію, вимагаючи для себе місця «під сонцем» за рахунок інших держав і, насамперед, за рахунок Англії. Відомо, що імперіалістична війна (1914 — 1918 рр.) виникла саме в зв'язку з цією обставиною. Тепер, після імперіалістичної війни, Америка забігла далеко вперед, залишивши позаду як Англію, так і інші європейські держави. Навряд чи можна сумніватися, що ця обставина криє в собі нові великі конфлікти і війни.

Та обставина, що імперіалістичний фронт був прорваний у зв'язку з імперіалістичною війною в Росії, ця обставина говорить про те, що в сучасних умовах розвитку капіталізму ланцюг імперіалістичного фронту буде прориватися не обов'язково в тій країні, де промисловість найбільш розвинена, але там, де цей ланцюг слабший, де пролетаріат має

серйозного союзника, наприклад, селянство, проти імперіалістичної влади, як це мало місце в Росії.

Цілком можливо, що в майбутньому ланцюг імперіалістичного фронту прорветься в одній з таких країн, як, скажімо, в Індії, де пролетаріат має серйозного союзника в особі могутнього революційного визвольного руху.

Говорячи про можливість перемоги соціалізму в одній країні, Ленін полемізував, як відомо, насамперед, з Троцьким так само, як і з соціал-демократією.

Як реагував Троцький на статтю Леніна і тезу Леніна про можливість перемоги соціалізму в одній країні?

Ось що писав тоді Троцький (в 1915 р.) у відповідь на статтю Леніна:

«Єдине скільки-небудь конкретне історичне міркування, — говорить Троцький, — проти лозунга Сполучених Штатів було сформульоване в швейцарському «Социал-Демократе» (тодішній центральний орган більшовиків, де й була надрукована згадана вище стаття Леніна. **Й. Ст.**) в такій фразі: «Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму». Звідси «Социал-Демократ» робив той висновок, що можлива перемога соціалізму в одній країні і що через це нема чого диктатуру пролетаріату в кожній окремій державі обумовлювати створенням Сполучених Штатів Європи. Що капіталістичний розвиток різних країн нерівномірний, це цілком безспірне міркування. Але сама ця нерівномірність дуже нерівномірна. Капіталістичний рівень Англії, Австрії, Німеччини або Франції не однаковий. Але в порівнянні з Африкою і Азією всі ці країни являють собою капіталістичну «Європу», яка дозріла для соціальної революції. Що ні одна країна не повинна «дожидатися» інших у своїй боротьбі — це елементарна думка, яку корисно і необхідно повторювати, щоб ідея паралельної інтернаціональної дії не підмінялась ідеєю вичікувальної інтернаціональної бездіяль-

ності. Не дожидаючись інших, ми починаємо і продовжуємо боротьбу на національному ґрунті з цілковитою певністю, що наша ініціатива дасть поштовх боротьбі в інших країнах; а якщо цього не сталося, то безнадійна річ думати — так свідчать і досвід історії і теоретичні міркування, — що, наприклад, **революційна Росія могла б устояти перед лицем консервативної Європи**, або соціалістична Німеччина могла б лишитися ізольованою в капіталістичному світі»* (див. т. III тв. Троцького, ч. I, стор. 89—90).

Так писав Троцький в 1915 році в паризькій газеті «Наше Слово»⁸⁵, причому ця стаття була передрукована в Росії згодом у збірнику статей Троцького під назвою «Програма миру», що вийшов уперше в серпні 1917 року.

Ви бачите, що в цих двох цитатах Леніна і Троцького протиставляться одна одній дві зовсім різні тези. В той час як Ленін вважає, що перемога соціалізму в одній країні можлива, що пролетаріат, захопивши владу, не тільки може вдержати її, але він може піти ще далі, експропріювавши капіталістів і організувавши соціалістичне господарство для того, щоб подати дійову підтримку пролетарям капіталістичних країн, — Троцький, навпаки, вважає, що коли революція, яка перемогла в одній країні, не викличе в найближчий строк перемоги революції в інших країнах, то пролетаріат перемігшої країни не зуміє навіть вдержати владу (не кажучи вже про те, що він не зможе організувати соціалістичне господарство), бо, говорить Троцький, безнадійна річ думати, що революційна влада в Росії може встояти перед лицем консервативної Європи.

* Курсив мій. **II. Ст.**

Це дві зовсім різні точки зору, дві зовсім різні настанови. У Леніна пролетаріат, що взяв владу, є найактивнішою і найініціативнішою силою, яка організує соціалістичне господарство і йде далі на підтримку пролетарів інших країн. У Троцького, навпаки, пролетаріат, що взяв владу, перетворюється в напівпасивну силу, яка вимагає негайної допомоги у вигляді негайної перемоги соціалізму в інших країнах і почуває себе як на бівуаку, під страхом негайної втрати влади. Ну, а коли не підійде негайна перемога революції в інших країнах, — як тоді? Тоді згортай роботу. (Голос з місця: «І в кущі».) Так, і в кущі. Це цілком правильно. (Сміх.)

Можуть сказати, що це розходження між Леніним і Троцьким є справою минулого, що потім це розходження в ході роботи могло дійти до мінімуму або навіть зовсім стертися. Так, могло дійти до мінімуму і навіть стертися. Але, на жаль, не сталося ні того, ні другого. Навпаки, це розходження лишилося в усій своїй силі аж до самої смерті тов. Леніна. Воно продовжує існувати і тепер, як бачите самі. Навпаки, я заявляю, що це розходження між Леніним і Троцьким і полеміка на цьому ґрунті тривали весь час, причому відповідні статті Леніна і Троцького з'являлися одна по одній, і прихована полеміка тривала, правда, без називання осіб.

Ось деякі факти щодо цього.

В 1921 році, коли ми запровадили неп, Ленін знов ставить питання про можливість перемоги соціалізму вже в більш конкретній формі, про можливість побудови соціалістичного фундаменту нашої економіки на рейках непу. Ви пам'ятаєте, в 1921 році,

при запровадженні непу, одна частина нашої партії, особливо «робітнича опозиція», обвинувачувала Леніна в тому, що він, запроваджуючи неп, звертає з шляху соціалізму. Як видно, у відповідь на це Ленін кілька раз заявляв тоді в своїх виступах і статтях, що, запроваджуючи неп, ми маємо на увазі не відхід від нашого шляху, а продовження його в нових умовах з метою побудови «соціалістичного фундаменту нашої економіки», «разом з селянством», «під керівництвом робітничого класу» (див. «Продподаток» та інші статті Леніна на тему про неп).

Немов у відповідь на це Троцький у січні 1922 року друкує «Передмову» до своєї книги «1905 рік», де він повідомляє, що будівництво соціалізму в нашій країні разом з селянством є річ нездійсненна, бо життя нашої країни проходить по лінії ворожих сутічок між робітничим класом і селянством, поки не переможе пролетаріат на Заході.

Ось що говорить Троцький у цій «Передмові»:

«Пролетаріат, що взяв владу, вступить у **ворожі сутічки** * не тільки з усіма угрупованнями буржуазії, які підтримували його на перших порах його революційної боротьби, але й з широкими масами селянства, при допомозі яких він прийшов до влади», що «суперечності в становищі робітничого уряду у відсталій країні з переважною більшістю селянського населення зможуть знайти своє розв'язання тільки в міжнародному масштабі, на арені світової революції пролетаріату» (Троцький, «Передмова» до книги «1905», написана в 1922 р.).

І тут, як бачите, протиставляться одна одній дві різні тези. В той час як Ленін допускає можливість будівництва соціалістичного фундаменту нашої

* Курсив мій. **Й. Ст.**

економіки разом з селянством і під керівництвом робітничого класу, у Троцького, навпаки, виходить, що керівництво селянством з боку пролетаріату і спільне будування соціалістичного фундаменту — речі нездійсненні, бо політичне життя країни проходитиме у **ворожих** сутичках між робітничою владою і більшістю селянства, а ці сутички можуть бути розв'язані лише на арені світової революції.

Далі. Ми маємо виступ Леніна на пленумі Мосради через рік після цього, в 1922 році, де він ще раз вертається до питання про побудову соціалізму в нашій країні. Він говорить:

«Соціалізм уже тепер не є питання далекого майбутнього, або якоїсь абстрактної картини, або якоїсь ікони. Щодо ікон ми лишилися при старій думці, дуже поганій. Ми соціалізм протягли в повсякденне життя і тут повинні розібратися. Ось що становить завдання нашого дня, ось що становить завдання нашої епохи. Дозвольте мені закінчити висловленням певності, що, хоч яке це завдання трудне, хоч яке воно нове в порівнянні з попереднім нашим завданням, і хоч як багато труднощів воно нам завдає, — всі ми разом, не завтра, а за кілька років, всі ми разом розв'яжемо це завдання що б то не стало, так що з Росії непівської буде Росія соціалістична» (див. т. XXVII, стор. 366).

Немов у відповідь на це або, може, на роз'яснення того, що було сказано Троцьким у згаданій вище його цитаті, Троцький друкує в 1922 році «Післяслово» до своєї брошури «Програма миру», де він говорить:

«Кілька раз повторюване в «Програмі миру» твердження, що пролетарська революція не може переможно завершитися в національних рамках, здається, мабуть, деяким читачам спростованим майже п'ятирічним досвідом нашої Радянської рес-

публіки. Але такий висновок був би безпідставний. Той факт, що робітнича держава вдержалась проти всього світу в одній країні, і притому відсталий, свідчить про колосальну могутність пролетаріату, яка в інших, більш передових, більш цивілізованих країнах здатна буде чинити дійсно чудеса. Але, відстоявши себе в політичному і воєнному розумінні, як державу, ми до створення соціалістичного суспільства не прийшли і навіть не підійшли... До того часу, поки в усіх інших європейських державах при владі стоїть буржуазія, ми змушені, в боротьбі з економічною ізоляваністю, шукати угоди з капіталістичним світом; в той же час можна з певністю сказати, що ці угоди, в кращому разі, можуть допомогти нам загоїти ті чи інші економічні рани, зробити той чи інший крок уперед, але що **справжнє піднесення** соціалістичного господарства в Росії стане можливим **тільки після перемоги** * пролетаріату в найважливіших країнах Європи» (див. т. III тв. Троцького, ч. 1, стор. 92—93).

І тут, як бачите, протиставляться одна одній дві протилежні тези Леніна і Троцького. В той час як Ленін вважає, що ми вже протягли соціалізм у повсякденне життя і що, незважаючи на труднощі, маємо всі можливості з Росії непівської зробити Росію соціалістичну, Троцький, навпаки, гадає, що ми не тільки не можемо зробити Росію нинішню Росією соціалістичною, але ми не можемо навіть добитися справжнього піднесення соціалістичного господарства до перемоги пролетаріату в інших країнах.

Нарешті, ми маємо записи тов. Леніна у вигляді статей «Про кооперацію» і «Про нашу революцію» (проти Суханова), дані перед смертю Леніним і залишені нам як його політичний заповіт. Ці записи знаменні в тому відношенні, що в них Ленін знов ставить питання про можливість перемоги соціалізму

* Курсив мій. Й. Ст.

в нашій країні і дає такі формулювання, які не лишають місця для будь-яких сумнівів. Ось що говорить він у записах «Про нашу революцію»:

«...До безконечності шаблонним є у них (у героїв II Інтернаціоналу. **Й. Ст.**) довід, який вони вивчили напам'ять під час розвитку західноєвропейської соціал-демократії, і який полягає в тому, що ми не доросли до соціалізму, що у нас нема, як висловлюються різні «вчені» пани з них, об'єктивних економічних передумов для соціалізму. І нікому не спадає на думку спитати себе: а чи не міг народ, що зустрів революційну ситуацію, таку, яка склалася під час першої імперіалістичної війни, чи не міг він, під впливом безпорадності свого становища, кинутися на таку боротьбу, яка хоч які-небудь шанси відкривала йому на завоювання для себе не зовсім звичних умов для дальшого зростання цивілізації»...

«Якщо для створення соціалізму потрібен певний рівень культури (хоч ніхто не може сказати, який цей певний «рівень культури»), то чому нам не можна почати спочатку із завоювання революційним шляхом передумов для цього певного рівня, а **потім** уже, на основі робітничо-селянської влади і радянського ладу, рушити доганяти інші народи»...

«Для створення соціалізму, — говорите ви, — потрібна цивілізованість. Дуже добре. Ну, а чому ми не могли спочатку створити такі передумови цивілізованості у себе, як вигнання поміщиків і вигнання російських капіталістів, а **потім** уже почати рух до соціалізму? В яких книжках прочитали ви, що такі видозміни звичайного історичного порядку недопустимі або неможливі?» (див. **Ленін**, т. XXVII, стор. 399—401).

А ось що говорить **Ленін** у статтях «Про кооперацію»:

«Справді, влада держави на всі великі засоби виробництва, влада держави в руках пролетаріату, союз цього пролетаріату з багатьма мільйонами дрібних і найдрібніших селян, забезпечення керівництва за цим пролетаріатом щодо селянства і т. д., — хіба це не все, що потрібне для того, щоб з кооперації, з самої

тільки кооперації, яку ми раніше третирували, як торгашеську, і яку з певного боку маємо право третирувати тепер при неї так само, хіба це не все необхідне для побудови повного соціалістичного суспільства? Це ще не побудова соціалістичного суспільства, але це все необхідне і достатнє для цієї побудови» * (див. Ленін, т. XXVII, стор. 392).

Отже, ми маємо, таким чином, дві лінії в основному питанні про можливість переможного будівництва соціалізму в нашій країні, про можливість перемоги соціалістичних елементів нашого господарства над елементами капіталістичними, бо, товариші, можливість перемоги соціалізму в нашій країні означає не що інше, як можливість перемоги соціалістичних елементів нашого господарства над елементами капіталістичними. — лінію Леніна і лєнінізму, по-перше, і лінію Троцького і троцькізму, по-друге. Ленінізм розв'язує це питання позитивно. Троцькізм, навпаки, заперечує можливість перемоги соціалізму в нашій країні на основі внутрішніх сил нашої революції. Якщо перша лінія є лінія нашої партії, то друга лінія є наближення до поглядів соціал-демократії.

Тому й говориться в проекті тез про опозиційний блок, що троцькізм є соціал-демократичний ухил в нашій партії.

З цього ж випливає той безсумнівний факт, що наша революція є революція соціалістична, що вона становить не тільки сигнал, поштовх і вихідний пункт світової революції, але й базу, базу необхідну і достатню для побудови повного соціалістичного суспільства в нашій країні.

* Курсив скрізь мій. **И. Ст.**

Отже, ми можемо і повинні перемогти капіталістичні елементи нашого господарства, ми можемо і повинні побудувати соціалістичне суспільство в нашій країні. Але чи можна назвати цю перемогу повною, остаточною? Ні, не можна назвати. Перемогти наших капіталістів ми можемо, будувати соціалізм і побудувати його ми спроможні, але це ще не значить, що ми спроможні тим самим гарантувати країну диктатури пролетаріату від небезпек іззовні, від небезпек інтервенції і зв'язаної з нею реставрації, відновлення старих порядків. Ми живемо не на острові. Ми живемо в капіталістичному оточенні. Та обставина, що ми будуюмо соціалізм і революціонуємо тим самим робітників капіталістичних країн, — не може не викликати ненависть і ворожнечу з боку всього капіталістичного світу. Думати, що капіталістичний світ може байдуже дивитися на наші успіхи на господарському фронті, успіхи, які революціонізують робітничий клас усього світу, — це значить вдаватися в ілюзію. Тому, поки ми лишаємось в капіталістичному оточенні, поки пролетаріат не переміг, принаймні, в ряді країн, ми не можемо вважати свою перемогу остаточною, отже, хоч би які успіхи виявили в нашому будівництві, ми не можемо вважати країну диктатури пролетаріату гарантованою від небезпек іззовні. Тому, щоб перемогти остаточно, треба добитися того, щоб нинішнє капіталістичне оточення змінилось оточенням соціалістичним, треба добитися того, щоб пролетаріат переміг, принаймні, ще в кількох країнах. Тільки тоді можна вважати нашу перемогу остаточною.

Ось чому перемогу соціалізму в нашій країні ми розглядаємо не як самоціль, не як щось самодовільне, а як підмогу, як засіб, як шлях для перемоги пролетарської революції в інших країнах.

Ось що писав з цього приводу тов. Ленін:

«Ми живемо, — говорить Ленін, — не тільки в державі, але й у системі держав, і існування Радянської республіки поряд з імперіалістичними державами довгий час немислиме. Кінець кінцем або одно, або друге переможе. А поки цей кінець настане, ряд найжахливіших сутичок між Радянською республікою і буржуазними державами неминучий. Це значить, що пануючий клас, пролетаріат, якщо тільки він хоче і буде панувати, повинен довести це і своєю військовою організацією» (див. т. XXIV, стор. 122).

З цього виходить, що небезпека воєнної інтервенції існує і буде ще існувати довгий час.

Інше питання, чи можуть зараз капіталісти розпочати проти Республіки Рад серйозну інтервенцію. Це ще питання. Тут багато залежить від поведінки робітників капіталістичних країн, від їх співчуття країні пролетарської диктатури, від ступеня їх прихильності до справи соціалізму. Що робітники капіталістичних країн не можуть зараз підтримати нашу революцію революцією проти своїх капіталістів, — це поки що факт. Але що капіталісти неспроможні підняти «своїх» робітників війною проти нашої республіки, — це теж факт. А воювати з країною диктатури пролетаріату без робітників не можна в нинішній час без небезпеки піддати капіталізм смертельному ризику. Про це говорять незліченні робітничі делегації, що приїжджають в нашу країну для перевірки нашої роботи по будівництву соціалізму. Про це говорить те величезне співчуття, яким пройнятий до

Республіки Рад робітничий клас усього світу. На цьому співчутті і базується тепер міжнародне становище нашої республіки. Без нього ми мали б тепер ряд нових спроб інтервенції, перерву нашої будівничої роботи і відсутність періоду «предишки».

Але якщо зараз капіталістичний світ неспроможний піти воєнною інтервенцією проти нашої країни, то це ще не значить, що він ніколи не буде спроможний зробити це. В усякому разі капіталісти не сплять, і вони вживають усіх заходів до того, щоб ослабити міжнародні позиції нашої республіки і створити передумови для інтервенції. Тому не можна вважати виключеними як спроби інтервенції, так і зв'язану з ними можливість реставрації старих порядків у нашій країні.

Тому Ленін має рацію, коли він говорить:

«Поки наша Радянська республіка лишиться одинокою окраїною всього капіталістичного світу, до того часу думати... про зникнення тих чи інших небезпек було б зовсім смішним фантазерством і утопізмом. Звичайно, поки такі корінні противаги лишилися, — лишаються і небезпеки, і від них нікуди не втечеш» (див. т. XXVI, стор. 29).

Ось чому говорить Ленін, що:

«Остаточно перемогти можна тільки в світовому масштабі і тільки спільними зусиллями робітників усіх країн» (див. т. XXIII, стор. 9).

Отже, що таке перемога соціалізму в нашій країні?

Це значить завоювати диктатуру пролетаріату і побудувати соціалізм, подолавши, таким чином, капіталістичні елементи нашого господарства на основі внутрішніх сил нашої революції.

Що таке остаточна перемога соціалізму в нашій країні?

Це значить створення повної гарантії від інтервенції і спроб реставрації, на основі перемоги соціалістичної революції, принаймні, в кількох країнах.

Якщо можливість перемоги соціалізму в одній країні означає можливість розв'язання внутрішніх суперечностей, цілком переборних для однієї країни (ми маємо на увазі, звичайно, нашу країну), то можливість остаточної перемоги соціалізму означає можливість розв'язання суперечностей зовнішніх між країною соціалізму і країнами капіталізму, суперечностей, переборних лише силами пролетарської революції в кількох країнах.

Хто змішує ці два ряди суперечностей, той або безнадійний плутаник, або непоправний опортуніст.

Така основна лінія нашої партії.

3. РЕЗОЛЮЦІЯ XIV КОНФЕРЕНЦІЇ РКП(б)

Вперше ця лінія нашої партії дістала свій офіційний вираз у відомій резолюції XIV конференції в питанні про міжнародне становище, стабілізацію капіталізму і будівництво соціалізму в одній країні. Я думаю, що ця резолюція є одним з найважливіших партійних документів в історії нашої партії не тільки тому, що вона являє величезну демонстрацію на користь ленінської лінії в питанні про будівництво соціалізму в нашій країні, але й тому, що вона є разом з тим прямим засудженням троцькізму. Я думаю, що було б не зайвим відзначити найважливіші пункти цієї резолюції, ухвалені,

хоч як це дивно, на доповідь Зінов'єва. (В залі рух.)

Ось що говориться в цій резолюції про перемогу соціалізму в одній країні:

«Взагалі перемога соціалізму (не в розумінні **остаточної** перемоги) **безумовно можлива** * в одній країні» ⁸⁶.

У питанні про остаточну перемогу соціалізму в резолюції сказано:

«...Наявність двох прямо протилежних суспільних систем викликає постійну загрозу капіталістичної блокади, інших форм економічного тиску, збройної інтервенції, реставрації. Єдиною гарантією **остаточної перемоги соціалізму**, тобто гарантії від реставрації, є, виходить, переможна соціалістична революція в ряді країн» ⁸⁷.

А ось що сказано в резолюції в питанні про побудову повного соціалістичного суспільства і про троцькізм:

«З цього аж ніяк не випливає, що неможлива побудова повного соціалістичного суспільства в такій відсталій країні, як Росія, без «державної допомоги» (Троцький) більш розвинених в техніко-економічному відношенні країн. Складовою частиною троцькістської теорії перманентної революції є твердження, що «справжнє піднесення соціалістичного господарства в Росії стане можливим **тільки після перемоги** пролетаріату в найважливіших країнах Європи» (Троцький, 1922 р.), — твердження, яке прирікає пролетаріат СРСР у нинішній період на фаталістичну пасивність. Проти таких «теорій» тов. Ленін писав: «До безконечності шаблонним є у них довід, який вони вивчили напам'ять під час розвитку західноєвропейської соціал-демократії і який полягає в тому, що ми не доросли до соціалізму, що у нас нема, як висловлюються різні «вчені» пани з них, об'єктивних економіч-

* Курсив мій. Й. Ст.

них передумов для соціалізму» (Замітки про Суханова). (Резолюція XIV конференції РКП(б) «Про завдання Комінтерну і РКП(б) у зв'язку з розширеним пленумом ВККІ»⁸⁸.)

Я думаю, що ці основні пункти резолюції XIV конференції не потребують пояснень. Неможливо висловитися більш ясно і певно. Особливу увагу звертає на себе те місце резолюції, де між троцькізмом і сухановщиною ставиться знак рівності. А що таке сухановщина? Ми знаємо з відомих статей Леніна проти Суханова, що сухановщина є різновидність соціал-демократизму, меншовизму. Це особливо необхідно підкреслити для того, щоб зрозуміти, чому Зінов'єв, який захищав на XIV конференції цю резолюцію, відійшов потім від неї, приєднавшись до точки зору Троцького, у блоці з яким він перебуває тепер.

У зв'язку з міжнародним становищем резолюція відзначає, далі, два ухили від основної лінії партії, які можуть створити небезпеки для партії.

Ось що говориться в резолюції про ці небезпеки:

«У зв'язку з становищем, що склалося на міжнародній арені, нашій партії в даний період можуть загрожувати дві небезпеки: 1) ухил до пасивності, який випливає з надто широкого тлумачення стабілізації капіталізму, яка подекуди намітилась, і уповільненого темпу міжнародної революції, відсутність достатнього імпульсу до енергійної і систематичної роботи над побудовою соціалістичного суспільства в СРСР, незважаючи на уповільнений темп міжнародної революції, і 2) ухил до національної обмеженості, забуття обов'язків **міжнародних** пролетарських революціонерів, несвідоме нехтування найтіснішої залежності долі СРСР від ростущої, хоч і повільно, міжнародної пролетарської революції, нерозуміння того, що не тільки міжнародний рух потребує існування, зміцнення й посилення могутності першої в світі пролетарської держави, але й диктатура пролетаріату в СРСР

потребує допомоги з боку міжнародного пролетаріату». (Резолюція XIV конференції РКП(б) «Про завдання Комінтерну і РКП(б) у зв'язку з розширеним пленумом ВККІ».)

З цієї цитати видно, що XIV конференція, говорячи про перший ухил, мала на увазі ухил до невіри в перемогу соціалістичного будівництва в нашій країні, поширений серед троцькістів. А говорячи про другий ухил, вона мала на увазі ухил до забуття інтернаціональних перспектив нашої революції, який має деяке поширення серед деяких працівників по лінії міжнародної політики, що збиваються іноді на позицію встановлення «сфер впливу» в залежних країнах.

Заплямувавши обидва ці ухили, партія в цілому та її Центральний Комітет цим самим оголосили війну небезпекам, які йдуть по лінії цих ухилів.

Такі факти.

Як могло статися, що Зінов'єв, який захищав резолюцію XIV конференції в спеціальній доповіді, відійшов потім від лінії цієї резолюції, яка є разом з тим лінією ленінізму? Як могло статися, що він, відходячи від ленінізму, кидав разом з тим на адресу партії сміховинне обвинувачення в національній обмеженості, прикриваючи свій відхід від ленінізму цим обвинуваченням, — про цей фокус я постараюсь розповісти вам, товариші, зараз.

4. ПЕРЕХІД «НОВОЇ ОПОЗИЦІЇ» ДО ТРОЦЬКІЗМУ

Розходження нинішніх лідерів «нової опозиції», Каменєва і Зінов'єва, з Центральним Комітетом нашої партії в питанні про будівництво соціалізму

в нашій країні вперше набрало відкритої форми напередодні XIV конференції. Я маю на увазі одно із засідань Політбюро ЦК напередодні конференції де Каменев і Зінов'єв спробували захищати в цьому питанні своєрідну точку зору, яка не має нічого спільного з лінією партії і збігається в основному з позицією Суханова.

Ось що писав з цього приводу Московський комітет РКП(б), у відповідь на відому заяву колишньої ленінградської верхівки, у грудні 1925 року, тобто через 7 місяців:

«Не так давно Каменев і Зінов'єв захищали в Політбюро ту точку зору, нібито ми не зможемо справитися з внутрішніми труднощами через нашу технічну й економічну відсталість, якщо тільки нас не врятує міжнародна революція. А ми, разом з більшістю ЦК, думаємо, що ми можемо будувати соціалізм, будуюмо і побудуємо його, незважаючи на нашу технічну відсталість і всупереч їй. Ми думаємо, що це будівництво йтиме, звичайно, значно повільніше, ніж в умовах світової перемоги, але все ж ми йдемо і будемо йти вперед. Ми так само вважаємо, що точка зору Каменева і Зінов'єва виражає невіру у внутрішні сили нашого робітничого класу і селянських мас, які йдуть за ним. Ми вважаємо, що вона є відхід від ленінської позиції» (див. «Відповідь»).

Я повинен, товариші, відзначити, що цю заяву Московського комітету, надруковану в «Правде» під час перших засідань XIV з'їзду, Каменев і Зінов'єв не спробували навіть спростувати, мовчазно визнавши тим самим, що обвинувачення, висунуті Московським комітетом, відповідають дійсності.

На самій XIV конференції Каменев і Зінов'єв визнали формально правильність партійної лінії в питанні про будівництво соціалізму в нашій країні.

Вони були змушені до цього, як видно, тією обставиною, що точка зору Каменєва і Зінов'єва не знайшла співчуття серед членів ЦК. Більше того, як я вже говорив, Зінов'єв навіть захищав у спеціальній доповіді на XIV конференції відому резолюцію XIV конференції, що є, як ви мали змогу переконатися в цьому, виразом лінії нашої партії. Але даліші події показали, що Зінов'єв і Каменєв захищали партійну лінію на XIV конференції лише формально, зовнішньо, лишаючись на ділі на своїх позиціях. Поява в світ книги Зінов'єва «Ленінізм», у вересні 1925 року, становить у цьому відношенні «подію», яка проводить вододіл між Зінов'євим, що захищав на XIV конференції лінію партії, і Зінов'євим, що відійшов від партійної лінії, від ленінізму — до ідейної позиції троцькізму.

Ось що пише Зінов'єв у своїй книзі:

«Під остаточною перемогою соціалізму слід розуміти, принаймні: 1) знищення класів і, значить, 2) скасування диктатури одного класу, в даному разі диктатури пролетаріату»... «Щоб ще точніше з'ясувати собі, — говорить далі Зінов'єв, — як стоїть питання у нас в СРСР в 1925 році, треба розрізнити дві речі: 1) забезпечена **можливість** будувати соціалізм, — така можливість будувати соціалізм цілком, розуміється, **може** мислитись і в рамках однієї країни, і 2) остаточно побудова і зміцнення соціалізму, тобто здійснення соціалістичного ладу, соціалістичного суспільства» (див. «Ленінізм» Зінов'єва, стор. 291 і 293).

Ви бачите, що тут усе переплутано і перевернуто догори дном. За Зінов'євим виходить, що перемогти, в розумінні перемоги соціалізму в одній країні — це значить мати змогу будувати соціалізм, але не мати змоги побудувати його. Будувати, будучи певним, що не побудуєш. Ось що зветься, виявляється, у Зінов'єва перемогою соціалізму в одній країні. (Сміх.)

Щодо побудови соціалістичного суспільства, то він плутає її з питанням про остаточну перемогу, демонструючи тим самим цілковите своє нерозуміння питання в цілому про перемогу соціалізму в нашій країні. Будувати соціалістичне господарство, знаючи, що не побудуєш, — ось до чого докотився Зінов'єв.

Нічого й казати, що така позиція не має нічого спільного з основною лінією ленінізму в питанні про будівництво соціалізму. Нічого й казати, що така позиція, ослабляючи волю пролетаріату до будівництва соціалізму в нашій країні і гальмуючи тим самим розв'язування революції в інших країнах, перекидає догори дном самі основи інтернаціоналізму. Це є та позиція, яка прямо підходить до ідейної позиції троцькізму і подає їй руку.

Те саме треба сказати про виступи Зінов'єва на XIV з'їзді в грудні 1925 року. Ось що він говорив на XIV з'їзді, критикуючи Яковлева:

«Ви подивіться, до чого, наприклад, договорився т. Яковлев на останній Курській губпартконференції. «Чи можемо ми в одній країні, — питає він, — будучи оточені з усіх боків капіталістичними ворогами, чи можемо ми в таких умовах в одній країні побудувати соціалізм?». І відповідає: «На основі всього сказаного ми маємо право сказати, що ми не тільки будемо соціалізм, але що ми, незважаючи на те, що ми поки що одні, що ми поки що єдина в світі радянська країна, радянська держава, — ми цей соціалізм побудуємо» («Курская Правда» № 279 від 8 грудня 1925 р.). **Хіба це ленінська постановка питання, питає Зінов'єв, хіба тут не віддає дунком національної обмеженості?*** (Зінов'єв, заключне слово на XIV партз'їзді).

Виходить, що Яковлев, який захищав в основному лінію партії і ленінізму, заслуговує обвинувачення

* Курсив мій. Й. Ст.

в національній обмеженості. Виходить, що захищати лінію партії, закріплену у відомій резолюції XIV конференції, — значить вдатися в національну обмеженість. Це й називається у нас: докотився! В цьому, власне, і криється весь фокус, який розіграє Зінов'єв і який полягає в тому, що свій відхід від ленінізму він старається прикрити сміховинними обвинуваченнями на адресу ленінців у національній обмеженості.

Тому тези про опозиційний блок говорять чисту правду, твердячи, що «нова опозиція» перейшла на сторону троцькізму в основному питанні про можливість перемоги соціалізму в нашій країні, або — що одне й те саме — в питанні про характер і перспективи нашої революції.

Дещо особливе становище займає в цьому питанні **формально** Каменєв, і це треба тут відзначити. Це факт, що Каменєв, всупереч Зінов'єву, заявив відкрито як на XIV партконференції, так і на XIV партз'їзді про свою солідарність з лінією партії в питанні про будівництво соціалізму в нашій країні. Проте XIV з'їзд партії не прийняв всерйоз заяву Каменєва, не повірив йому на слово, залічивши його в своїй резолюції на звіт ЦК до групи тих, які відійшли від ленінізму. Чому? Тому, що Каменєв не захотів і не визнав за потрібне підкріпити свою заяву про солідарність з лінією партії ділом. А що значить підкріпити свою заяву ділом? Це значить порвати з тими, що ведуть боротьбу з лінією партії. Партія знає немало прикладів, коли люди, які заявляли словесно про свою солідарність з партією, продовжували, разом з тим, політичну дружбу з елементами, які ведуть боротьбу проти партії. Ленін у таких

випадках звичайно говорив, що такі «прихильники» партійної лінії гірші за її противників. Відомо, наприклад, що Троцький в епоху імперіалістичної війни заявляв не раз про свою солідарність і відданість принципам інтернаціоналізму. Однак Ленін його називав тоді «пособником соціал-шовіністів». Чому? Тому, що, заявляючи про свій інтернаціоналізм, Троцький не хотів у той же час рвати з Каутським і Мартовим, Потресовим і Чхеїдзе. І Ленін мав, звичайно, рацію. Ти хочеш, щоб твоя заява була прийнята всерйоз, — тоді підкріпи свою заяву ділом і припини політичну дружбу з людьми, які ведуть боротьбу проти лінії партії.

Ось чому я думаю, що заяви Каменева про його солідарність з лінією партії в питанні про будівництво соціалізму не можуть бути прийняті всерйоз, якщо він не хоче підкріпити слово ділом і продовжує лишатися в блоці з троцькістами.

5. ВІДПІСКА ТРОЦЬКОГО. СМІЛГА. РАДЕК

Можуть сказати, що все це добре і правильно. Але чи нема яких-небудь підстав і документів, які говорять про те, що лідери опозиційного блоку не від того, щоб повернути від соціал-демократичного ухилу до ленінізму? Ось, наприклад, книжка Троцького «До соціалізму чи до капіталізму?» Чи не є вона, ця книжка, ознакою того, що Троцький не від того, щоб відмовитись від своїх принципальних помилок? Дехто навіть думає, що Троцький дійсно відмовився, або старається відмовитись, у цій книжці від своїх принципальних помилок. Я, грішна людина, в даному

разі слабую на деяку невіру в цій справі (сміх) і мушу сказати, що такі припущення, на жаль, зовсім не відповідають дійсності.

Ось, наприклад, найяскравіше місце з книги Троцького «До соціалізму чи до капіталізму?»:

«Державна планова комісія (Держплан) опублікувала зведену таблицю «контрольних» цифр народного господарства СРСР на 1925/26 р. Все це звучить дуже сухо і, так би мовити, бюрократично. Але в цих сухих статистичних колонках і майже таких самих сухих і стриманих поясненнях до них звучить чудова історична музика ростущого соціалізму» (Л. Троцький, «До соціалізму чи до капіталізму?». Вид. «Плановое хозяйство», 1925 р., стор. 1).

Що це таке: «чудова історична музика ростущого соціалізму»? Який смисл цієї «чудової» фрази, якщо взагалі є в цій фразі який-небудь смисл? Чи є тут відповідь, хоча б натяк відповіді, на питання про можливість перемоги соціалізму в нашій країні? Про історичну музику ростущого соціалізму можна було говорити і в 1917 році, коли ми скинули буржуазію, і в 1920 році, коли ми викинули геть інтервенціоністів з нашої країни, бо це була, дійсно, чудова історична музика ростущого соціалізму, коли ми, поваливши буржуазію в 1917 році і вигнавши геть інтервенціоністів, дали всьому світові чудові факти сили й могутності ростущого соціалізму в нашій країні. Але чи має це і чи може мати будь-яке відношення до питання про можливість переможного будівництва соціалізму в нашій країні? Ми можемо, — говорить Троцький, — іти до соціалізму. Але чи можемо **прийти** до соціалізму, — ось у чому питання. Іти, знаючи, що не прийдеш до соціалізму, — хіба це не безглуздя? Ні, товариші,

«чудова» фраза Троцького про музику й інше становить не відповідь на питання, а адвокатську відмовку і «музичну» відписку від питання. (Голоси з місць: «Правильно!».)

Я думаю, що цю чудову і музичну відписку Троцького можна було б поставити на одну дошку з тією відпискою в питанні про кваліфікацію ленінізму, яку дав у свій час Троцький у своїй брошурі «Новий курс». Ось послухайте:

«Ленінізм, як система революційної дії, передбачає виховане міркуванням і досвідом революційне чуття, яке в галузі суспільній — те саме, що м'язове відчуття у фізичній праці» (Л. Троцький, «Новий курс». Вид. «Красная Новь», 1924 р., стор. 47).

Ленінізм, як «м'язове відчуття у фізичній праці». Чи не правда — і нове, і оригінальне, і глибокодумне. Ви зрозуміли що-небудь? (Сміх.) Все це дуже барвисте, музичне і, коли хочете, навіть чудове. Бракує тільки «дрібниці»: простого й людського визначення ленінізму.

Ленін мав на увазі саме такі випадки особливого захоплення Троцького музичною фразою, коли він писав про Троцького такі, наприклад, гіркі, але правдиві слова:

«Не все те золото, що блищить. Багато блиску й шуму у фразах Троцького, але змісту в них нема» (див. т. XVII, стор. 383).

Так стоїть справа з книжкою Троцького «До соціалізму чи до капіталізму?», випущеною в світ у 1925 році.

Щодо пізнішого часу, наприклад, 1926 року, то ми маємо документ від вересня 1926 року, підписаний Троцьким який не лишає ніяких сумнівів

у тому, що Троцький продовжує лишатися на своїй, відкинутій партією, точці зору. Я маю на увазі лист Троцького до опозиціонерів.

Ось що говориться в цьому документі:

«Ленінградська опозиція своєчасно ударила на сполох з приводу замазування диференціації села, з приводу зростання куркуля і зростання його впливу не тільки на стихійні процеси господарства, але й на політику Радянської влади; з приводу того, що в лавах нашої власної партії створилась, під покровительством Бухаріна, теоретична школа, яка явно відображає тиск дрібнобуржуазної стихії нашого господарства; **ленінградська опозиція енергійно виступила проти теорії соціалізму в одній країні, як теоретичного виправдання національної обмеженості»...*** (З додатків до стенограми засідань ПБ ЦК ВКП(б) від 8 і 11 жовтня 1926 р. в питанні про внутріпартійне становище.)

Тут, у цьому документі, підписаному Троцьким, сказано все: і те, що лідери «нової опозиції» відійшли від ленінізму до троцькізму, і те, що Троцький продовжує лишатися цілком і повністю на старих своїх позиціях соціал-демократичного ухилу в нашій партії.

Ну, а як інші лідери опозиційного блоку, наприклад, Смілга або Радек? Я думаю, що ці особи є теж лідерами опозиційного блоку. Смілга і Радек, — чим вони не лідери? Як вони розцінюють позицію партії, позицію ленінізму в питанні про будівництво соціалізму в нашій країні?

Ось що говорив, наприклад, Смілга у вересні 1926 року в Комакадемії:

«Я тверджу, — говорить він, — що він (Бухарін. Й. Ст.) перебуває цілком у полоні відбудовної ідеології, він вважає

* Курсив мій. Й. Ст.

доведенням, що економічна відсталість нашої країни не може бути перешкодою для побудови соціалістичного ладу в Росії... Я вважаю, що, безумовно, займаючись соціалістичним будівництвом, ми будемо соціалізм. Але, постає питання, чи дає відбудовний період підстави для перевірки, для ревізії центрального пункту марксизму й ленінізму, який полягає в тому, що в одній технічно відсталій країні соціалізм побудувати неможливо»* (Смілга, виступ у Комакадемії 26 вересня 1926 р. в питанні про контрольні цифри).

Теж, як бачите, «позиція», яка цілком збігається з позицією п. Суханова в основному питанні про характер і перспективи нашої революції. Хіба не вірно, що позиція Смілги цілком відповідає позиції Троцького, яку я назвав, і назвав по праву, позицією соціал-демократичного ухилу? (Голоси: «Правильно!».)

Чи можна вважати, що опозиційний блок відповідальний за такі виступи Смілги? Можна і треба. Чи пробував коли-небудь опозиційний блок відмежуватися від Смілги? Ні, не пробував. Навпаки, він всіляко заохочував Смілгу в його виступах у Комакадемії.

А ось і другий лідер, Радек, який виступав у Комакадемії разом із Смілгою і розносив там «в пух і прах» нашого брата. (Сміх.) У нас є документ, який говорить про те, що Радек хихикав і знущався з теорії побудови соціалізму в нашій країні, називаючи її теорією будівництва соціалізму «в одному повіті», або навіть «на одній вулиці», причому на репліку товаришів з місць про те, що ця теорія є «ленінська ідея», Радек відповів:

«Ви погано читали Леніна; коли б Володимир Ілліч був живий, він би сказав, що це — щедрінська ідея. У Щедрина

* Курсив мій. Й. Ст.

в «Помпадурах» є помпадур єдиний, який лібералізм буде в одному повіті» (промова Радека в Комакадемії).

Чи можна назвати це пошле й ліберальне хихикання Радека з приводу ідеї будівництва соціалізму в одній країні інакше, як цілковитим розривом з ленінізмом? Чи відповідає опозиційний блок за цю пошлість Радека? Безумовно, так. Чому ж він не відмежовується від неї? Тому, що опозиційний блок не думає кидати свою позицію відходу від ленінізму.

6. ВИРІШАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ ПИТАННЯ ПРО ПЕРСПЕКТИВИ НАШОГО БУДІВНИЦТВА

Можуть спитати: навіщо всі ці спори про характер і перспективи нашої революції, навіщо спори про те, що буде в майбутньому або що може бути в майбутньому, — чи не краще відкинути всі ці спори геть і зайнятися практичною роботою?

Я вважаю, товариші, що така постановка питання в корені неправильна.

Ми не можемо рухатися вперед, не знаючи, куди треба рухатися, не знаючи мети руху. Ми не можемо будувати без перспектив, без певності, що, почавши будувати соціалістичне господарство, можемо його побудувати. Без ясних перспектив, без ясних цілей партія не може керувати будівництвом. Ми не можемо жити за рецептом Бернштейна: «Рух — усе, мета — ніщо». Ми, навпаки, як революціонери, повинні підпорядковувати свій рух вперед, свою практичну роботу — основній класовій меті пролетарського будівництва. Без цього — ми попадемо в болото опортунізму, неминуче й безумовно.

Далі. Без ясних перспектив нашого будівництва, без певності побудувати соціалізм робітничі маси не можуть **свідомо** брати участь у цьому будівництві, вони не можуть **свідомо** керувати селянством. Без певності побудувати соціалізм не може бути волі до будівництва соціалізму. Кому охота будувати, знаючи, що не побудуєш? Тому відсутність соціалістичних перспектив нашого будівництва веде до ослаблення волі пролетаріату до цього будівництва неминуче й безумовно.

Далі. Ослаблення волі пролетаріату до будівництва соціалізму не може не викликати посилення капіталістичних елементів нашого господарства. Бо що значить будувати соціалізм, як не те, щоб побороти капіталістичні елементи нашого господарства. Занепадницькі й пораженські настрої в робітничому класі не можуть не окрилити надій капіталістичних елементів на реставрацію старих порядків. Хто недооцінює вирішальне значення соціалістичних перспектив нашого будівництва, той допомагає капіталістичним елементам нашого господарства, той культивує капітулянтство.

Нарешті, ослаблення волі пролетаріату до перемоги над капіталістичними елементами нашого господарства, гальмуючи наше соціалістичне будівництво, не може не затримувати розв'язування міжнародної революції в усіх країнах. Не слід забувати, що світовий пролетаріат дивиться на наше господарське будівництво і на наші успіхи на цьому фронті з надією, що ми вийдемо з цієї боротьби переможцями, що нам вдасться побудувати соціалізм. Незліченна кількість робітничих делегацій, що приїждять до нас

із Заходу і щупають кожний куточок нашого будівництва, говорить про те, що наша боротьба на фронті будівництва має величезне міжнародне значення в розумінні її революціонізуючого значення для пролетарів усіх країн. Хто намагається згортати соціалістичні перспективи нашого будівництва, той намагається гасити надії міжнародного пролетаріату на нашу перемогу, а хто гасить ці надії, той порушує елементарні вимоги пролетарського інтернаціоналізму. Ленін тисячу раз мав рацію, коли він говорив:

«Зараз головний свій вплив на міжнародну революцію ми справляємо своєю господарською політикою. Всі на Радянську Російську республіку дивляться, всі трудящі в усіх країнах світу без усякого винятку і без усякого перебільшення... На це поприще боротьба перенесена у всесвітньому масштабі. Розв'яжемо ми це завдання — і тоді ми виграли в міжнародному масштабі **напевно й остаточно**. Тому питання господарського будівництва набирають для нас значення цілком виняткового. На цьому фронті ми повинні здобути перемогу повільним, поступовим, — швидким не можна, — але неухильним підвищенням і рухом вперед»* (див. т. XXVI, стор. 410—411).

Ось чому я думаю, що наші спори в питанні про можливість перемоги соціалізму в нашій країні мають надзвичайно важливе значення, бо в цих спорах кується і визначається розв'язання питання про перспективи нашої роботи, про класові цілі цієї роботи, про основну настанову цієї роботи на найближчий період.

Ось чому я думаю, що питання про соціалістичні перспективи нашого будівництва має для нас першорядне значення.

* Курсив мій. Й. Ст.

7. ПОЛІТИЧНІ ПЕРСПЕКТИВИ ОПОЗИЦІЙНОГО БЛОКУ

Політичні перспективи опозиційного блоку виростають з їх основної помилки про характер і перспективи нашої революції.

Тому що міжнародна революція затягується, а віри у внутрішні сили нашої революції нема у опозиції, то перед нею стоять дві перспективи:

або переродження партії і держапарату, фактичний відхід «кращих елементів» (тобто опозиції) комунізму від влади і утворення з цих елементів нової, «чисто пролетарської» партії, яка стояла б в опозиції до офіційної, не «чисто» пролетарської партії (перспектива Оссовського);

або спроби видавати своє власне нетерпіння за дійсність, заперечення часткової стабілізації капіталізму і «надлюдські», «героїчні» стрибки і вторгнення як у галузь внутрішньої політики (надіндустріалізація), так і в галузь зовнішньої політики («ульотраліві» фрази і жести).

Я думаю, що з усіх опозиціонерів Оссовський є найбільш сміливим і найбільш мужнім. Коли б у опозиційного блоку вистачило мужності і послідовності, то він повинен був би стати на шлях Оссовського. Але тому що у опозиційного блоку не вистачає ні послідовності, ні мужності, то він скочується на шлях другої перспективи, на шлях «надлюдських» стрибків і «героїчних» вторгнень в область об'єктивного ходу речей.

Звідси заперечення часткової стабілізації капіталізму, лозунг відходу або навіть виходу з профспілок на Заході, вимога висадити в повітря Англо-Російський

комітет, вимога індустріалізувати нашу країну мало не за півроку і т. д.

Звідси авантюризм в політиці опозиційного блоку.

У зв'язку з цим набуває особливого значення теорія опозиційного блоку (вона ж — теорія троцькізму) про перестрибування через селянство у нас, в нашій країні, в справі індустріалізації нашої країни, про перестрибування через реакційність профспілок там, на Заході, особливо у зв'язку з страйком в Англії.

Опозиційний блок думає, що коли партія виробила правильну лінію, то цього цілком досить для того, щоб партія стала масовою зараз же і негайно, щоб партія могла повести маси на вирішальні битви зараз же і негайно. Опозиційний блок не розуміє, що таке ставлення до питання про керівництво масами не має нічого спільного з позицією лєнінізму.

Чи були правильні Квітневі тези Лєніна про радянську революцію, дані весною 1917 року?⁸⁹ Так, були правильні. Чому ж Лєнін тоді не закликав до негайного повалення уряду Керенського? Чому він боровся з «ультралівими» групами в нашій партії, які висунули тоді лозунг негайного повалення Тимчасового уряду? Тому, що Лєнін знав, що для вчинення революції недосить мати правильну партійну лінію. Тому, що Лєнін знав, що для вчинення революції необхідна ще одна обставина, а саме, щоб маси, широкі робітничі маси, переконалися на своєму власному досвіді в правильності лінії партії. А для цього, в свою чергу, потрібен час, безустанна робота партії в масах, безустанна робота по переконуванню мас у правильності лінії партії. Саме тому Лєнін, даючи свої революційні Квітневі тези, разом з тим давав лозунг

про «терпеливу» пропаганду в масах на користь правильності цих тез. На цю терпеливу роботу пішло тоді 8 місяців. Але ці місяці були революційними місяцями, які дорівнюють, принаймні, рокам звичайного «конституційного» часу. Ми виграли Жовтневу революцію тому, що вміли розрізняти правильну лінію партії і те, щоб маси визнали правильність цієї лінії. Цього не розуміють і не хочуть зрозуміти опозиційні герої «надлюдських» стрибків.

Чи була правильна позиція англійської компартії в період страйку в Англії? Так, в основному вона була правильна. Чому ж їй не вдалося повести **відразу** за собою мільйонні маси англійських робітників? Тому, що вона не встигла, і не могла встигнути, переконати маси за короткий строк у правильності своєї лінії. Тому, що між виробленням правильної лінії партії і тим, щоб партія повела за собою мільйонні маси, існує проміжок, більш-менш довгий проміжок, протягом якого партія повинна вести безустанну роботу по переконуванню мас у правильності своєї політики. Цей проміжок не можна перестрибнути. Безглузда річ думати, що його можна перестрибнути. Його можна лише вижити і подолати в терпеливій роботі по політичній освіті мас.

Цих азбучних істин ленінського керівництва масами опозиційний блок не розуміє, і в цьому треба шукати одне з джерел його політичних помилок.

Ось один з численних зразків політики «надлюдських» стрибків і одчайдушних жестів Троцького:

«Російський пролетаріат,—говорив у свій час Троцький,—опинившись при владі, хоча б лише внаслідок тимчасової кон'юнктури нашої буржуазної революції, зустріне організовану

ворожнечу з боку світової реакції і готовність до організованої підтримки з боку світового пролетаріату. Полишений своїм власним силам робітничий клас Росії буде неминуче роздавлений контрреволюцією в той момент, коли селянство відвернеться від нього. Йому нічого іншого не залишиться, як зв'язати долю свого політичного панування і, значить, долю всієї російської революції, з долею соціалістичної революції в Європі. Ту колосальну державно-політичну силу, яку дасть йому тимчасова кон'юнктура російської буржуазної революції, він обрушить на чашу терезів класової боротьби всього капіталістичного світу. З державною владою в руках, з контрреволюцією за спиною, з європейською реакцією перед собою, він кине своїм братам в усьому світі старий зазивний клич, який буде на цей раз кличем останньої атаки: «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!»* (Троцький, «Підсумки і перспективи», стор. 80).

Чи не угодно: пролетаріат, виявляється, повинен взяти владу в Росії, але, взявши владу, він повинен обов'язково побитися з селянством, і от після того, як пролетаріат поб'ється з селянством, він повинен кинутися в одчайдушну сутичку з світовою буржуазією, маючи «контрреволюцію за спиною» і «європейську реакцію» перед собою.

Що тут, у цій «схемі» Троцького, є немало «музичного», «надлюдського» і «одчайдушно чудового», — з цим, мабуть, можна погодитись. Але що тут нема ні марксизму, ні революційності, що тут ми маємо справу лише з пустою грою в революцію і з авантюризмом у політиці, — в цьому теж не може бути сумніву.

А тимчасом, не підлягає сумніву, що ця «схема» Троцького є прямим виявом нинішніх політичних перспектив опозиційного блоку, результатом і плодом троцькістської теорії «перестрибування» через форми руху, які не вижили себе.

* Курсив мій. Й. Ст.

III

ПОЛІТИЧНІ І ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПОМИЛКИ
ОПОЗИЦІЙНОГО БЛОКУ

Політичні і організаційні помилки опозиційного блоку є прямим продовженням його головної помилки в основному питанні про характер і перспективи нашої революції.

Говорячи про політичні і організаційні помилки опозиції, я маю на увазі такі питання, як питання про гегемонію пролетаріату в справі господарського будівництва, питання про індустріалізацію, питання про партійний апарат і «режим» в партії і т. д.

Партія виходить з того, що в своїй політиці взагалі, в економічній політиці особливо, не можна відривати індустрію від сільського господарства, що розвиток цих двох основних галузей господарства повинен піти по лінії їх сполучення, по лінії їх об'єднання в соціалістичному господарстві.

Звідси наш, соціалістичний метод індустріалізації країни через **неухильне поліпшення** матеріального становища трудящих мас, в тому числі і основної маси селянства, як основної бази розгортання індустріалізації. Я говорю про соціалістичний метод індустріалізації на відміну від капіталістичного методу індустріалізації, який проводиться через **зубожіння** мільйонних мас трудящих верств.

В чому полягає основний мінус капіталістичного методу індустріалізації? В тому, що він веде до розриву інтересів індустріалізації з інтересами трудящих мас, до загострення внутрішніх суперечностей у країні, до зубожіння мільйонних мас робітників

і селян, до обернення прибутків не на поліпшення матеріального й культурного становища найширших мас всередині країни, а на вивіз капіталу і на розширення бази капіталістичної експлуатації всередині країни і поза нею.

В чому полягає основний плюс соціалістичного методу індустріалізації? В тому, що він веде до єдності інтересів індустріалізації і інтересів основних мас трудящих верств населення, в тому, що він веде не до зубожіння мільйонних мас, а до поліпшення матеріального становища цих мас, не до загострення внутрішніх суперечностей, а до їх згладжування і подолання, в тому, що він неухильно розширяє внутрішній ринок і підіймає місткість цього ринку, створюючи, таким чином, тривку внутрішню базу для розгортання індустріалізації.

Звідси пряма заінтересованість основних мас селянства в соціалістичних шляхах індустріалізації.

Звідси можливість і необхідність здійснення гегемонії пролетаріату щодо селянства у справі соціалістичного будівництва взагалі, індустріалізації країни зокрема.

Звідси ідея змички соціалістичної індустрії з селянським господарством — насамперед через масове кооперування селянства, ідея провідної ролі індустрії щодо сільського господарства.

Звідси наша податкова політика, політика зниження цін на промтовари і т. д., які враховують інтереси збереження економічного співробітництва пролетаріату і селянства, інтереси зміцнення союзу робітників і селян.

Опозиційний блок, навпаки, виходить з протиставлення індустрії сільському господарству і збивається на шлях відриву індустрії від сільського господарства. Він не розуміє і не визнає, що не можна рухати вперед індустрію, обминаючи інтереси сільського господарства, порушуючи ці інтереси. Він не розуміє, що коли індустрія є провідним началом народного господарства, то сільське господарство, в свою чергу, становить ту базу, на основі якої може розгортатися у нас індустрія.

Звідси розглядання селянського господарства як «колонії», яку повинна «експлуатувати» пролетарська держава (Преображенський).

Звідси боязнь доброго врожаю (Троцький), що є нібито силою, яка може дезорганізувати нашу економіку.

Звідси своєрідна політика опозиційного блоку, яка збивається на шлях загострення внутрішніх суперечностей між індустрією і сільським господарством, на шлях капіталістичних методів індустріалізації країни.

Чи не угодно, наприклад, послухати Преображенського, який є одним з лідерів опозиційного блоку? Ось що він говорить в одній з своїх статей:

«Чим більш економічно-відсталою, дрібнобуржуазною, селянською є та чи інша країна, яка переходить до соціалістичної організації виробництва... — тим більш соціалістичне нагромадження змушене спиратися на **експлуатацію досоціалістичних форм господарства...** Навпаки, чим більш економічно й індустріально розвиненою є та чи інша країна, в якій перемагає соціальна революція... чим більше для пролетаріату даної країни стає необхідним зменшити нееквівалентність обміну своїх продуктів на продукти колоній, тобто зменшити експлуатацію

останніх, — тим більше центр ваги соціалістичного нагромадження буде переміщатися на виробничу основу соціалістичних форм, тобто спиратися на додатковий продукт власної промисловості і власного землеробства» (Є. Преображенський, стаття «Основний закон соціалістичного нагромадження», «Вестник Комкадемии», 1924 р., № 8).

Навряд чи треба доводити, що Преображенський збивається на шлях непримиренних суперечностей між інтересами нашої індустрії і інтересами селянського господарства нашої країни, — отже, на шлях капіталістичних методів індустріалізації.

Я думаю, що Преображенський, прирівнюючи селянське господарство до «колонії» і намагаючись будувати відносини між пролетаріатом і селянством як відносини **експлуатації**, — підриває тим самим, намагається підірвати, сам того не розуміючи, основи всякої можливої соціалістичної індустріалізації.

Я заявляю, що ця політика не має нічого спільного з політикою партії, яка буде справу індустріалізації на основі економічного **співробітництва** між пролетаріатом і селянством.

Те саме, або майже те саме, треба сказати про Троцького, який боїться «доброго врожаю» і думає, як видно, що добрий урожай становить небезпеку з точки зору господарського розвитку нашої країни. Ось що він говорив, наприклад, на квітневому пленумі:

«В цих умовах (Троцький говорить про умови сучасної диспропорції. **Й. Ст.**) добрий урожай, тобто потенціально зросла кількість товарних лишків сільського господарства, **може стати фактором, який не прискорює темп господарського розвитку в сторону соціалізму, а, навпаки, дезорганізує економіку, загострює взаємовідносини між містом і селом,**

а всередині самого міста — між споживачами і державою. **Практично кажучи, добрий урожай** — при відсутності промтоварів — може означати перегонку зерна у збільшеній кількості на **самогон і зрослі міські черги**. Політично це буде означати **боротьбу селянина проти монополії зовнішньої торгівлі, тобто проти соціалістичної промисловості***. (Стенограма засідань квітневого пленуму ЦК, поправки Троцького до проекту резолюції Рикова, стор. 164.)

Досить лише зіставити цю більш ніж дивну заяву Троцького з заявою тов. Леніна в період найбільш загостреного товарного голоду про те, що добрий урожай є «порятунком держави»⁹⁰, щоб зрозуміти всю неправильність заяви Троцького.

Троцький, як видно, не визнає того положення, що індустріалізація може розвиватися у нас лише через поступове поліпшення матеріального становища трудових мас села.

Троцький, як видно, виходить з того, що індустріалізація повинна здійснюватися у нас через якийсь, так би мовити, «недобрий урожай».

Звідси практичні пропозиції опозиційного блоку щодо підвищення відпускних цін, податкового натиску на селянство і т. д., пропозиції, які ведуть не до зміцнення економічного співробітництва між пролетаріатом і селянством, а до його розкладу, не до підготовки умов для гегемонії пролетаріату в галузі господарського будівництва, а до підриву цих умов, не до змички індустрії з селянським господарством, а до їх розмички.

Кілька слів про диференціацію селянства. Всім відомі галас і паніка опозиції з приводу зростання

* Курсив мій. **Й. Ст.**

диференціації. Всім відомо, що ніхто так не розводив паніку відносно зростання приватного дрібного капіталу на селі, як опозиція. Що ж, однак, виходить на ділі? А ось що.

По-перше, диференціація серед селянства, як це показують факти, відбувається у нас в цілком своєрідних формах, а саме — не через «вимивання» середняка, а, навпаки, через його посилення, при значному звуженні крайніх полюсів, причому такі фактори, як націоналізація землі, масове кооперування селянства, наша податкова політика і т. д. не можуть не створювати певних рамок і обмежень для самої диференціації.

По-друге, — і це головне, — зростання приватного дрібного капіталу на селі покривається і перекривається таким вирішальним фактом, як розвиток нашої індустрії, що зміцнює позиції пролетаріату і соціалістичних форм господарства і є основною протиотрутою проти всіх і всяких форм приватного капіталу.

Всі ці обставини, як видно, пройшли мимо поля зору «нової опозиції», яка продовжує, по інерції, кричати і розводити паніку щодо приватного капіталу на селі.

Може, не зайвим буде нагадати опозиції слова Леніна з цього приводу. Ось що говорить про це тов. Ленін:

«Всяке поліпшення становища великого виробництва, можливість пустити деякі великі фабрики — настільки зміцнює становище пролетаріату, що боятися стихії дрібної буржуазії, навіть зростаючої, нічого. Не того треба боятися, що дрібна буржуазія і дрібний капітал виросте. Треба боятися того, що надто довго триває стан крайнього голоду, нужди, недостачі продуктів, з якого випливає вже цілковите знесилення пролетаріату, немож-

ливність для нього протистояти стихії дрібнобуржуазних вагань і розпаду. Це страшніше. При збільшенні кількості продуктивний розвиток дрібної буржуазії не буде великим мінусом, оскільки це дає розвиток великої промисловості»... (див. т. XXVI, стор. 256).

Чи зрозуміють коли-небудь опозиціонери, що паніка з приводу диференціації і приватного капіталу на селі є зворотний бік невіри в можливість переможного соціалістичного будівництва в нашій країні.

Кілька слів про боротьбу опозиції проти партійного апарату і «режиму» в партії.

До чого зводиться на ділі боротьба опозиції проти партійного апарату, який становить провідне ядро нашої партії? Навряд чи треба доводити, що боротьба опозиції в цій галузі зводиться, кінець кінцем, до спроб дезорганізувати партійне керівництво і роззброїти партію в її боротьбі за поліпшення державного апарату, за вигнання бюрократизму з цього апарату, за керівництво державним апаратом.

До чого веде боротьба опозиції з «режимом» в партії? До того, щоб розкласти залізну дисципліну в партії, без якої немислима диктатура пролетаріату, до того, щоб розхитати, кінець кінцем, основи диктатури пролетаріату.

Тому партія має рацію, заявляючи, що політичні і організаційні помилки опозиції є відображенням натиску непролетарських елементів на нашу партію, на диктатуру пролетаріату.

Такі, товариші, політичні і організаційні помилки опозиційного блоку.

IV

ДЕЯКІ ВИСНОВКИ

Недавно на пленумі ЦК і ЦКК⁹¹ Троцький заявив, що прийняття конференцією тез про опозиційний блок має неминуче повести до виключення лідерів опозиції з партії. Я мушу заявити, товариші, що ця заява Троцького позбавлена всякої підстави, що вона є фальшивою. Я мушу заявити, що прийняття тез про опозиційний блок може мати лише одну мету: рішучу боротьбу з принципіальними помилками опозиції з метою їх цілковитого подолання.

Всім відомо, що X з'їзд нашої партії ухвалив резолюцію про анархо-синдикалістський ухил⁹². А що таке анархо-синдикалістський ухил? Не можна сказати, щоб анархо-синдикалістський ухил був «кращий» ніж соціал-демократичний ухил. Однак з факту прийняття резолюції про анархо-синдикалістський ухил ніхто ще досі не робив висновку про те, що члени «робітничої опозиції» підлягають обов'язковому виключенню з партії.

Троцький не може не знати, що XIII з'їзд нашої партії оголосив троцькізм «явно вираженим дрібнобуржуазним ухилом». Однак ніхто ще досі не вважав, що прийняття такої резолюції має повести до обов'язкового виключення лідерів троцькістської опозиції з партії.

Ось відповідне місце з резолюції XIII з'їзду:

«В особі нинішньої «опозиції» ми маємо перед собою не тільки спробу ревізії більшовизму, не тільки прямий відхід від лєнінізму, але й **явно виражений дрібнобуржуазний ухил**».

* Курсив мій. Й. Ст.

Не підлягає ніякому сумніву, що ця «опозиція» об'єктивно відображає натиск дрібної буржуазії на позиції пролетарської партії та її політику». (З резолюції XIII з'їзду.)

Нехай пояснить нам Троцький, чим кращий дрібнобуржуазний ухил від ухилу соціал-демократичного. Хіба важко зрозуміти, що соціал-демократичний ухил є різновидністю дрібнобуржуазного ухилу? Хіба важко зрозуміти, що, говорячи про соціал-демократичний ухил, ми лише уточнюємо те, що сказано у нас в резолюції XIII з'їзду? Ми зовсім не оголошуємо лідерів опозиційного блоку соціал-демократами. Ми тільки говоримо, що у опозиційного блоку намітився соціал-демократичний ухил, і попереджаємо, що ще не пізно відійти від цього ухилу, до чого ми й закликаємо опозиційний блок.

А ось що сказано про троцькізм у відомій резолюції ЦК і ЦКК в січні 1925 року⁹³:

«По суті справи сучасний троцькізм є фальсифікація комунізму в дусі наближення до «європейських» зразків псевдо-марксизму, тобто, кінець кінцем, в дусі «європейської» соціал-демократії». (З резолюції пленуму ЦК і ЦКК 17 січня 1925 року.)

Мушу сказати, що обидві ці резолюції написані в основному рукою Зінов'єва. Однак не тільки партія в цілому, але навіть Зінов'єв — зокрема, не робили з цього висновку про те, що лідери троцькістської опозиції повинні бути виключені з партії.

Може, не зайвим буде відзначити висловлювання Каменєва про троцькізм, який прирівнює троцькізм до меншовизму? Слухайте:

«Троцькізм був завжди найбільш благовидною, найбільш прикритою, найбільш пристосованою до обману саме революційно 19*

настроєної частини робітників **формою меншовизму**. (Збірник статей «За ленінізм». Л. Каменев, «Партія і троцькізм», стор. 51.)

Всі ці факти відомі Троцькому не менше, ніж будь-кому з нас. Однак ніхто ще не ставив питання про виключення Троцького і його одностудців на підставі резолюцій, скажімо, XIII з'їзду.

Ось чому я думаю, що заява Троцького на пленумі ЦК і ЦКК є нещирою, фальшивою.

Схвалюючи в основному тези про опозиційний блок, жовтневий пленум ЦК і ЦКК мав на увазі не репресії, а необхідність ідейної боротьби з принципіальними помилками опозиції, від яких опозиція все ще не відмовляється і за які вона має намір боротися й надалі в рамках статуту, як вона повідомляє про це у своїй «заяві» від 16 жовтня. Роблячи так, пленум ЦК і ЦКК виходив з того, що боротьба з принципіальними помилками опозиції є єдиним засобом їх подолання, а подолання цих помилок — єдиним шляхом дійсної єдності в нашій партії. Розбивши опозиційний блок і примусивши його відмовитись від фракційності, партія добилася цим необхідного мінімуму, без якого неможлива єдність в партії. Це, звичайно, не мало. Але цього недостатньо. Для того, щоб добитися повної єдності, треба зробити ще крок уперед, добиваючись відмовлення опозиційного блоку від його принципіальних помилок і захищаючи таким чином партію і ленінізм від наскоків і спроб ревізії.

Це — перший висновок.

Відхиливши принципіальну позицію опозиційного блоку і відкинувши геть спроби опозиції до нової дискусії, партійні маси сказали: зараз не час для

базікання, пора взятися як слід до справи соціалістичного будівництва. Звідси висновок: менше базікання, більше творчої позитивної роботи, вперед за соціалістичне будівництво!

Це — другий висновок.

А третій висновок полягає в тому, що в ході внутріпартійної боротьби і в ході відбивання наскоків опозиції партія згуртувалась воедино, як ніколи, **на основі** соціалістичних перспектив нашого будівництва.

Це — третій висновок.

Партія, яка згуртувалась **на основі** соціалістичних перспектив нашого будівництва, — це та сама підойма, що така потрібна тепер для того, щоб рушити вперед соціалістичне будівництво в нашій країні.

Цю підойму викували ми в боротьбі з опозиційним блоком.

Боротьба згуртувала нашу партію навколо її ЦК на основі соціалістичних перспектив нашого будівництва. Конференція повинна оформити це згуртування тим, що вона, я сподіваюсь, одностайно ухвалить тези, запропоновані їй Центральним Комітетом.

Я не сумніваюсь, що конференція виконає цю свою справу з честю. (Бурхливі, тривалі оплески; всі делегати встають; овація.)

ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО НА ДОПОВІДЬ «ПРО СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ УХИЛ В НАШІЙ ПАРТІЇ»

3 листопада 1926 р.

I

ПРО ДЕЯКІ ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ

1. МАРКСИЗМ НЕ ДОГМА, А КЕРІВНИЦТВО ДО ДІЇ

Товариші! У своїй доповіді я говорив, що марксизм не догма, а керівництво до дії, що відома формула Енгельса, дана в 40-х роках минулого століття, була правильна у свій час, але тепер вона стала недостатньою. Я говорив, що вона повинна бути через це замінена формулою Леніна про те, що при нових умовах розвитку капіталізму і класової боротьби пролетаріату перемога соціалізму в окремих країнах цілком можлива і ймовірна.

Мені заперечували під час дебатів. Особливо постарався щодо цього Зінов'єв. Тому я змушений знов поставити це питання і висвітлити його докладніше.

Я думаю, що Зінов'єв не читав «Принципів комунізму» Енгельса, а якщо читав, — не зрозумів їх, інакше він не став би заперечувати, інакше він врахував би той факт, що за стару формулу Енгельса чіпляється тепер соціал-демократія в своїй боротьбі з ленінізмом, інакше Зінов'єв зрозумів би, що, йдучи по стопах соціал-демократії, можна наразитися на деякі небезпеки «переродження».

Ось що говорить Енгельс у своїх «Принципах комунізму»⁹⁴, які являють собою виклад окремих положень у вигляді питань і відповідей.

«Питання: Чи можливо провести скасування приватної власності відразу?

Відповідь: Ні, неможливо, цілком так само, як не можна відразу збільшити наявні засоби виробництва в таких межах, які необхідні для створення суспільного виробництва. Тому **революція пролетаріату** *, яка, цілком імовірно, відбудеться, зуміє тільки поступово перетворити нинішнє суспільство і лише після цього скасує приватну власність, коли вже буде створена необхідна для цього маса засобів виробництва.

Питання: Який буде хід цієї революції?

Відповідь: Насамперед, вона створить демократичний лад і тим самим, прямо чи посередньо, політичне панування пролетаріату».

Мова йде тут, очевидно, про повалення буржуазії і завоювання диктатури пролетаріату. Ви знаєте, товариші, що цей пункт у нас вже здійснено, здійснено з лишком. (Голоси: «Вірно!». «Правильно!».)

Далі:

«Демократія була б зовсім некорисна для пролетаріату, коли нею не скористатися негайно, як засобом для проведення широких заходів, що безпосередньо посягають на приватну власність і забезпечують існування пролетаріату. Найголовніші заходи ці, що з необхідністю впливають з існуючих нині умов, є такі:

1) Обмеження приватної власності: прогресивний податок, високий податок на спадщини, скасування спадкування в бокових лініях (братів, племінників і т. д.), примусові позики і т. д.».

Ви знаєте, що ці заходи здійснені і здійснюються у нас з лишком.

* Курсив мій. Й. Ст.

Далі:

«2) Поступова експропріація земельних власників, фабрикантів, власників залізниць і морських суден, почасти з допомогою конкуренції з боку державної промисловості, почасти безпосередньо шляхом викупу асигнатами».

Ви знаєте, що ці заходи також проведено у нас ще в перші роки нашої революції.

Далі:

«3) Конфіскація майна всіх емігрантів і бунтівників, які повстали проти більшості народу».

Ви знаєте, що ми вже конфіскували й переконфіскували так, що далі нікуди йти. (Сміх.)

Далі:

«4) Організація праці або надання занять пролетарям у національних маєтках, фабриках і майстернях, завдяки чому буде усунена конкуренція робітників між собою, і фабриканти, оскільки вони ще залишаться, будуть змушені платити таку саму високу плату, як і держава».

Відомо, що на цьому шляху ми стоїмо, на цьому шляху ми здобуваємо ряд перемог, і в основному цей пункт уже здійснюється з успіхом.

Далі:

«5) Однакова примусова праця для всіх членів суспільства до цілковитого скасування приватної власності. Утворення промислових армій, особливо для сільського господарства».

Ви знаєте, що ми пробували цей шлях у період воєнного комунізму, у вигляді організації трудових армій. Але на цьому шляху великих результатів не добились. Ми пішли потім до цієї мети обхідними шляхами, і немає підстав сумніватися в тому, що доб'ємося в цій галузі вирішальних успіхів.

Далі:

«6) Централізація кредитної системи і торгівлі грошми в руках держави через національний банк з державним капіталом. Закриття всяких приватних банків і банкірських контор».

Це також, товариші, як вам добре відомо, в основному вже здійснено у нас.

Далі:

«7) Збільшення числа національних фабрик, майстерень, зализниць і морських суден, обробіток усіх земель, що лишаються необробленими, і поліпшення обробітку оброблених уже земель відповідно до того, як збільшуються капітали і зростає число робітників, яких має нація».

Ви знаєте, що й ця справа здійснюється і йде у нас вперед, чому сприяє всебічно і націоналізація землі, і націоналізація основних галузей промисловості.

Далі:

«8) Виховання всіх дітей з того моменту, як вони можуть обходитись без материнського догляду, в державних закладах і державним коштом».

Ця справа у нас здійснюється, але вона далеко ще не здійснена, бо, розорені війною і інтервенцією, ми ще неспроможні взяти під опіку держави виховання всіх дітей у країні.

Далі:

«9) Спорудження великих палаців у національних володіннях, як загальних жител для комун громадян, які займатимуться промисловістю, сільським господарством і сполучатимуть переваги міського і сільського способу життя, не терплячи від їх однобічності і вад».

Мова йде, очевидно, про житлове питання у великому масштабі. Ви знаєте, що цю справу ми рухаємо

вперед, і якщо вона в основному ще не здійснена і не скоро, мабуть, буде здійснена, то це тому, що, одержавши у спадщину розорену промисловість, ми не встигли ще і не могли встигнути нагромадити достатні фонди для широкого житлового будівництва.

Далі:

«10) Зруйнування всіх нездорових і погано збудованих жител і кварталів у містах».

Цей пункт є складовою частиною попереднього пункту, — тому сказане про попередній пункт треба віднести й до цього пункту.

Далі:

«11) Однакове право спадкування для шлюбних і нешлюбних дітей».

Мені здається, що ця справа йде у нас, так би мовити, задовільно.

Нарешті, останній пункт:

«12) Концентрація всієї транспортної справи в руках нації».

Ви знаєте, що цю справу вже здійснено у нас повністю.

Така, товариші, програма пролетарської революції, дана Енгельсом у його «Принципах комунізму».

Ви бачите, товариші, що дев'ять десятих цієї програми **вже** здійснила наша революція.

Далі:

«Питання: **Чи може** ця революція (про яку говорилося вище. **Й. Ст.**) відбутися в одній якій-небудь країні?»

Відповідь: **Ні**. Велика промисловість уже тим, що вона створила світовий ринок, так зв'язала між собою всі народи земної кулі, особливо цивілізовані народи, що кожний з них за-

лежить від того, що відбувається у іншого. Потім велика промисловість так зрівняла суспільний розвиток в усіх цивілізованих країнах, що всюди буржуазія і пролетаріат стали двома вирішальними класами суспільства і боротьба між ними — головною боротьбою нашого часу. Тому комуністична революція буде не тільки національною, але відбудеться одночасно в усіх цивілізованих країнах, тобто, принаймні, в Англії, Америці, Франції і Німеччині»... * (див. Ф. Енгельс, «Принципи комунізму»).

Ось як стоїть справа, товариші.

Енгельс говорив, що пролетарська революція з викладеною вище програмою не може відбутися в окремій країні. А факти говорять, що в нових умовах класової боротьби пролетаріату, в умовах імперіалізму ми вже вчинили в основному таку революцію в окремій країні, в нашій країні, здійснивши дев'ять десятих її програми.

Зінов'єв може сказати, що ми помилились, здійснивши цю програму, здійснивши ці пункти. (Сміх.) Дуже можливо, що ми допустили деяку «національну обмеженість», здійснивши ці пункти. (Сміх.) Дуже можливо. Але одно все ж ясно, що те, що вважав Енгельс у 40-х роках минулого століття, в умовах домонополістичного капіталізму, нездійсненим і неможливим для однієї країни, стало здійсненим і можливим в нашій країні, в умовах імперіалізму.

Звичайно, коли б Енгельс був живий, він не став би чіплятися за стару формулу, а, навпаки, всіляко вітав би нашу революцію, кажучи: «К чорту всі старі формули, хай живе переможна революція в СРСР!». (Оплески.)

* Курсив скрізь мій. Й. Ст.

Але не так думають пани з табору соціал-демократів. Вони чіпляються за стару формулу Енгельса для того, щоб, прикрившись нею, полегшити собі боротьбу проти нашої революції, проти більшовиків. Це їх справа, звичайно. Погано тільки, що Зінов'єв старається наслідувати цих панів, стаючи в даному разі на шлях соціал-демократії.

Наводячи формулу Енгельса і розвиваючи її докладно, я мав на увазі три міркування:

по-перше, шляхом протиставлення формули Леніна про можливість перемоги соціалізму в одній країні формулі Енгельса, яка є найбільш крайнім і різким виразом точки зору марксистів старого періоду, — створити максимальну ясність у питанні;

по-друге, викрити реформізм і антиреволюціоналізм соціал-демократії, яка старається прикрити свій опортунізм посиленням на стару формулу Енгельса;

по-третє, показати, що Ленін був **перший**, який розв'язав питання про перемогу соціалізму в одній країні.

Треба визнати, товариші, що саме Ленін, а не хтось інший, відкрив істину про можливість перемоги соціалізму в одній країні. Не можна відняти у Леніна те, що належить йому по праву. Не треба боятися правди, треба мати мужність сказати правду, треба мати мужність сказати відкрито, що Ленін був **перший** з марксистів, який по-новому поставив питання про перемогу соціалізму в одній країні і розв'язав його в позитивному розумінні.

Я цим зовсім не хочу сказати, що Ленін, як мислитель, був вищий за Енгельса або Маркса. Я хочу цим сказати тільки дві речі:

по-перше: не можна вимагати від Енгельса або Маркса, хоч би якими вони були геніальними мислителями, щоб вони передбачили в період домонополістичного капіталізму всі можливості класової боротьби пролетаріату і пролетарської революції, які відкрилися більш як через півстоліття, в період розвиненого монополістичного капіталізму;

по-друге: нема нічого дивного в тому, що Ленін, як геніальний учень Енгельса і Маркса, зумів підмітити нові можливості пролетарської революції в нових умовах розвитку капіталізму і відкрив, таким чином, істину про можливість перемоги соціалізму в одній країні.

Треба вміти розрізняти букву і суть марксизму, окремі положення і метод марксизму. Леніну вдалося відкрити істину про перемогу соціалізму в одній країні тому, що він вважав марксизм не догмою, а керівництвом до дії, він не був рабом букви і вмів скоплювати головне, основне в марксизмі.

Ось що говорить з приводу цього Ленін у своїй брошурі «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі»:

«Наша теорія не догма, а **керівництво до дії**, — говорили Маркс і Енгельс, і величезною помилкою, величезним злочином таких «патентованих» марксистів, як Карл Каутський. Отто Бауер і т. п., є те, що вони цього не зрозуміли, не зуміли застосувати в найважливіші моменти революції пролетаріату» (див. т. XXV. стор. 211).

Ось шлях, шлях Маркса, Енгельса і Леніна, на якому ми стоїмо і на якому повинні стояти і надалі, якщо ми хочемо лишатися революціонерами до кінця.

Ленінізм відстояв себе як марксизм епохи імперіалізму і пролетарської революції тому, що він стояв

і продовжує стояти на цьому шляху. Відійти від цього шляху — значить потрапити в болото опортунізму. Збочити з цього шляху — значить поплентатись у хвості за соціал-демократією, що й сталося в даному разі з Зінов'євим.

Зінов'єв говорив тут, що згодом Маркс і Енгельс пом'якшили стару формулу Енгельса, допустивши можливість того, що пролетарська революція може початися і в окремих країнах. Він наводив цитату Енгельса про те, що «француз почне, а німець доробить»⁹⁵. Все це вірно. Це відомо тепер кожному радпартшкольцеві. Але справа в тому, що не про це йде тепер мова. Одна річ сказати: починай революцію, тебе найближчим же часом підтримає переможна революція в інших країнах, причому, в разі такої перемоги в інших країнах, ти можеш разраховувати на перемогу. Це одна річ. Інша річ сказати: починай революцію і рухай її далі, знаючи, що, коли навіть не приспіє найближчим часом перемога революції в інших країнах, умови боротьби тепер, у період розвиненого імперіалізму, такі, що ти можеш усе ж перемогти для того, щоб розпалити потім революцію в інших країнах. Це інша річ.

І коли я наводив стару формулу Енгельса, то не для того, щоб пройти мимо факту про те, що Енгельс і Маркс згодом пом'якшили цю різку і крайню формулу, а для того, щоб:

а) створити ясність у питанні шляхом протиставлення двох протилежних формул;

б) викрити опортунізм соціал-демократії, яка намагається прикритися старою формулою Енгельса;

в) показати, що Ленін був перший, який по-новому поставив питання про перемогу соціалізму в одній країні і розв'язав його в позитивному розумінні.

Як бачите, товариші, я мав рацію, кажучи, що Зінов'єв не читав «Принципів комунізму», а коли й читав, то не зрозумів їх, трактуючи стару формулу Енгельса по-соціал-демократичному і скотившись, таким чином, на шлях опортунізму.

2. ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ ЛЕНІНА ПРО ДИКТАТУРУ ПРОЛЕТАРІАТУ

Я говорив, далі, у своїй доповіді, що ми маємо більш або менш аналогічний випадок у питанні про диктатуру пролетаріату в обстановці розвиненого імперіалізму. Я говорив, що в питанні про диктатуру пролетаріату, коли її розуміти як злом старого буржуазного державного апарату і побудову нового пролетарського апарату, Маркс зробив у свій час (в 70-х роках XIX століття) виняток для Англії і, може, для Америки, де мілітаризм і бюрократизм були розвинені тоді мало і де могла бути тоді можливість досягти політичного панування пролетаріату іншими шляхами, «мирними» шляхами. Я говорив, що цей виняток або обмеження, допущене Марксом для Англії і Америки, будучи тоді правильним, стало, на думку Леніна, неправильним і зайвим у нинішніх умовах розвиненого імперіалізму, коли мілітаризм і бюрократія розцвіли в Англії і Америці так само, як і в інших країнах.

Дозвольте, товариші, послатися на Маркса. Ось що писав Маркс у своєму листі до Кугельмана у квітні 1871 року:

«...Якщо ти подивишся в останній розділ мого «18-го Брюмера», ти побачиш, що дальшою спробою французької революції я оголошую: не передати з одних рук в інші бюрократично-військову машину, як бувало досі, а **зламати її...**, і саме така є попередня умова всякої дійсної народної революції **на континенті** *. Якраз у цьому й полягає спроба наших героїських паризьких товаришів». (Цитую за книгою **Леніна** «Держава і революція», т. XXI, стор. 394.)

Так писав Маркс у 1871 році.

За цю цитату ухопились, як відомо, всі і всякі соціал-демократи і насамперед Каутський, твердячи, що насильна революція пролетаріату не є обов'язковим методом руху до соціалізму, що диктатуру пролетаріату не треба розуміти обов'язково, як злом старого буржуазного державного апарату і побудову нового пролетарського апарату, що мирний шлях переходу від капіталізму до соціалізму є тим самим шляхом, за який і повинен боротися пролетаріат.

Як реагував на цю обставину тов. Ленін? Ось що він писав з приводу цього в своїй книзі «Держава і революція»:

«Цікаво відзначити окремо два місця в наведеному міркуванні Маркса. По-перше, він обмежує свій висновок континентом. Це було зрозуміло в 1871-ому році, коли Англія була ще зразком країни чисто-капіталістичної, але без воячини і в значній мірі без бюрократії. Тому Маркс виключав Англію, де революція, і навіть народна революція, уявлялась і була тоді можливою **без попередньої умови зруйнування «готової державної машини».**

Тепер *, у 1917-ому році, в епоху першої великої імперіалістської війни, **це обмеження Маркса відпадає** *. І Англія і Америка, найзначніші й останні — в усьому світі — представники англо-саксонської «свободи» в розумінні відсутності воячини і бюрократизму, скотилися цілком у загальноєвропейське

* Курсив мій. **Й. Ст.**

брудне, криваве болото бюрократично-військових установ, які все собі підкоряють, все собою придушують. Тепер і в Англії і в Америці «попередньою умовою всякої дійсно народної революції» є **ламання, зруйнування «готової»** (виготовленої там в 1914 — 1917 роках до «європейської», загальноімперіалістської, досконалості) «державної машини» (див. т. XXI, стор. 395).

Ви бачите, що ми маємо тут випадок, більш або менш аналогічний тому випадкові, про який я доповідав у зв'язку з старою формулою Енгельса про перемогу соціалізму.

Обмеження або винятки, допущене Марксом для Англії і Америки, мало свої підстави, поки не було розвиненого мілітаризму і розвиненої бюрократії в цих країнах. Це обмеження відпало, на думку Леніна, в нових умовах монополістичного капіталізму, коли мілітаризм і бюрократія розвинулись в Англії і Америці не менше, коли не більше, ніж у країнах європейського континенту.

Тому насильна революція пролетаріату, диктатура пролетаріату, є неминучою і неодмінною умовою руху до соціалізму в усіх без винятку імперіалістичних державах.

Тому опортуністи всіх країн, чіпляючись за допущене Марксом умовно обмеження і воюючи проти диктатури пролетаріату, захищають не марксизм, а свою власну опортуністичну справу.

Ленін прийшов до цього висновку тому, що він умів розрізняти букву марксизму і суть марксизму, він розглядав марксизм не як догму, а як керівництво до дії.

Було б дивним вимагати, щоб Маркс передбачив за кілька десятиліть усі і всякі можливості розвитку

капіталізму і класової боротьби в майбутньому. Але було б ще більш дивним дивуватися з того, що Ленін підмітив і узагальнив ці можливості в нових умовах розвитку капіталізму, коли ці можливості з'явилися і розвинулися в більш ніж достатній мірі.

Тут була репліка з місця, здається, Рязанова, про те, що обмеження, допущене Марксом для Англії і Америки, неправильне не тільки для нинішніх умов класової боротьби, але воно було неправильне і для тих умов, коли Маркс допускав це обмеження. Я не згоден з Рязановим. Я думаю, що Рязанов помиляється. В усякому разі, Ленін думає про це інакше, заявляючи цілком певно, що Маркс мав рацію, роблячи таке допущення для Англії і Америки 70-х років.

Ось що пише про це тов. Ленін у своїй брошурі «Про податок»:

«Коли ми спорили в ЦВК з Бухаріним, він зауважив між іншим: у питанні про високу платню спеціалістам «ми» «правіші за Леніна», бо ніякого відступу від принципів тут не бачимо, пам'ятаючи слова Маркса, що при певних умовах робітничому класові найдоцільніше було б «відкупитися від цієї банди» (саме від банди капіталістів, тобто **викупити** у буржуазії землю, фабрики, заводи та інші засоби виробництва). Це надзвичайно цікаве зауваження». «...Вдумайтеся в думку Маркса. Йшлося про Англію 70 років минулого століття, про кульмінаційний період до-монополістичного капіталізму, про країну, в якій тоді найменш було вояччини і бюрократії, про країну, в якій тоді найбільше було можливостей «мирної» перемоги соціалізму в розумінні «викупу» буржуазії робітниками. І Маркс говорив: при певних умовах робітники зовсім не відмовляться від того, щоб буржуазію викупити. Маркс не зв'язував собі — і майбутнім діячам соціалістичної революції — рук щодо форм, методів, способів перевороту, чудово розуміючи, яка безліч нових проблем тоді постане, як зміниться вся обстановка в ході перевороту, як **часто і сильно**

буде вона мінятися в ході перевороту. Ну, а в Радянській Росії після взяття влади пролетаріатом, після придушення военного і саботажницького опору експлуататорів — невже не очевидно, що деякі умови склалися за типом тих, які могли б скластися піввіку тому в Англії, якби вона мирно почала тоді переходити до соціалізму? Підкорення капіталістів робітникам в Англії могло б тоді бути забезпечене такими обставинами: (1) цілковитим переважанням робітників, пролетарів у населенні, внаслідок відсутності селянства (в Англії в 70 роках були ознаки, що давали можливість сподіватися на надзвичайно швидкі успіхи соціалізму серед сільських робітників); (2) чудовою організованістю пролетаріату в професійних спілках (Англія була тоді першою в світі країною щодо цього); (3) порівняно високою культурністю пролетаріату, вишколеного віковим розвитком політичної свободи; (4) довгою звичкою чудово організованих капіталістів Англії — тоді вони були найкраще організованими капіталістами з усіх країн світу (тепер ця першість перейшла до Німеччини) — до розв'язання компромісом політичних і економічних питань. Ось в силу яких обставин могла тоді виникнути думка про можливість мирного підкорення * капіталістів Англії її робітникам... Маркс мав щонайглибшу рацію, коли вчив робітників важливості зберегти організацію найбільшого виробництва саме в інтересах полегшення переходу до соціалізму і цілковитої допустимості думки про те, щоб добре заплатити капіталістам, викупити їх, коли (як виняток: Англія була тоді винятком) обставини складуться так, що змусять * капіталістів мирно скоритися і культурно, організовано перейти до соціалізму на умові викупу» (див. т. XXVI, стор. 327 — 329).

Очевидно, що рацію тут має Ленін, а не Рязанов.

3. ПРО НЕРІВНОМІРНІСТЬ РОЗВИТКУ КАПІТАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Я говорив у своїй доповіді, що Ленін відкрив і обгрунтував закон нерівномірності економічного і політичного розвитку капіталістичних країн, що,

* Курсив мій. Й. Ст.

виходячи з цього закону, виходячи з факту розвитку й загострення нерівномірності, Ленін прийшов до ідеї про можливість перемоги соціалізму в одній країні. Проти цього положення заперечували Троцький і Зінов'єв. Троцький говорив, що це положення Леніна неправильне теоретично. А Зінов'єв разом з Троцьким заявили, що раніше, в період домонополістичного капіталізму, нерівномірності розвитку було більше, ніж тепер, в період монополістичного капіталізму, що зв'язувати ідею про можливість перемоги соціалізму в одній країні з законом нерівномірності капіталістичного розвитку не можна.

Що Троцький заперечує проти відомого теоретичного положення Леніна про закон нерівномірного розвитку, в цьому нема нічого дивного, бо відомо, що цей закон розбиває теорію Троцького про перманентну революцію.

Крім того, Троцький явно збивається тут на обивательську точку зору. Він плутає тут **економічну нерівність** окремих країн у минулому — ця нерівність не завжди вела, і не могла вести, до стрибкоподібності розвитку цих країн — з **нерівномірністю економічного і політичного розвитку** в період імперіалізму, коли економічної нерівності між країнами менше, ніж це було в минулому, але нерівномірності економічного і політичного розвитку незрівнянно більше, ніж раніше, і проявляється вона гостріше, ніж раніше, причому нерівномірність ця веде обов'язково й неминуче до стрибкоподібності розвитку, веде до того, що відсталі в промисловому відношенні країни в більш або менш короткий строк переганяють країни, які пішли вперед, що не може не створити, таким

чином, передумов для грандіозних імперіалістичних воєн і можливості перемоги соціалізму в одній країні.

Навряд чи треба доводити, що таке плутання двох різнорідних понять не говорить, і не може говорити, про високий «теоретичний» рівень Троцького.

Але я не можу зрозуміти Зінов'єва, який був же більшовиком і нюхав дещо від більшовизму. Як можна твердити, що нерівномірності розвитку раніше було більше, ніж тепер, в умовах монополістичного капіталізму, не ризикуючи попасти в болото ультраімперіалізму й каутськіанства? Як можна твердити, що ідея перемоги соціалізму в одній країні не зв'язана з законом нерівномірності розвитку? Хіба не відомо, що Ленін виводив цю ідею саме з закону нерівномірності розвитку? Про що говорять, наприклад, такі слова Леніна:

«Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму. Звідси виходить *, що можлива перемога соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні» (див. т. XVIII, стор. 232).

З чого виходить закон нерівномірності розвитку?

Він виходить з того, що:

1) капіталізм старий, домонополістичний, переріс і розвинувся в капіталізм монополістичний, в імперіалізм;

2) поділ світу на сфери впливу імперіалістичних груп і держав уже закінчено;

3) розвиток світового господарства проходить в обстановці одчайдушної смертельної боротьби

* Курсив мій. **Й. Ст.**

імперіалістичних груп за ринки, за сировину, за розширення старих сфер впливу;

4) цей розвиток відбувається не рівномірно, а стрибкоподібно, в порядку витіснення з ринків держав, які забігли вперед, і висування вперед нових;

5) такий порядок розвитку визначається можливістю для одних імперіалістичних груп якнайшвидше розвивати техніку, здешевлювати товари і захоплювати ринки на шкоду іншим імперіалістичним групам;

6) періодичні переділи вже поділеного світу стають, таким чином, абсолютною необхідністю;

7) переділи ці можуть відбуватися, таким чином, лише насильно, в порядку перевірки могутності тих чи інших імперіалістичних груп силою;

8) ця обставина не може не вести до посилення конфліктів і до грандіозних воєн між імперіалістичними групами;

9) таке становище неминуче веде до взаємного ослаблення імперіалістів і створює можливість прориву імперіалістичного фронту в окремих країнах;

10) можливість прориву імперіалістичного фронту в окремих країнах не може не створювати сприятливих умов для перемоги соціалізму в одній країні.

Чим визначається загострення нерівномірності і вирішальне значення нерівномірного розвитку в умовах імперіалізму?

Двома головними обставинами:

по-перше, тим, що поділ світу між імперіалістичними групами закінчено, «вільних» земель немає більше в природі і переділ поділеного шляхом імперіалістичних воєн є абсолютною необхідністю для досягнення економічної «рівноваги»;

по-друге, тим, що небувалий раніше колосальний розвиток техніки, в широкому розумінні цього слова, полегшує одним імперіалістичним групам переганяти і випереджати інші імперіалістичні групи в боротьбі за завоювання ринків, в боротьбі за захоплення джерел сировини і т. д.

Але ці обставини розвинулись і дійшли до найвищої точки лише в період розвинуеного імперіалізму. Та інакше воно й не могло бути, бо тільки в період імперіалізму міг закінчитися переділ світу, а колосальні технічні можливості з'явилися лише в період розвинуеного імперіалізму.

Цим і треба пояснити той факт, що коли раніше Англія могла стояти попереду всіх держав у промисловому відношенні, залишаючи їх позаду протягом більш ніж сотні років, то потім, у період монополістичного капіталізму, Німеччині потрібно було яких-небудь два десятки років для того, щоб почати випереджати Англію, а Америці потрібно було і того менше для того, щоб перегнати європейські держави.

Як можна після цього твердити, що нерівномірності розвитку раніше було більше, ніж тепер, що ідея можливості перемоги соціалізму в одній країні не зв'язана з законом нерівномірного розвитку капіталізму в період імперіалізму?

Хіба не ясно, що тільки обивателі в теорії можуть плутати економічну нерівність промислових країн у минулому з законом нерівномірності економічного і політичного розвитку, законом, який набув особливої сили і гостроти лише в період розвинуеного монополістичного капіталізму?

Хіба не ясно, що тільки цілковите неучтво в області ленінізму могло продиктувати Зінов'єву та його друзям більш ніж дивні заперечення проти відомих положень Леніна, зв'язаних із законом про нерівномірність економічного і політичного розвитку капіталістичних країн?

II

КАМЕНЄВ ПРОЧИЩАЄ ДОРОГУ ДЛЯ ТРОЦЬКОГО

В чому полягає основний смисл виступу Каменєва на цій конференції? Якщо не зважати на деякі дрібниці і звичайну дипломатію Каменєва, то смисл його виступу полягає в тому, щоб полегшити Троцькому захист своєї позиції, полегшити йому боротьбу з ленінізмом в основному питанні про можливість перемоги соціалізму в одній країні.

Для цієї мети Каменєв узяв на себе «труд» довести, що основна стаття Леніна (1915 р.), яка трактує про можливість перемоги соціалізму в одній країні, не стосується нібито Росії, що Ленін, говорячи про таку можливість, мав на увазі не Росію, а інші капіталістичні країни. Каменєв взяв на себе цей сумнівний «труд» для того, щоб прочистити, таким чином, шлях Троцькому, «схему» якого убиває, і не може не убивати, стаття Леніна, написана в 1915 році.

Грубо кажучи, Каменєв взяв на себе роль, так би мовити, двірника у Троцького (с м і х), що прочищає йому дорогу. Звичайно, прикро бачити директора Інституту Леніна в ролі двірника у Троцького не тому, що праця двірника є щось погане, а тому, що Каменєв

нев, людина, безсумнівно, кваліфікована, я думаю, міг би зайнятися іншою, більш кваліфікованою працею. (Сміх.) Але він взяв на себе цю роль добровільно, на що він мав, звичайно, повне право, і з цим нічого не вдієш.

Подивимось тепер, чи виконав Каменев цю більш ніж дивну роль.

Каменев заявив у своїй промові, що основне положення Леніна в його статті від 1915 року, положення, яке визначило всю лінію нашої революції і нашого будівництва, що це положення, яке говорить про можливість перемоги соціалізму в одній країні, не стосується і не може стосуватися Росії, що Ленін, говорячи про можливість перемоги соціалізму в одній країні, мав на увазі не Росію, а тільки інші капіталістичні країни. Це неймовірно і потворно, це дуже скидається на прямий наклеп на тов. Леніна, але Каменеву, як видно, нема діла до того, що може подумати партія у зв'язку з цією фальсифікацією Леніна. Він дбає лише про одно: прочистити дорогу Троцькому за всяку ціну.

Як же він намагається обґрунтувати це дивне твердження?

Він говорить, що, через два тижні після згаданої статті тов. Леніна, Ленін дав відомі тези⁹⁶ про характер прийдешньої революції в Росії, де він сказав, що завдання марксистів вичерпується тим, щоб добитися перемоги буржуазно-демократичної революції в Росії, що, сказавши це, Ленін нібито виходив з того, що революція в Росії мусить застрягти на її буржуазній фазі, не переростаючи в революцію соціалістичну. Ну, а тому що стаття Леніна про

можливість перемоги соціалізму в одній країні трактує не про буржуазну революцію, а про революцію соціалістичну, то ясно, що Ленін не міг мати на увазі Росію в цій статті.

Таким чином, за Каменєвим виходить, що Ленін розумів розмах російської революції, як лівий буржуазний революціонер або як реформіст типу соціал-демократів, на думку яких революція буржуазна не повинна перерости в революцію соціалістичну, на думку яких між революцією буржуазною і революцією соціалістичною повинен бути довгий історичний інтервал, довга перерва, проміжок, щонайменш, у кілька десятків років, протягом якого капіталізм буде процвітати, а пролетаріат буде жити.

Виходить, що Ленін в 1915 році, коли він писав свою статтю, не думав, не хотів і не добивався того, щоб від перемоги буржуазної революції перейти **негайно** до революції соціалістичної.

Ви скажете, що це неймовірно і потворно. Так, це твердження Каменєва, дійсно, неймовірне і потворне. Але Каменєва цим не збентежиш.

Дозвольте навести деякі документи, які говорять про те, що Каменєв грубо фальсифікує тов. Леніна в цьому питанні.

Ось що писав про характер російської революції тов. Ленін ще в 1905 році, коли розмах російської революції не був і не міг бути таким могутнім, яким він став згодом, в результаті імперіалістичної війни, перед лютим 1917 року:

«Від революції демократичної ми **зараз же** * почнемо переходити і якраз в міру нашої сили, сили свідомого і організова-

* Курсив мій. Й. Ст.

ного пролетаріату, почнемо переходити до соціалістичної революції» (див. т. VIII, стор. 186).

Цю цитату взято із статті Леніна, що вийшла в світ у вересні 1905 року.

Чи знає про існування цієї статті Каменев? Я думаю, що директор Інституту Леніна повинен знати про її існування.

Виходить, таким чином, що перемогу буржуазно-демократичної революції Ленін мислив не як закінчення боротьби пролетаріату і революції взагалі, а як перший етап і перехідний ступінь до революції соціалістичної.

Але, може, Ленін згодом змінив свій погляд на характер і розмах російської революції? Візьмімо інший документ. Я маю на увазі статтю Леніна, що вийшла в світ у 1915 році, в листопаді місяці, через три місяці після виходу в світ основної статті тов. Леніна про можливість перемоги соціалізму в одній країні. Ось що він говорить там:

«Пролетаріат бореться і буде самовіддано боротися за завоювання влади, за республіку, за конфіскацію земель, **тобто за привернення селянства, за вичерпання його революційних сил, за участь «непролетарських народних мас» у визволенні буржуазної Росії від воєнно-феодалного «імперіалізму» (= царизму).** І цим визволенням буржуазної Росії від царизму, від земельної влади поміщиків пролетаріат скористується **негайно*** не для допомоги заможним селянам в їх боротьбі з сільським робітником, а — **для вчинення соціалістичної революції*** в союзі з пролетарями Європи» (див. т. XVIII, стор. 318).

Ви бачите, що як тут, так і в попередній цитаті, як в 1905 році, так і в 1915 році Ленін однаково

* Курсив мій. **И. Ст.**

виходив з того, що революція буржуазна повинна перерости в Росії в революцію соціалістичну, що перемога буржуазно-демократичної революції в Росії є першим етапом російської революції, необхідним для того, щоб перейти **негайно** до другого її етапу, до революції соціалістичної.

Ну, а як бути з тезами Леніна в 1915 році, на які посилався у своїй промові Каменев і в яких говориться про завдання буржуазно-демократичної революції в Росії? Чи не суперечать ці тези ідеї переростання буржуазної революції в революцію соціалістичну? Звичайно, не суперечать. Навпаки, основою цих тез є саме ідея переростання буржуазної революції в революцію соціалістичну, ідея переростання першого етапу російської революції в другий етап. По-перше, Ленін зовсім не говорить в цих тезах, що розмах російської революції і завдання марксистів в Росії **вичернюються** завданнями повалення царя і поміщиків, завданнями буржуазно-демократичної революції. По-друге, Ленін обмежується в цих тезах характеристикою завдань буржуазно-демократичної революції тому, що він вважає цю революцію **першим** етапом і **найближчим** завданням російських марксистів. По-третє, Ленін виходить з того, що здійснення своїх завдань російські марксисты повинні **почати** не з другого етапу (як це пропонував Троцький за схемою «без царя, але уряд робітничий»), а з першого етапу, з етапу буржуазно-демократичної революції.

Чи є тут яка-небудь суперечність, хоча б тінь суперечності з ідеєю переростання буржуазної революції в революцію соціалістичну? Ясно, що нема.

Виходить, що Каменев явно сфальсифікував позицію Леніна.

Але ми маємо свідків проти Каменева не тільки в особі документів, які виходять від Леніна. Ми маємо ще свідків в особі живих людей, як-от, наприклад, Троцький, як-от XIV конференція нашої партії і, нарешті, хоч як це дивно, в особі самих Каменева і Зінов'єва.

Відомо, що стаття Леніна про можливість перемоги соціалізму в одній країні була випущена в світ в 1915 році. Відомо, що Троцький, який полемізував тоді з тов. Леніним у питанні про перемогу соціалізму в одній країні, зараз же, тобто в тому ж 1915 році, відповів на цю статтю спеціальною критичною статтею. Що ж сказав тоді Троцький, в 1915 році, в своїй критичній статті? Як він розцінив статтю тов. Леніна? Чи зрозумів він її так, що, говорячи про перемогу соціалізму в одній країні, Ленін не мав на увазі Росію, чи як-небудь інакше, скажімо, так, як ми її розуміємо тепер усі? Ось цитата з цієї статті Троцького:

«Єдине скільки-небудь конкретне історичне міркування проти лозунга Сполучених Штатів було сформульоване у швейцарському «Социал-Демократе» (тодішній центральний орган більшовиків, де й була надрукована вищезгадана стаття Леніна. **П. Ст.**) в такій фразі: «Нерівномірність економічного і політичного розвитку є безумовний закон капіталізму». Звідси «Социал-Демократ» робив той висновок, що можлива перемога соціалізму в одній країні і що через це нема чого диктатуру пролетаріату в кожній окремій державі обумовлювати створенням Сполучених Штатів Європи... Що ні одна країна не повинна «дожидатися» інших у своїй боротьбі— це елементарна думка, яку корисно і необхідно повторювати, щоб ідея паралельної інтернаціональної дії не підмінювалась

ідеєю вичікувальної інтернаціональної бездіяльності. Не дожидаючись інших, ми починаємо і продовжуємо боротьбу на національному ґрунті з цілковитою певністю, що наша ініціатива дасть поштовх боротьбі в інших країнах; а якби цього не сталося, то безнадійна річ думати, — так свідчать і досвід історії і теоретичні міркування, — що, наприклад, **революційна Росія могла б устояти перед лицем консервативної Європи***, або соціалістична Німеччина могла б лишитися ізольованою в капіталістичному світі» (див. тв. Троцького, т. III, ч. 1, стор. 89—90).

Виходить, що Троцький зрозумів тоді статтю Леніна не так, як її намагається тепер «зрозуміти» Каменев, а так, як її розумів Ленін, як розуміє її партія і як розуміємо її ми всі, інакше Троцький не підкріпив би себе в своїй полеміці з Леніним аргументом від **Росії**.

Виходить, що Троцький свідчить тут, у цій цитаті, проти свого нинішнього союзника, проти Каменева.

Чому ж він не виступив, в такому разі, на цій конференції проти Каменева? Чому Троцький не заявив тут відкрито і чесно, що Каменев явно перекручує Леніна? Чи думає Троцький, що його замовчання в даному разі можна кваліфікувати як зразок чесної полеміки? Та тому не виступив тут Троцький проти Каменева, що він не хотів, як видно, встрявати в непевну «справу» прямого зведення наклепу на Леніна, — він цю чорну роботу полишив Каменеву.

А як дивиться на цю справу партія, в особі її, напр., XIV конференції? Ось що говориться з приводу цього в резолюції XIV конференції, яка трактує про можливість перемоги соціалізму в одній країні:

* Курсив мій. **И. Ст.**

«З «нерівномірності економічного і політичного розвитку, а ця нерівномірність є безумовний закон капіталізму», тов. Ленін справедливо виводив дві речі: а) можливість «перемоги соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні» і б) можливість, що ці небагато які, або навіть одна країна, не обов'язково будуть країнами найрозвиненішого капіталізму (див., особливо, замітки про Суханова). **Досвід російської революції довів***, що така перша перемога в одній країні не тільки можлива, але що при ряді сприятливих обставин ця перша країна переможної пролетарської революції може (при певній підтримці міжнародного пролетаріату) продержатися і зміцнитися на довгий період, навіть в тому разі, коли ця підтримка не виливається у формі прямих пролетарських революцій в інших країнах». (З резолюції XIV партконференції «Про завдання Комінтерну і РКП(б) у зв'язку з розширенням пленумом ВККІ»⁹⁷.)

Виходить, що партія в цілому, в особі її XIV конференції, свідчить проти Каменева, проти його твердження про те, що Ленін у своїй статті про перемогу соціалізму в одній країні не мав нібито на увазі Росію. Інакше конференція не сказала б, що «досвід російської революції довів» правильність відомої статті Леніна про перемогу соціалізму в одній країні.

Виходить, що XIV конференція зрозуміла статтю тов. Леніна так само, як розумів її Ленін, як розумів її Троцький і як розуміємо її всі ми.

А як поставились Каменев і Зінов'єв до цієї резолюції XIV конференції? Хіба це не факт, що проект резолюції був вироблений і прийнятий **одноголосно** комісією, до складу якої входили Зінов'єв і

* Курсив мій. **Й. Ст.**

Каменев? Хіба це не факт, що Каменев був головою XIV конференції, яка прийняла **одноголосно** згадану вище резолюцію, а Зінов'єв — доповідачем по цій резолюції? Як могло статися, що Каменев і Зінов'єв голосували за цю резолюцію, за всі її пункти? Чи не ясно, що Каменев розумів тоді статтю Леніна, цитата з якої прямо внесена в резолюцію XIV конференції, інакше, ніж він намагається тепер її «зрозуміти»? Якому Каменеву вірити: чи тому, який, будучи головою XIV конференції, голосував за резолюцію XIV конференції, чи тому, який виступає тепер, на XV конференції, в ролі двірника при Троцькому?

Виходить, що Каменев періоду XIV конференції свідчить проти Каменева періоду XV конференції.

А чому мовчить Зінов'єв і не пробує поправити Каменева, який явно фальсифікує і ленінську статтю 1915 року і резолюцію XIV конференції? Хіба це не факт, що Зінов'єв, а не хто-небудь інший, захищав на XIV конференції резолюцію про перемогу соціалізму в одній країні?

Виходить, що не все тут чисто у Зінов'єва. (Голоси: «Зовсім нечисто».) Де ж тут чесна полеміка?

Виходить, що Каменеву і Зінов'єву тепер не до чесної полеміки.

А висновок? Висновок такий, що Каменев не зумів виконати роль двірника при Троцькому. Він не виправдав надій Троцького.

III

**НЕЙМОВІРНА ПЛУТАНИНА,
АБО ЗІНОВ'ЄВ ПРО РЕВОЛЮЦІЙНІСТЬ
І ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ**

Переходжу до Зінов'єва. Коли Каменев в усьому своєму виступі старався прочистити дорогу Троцькому, то Зінов'єв взяв на себе завдання довести, що лідери опозиції є єдиними революціонерами і єдиними інтернаціоналістами в усьому світі.

Розберемо його «доводи».

Він бере слова Бухаріна про те, що при розгляді питань внутрішнього порядку (будівництво соціалізму) слід методологічно абстрагуватися від питань зовнішнього порядку, він зіставляє, далі, це положення Бухаріна з тезами про опозиційний блок, де говориться про можливість перемоги соціалізму в нашій країні, і приходить до висновку, що Бухарін і ЦК, який затвердив в основному тези, забувають нібито тим самим про міжнародні завдання нашої революції, про інтереси міжнародної революції.

Чи правильно все це? Все це пусте, товариші. Секрет тут полягає в тому, що Зінов'єв слабкий у питаннях методології, плутається між трьома соснами і видає свою власну плутанину за дійсність. Бухарін говорить, що не можна плутати питання будівництва соціалізму з питаннями створення гарантій від інтервенцій в нашу країну, питання внутрішні з питаннями зовнішніми. Бухарін зовсім не говорить, що питання внутрішні не зв'язані з питаннями зовнішніми, з питаннями міжнародними. Він говорить лише те, що не можна питання першого порядку

плутати з питаннями другого порядку. Це — основна й елементарна вимога методології. Хто ж тут винен, якщо Зінов'єв не розуміє елементарних питань методології?

Ми виходимо з того, що наша країна являє два ряди суперечностей: суперечностей внутрішнього порядку і суперечностей зовнішнього порядку. Суперечності внутрішнього порядку полягають, насамперед, у боротьбі соціалістичних і капіталістичних елементів. Ми говоримо, що ці суперечності ми можемо подолати своїми власними силами, ми можемо перемогти капіталістичні елементи нашого господарства, залучити до соціалістичного будівництва основні маси селянства і побудувати соціалістичне суспільство.

Суперечності зовнішнього порядку полягають у боротьбі між країною соціалізму і капіталістичним оточенням. Ми говоримо, що розв'язати ці суперечності власними силами ми не можемо, що для розв'язання цих суперечностей необхідна перемога соціалізму, принаймні, в кількох країнах. Саме тому ми й говоримо, що перемога соціалізму в одній країні є не самоціллю, а підмогою, засобом і знаряддям для перемоги пролетарської революції в усіх країнах.

Чи правильно все це? Нехай доведе Зінов'єв, що це неправильно.

Біда Зінов'єва полягає в тому, що він не бачить різниці між цими двома рядами суперечностей, він плутає їх безбожно і видає свою власну плутанину за «справжній» інтернаціоналізм, гадаючи, що хто абстрагується методологічно від питань зовнішнього порядку, розглядаючи питання внутрішнього порядку, той забуває про інтереси міжнародної революції.

Це дуже смішно, але треба ж зрозуміти, що це непереконливо.

Щодо тез, які нібито випускають з уваги міжнародний момент нашої революції, то досить прочитати ці тези, щоб зрозуміти, що Зінов'єв знов заплутався. Ось що сказано в тезах:

«Партія виходить з того, що наша революція є революцією соціалістичною, що Жовтнева революція становить не тільки сигнал, поштовх і вихідний пункт соціалістичної революції на Заході, але вона є разом з тим, по-перше, базою дальшого розгортання світового революційного руху і, по-друге, відкриває собою перехідний період від капіталізму до соціалізму в СРСР (диктатура пролетаріату), на протязі якого пролетаріат, при правильній політиці щодо селянства, може і буде з успіхом будувати повне соціалістичне суспільство, якщо, звичайно, могутність міжнародного революційного руху, з одного боку, і могутність пролетаріату СРСР, з другого, будуть досить великі для того, щоб захистити СРСР від воєнної інтервенції імперіалізму»*.

Ви бачите, що міжнародний момент враховано в тезах цілком і повністю.

Далі. Зінов'єв, а разом з ним і Троцький наводять цитати з творів Леніна про те, що «**повна** перемога соціалістичної революції немислима в одній країні, а вимагає найактивнішого співробітництва щонайменше кількох передових країн»,—і дивно приходять до того висновку, що побудова соціалізму в одній країні—справа непосильна для пролетаріату нашої країни. Але ж це плутанина, товариші! Хіба партія коли-небудь говорила, що **повна** перемога, **остаточна** перемога соціалізму в нашій країні можлива й посилюється для пролетаріату однієї країни? Де це було

* Див. цей том, стор. 215—216. *Ред.*

і коли,—нехай укажуть нам. Хіба партія не говорить і не говорила завжди разом з Леніним, що повна, остаточна перемога соціалізму можлива лише при перемозі соціалізму в кількох країнах? Хіба партія не роз'яснювала десятки і сотні раз, що не можна плутати перемогу соціалізму в одній країні з повною, остаточною його перемогою?

Партія завжди виходила з того, що перемога соціалізму в одній країні є можливість побудови соціалізму в цій країні, причому це завдання може бути розв'язане силами однієї країни, а повна перемога соціалізму є гарантія від інтервенції і реставрації, причому це завдання може бути розв'язане лише при умові перемоги революції в кількох країнах. Як можна після всього цього плутати безбожно одно завдання з другим завданням? Хто ж тут винен, що Зінов'єв, а разом з ним і Троцький плутають безбожно перемогу соціалізму в одній країні з повною, остаточною його перемогою? Прочитали б хоч відому резолюцію XIV конференції, де це питання з'ясовано з точністю, яка може задовольнити навіть радпартшкольця.

Зінов'єв, а разом з ним і Троцький наводять ряд цитат з творів Леніна періоду Брестського миру, де говориться про те, що зовнішній ворог може розгромити нашу революцію. Але хіба важко зрозуміти, що ці цитати не мають відношення до питання про можливість побудови соціалізму в нашій країні? Тов. Ленін говорить, що ми не забезпечені від можливості інтервенцій, і це цілком правильно. Але хіба партія говорила коли-небудь, що ми можемо гарантувати нашу країну від небезпеки інтервенцій

своїми лише власними силами? Хіба партія не заявляла і не продовжує заявляти, що гарантію від інтервенції може дати нам лише перемога пролетарської революції в кількох країнах? Як можна на цій підставі твердити, що побудова соціалізму в нашій країні непосильна пролетаріатові нашої країни? Чи не час припинити це свідоме змішування питань зовнішніх, питань прямої боротьби проти світової буржуазії, з питаннями будівництва соціалізму в нашій країні, з питаннями перемоги над нашими внутрішніми капіталістичними елементами.

Далі. Зінов'єв наводить цитату з «Комуністичного Маніфесту»: «Об'єднання зусиль, принаймні цивілізованих країн, є одна з перших умов визволення пролетаріату», зіставляє цю цитату з цитатою із одного рукопису тов. Леніна про те, що «для перемоги соціалізму потрібні спільні зусилля робітників кількох передових країн», — і приходить до того висновку, що наша партія пішла нібито проти цих загальноприйнятих і безумовних положень, забувши про інтернаціональні умови перемоги пролетарської революції. Ну, хіба це не смішно, товариші? Де і коли це було, щоб наша партія недооцінювала вирішальне значення інтернаціональних зусиль робітничого класу і інтернаціональних умов перемоги революції в нашій країні? А що таке Комінтерн, як не вираз об'єднання зусиль пролетарів не тільки передових країн, але й усіх країн світу, як для революції світової, так і для розвитку нашої революції? А хто взяв на себе ініціативу заснування Комінтерну і хто є його передовим загоном, як не наша партія? А що таке політика єдиного фронту профспілок, як не об'єднання зусиль

робітників не тільки передових країн, але й усіх взагалі країн? Хто може заперечувати першорядну роль нашої партії в справі проведення політики єдиного фронту профспілок в усьому світі? Хіба це не факт, що наша революція завжди підтримувала і продовжує підтримувати розвиток революції в усіх країнах? Хіба це не факт, що робітники всіх країн своїм співчуттям нашій революції і своєю боротьбою проти спроб інтервенції підтримували і продовжують підтримувати нашу революцію? Що це, як не об'єднання зусиль робітників усіх країн для перемоги нашої революції? А боротьба англійських робітників проти Керзона у зв'язку з відомою нотою⁹⁸? А підтримка англійських вуглекопів з боку робітників СРСР? Я міг би, товариші, навести ще ряд відомих фактів такого ж порядку, якби була в цьому потреба.

Де ж тут забуття інтернаціональних завдань нашої революції?

В чому ж тут секрет? А секрет полягає тут в тому, що Зінов'єв намагається підмінити питанням про спільні зусилля пролетарів усіх країн для перемоги соціалізму в нашій країні кардинальне питання про можливість побудови соціалізму в нашій країні без державної підтримки європейського пролетаріату, кардинальне питання про те, чи може встояти при сучасних міжнародних умовах пролетарська влада в Росії перед лицем консервативної Європи.

Троцький, нинішній учитель Зінов'єва, говорить:

«Безнадійна річ думати... що, напр., революційна Росія могла б встояти перед лицем консервативної Європи» (Троцький, т. III, ч. 1, стор. 90).

Троцький, нинішній учитель Зінов'єва, говорить:

«Без прямої державної підтримки європейського пролетаріату робітничий клас Росії не зможе вдержатися при владі і перетворити своє тимчасове панування в тривалу соціалістичну диктатуру. В цьому не можна сумніватися ні хвилини» (див. «Наша революція», стор. 278).

Отже, Зінов'єв підмінює питання про перемогу соціалізму в нашій країні при умові перемоги пролетаріату в Європі («державна підтримка європ. пролетаріату»), питанням про спільні зусилля робітників Європи і Росії.

Ось у чому питання і ось про що йде у нас спір.

Зінов'єв, наводячи цитати з творів Леніна і з «Комуністичного Маніфесту», намагається підмінити одне питання іншим питанням.

Ось у чому секрет вправ Зінов'єва щодо «забуття» інтернаціональних завдань нашої революції нашою партією.

Ось у чому секрет фокусів, плутанини і нерозберихи у Зінов'єва.

І ось цю неймовірну плутанину, цю кашу і нерозбериху в своїй власній голові Зінов'єв має «скромність» видавати за «справжню» революційність і «справжній» інтернаціоналізм опозиційного блоку.

Чи не смішно все це, товариші?

Ні, щоб бути інтернаціональним революціонером за наших часів, перебуваючи в лавах нашої партії, треба зміцнювати всіма заходами і підтримувати всіма силами нашу партію, яка є разом з тим передовим загonom Комінтерну. А опозиціонери її руйнують і розвінчують.

Щоб бути інтернаціоналістом за наших часів, треба зміцнювати всіма заходами і підтримувати всіма силами Комуністичний Інтернаціонал. А опозиціонери його розкладають і руйнують, підтримуючи і інструктуючи всіх і всяких Маслових і Суваріних.

Пора зрозуміти, що не можна бути революціонером і інтернаціоналістом, перебуваючи в стані війни з нашою партією, яка є передовим загоном Комуністичного Інтернаціоналу. (Оплески.)

Пора зрозуміти, що, почавши війну проти Комінтерну, вони перестали бути революціонерами і інтернаціоналістами. (Оплески.)

Пора зрозуміти, що опозиціонери не революціонери і інтернаціоналісти, а базіки від революції та від інтернаціоналізму. (Оплески.)

Пора зрозуміти, що вони не революціонери діла, а революціонери крикливих фраз і кінематографічної ленти. (Сміх, оплески.)

Пора зрозуміти, що вони не революціонери діла, а кінореволюціонери. (Сміх, оплески.)

IV

ТРОЦЬКИЙ ФАЛЬСИФІКУЄ ЛЕНІНІЗМ

1. ФОКУСИ ТРОЦЬКОГО, АБО ПИТАННЯ ПРО «ПЕРМАНЕНТНУ РЕВОЛЮЦІЮ»

Переходжу до виступу Троцького.

Троцький заявив, що теорія перманентної революції не має ніякого відношення до обговорюваного питання про характер і перспективи нашої революції.

Це дуже дивно, коли не сказати більше. Як же так? Хіба теорія перманентної революції не є теорією

рушійних сил революції? Хіба це не вірно, що теорія перманентної революції трактує, перш за все, про рушійні сили нашої революції? Ну, а що таке питання про характер і перспективи нашої революції, як не питання про рушійні сили цієї революції? Як можна говорити, що теорія перманентної революції не має ніякого відношення до обговорюваного питання? Це невірно, товариші. Це хитрощі, фокус. Це спроба сховати кінці в воду. Це спроба сховатися. Даремне силкування! Не пробуйте сховатися, — все одно не сховаєтесь!

Троцький в іншому місці своєї промови намагався «натякнути», що він давно вже перестав надавати серйозного значення теорії перманентної революції. А Каменев у своїй промові «дав зрозуміти», що Троцький, мабуть, не від того, щоб відвернутися від теорії перманентної революції, коли він уже не відвернувся від неї.

Чудеса, та й годі!

Давайте розберемо питання: чи вірно, що теорія перманентної революції не має відношення до обговорюваного питання, і якщо це невірно, чи можна повірити Каменеву, що Троцький не надає значення теорії перманентної революції і майже відмовився від неї?

Звернімося до документів. Я маю на увазі, насамперед, лист Троцького тов. Ольмінському у грудні 1921 року, опублікований у пресі в 1925 році, — лист, від якого Троцький ніколи не пробував відмовитись і не відмовився донині ні прямо, ні посередньо, і який через це лишається в повній силі. Що ж сказано в цьому листі про перманентну революцію?

Слухайте:

«Я зовсім не вважаю, щоб у незгодах своїх з більшовиками я в усьому не мав рації. Не мав я рації — і докорінно — в оцінці меншовицької фракції, переоцінюючи її революційні можливості і сподіваючись на те, що вдасться ізолювати в ній і звести нанівець праве крило. Ця фундаментальна помилка впливала, однак, з того, що до обох фракцій, і більшовицької, і меншовицької, я підходив з точки зору ідей перманентної революції і диктатури пролетаріату, тимчасом як і більшовики, і меншовики стояли в той період на точці зору буржуазної революції і демократичної республіки. Я вважав, що незгоди між обома фракціями принципіально не такі глибокі, і сподівався (надію цю я висловлював не раз у листах і на доповідях), що самий хід революції приведе обидві фракції до позиції перманентної революції і завоювання влади робітничим класом, що почасти і сталося в 1905 році. (Передмова тов. Леніна до статті Каутського про рушійні сили російської революції і вся лінія газети «Начало».)

Вважаю, що моя оцінка рушійних сил революції була безумовно правильна, а висновки, які я з неї робив щодо обох фракцій, були безумовно неправильні. Тільки більшовизм зосередив у своїх лавах, завдяки своїй непримиренній лінії, дійсно революційні елементи як старої інтелігенції, так і передової верстви робітничого класу. Тільки завдяки тому, що більшовизмові вдалося створити цю революційно-згуртовану організацію, став можливим такий швидкий поворот від революційно-демократичної позиції до революційно-соціалістичної.

І зараз я міг би без труда розбити мої полемічні статті проти меншовиків і більшовиків на дві категорії: одні, — присвячені аналізу внутрішніх сил революції, її перспективам (теоретичний польський орган Рози Люксембург, «Neue Zeit»), і другі, — присвячені оцінці фракцій російських соціал-демократів, їх боротьбі та ін. Статті першої категорії я і зараз міг би дати без поправок, бо вони повністю і цілком збігаються з позицією нашої партії, починаючи з 1917 р. Статті другої категорії явно помилкові і перевидавати їх не варто було б» (див. «Ленін про Троцького», 1925 р., з передмовою тов. Ольмінського).

Що ж з цього виходить?

Виходить, що Троцький помилявся в питаннях організаційних, а в питаннях оцінки нашої революції, в питанні про перманентну революцію він мав і має рацію.

Правда, Троцький не може не знати, що Ленін боровся проти теорії перманентної революції до кінця свого життя. Але це його не бентежить.

Виходить, далі, що обидві фракції, і меншовики, і більшовики, повинні були прийти до теорії перманентної революції, але на ділі прийшли до цієї теорії тільки більшовики, внаслідок наявності у них революційно-згуртованої організації робітників і старої інтелігенції, і прийшли вони не відразу, а «починаючи з 1917 року».

Виходить, нарешті, що теорія перманентної революції «повністю і цілком збіглася з позицією нашої партії, починаючи з 1917 року».

Судить тепер самі, чи схоже це на те, що Троцький не надає великого значення теорії перманентної революції? Ні, не схоже. Навпаки, якщо теорія перманентної революції дійсно збіглася, «починаючи з 1917 року», з позицією партії, то з цього можна зробити тільки один висновок, — що Троцький надавав і продовжує надавати цій теорії вирішального значення для всієї нашої партії.

Але що значить «збіглася»? Як могла збігтися теорія перманентної революції Троцького з позицією нашої партії, коли доведено, що наша партія в особі Леніна вела весь час боротьбу з цією самою теорією?

Одно з двох: або наша партія не мала своєї теорії і змушена була потім, ходом речей, прийняти

теорію перманентної революції Троцького, або вона мала свою теорію, але вона, ця теорія, була непомітно витіснена теорією перманентної революції Троцького, «починаючи з 1917 року».

Це «недоуміння» роз'яснив нам потім Троцький у своїй «Передмові» до книги «1905 рік», написаній у 1922 році. Викладаючи суть теорії перманентної революції і даючи аналіз оцінки нашої революції з точки зору теорії перманентної революції, Троцький приходить до такого висновку:

«Хоч і з перервою в 12 років, ця оцінка підтвердилась цілком» (Троцький, «1905», «Передмова»).

Інакше кажучи: теорія перманентної революції, «сконструйована» Троцьким в 1905 році, «підтвердилась цілком» в 1917 році, через 12 років.

Але як вона могла підтвердитись? А більшовики, — куди ж вони поділись? Невже вони йшли на революцію без усякої своєї теорії, неville вони тільки й були здатними згуртувати революційну інтелігенцію, революційних робітників? І потім, на ґрунті чого вони згуртували робітників, на основі яких принципів? Була ж у більшовиків яка-небудь теорія, оцінка революції, оцінка рушійних сил революції? Невже, крім теорії перманентної революції, ніякої іншої теорії у нашої партії не було?

Судіть самі: жили ми, більшовики, і розвивались без перспектив і без революційної теорії; жили отак ми з 1903 року до 1917 року; а потім, «починаючи з 1917 року», ковтнули непомітно теорію перманентної революції і стали на ноги. Безперечно, це — дуже цікава байка. Але як же це могло пройти непомітно,

без боротьби, без розворушення в партії? Як же це могло статися так просто, ні з того, ні з цього? Адже відомо, що Ленін і його партія боролися з теорією перманентної революції з перших же днів її появи у світ.

А втім, це «недоуміння» роз'яснює нам Троцький в іншому документі. Я маю на увазі «Примітку» до статті Троцького «Наші незгоди», написану в 1922 році.

Ось відповідне місце з цієї статті Троцького:

«Якщо меншовики, виходячи з абстракції: **«наша революція буржуазна»**, приходять до ідеї пристосовування всієї тактики пролетаріату до поведінки ліберальної буржуазії, аж до завоювання нею державної влади, — то більшовики, виходячи з такої ж голої абстракції: **«демократична, а не соціалістична диктатура»**, приходять до ідеї буржуазно-демократичного самообмеження пролетаріату, в руках якого перебуває державна влада. Правда, різниця між ними в цьому питанні дуже значна: в той час як антиреволюційні сторони меншовизму позначаються з усією силою вже тепер, антиреволюційні риси більшовизму загрожують величезною небезпекою тільки в разі революційної перемоги» (Троцький, «1905», стор. 285).

Виходить, що не тільки меншовизм мав свої антиреволюційні сторони, але й більшовизм не був вільний від «антиреволюційних рис», які загрожували «величезною небезпекою тільки в разі революційної перемоги».

Чи звільнилися потім більшовики від «антиреволюційних рис» більшовизму, і якщо так, то яким чином?

Це «недоуміння» роз'яснює нам Троцький у «Примітці» до статті «Наші незгоди».

Слухайте:

«Цього, як відомо, не сталося, бо під керівництвом тов. Леніна більшовизм здійснив (не без внутрішньої боротьби) своє ідейне переозброєння в цьому надзвичайно важливому питанні навесні 1917 р., тобто до завоювання влади» (Троцький, «1905», стор. 285).

Отже, «переозброєння» більшовиків, «починаючи з 1917 року», на основі теорії перманентної революції, врятування більшовиків, у зв'язку з цим, від «антиреволюційних рис більшовизму», нарешті, той факт, що теорія перманентної революції «підтвердилася», таким чином, «цілком», — такий є висновок Троцького.

А куди поділися ленінізм, теорія більшовизму, більшовицька оцінка нашої революції, її рушійних сил і т. д.? Вони або не «підтвердилися цілком», або зовсім не «підтвердилися», або розвіялися в повітрі, поступившись місцем перед теорією перманентної революції з метою «переозброєння» партії.

Отже, жили-були на світі більшовики, «згуртовували» вони с'як-так партію, «починаючи» з 1903 року, але не мали революційної теорії, блукали-блукали, «починаючи» з 1903 року, і с'як-так добралися до 1917 року, потім, помітивши Троцького з теорією перманентної революції в руках, вирішили «переозброїтись» і, «переозброївшись», розгубили останні рештки ленінізму, ленінської теорії революції, вчинивши, таким чином, «повний збіг» теорії перманентної революції з «позицією» нашої партії.

Це дуже цікава байка, товариші. Це, коли хочете, один з тих чудових фокусів, які можете бачити в цирку. Але ж у нас не цирк, а конференція нашої

партії. І ми ж не наймали Троцького в циркові артисти. Навіщо ж ці фокуси?

Як розцінював тов. Ленін теорію перманентної революції Троцького? Ось що він пише про цю теорію в одній із своїх статей, висміюючи її як «оригінальну» і «прекрасну» теорію:

«Вияснити співвідношення класів у прийдешній революції— головне завдання революційної партії... Це завдання неправильно розв'язує в «Нашем Слове» Троцький, який повторює свою «оригінальну» теорію 1905-го року і не хоче подумати про те, в силу яких причин життя йшло цілих десять років мимо цієї прекрасної теорії.

Оригінальна теорія Троцького бере у більшовиків заклик до рішучої революційної боротьби пролетаріату і до завоювання ним політичної влади, а у меншовиків — «заперечення» ролі селянства... Тим самим «Троцький на ділі допомагає ліберальним робітничим політикам Росії, які під «запереченням» ролі селянства розуміють **небажання** підіймати селян на революцію!» (див. т. XVIII, стор. 317 — 318).

Виходить, що, за Леніним, теорія перманентної революції є напівменшовицькою теорією, яка ігнорує революційну роль селянства в російській революції.

Незрозуміло тільки, як могла «збігтися повністю і цілком» ця напівменшовицька теорія з позицією нашої партії, хоча б «починаючи з 1917 року».

А як розцінює наша партія теорію перманентної революції? Ось що сказано про неї у відомій резолюції XIV партконференції:

«Складовою частиною троцькістської теорії перманентної революції є твердження, що «справжнє піднесення соціалістичного господарства в Росії стане можливим **тільки після перемоги** пролетаріату в найважливіших країнах Європи» (Троцький,

1922 р.), — твердження, яке прирікає пролетаріат СРСР у нинішній період на фаталістичну пасивність. Проти таких «теорій» тов. Ленін писав: «До безконечності шаблонним є у них довід, який вони вивчили напам'ять під час розвитку західноєвропейської соціал-демократії, і який полягає в тому, що ми не досі до соціалізму, що у нас нема, як висловлюються різні «вчені» пани з них, об'єктивних економічних передумов для соціалізму» (Замітки про Суханова). (Резолюція XIV партконференції⁹⁹.)

Виходить, що теорія перманентної революції є тією самою сухановщиною, яку ганьбить тов. Ленін у своїх записках «Про нашу революцію», як соціал-демократизм.

Незрозуміло тільки, як могла «переозброїти» така теорія нашу більшовицьку партію.

Каменєв «дав зрозуміти» у своїй промові, що Троцький відвертається від своєї теорії перманентної революції, наводячи на підтвердження цього таку, більш ніж двозначну цитату з останнього листа Троцького опозиціонерам від вересня 1926 року:

«Ми виходимо з того, що, як незаперечно показав досвід, в усіх скільки-небудь принципіальних питаннях, де хто-небудь з нас розходився з Леніним, правота була безумовно на стороні Володимира Ілліча».

Але Каменєв замовчав, що вслід за цим, в тому самому листі, Троцький зробив таку заяву, яка розбиває попередню його заяву:

«Ленінградська опозиція енергійно виступила проти теорії соціалізму в одній країні, як **теоретичного виправдання національної обмеженості**» (див. лист Троцького, вересень 1926 р. — додаток до стенограми засідань ПБ ЦК ВКП(б) від 8 і 11 жовтня 1926 р.).

Яке значення може мати перша, двозначна заява Троцького, яка ні до чого не зобов'язує, перед лицем другої його заяви, яка розбиває першу?

Що таке теорія перманентної революції? Заперечення ленінської «теорії соціалізму в одній країні».

Що таке ленінська «теорія соціалізму в одній країні»? Заперечення теорії перманентної революції Троцького.

Чи не ясно, що Каменєв, наводячи першу цитату з листа Троцького і замовчуючи другу цитату, намагався заплутати і обманути нашу партію.

Але обманути нашу партію не так-то легко.

2. ЖОНГЛЮВАННЯ ЦИТАТАМИ, АБО ТРОЦЬКИЙ ФАЛЬСИФІКУЄ ЛЕНІНІЗМ

Чи звернули ви увагу, товариші, що вся промова Троцького пересипана найрізноманітнішими цитатами з творів Леніна? Читаєш ці цитати, вирвані з різних статей Леніна, і не розумієш, чого більше добивається Троцький: чи того, щоб підкріпити ними свою позицію, чи того, щоб «піймати» тов. Леніна у «суперечностях». Він навів одну групу цитат з праць Леніна, які говорять про те, що небезпека інтервенції може бути переборена лише в разі перемоги революції в кількох країнах, гадаючи, очевидно, «викрити» цим партію. Але він не зрозумів, або не хоче зрозуміти того, що ці цитати говорять не проти позиції партії, а за неї і проти позиції Троцького, бо питома вага небезпеки іззовні розцінюється партією в цілковитій згоді з лінією Леніна. Він навів іншу групу цитат, які говорять про те, що **повна перемога**

соціалізму неможлива без перемоги революції в кількох країнах, намагаючись всіляко жонглювати цими цитатами. Але він не зрозумів, або не хоче зрозуміти того, що не можна змішувати в одну купу повну перемогу соціалізму (гарантія від інтервенції) з перемогою соціалізму взагалі (побудова соціалістичного суспільства), не розуміючи, або не бажаючи зрозуміти того, що ці цитати з творів Леніна говорять не проти партії, а за партію і проти позиції Троцького.

Але, наводячи купу всяких цитат, що не стосуються до справи, Троцький не захотів, однак, спинитися на основній статті Леніна про можливість перемоги соціалізму в одній країні (1915 р.), гадаючи, як видно, що Каменев благополучно звільнив його своїм виступом від цієї статті. Проте можна вважати тепер остаточно доведеним, що Каменеву не пощастило виконати свою роль, і стаття тов. Леніна лишається в усій своїй силі.

Троцький навів, далі, цитату з відомої статті тов. Леніна про відсутність незгод між ними в селянському питанні в галузі поточної політики. Але він забув сказати, що ця стаття Леніна не тільки не розв'язує, але навіть і не зачіпає питання про незгоди між Троцьким і Леніним в питанні про селянство, **в зв'язку з можливістю побудови повного соціалістичного суспільства в нашій країні.**

Цим, власне, і пояснюється, що операції Троцького з цитатами перетворилися в пусте жонглювання цитатами.

Троцький намагався довести наявність «збігу» своєї позиції з позицією Леніна в питанні про мож-

ливість побудови соціалістичного суспільства в нашій країні, на основі внутрішніх сил нашої революції. Але як можна довести недовідне?

Як узгодити тезу Леніна про те, що «можлива перемога соціалізму спочатку в небагатьох або навіть в одній, окремо взятій, капіталістичній країні»¹⁰⁰, з тезою Троцького про те, що «безнадійна річ думати... що, наприклад, революційна Росія могла б встояти перед лицем консервативної Європи»?

Як узгодити, далі, тезу Леніна про те, що «перемігший пролетаріат цієї країни (однієї країни. **Й. Ст.**), експропріювавши капіталістів і організувавши у себе соціалістичне виробництво, став би **проти** всього іншого, капіталістичного світу»¹⁰¹, з тезою Троцького про те, що «без прямої державної* підтримки європейського пролетаріату робітничий клас Росії не зможе вдержатися при владі і перетворити своє тимчасове панування в тривалу соціалістичну диктатуру»?

Як узгодити, нарешті, тезу Леніна про те, що «тільки угода з селянством може врятувати соціалістичну революцію в Росії, поки не настала революція в інших країнах»¹⁰², з тезою Троцького про те, що «суперечності в становищі робітничого уряду у відсталій країні, з переважною більшістю селянського населення, зможуть бути розв'язані тільки в міжнародному масштабі, на арені світової революції пролетаріату»?

І потім: чим, власне, відрізняється позиція Троцького в питанні про перемогу соціалізму в нашій

* Курсив мій. **Й. Ст.**

країні від позиції меншовика О. Бауера, яка полягає в тому, що:

«В Росії, де пролетаріат становить тільки незначну меншість нації, він може утвердити своє панування тільки тимчасово», що «він мусить неминуче знову втратити його, тільки-но селянська маса нації стане досить зрілою в культурному відношенні для того, щоб самій взяти владу в свої руки», що «тільки завоюванням політичної влади з боку пролетаріату індустріального Заходу можна забезпечити тривале панування індустріального соціалізму» в Росії?

Хіба не ясно, що Троцький ближчий до Бауера, ніж до Леніна? І хіба не вірно, що позиція Троцького є позиція соціал-демократичного ухилу, що Троцький заперечує по суті справи соціалістичний характер нашої революції?

Троцький намагався обґрунтувати свою тезу про неможливість вдержати пролетарську владу перед лицем консервативної Європи міркуванням про те, що нинішня Європа не є консервативною, що вона більш або менш ліберальна і що коли б Європа була дійсно консервативною, то пролетаріат нашої країни не зміг би вдержати владу. Але хіба важко зрозуміти, що Троцький заплутався тут цілком і остаточно? Як назвати, наприклад, нинішню Італію, або Англію, або Францію, — консервативною чи ліберальною? Що являє собою нинішня Північна Америка, — консервативну чи ліберальну країну? І яке значення може мати для цілості і непохитності нашої республіки це «тонке» і сміховинне підкреслювання різниці між консервативною і «ліберальною» Європою? Хіба республіканська Франція і демократична Америка не так

само інтервеніювали нашу країну в період Колчака і Денікіна, як монархічна і консервативна Англія?

Троцький особливо багато місця приділив питанню про середняка. Він навів цитату з творів Леніна періоду 1906 року, де Ленін провіщає можливість відходу частини середняків, після перемоги **буржуазної** революції, на сторону контрреволюції, намагаючись, як видно, довести цим, що ця цитата «збігається» з позицією Троцького в питанні про селянство після перемоги **соціалістичної** революції. Неважко зрозуміти, що Троцький порівнює тут речі непорівнянні. Троцький схильний розглядати середнє селянство як «річ у собі», як щось постійне і раз назавжди дане. Але більшовики ніколи не дивилися так на середнє селянство.

Троцький, як видно, забув, що у більшовиків є три плани щодо основної маси селянства: один план — розрахований на період буржуазної революції, другий план — розрахований на період пролетарської революції, і третій план — розрахований на період після зміцнення Радянської влади.

В перший період більшовики говорили: разом з усім селянством, проти царя і поміщиків, при нейтралізації ліберальної буржуазії, за буржуазно-демократичну революцію.

В другий період більшовики говорили: разом з біднішим селянством, проти буржуазії і куркулів, при нейтралізації середнього селянства, за соціалістичну революцію. А що значить нейтралізація середнього селянства? Це значить — тримати його під політичним наглядом пролетаріату, не довіряти йому і вживати всіх заходів до того, щоб воно не вирвалося з рук.

В третій період, в той період, який ми переживаємо тепер, більшовики говорять: разом з біднотою, при міцному союзі з середняком, проти капіталістичних елементів нашого господарства в місті і селі, за перемогу соціалістичного будівництва.

Хто плутає ці три плани, три різні лінії, які відбивають три різні періоди нашої революції, той нічого не розуміє в більшовизмі.

Ленін мав цілковиту рацію, кажучи, що після перемоги **буржуазної** революції частина середняків піде в контрреволюцію. Воно так і сталося в період, наприклад, «Уфімського уряду»¹⁰³, коли частина середняків у Поволжі пішла в контрреволюцію, до куркулів, а більша частина середняків хиталася між революцією і контрреволюцією. Та інакше й не могло бути. Середняк на те і середняк, щоб він виживав і вагався: «чия візьме, хто його зна, краще вже виждати». Тільки після перших серйозних перемог над внутрішньою контрреволюцією і, особливо, після зміцнення Радянської влади, середняк став явно повертати в сторону Радянської влади, вирішивши, очевидно, що без влади не можна, більшовицька влада сильна і робота з цією владою є єдиним виходом. Саме в цей період і сказав тов. Ленін віщі слова про те, що «ми ввійшли в таку стадію соціалістичного будівництва, коли треба виробити конкретно, детально, перевірені на досвіді роботи на селі, основні правила і вказівки, якими ми повинні керуватися для того, щоб у відношенні до середнього селянина **стати на ґрунт міцного союзу**» (промова на VIII з'їзді партії, т. XXIV, стор. 114).

Ось як стоїть справа з питанням про середняків. Помилка Троцького полягає в тому, що він підходить до питання про середнє селянство метафізично, розглядає середнє селянство як «річ у собі» і заплутує тим самим питання, перекопуючи і фальсифікуючи лєнінізм.

Нарешті, справа зовсім не в тому, що у пролетаріату можуть бути і будуть ще суперечності й конфлікти з певною частиною середняків. Незгода між партією і опозицією полягає зовсім не в цьому. Незгода тут полягає в тому, що партія вважає ці суперечності і можливі конфлікти **цілком переборними** на основі власних сил нашої революції, тимчасом як Троцький і опозиція вважають, що ці суперечності і конфлікти можуть бути переборені **«тільки** в міжнародному масштабі, на арені світової революції пролетаріату».

Троцький, жонглюючи цитатами, намагається заховати ці незгоди кудись у кутіок. Але я вже говорив, що обманути нашу партію не вдасться.

А висновок? Висновок такий, що треба бути діалектиком, а не фокусником. Повчилися б ви, шановні опозиціонери, діалектики у тов. Леніна, почитали б його твори, — пригодилося б. (Оплески, сміх.)

3. «ДРІВНИЦІ» І КУРЬОЗИ

Троцький дорікав мені, як авторі тез, у зв'язку з тим, що там говориться про революцію «саму по собі», як революцію соціалістичну. Троцький вважає, що таке поводження з революцією є метафізика. Я ніяк не можу погодитись з цим.

Чому говориться в тезах про революцію «саму по собі», як революцію соціалістичну? Тому, що цим підкреслюється вся різниця в оцінці нашої революції між поглядами нашої партії і поглядами опозиції.

В чому полягає ця різниця? В тому, що партія розглядає нашу революцію як революцію соціалістичну, як революцію, що становить певну самостійну силу, здатну йти на боротьбу проти капіталістичного світу, тимчасом як опозиція розглядає нашу революцію як безплатний додаток до майбутньої пролетарської революції на Заході, що ще не перемогла, як «додолучуваний додаток» до майбутньої революції на Заході, як щось таке, що не має ніякої самостійної сили. Досить тільки порівняти оцінку Леніним пролетарської диктатури в нашій країні з оцінкою опозиційного блоку, щоб зрозуміти всю безодню між ними. В той час як Ленін розцінює пролетарську диктатуру як найініціативнішу силу, яка, організувавши соціалістичне господарство, повинна піти потім на пряму підтримку світового пролетаріату, на боротьбу з капіталістичним світом, опозиція, навпаки, розглядає пролетарську диктатуру в нашій країні як пасивну силу, що живе під страхом негайної втрати влади «перед лицем консервативної Європи».

Хіба не ясно, що слово «метафізика» пущено в хід для того, щоб прикрити ним наготу соціал-демократичної оцінки нашої революції з боку опозиції?

Троцький говорив, далі, про те, що я замінив неточне і неправильне формулювання питання про перемогу соціалізму в одній країні, дане в моїй книзі «Про основи ленінізму» в 1924 році, іншим

формулюванням, більш точним і правильним. Троцький, як видно, невдоволений цим. Чому, на якій підставі, — він так і не сказав. Що може бути поганого в тому, що я виправив неточне формулювання, замінивши його точним? Я зовсім не вважаю себе безгрішним. Я думаю, що партія може тільки витрати, якщо помилка, допущена тим чи іншим товаришем, визнається ним і виправляється потім. Що хоче, власне, сказати Троцький, підкреслюючи цей факт? Може, він хоче піти за хорошим прикладом і взятися, нарешті, до виправлення своїх численних помилок? (Оплески, сміх.) Що ж, я готовий йому допомогти в цій справі, якщо тут потрібна моя допомога, готовий його підштовхнути і допомогти йому. (Оплески, сміх.) Але Троцький переслідує, як видно, якусь іншу мету. Коли це вірно, то я мушу сказати, що його спроба є спроба з негодящими засобами.

Троцький запевняв у своїй промові, що він не такий уже поганий комуніст, як його малюють представники більшості партій. Він навів цілий ряд цитат із своїх статей, які говорять про те, що він, Троцький, визнавав і продовжує визнавати «соціалістичний характер» нашої роботи, що він не заперечує «соціалістичного характеру» нашої державної промисловості і т. д. і т. п. Яка, бач, новина! Цього ще бракувало, щоб Троцький заперечував соціалістичний характер нашої роботи, нашої держпромисловості і т. д. Ці факти визнаються тепер усіма, аж до нью-йоркської біржі, аж до наших непманів, не кажучи вже про О. Бауера. Тепер усі бачать, і вороги і друзі, що ми будуюмо промисловість не так, як будують її

капіталісти, що ми вносимо в розвиток нашого господарського і політичного життя якісь нові елементи, які не мають нічого спільного з капіталізмом.

Ні, шановні опозиціонери, не в цьому тепер справа.

Справа стоїть тепер серйозніше, ніж це може здатися опозиційному блокові.

Справа йде тепер не про соціалістичний характер нашої промисловості, а про те, щоб побудувати соціалістичне господарство в цілому, незважаючи на капіталістичне оточення, незважаючи на наявність ворогів, внутрішніх і зовнішніх, які чекають загибелі пролетарської диктатури. Справа йде про те, щоб добитися повного торжества лєнінізму в нашій партії.

Справа тепер не в дрібницях і курйозах. Дрібницями і курйозами тепер не відговоритися від партії. Партія вимагає тепер більшого від опозиції.

Або ви виявите мужність і зумієте відкрито й чесно відмовитись від своїх принципіальних помилок, або ви цього не зробите, і тоді одержуйте від партії заслужену кваліфікацію вашої позиції, як позиції соціал-демократичного ухилу.

Одно з двох.

Від опозиціонерів залежить зробити вибір. (Голоси: «Правильно!». Оплески.)

V

ПРАКТИЧНА ПЛАТФОРМА ОПОЗИЦІЇ.

ВИМОГИ ПАРТІЇ

Від жонглювання цитатами лідери опозиції пробували перейти до незгод практичного характеру. Троцький і Каменєв так само, як і Зінов'єв, намагалися формулювати ці незгоди, твердячи разом з тим,

що важливі не теоретичні незгоди, а незгоди практичні. Я мушу, однак, сказати, що жодне з формулювань наших незгод, даних опозицією на цій конференції, не відзначається ні об'єктивністю, ні повнотою.

Ви хочете знати, в чому наші практичні незгоди, ви хочете знати, чого від вас вимагає партія?

Слухайте:

1) Партія не може більше терпіти і не буде терпіти, щоб ви кожного разу, коли ви лишаєтесь в меншості, виходили на вулицю, оголошували кризу в партії і тріпали партію. Цього партія більше терпіти не буде. (Голоси: «Правильно!». Оплески.)

2) Партія не може і не буде терпіти того, щоб ви, втративши надію здобути більшість в нашій партії, підбирали і скупчували всякі невдоволені елементи, як матеріал для нової партії. Цього не може і не буде терпіти партія. (Оплески.)

3) Партія не може і не буде терпіти того, щоб ви, шельмуючи партійний керівний апарат і ламаючи режим в партії, ламаючи залізну дисципліну в партії, об'єднували і оформляли всі і всякі засуджені партією течії в нову партію, під прапором свободи фракцій. Партія цього терпіти не буде. (Оплески.)

4) Ми знаємо, що у нас є великі труднощі на шляхах будівництва соціалізму. Ми бачимо ці труднощі і маємо змогу переборювати їх. Ми вітали б усяку допомогу з боку опозиції в справі переборення цих труднощів. Але партія не може і не буде терпіти того, щоб ви робили спроби використати ці труднощі для погіршення нашого становища, для нападу на партію, для атак проти партії. (Оплески.)

5) Партія розуміє більше, ніж усі опозиції, взяті разом, що просування індустріалізації і побудова соціалізму можливі лише при неухильному піднесенні матеріального і культурного становища робітничого класу. Партія вживає і вживатиме всіх заходів до того, щоб матеріальне і культурне становище робітничого класу поліпшувалось неухильно. Але партія не може і не буде терпіти того, щоб опозиція виходила на вулицю з демагогічними заявами про негайне підвищення заробітної плати на 30 — 40 %, знаючи напевно, що промисловість не може витримати такого підвищення зарплати в дану хвилину, знаючи напевно, що такі демагогічні виступи мають на меті не поліпшення становища робітничого класу, а культивування невдоволення серед відсталих верств трудящих і організацію невдоволення проти партії, проти авангарду робітничого класу. Партія не може і не буде терпіти цього. (Голоси: «Правильно!». Оплески.)

6) Партія не може і не буде терпіти того, щоб опозиція продовжувала й надалі підривати основи змички робітників і селян, основи союзу робітників і селян, пропагуючи ідею підвищення відпускних цін і посилення податкового натиску на селянство, намагаючись «сконструювати» відносини між пролетаріатом і селянством не як відносини економічного співробітництва, а як відносини експлуатації селянства пролетарською державою. Партія не може і не буде цього терпіти. (Оплески.)

7) Партія не може і не буде терпіти того, щоб опозиціонери продовжували й надалі сіяти ідейне сум'яття в партії, перебільшувати наші труднощі,

культивувати поразенські настрої, проповідувати ідею неможливості побудови соціалізму в нашій країні і підривати тим самим основи ленінізму. Партія не може і не буде терпіти цього. (Голоси: «Правильно!». Оплески.)

8) Партія не може і не буде терпіти, — хоч це не тільки її справа, а справа всіх секцій Комінтерну, — щоб ви продовжували й надалі шарпати Комінтерн, розкладати його секції і розвінчувати керівництво Комінтерну. Партія не може і не буде терпіти цього. (Оплески.)

Ось у чому полягають наші практичні незгоди.

Ось у чому суть політичної і практичної платформи опозиційного блоку, і ось проти чого бореться тепер наша партія.

Троцький, викладаючи в своїй промові деякі пункти цієї платформи і старанно приховуючи інші пункти, питав: що ж тут соціал-демократичного? Дивне питання! А я питаю: що ж тут комуністичного, в цій платформі опозиційного блоку? Що ж тут не соціал-демократичного? Хіба не ясно, що практична платформа опозиційного блоку проходить по лінії відходу від ленінізму, по лінії наближення до соціал-демократії?

Ви хотіли знати, чого вимагає від вас партія, шановні опозиціонери, — тепер ви знаєте, чого вона від вас вимагає.

Або ви виконаєте ці умови, які є разом з тим умовами цілковитої єдності в нашій партії, або ви цього не зробите, — і тоді партія, побивши вас вчора, почне добивати вас завтра. (Оплески.)

VI

ПІДСУМОК

Які підсумки, результати нашої внутріпартійної боротьби?

У мене є документ від вересня 1926 року, підписаний Троцьким. Цей документ знаменний в тому відношенні, що там є деяка спроба передхопити підсумки внутріпартійної боротьби, є деякий прогноз і деяке змалювання перспектив нашої внутріпартійної боротьби. В цьому документі сказано:

«Об'єднана опозиція показала в квітні і в липні, і покаже в жовтні, що єдність її поглядів тільки зміцнюється під впливом грубого й нелояльного цькування, і партія зрозуміє, що тільки на основі поглядів об'єднаної опозиції є вихід з нинішньої жорстокої кризи» (див. лист Троцького опозиціонерам, вересень 1926 р. — додаток до стенограми засідань Політбюро від 8 і 11 жовтня 1926 р.).

Ви бачите, що це майже пророкування. (Г о л о с: «Дійсно, що майже».) Це майже пророкування чисто марксистського типу, передбачення на цілих два місяці. (С м і х.)

Звичайно, тут є деякі перебільшення. (С м і х.) Тут говориться, наприклад, про нинішню жорстоку кризу нашої партії. Але ми, слава богу, живі й здорові і кризи навіть не помітили. Є, звичайно, деяка криза, але не криза партії, а криза деякої фракції, що називається фракцією опозиційного блоку. Але ж не можна видавати кризу маленької фракції за кризу мільйонної партії.

В документі Троцького говориться далі, що опозиційний блок зміцнюється і буде ще зміцнюватися

в майбутньому. Я думаю, що тут теж є деяке перебільшення. (Сміх.) Не можна заперечувати того факту, що опозиційний блок розкладається, що від нього відколюються кращі елементи опозиції, що він задихається у внутрішніх суперечностях. Хіба це не факт, що тов. Крупська, наприклад, відходить від опозиційного блоку? (Бурхливі оплески.) Чи випадково це?

В документі Троцького говориться, нарешті, що тільки на основі поглядів об'єднаної опозиції є вихід з нинішньої кризи. Я думаю, що тут теж є у Троцького деяке перебільшення. (Сміх.) Опозиціонери не можуть не знати, що партія об'єдналась і згуртувалась воедино не на основі поглядів опозиційного блоку, а в боротьбі з цими поглядами і проти цих поглядів, на основі соціалістичних перспектив нашого будівництва. Перебільшення в документі Троцького — явне.

Але якщо не зважати на всі ці перебільшення, допущені Троцьким в його документі, то від прогнозу, здається, нічого, власне, і не лишається, товариші. (Загальний сміх.)

Як бачите, підсумок виходить протилежний тому підсумкові, що його змалював нам Троцький у своєму прогнозі.

Я кінчаю, товариші.

Зінов'єв хвастав один час, що він уміє прикладати вухо до землі (сміх), і коли він прикладає його до землі, то він чує кроки історії. Дуже можливо, що це так і є насправді. Але одно все-таки треба визнати, що Зінов'єв, який уміє прикладати вухо до землі і чути кроки історії, не чує іноді деяких «дрібниць».

Може, опозиція і вміє, дійсно, прикладати вуха до землі і чути такі чудові речі, як кроки історії. Але не можна не визнати, що, вміючи чути чудові речі, вона не зуміла почути ту «дрібницю», що партія давно вже повернулася спиною до опозиції, а опозиція залишилася на міліні. Цього вони не почули. (Голоси: «Правильно!».)

Що ж з цього випливає? А те, що у опозиції, очевидно, вуха не в порядку. (Сміх.)

Звідси моя порада: шановні опозиціонери, лікуйте свої вуха! (Бурхливі, тривалі оплески. Конференція, стоячи, проводить тов. Сталіна.)

*«Правда» № 262,
12 листопада 1926 р.*

ПРО ПЕРСПЕКТИВИ РЕВОЛЮЦІЇ В КИТАЇ

*Промова в китайській комісії ВККІ
30 листопада 1926 р.*

Товариші! Раніше ніж перейти до питання, вважаю потрібним заявити, що у мене немає вичерпних матеріалів в китайському питанні, необхідних для того, щоб розгорнути повну картину революції в Китаї. Через це я змушений обмежитись деякими загальними зауваженнями принципіального характеру, які мають пряме відношення до питання про основний напрям китайської революції.

У мене є тези Петрова, тези Міфа, дві доповіді Тан Пін-сяня і зауваження Рафеса в китайському питанні. Я думаю, що всі ці документи, незважаючи на їх достоїнства, мають ту величезну хибу, що вони обминають цілий ряд корінних питань революції в Китаї. Я думаю, що насамперед треба звернути увагу на ці недоліки. Через це мої зауваження матимуть разом з тим критичний характер.

I

ХАРАКТЕР РЕВОЛЮЦІЇ В КИТАЇ

Ленін говорив, що китайці матимуть незабаром свій 1905 рік. Деякі товариші зрозуміли це так, що у китайців повинно повторитися точнісінько те саме,
23 й. в. Сталін, том 5

що мало місце у нас в Росії в 1905 році. Це невірно, товариші. Ленін зовсім не говорив, що китайська революція буде копією революції 1905 року в Росії. Ленін говорив лише про те, що у китайців буде **свій** 1905 рік. Це значить, що, крім загальних рис революції 1905 року, китайська революція матиме ще свої специфічні особливості, які повинні накласти свій особливий відпечаток на революцію в Китаї.

Що це за особливості?

Перша особливість полягає в тому, що китайська революція, будучи революцією буржуазно-демократичною, є разом з тим національно-визвольною революцією, спрямованою своїм вістрям проти панування чужоземного імперіалізму в Китаї. Цим вона відрізняється, насамперед, від революції в Росії в 1905 році. Річ у тому, що панування імперіалізму в Китаї проявляється не тільки в його військовій могутності, але насамперед в тому, що основні нитки промисловості в Китаї, залізниці, фабрики і заводи, копальні, банки і т. д. перебувають в розпорядженні або під контролем чужоземних імперіалістів. Але з цього випливає, що питання боротьби з чужоземним імперіалізмом та їх китайськими агентами не можуть не відігравати серйозної ролі в китайській революції. Тим самим китайська революція безпосередньо змикається з революціями пролетарів усіх країн проти імперіалізму.

Друга особливість китайської революції полягає в тому, що велика національна буржуазія до краю слаба в Китаї, що вона незрівнянно слабша за російську буржуазію періоду 1905 року. Це й зрозуміло. Коли основні нитки промисловості зосереджені

в руках чужоземних імперіалістів, то велика національна буржуазія в Китаї не може не бути слабою і відсталою. В цьому відношенні зауваження Міфа щодо слабості національної буржуазії в Китаї, як одного з характерних фактів китайської революції, є цілком правильним. Але з цього випливає, що роль ініціатора і керівника китайської революції, роль вождя китайського селянства повинна неминуче попасти в руки китайського пролетаріату і його партії.

Не слід також забувати про третю особливість китайської революції, яка полягає в тому, що поруч з Китаєм існує і розвивається Радянський Союз, революційний досвід якого і допомога якого не може не полегшити боротьби китайського пролетаріату проти імперіалізму і проти феодально-середньовічних пережитків у Китаї.

Такі основні особливості китайської революції, які визначають її характер і її напрям.

II

ІМПЕРІАЛІЗМ І ІМПЕРІАЛІСТИЧНА ІНТЕРВЕНЦІЯ В КИТАЇ

Перша хиба поданих тез полягає в тому, що вони обминають або недооцінюють питання про імперіалістичну інтервенцію в Китаї. Коли вчитатися в тези, то можна подумати, що в Китаї в даний момент нема, власне кажучи, імперіалістичної інтервенції, а є лише боротьба північан з південцями або однієї групи генералів проти другої групи генералів. При цьому під інтервенцією схильні розуміти такий стан,

23*

коли є факт введення чужоземних військ на китайську територію, а коли нема такого факту, то нема і інтервенції.

Це глибочезна помилка, товариші. Інтервенція зовсім не вичерпується введенням військ, і введення військ зовсім не становить основної особливості інтервенції. При сучасних умовах революційного руху в капіталістичних країнах, коли пряме введення чужоземних військ може викликати ряд протестів і конфліктів, інтервенція має більш гнучкий характер і більш замасковану форму. При сучасних умовах імперіалізм вважає за краще інтервеніювати шляхом організації громадянської війни всередині залежної країни, шляхом фінансування контрреволюційних сил проти революції, шляхом моральної і фінансової підтримки своїх китайських агентів проти революції. Боротьбу Денікіна і Колчака, Юденича і Врангеля проти революції в Росії імперіалісти були схильні змальовувати як боротьбу виключно внутрішню. Але ми всі знали, і не тільки ми, але й весь світ знав, що за спиною цих контрреволюційних російських генералів стояли імперіалісти Англії і Америки, Франції і Японії, без підтримки яких серйозна громадянська війна в Росії була б зовсім неможлива. Те саме треба сказати і про Китай. Боротьба У Пей-фу і Сун Чуан-фана, Чжан Цзо-ліна і Чжан Цзун-чана проти революції в Китаї була б просто неможлива, якби цих контрреволюційних генералів не запалювали імперіалісти всіх країн, якби вони не забезпечували їх фінансами, зброєю, інструкторами, «радниками» і т. д.

В чому полягає сила кантонських військ? В тому, що у них є ідея, пафос, які запалюють їх у боротьбі

за визволення від імперіалізму, в тому, що вони несуть визволення Китаю. В чому полягає сила контрреволюційних генералів у Китаї? В тому, що у них стоять за спиною імперіалісти всіх країн, власники всіх і всяких залізниць, концесій, фабрик і заводів, банків і торговельних контор у Китаї.

Тому справа не тільки, або навіть не стільки у введенні чужоземних військ, а в тій підтримці, яку подають імперіалісти всіх країн контрреволюції в Китаї. Інтервенція чужими руками — в цьому тепер корінь імперіалістичної інтервенції.

Тому імперіалістична інтервенція в Китаї є безперечний факт, проти якого і спрямована своїм вістрям китайська революція.

Тому, хто обминає або недооцінює факт імперіалістичної інтервенції в Китаї, той обминає або недооцінює найбільш головне і найбільш основне в Китаї.

Кажуть, що японські імперіалісти проявляють деякі ознаки «прихильності» до кантонців і до китайської революції взагалі. Кажуть, що американські імперіалісти не відстають в цьому відношенні від японських. Це самообман, товариші. Треба вміти відрізнити суть політики імперіалістів, в тому числі і японо-американських, від її маскуваня. Ленін нерідко говорив, що революціонерів трудно взяти дрючком, кулаком, але їх іноді дуже легко беруть ласкою. Цю істину, висловлену Леніним, ніколи не слід забувати, товариші. В усякому разі ясно, що японо-американські імперіалісти досить добре розкусили значення цієї істини. Тому треба строго розрізнити ласку і похвалу на адресу кантонців і той факт, що найбільш щедрі на ласки імперіалісти

найбільш цупко тримаються за «свої» концесії і залізниці в Китаї, від яких вони нізащо не згодні відмовитись.

III

РЕВОЛЮЦІЙНА АРМІЯ В КИТАЇ

Друге зауваження в зв'язку з поданими тезами стосується питання про революційну армію в Китаї. Річ у тому, що питання про армію обминули або недооцінюють у тезах. (Г о л о с з м і с ц я: «Правильно!».) В цьому їх друга хиба. Просування кантонців на північ звичайно розглядають не як розгортання китайської революції, а як боротьбу кантонських генералів проти У Пей-фу і Сун Чуан-фана, як боротьбу за першість одних генералів щодо інших генералів. Це глибочезна помилка, товариші. Революційні армії в Китаї є найважливіший фактор боротьби китайських робітників і селян за своє визволення. Хіба це випадковість, що до травня або до червня цього року обстановка в Китаї розцінювалась як панування реакції, що настала після поразки армій Фин Юй-сяна, а потім, літом цього року, досить було просунутись на північ переможним військам кантонців і зайняти Хубей, щоб картина змінилась докорінно на користь революції? Ні, це не випадковість. Бо просування кантонців означає удар по імперіалізму, удар по його агентам в Китаї і свободу зборів, свободу страйків, свободу друку, свободу організації для всіх революційних елементів у Китаї взагалі, для робітників особливо. Ось в чому особливість і найважливіше значення революційної армії в Китаї.

Раніше, в XVIII і XIX століттях, революції починалися так, що звичайно повставав народ, здебільшого беззбройний або погано озброєний, і стикався він з армією старого режиму, і цю армію він старався розкласти або, принаймні, частково перетягти на свою сторону. Це типова форма революційних вибухів в минулому. Те саме мало місце у нас в Росії в 1905 році. В Китаї справи пішли інакше. В Китаї не беззбройний народ стоїть проти військ старого уряду, а озброєний народ в особі його революційної армії. В Китаї озброєна революція бореться проти озброєної контрреволюції. В цьому одна з особливостей і одна з переваг китайської революції. В цьому ж криється особливе значення революційної армії в Китаї.

Ось чому недооцінка революційної армії є недопустимим недоліком поданих тез.

Але з цього виходить, що комуністи Китаю повинні звернути особливу увагу на роботу в армії.

По-перше, комуністи Китаю повинні всебічно посилити політичну роботу в армії і добитися того, щоб армія стала дійсним і зразковим носієм ідеї китайської революції. Це особливо необхідно тому, що до кантонців пристають тепер всі і всякі генерали, які не мають нічого спільного з Гомінданом, пристають до них, як до сили, яка трощить ворогів китайського народу, і, пристаючи до кантонців, вносять в армію розклад. Нейтралізувати таких «союзників» або зробити їх справжніми гомінданівцями можна лише шляхом посилення політичної роботи і шляхом організації революційного контролю

над ними. Без цього армія може потрапити в найтяжче становище.

По-друге, китайські революціонери, в тому числі і комуністи, повинні взятися як слід за вивчення військової справи. Вони не повинні дивитися на військову справу як на другорядну, бо військова справа в Китаї є тепер найважливішим фактором китайської революції. Китайські революціонери, а, значить і комуністи, повинні вивчити військову справу для того, щоб поступово просуватися вперед і зайняти в революційній армії ті чи інші керівні пости. В цьому гарантія того, що революційна армія в Китаї піде правильною дорогою, прямо до мети. Без цього хитання, і вагання в армії можуть стати неминучістю.

IV

ХАРАКТЕР МАЙБУТНЬОЇ ВЛАДИ В КИТАЇ

Трете зауваження стосується того, що в тезах не враховано, або враховано недостатньо, питання про характер майбутньої революційної влади в Китаї. До цього питання близько підійшов Міф у своїх тезах, і в цьому його заслуга. Але, підійшовши близько, він чогось злякався і не зважився довести справу до кінця. Міф гадає, що майбутня революційна влада в Китаї буде владою революційної дрібної буржуазії при керівництві пролетаріату. Що це значить? Меншовики і есери під час лютневої революції в 1917 році теж були дрібнобуржуазними партіями і до певної міри революційними. Чи значить це, що майбутня революційна влада в Китаї буде есери-меншовицькою

владою? Ні, не значить. Чому? Тому, що есєро-меншовицька влада була владою по суті справи імперіалістичною, тоді як майбутня революційна влада в Китаї не може не бути владою антиімперіалістичною. Тут різниця корінна.

Уряд Макдональда був навіть «робітничою» владою, але він був разом з тим імперіалістичним урядом, бо він базувався на збереженні імперіалістичної влади Англії, скажімо, в Індії і Єгипті. У майбутньої революційної влади в Китаї буде та перевага перед урядом Макдональда, що вона буде владою антиімперіалістичною.

Справа не тільки в буржуазно-демократичному характері кантонської влади, що є зародком майбутньої всекитайської революційної влади, але справа, насамперед, в тому, що ця влада є і не може не бути владою антиімперіалістичною, що кожне просування цієї влади вперед означає удар по світовому імперіалізму, — отже, удар на користь світового революційного руху.

Ленін мав рацію, говорячи, що коли раніше національно-визвольний рух, до настання епохи світової революції, був частиною загальнодемократичного руху, то тепер, після перемоги радянської революції в Росії і настання епохи світової революції, національно-визвольний рух є частиною світової пролетарської революції.

Цієї особливості не врахував Міф.

Я думаю, що майбутня революційна влада в Китаї буде загалом нагадувати своїм характером таку владу, про яку у нас говорилося в 1905 році, тобто щось подібне до демократичної диктатури пролетаріату

і селянства, з тією, однак, різницею, що це буде влада антиімперіалістична переважно.

Це буде влада перехідна до некапіталістичного або, точніше, до соціалістичного розвитку Китаю.

Ось в якому напрямі повинна піти революція в Китаї.

Цей шлях розвитку революції полегшується трьома обставинами:

по-перше, тим, що революція в Китаї, як революція національно-визвольна, буде спрямована своїм вістрям проти імперіалізму і його агентів у Китаї;

по-друге, тим, що велика національна буржуазія в Китаї слаба, слабша, ніж національна буржуазія в Росії періоду 1905 року, а це полегшує справу гегемонії пролетаріату, справу керівництва пролетарської партії щодо китайського селянства;

по-третє, тим, що революція в Китаї розвиватиметься при обставинах, які дають можливість використати досвід і допомогу перемігшої революції в Радянському Союзі.

Чи переможе цей шлях напевно і безумовно, — це залежить від багатьох обставин. Одно в усякому разі ясно, що боротьба саме за цей шлях розвитку китайської революції є основним завданням китайських комуністів.

Звідси впливає завдання комуністів Китаю в питанні про ставлення до Гоміндану і до майбутньої революційної влади в Китаї. Кажуть, що китайські комуністи повинні вийти з Гоміндану. Це невірно, товариші. Вихід китайських комуністів з Гоміндану в даний час був би глибокою помилкою. Весь хід китайської революції, її характер, її перспективи

з безперечною говорять про те, що китайські комуністи повинні залишитися в Гоміндані і посилити там свою роботу.

Але чи може китайська компартія брати участь у майбутній революційній владі? Не тільки може, але й повинна брати участь. Хід революції в Китаї, її характер, її перспективи красномовно говорять про те, що китайська компартія повинна брати участь у майбутній революційній владі Китаю.

В цьому — одна з необхідних гарантій того, щоб гегемонія китайського пролетаріату була здійснена на ділі.

V

СЕЛЯНСЬКЕ ПИТАННЯ В КИТАЇ

Четверте зауваження стосується питання про селянство в Китаї. Міф гадає, що треба негайно дати лозунг про утворення Рад, а саме — селянських Рад у китайському селі. Я думаю, що це помилка. Міф забігає вперед. Не можна будувати Ради на селі, обминаючи промислові центри Китаю. Тимчасом, питання про організацію Рад у промислових центрах Китаю не стоїть зараз на черзі. Крім того, треба мати на увазі, що Ради не можна розглядати без зв'язку з навколишньою обстановкою. Ради, в даному разі селянські Ради, можна було б організувати лише в тому разі, якби Китай переживав період максимального піднесення селянського руху, який ламає старе і створює нову владу, сподіваючись, що промислові центри Китаю вже прорвали греблю і вступили в фазу утворення влади Рад. Чи можна сказати, що китайське

селянство і взагалі китайська революція уже вступили в цю фазу? Ні, не можна. Тому, говорити про Ради тепер, значить забігати вперед. Тому питання треба поставити тепер не про Ради, а про утворення селянських комітетів. Я маю на увазі обрані від селян селянські комітети, які здатні формулювати основні вимоги селянства і які вживуть всіх заходів до того, щоб прийти до здійснення цих вимог революційним порядком. Ці селянські комітети повинні послужити тим стрижнем, навколо якого розв'язуватиметься революція на селі.

Я знаю, що серед гомінданівців і навіть серед китайських комуністів є люди, які не вважають можливим розв'язування революції на селі, боячись, що втягування селянства в революцію підірве єдиний антиімперіалістичний фронт. Це глибочезна помилка, товариші. Антиімперіалістичний фронт в Китаї буде тим сильніший і могутніший, чим швидше і ґрунтовніше втягнеться китайське селянство в революцію. Автори тез, особливо ж Тан Пін-сян і Рафес, мають цілковиту рацію, заявляючи, що негайне задоволення ряду найбільш назрілих селянських вимог є найнеобхіднішою умовою перемоги китайської революції. Я думаю, що пора зламати ту інертність і той «нейтралітет» щодо селянства, які помічаються в діях певних елементів Гоміндану. Я думаю, що як комуністична партія Китаю, так і Гоміндан, а значить і кантонська влада, повинні негайно перейти від слів до діла і поставити питання про задоволення тепер же найбільш життєвих вимог селянства.

Які повинні бути перспективи в цьому відношенні і до яких меж можна і треба дійти — це залежить

від ходу революції. Я думаю, що справу треба, кінець кінцем, вести до націоналізації землі. В усякому разі, ми не можемо зарікатися від такого лозунга, як лозунг націоналізації землі.

Які ті шляхи і доріжки, якими повинні йти китайські революціонери для того, щоб підняти багатомільйонне селянство Китаю на революцію?

Я думаю, що при даних умовах можна говорити лише про три шляхи.

Перший шлях — це шлях утворення селянських комітетів і проникнення в ці комітети китайських революціонерів для впливу на селянство. (Голос з місця: «А селянські спілки?».) Я думаю, що селянські спілки групуватимуться навколо селянських комітетів, або селянські спілки перетворюватимуться в селянські комітети, наділені тією чи іншою владою, необхідною для здійснення селянських вимог. Про цей шлях я вже говорив вище. Але цей шлях недостатній. Було б смішно думати, що у Китаю вистачить революціонерів на цю справу. В Китаї близько 400 мільйонів населення. З них близько 350 мільйонів китайців. З них більш ніж $\frac{9}{10}$ — селян. Думати, що кілька десятків тисяч китайських революціонерів можуть вичерпати цей океан селянства, — значить помилятися. Значить, треба мати ще інші шляхи.

Другий шлях — це шлях впливу на селянство через апарат нової народно-революційної влади. Безперечно, що в нових визволених провінціях створюватиметься нова влада за типом кантонської влади. Безперечно, що ця влада і апарат цієї влади, коли вона хоче дійсно рухати революцію вперед, повинна

зайнятися задоволенням найбільш наболілих вимог селянства. І ось завдання комуністів і взагалі революціонерів Китаю полягає в тому, щоб проникати в апарат нової влади, зближати цей апарат з селянськими масами і допомагати селянським масам через цей апарат задовольнити свої насущні вимоги або шляхом відібрання поміщицьких земель або шляхом зниження податків і орендної плати, — залежно від обставин.

Третій шлях полягає у впливі на селянство через революційну армію. Я вже говорив про найважливіше значення революційної армії в китайській революції. Революційна армія Китаю є та сила, яка першою проникає в нові провінції, яка першою проходить по самій гущі селянства і з якої судить, насамперед, селянин про нову владу, про її погані або хороші якості. Від поведінки революційної армії, від її ставлення до селянства і до поміщиків, від її готовності допомогти селянам — залежить, насамперед, ставлення селянства до нової влади, до Гоміндану і взагалі до революції в Китаї. Коли мати на увазі, що до революційної армії Китаю примазалось немало сумнівних елементів, що ці елементи можуть змінити фізіономію армії в гіршу сторону, то можна зрозуміти, яке велике значення має в очах селянства політична фізіономія армії і її, так би мовити, селянська політика. Тому комуністи Китаю і взагалі революціонери Китаю повинні вжити всіх заходів до того, щоб нейтралізувати антиселянські елементи армії, зберегти за армією її революційний дух і вести справу до того, щоб армія допомагала селянам і піднімала їх на революцію.

Кажуть, що революційну армію зустрічають в Китаї з розкритими обіймами, але потім, після того як армія осідає, настає деяке розчарування. Те саме було і у нас в Радянському Союзі під час громадянської війни. Пояснюється це тим, що армія, визволяючи нові провінції і осідаючи там, змушена харчуватися так чи інакше за рахунок навколишнього населення. Нам, радянським революціонерам, удавалось звичайно компенсувати ці мінуси тим, що ми старались допомагати через армію селянам проти поміщицьких елементів. Необхідно, щоб китайські революціонери також навчилися компенсувати ці мінуси проведенням правильної селянської політики через армію.

VI

ПРОЛЕТАРІАТ І ГЕГЕМОНІЯ ПРОЛЕТАРІАТУ В КИТАЇ

П'яте зауваження стосується питання про китайський пролетаріат. Я думаю, що в тезах недостатньо підкреслюється роль і значення робітничого класу Китаю. Рафес питає: на кого повинні орієнтуватися китайські комуністи — на лівих чи на центр Гоміндану? Дивне питання. Я думаю, що китайські комуністи повинні орієнтуватися насамперед на пролетаріат і орієнтувати діячів визвольного руху в Китаї на революцію. Тільки тоді буде поставлене питання правильно. Я знаю, що є серед китайських комуністів товариші, які вважають страйки робітників за поліпшення їх матеріального і правового становища небажаними і відговорюють робітників від страйків.

(Голос: «Це було в Кантоні і Шанхаї».) Це велика помилка, товариші. Це дуже серйозна недооцінка ролі і питомої ваги пролетаріату Китаю. Це повинно бути відзначено в тезах, як явище безумовно негативне. Було б великою помилкою, якби китайські комуністи не використали нинішньої сприятливої обстановки для того, щоб допомогти робітникам поліпшити своє матеріальне і правове становище, хоч би через страйки. Навіщо ж тоді революція в Китаї? Не може бути керівною силою пролетаріат, синів якого б'ють і катують агенти імперіалізму під час страйків. Треба що б то не стало знищити це середньовічне зло для того, щоб підняти серед пролетарів Китаю почуття сили і почуття своєї гідності і зробити їх здатними до керівництва революційним рухом. Без цього нічого й думати про перемогу революції в Китаї. Через це економічні і правові вимоги робітничого класу Китаю, які йдуть по лінії серйозного поліпшення їх становища, повинні знайти в тезах належне місце. (Міф: «Про це сказано в тезах».) Так, про це сказано в тезах, але, на жаль, ці вимоги висунуто недосить випукло.

VII

ПИТАННЯ ПРО МОЛОДЬ В КИТАЇ

Шосте зауваження стосується питання про молодь в Китаї. Дивно, що в тезах не враховано цього питання. А тимчасом питання про молодь має тепер в Китаї надзвичайно важливе значення. В доповідях Тан Пін-сяна говориться про це питання, але, на жаль, недосить випукло. Питання про молодь має

тепер в Китаї першорядне значення. Шкільна молодь (революційні студенти), робітнича молодь, селянська молодь, — все це така сила, яка могла б рушити революцію семимильними кроками, коли її підпорядкувати ідейному і політичному впливові Гоміндану*. Треба мати на увазі, що ніхто не переживає імперіалістичного гніту так глибоко і живо і ніхто не відчуває необхідності боротьби з цим гнітом так гостро і болісно, як молодь в Китаї. Ця обставина повинна бути всебічно врахована китайською компартією і китайськими революціонерами в розумінні всебічного посилення роботи серед молоді. Молодь повинна знайти своє місце в тезах по китайському питанню.

VII

ДЕЯКІ ВИСНОВКИ

Я хотів би відзначити деякі висновки — по лінії боротьби з імперіалізмом в Китаї і по лінії селянського питання.

Безперечно, що китайська компартія не може тепер обмежитись вимогою знищення нерівних договорів. За цю вимогу стоїть тепер навіть такий

* **Примітка.** В тодішніх умовах така політика була правильна, бо Гоміндан представляв тоді блок комуністів і більш або менш лівих гомінданівців, який проводив антиімперіалістичну революційну політику. Згодом ця політика була скасована, як політика, що не відповідає більше інтересам китайської революції, бо Гоміндан відійшов від революції і згодом перетворився в центр боротьби проти революції, а комуністи вийшли з Гоміндану, порвавши з ним.

контрреволюціонер, як Чжан Сун-лян. Очевидно, що китайська компартія повинна піти далі.

Треба поставити, далі, перед собою як перспективу питання про націоналізацію залізниць. Це необхідно, і до цього треба вести справу.

Треба, далі, мати на увазі перспективу націоналізації найважливіших фабрик і заводів. При цьому насамперед постає питання про націоналізацію тих підприємств, власники яких відзначаються особливою ворожістю і особливою агресивністю щодо китайського народу. Треба потім рушити вперед селянське питання, зв'язавши його з перспективою революції в Китаї. Я думаю, що справу треба вести, кінець кінцем, до конфіскації поміщицьких земель на користь селян і націоналізації землі.

Все інше зрозуміле само собою.

От і всі зауваження, які я хотів зробити, товариші.

*Журнал «Коммунистический
Интернационал» № 13 (71),
16 грудня 1926 р.*

ПРИМІТКИ

- ¹ Мова йде про глибоку економічну і політичну кризу в Німеччині восени 1923 року. В країні розгорнувся могутній революційний рух, почався масовий перехід робітників від соціал-демократії до комуністичної партії. В Саксонії і Тюрінгії утворились робітничі уряди, на чергу дня ставилося питання про негайну організацію пролетарських Рад і взяття влади комуністами. В Гамбургу відбулося збройне повстання робітників. Революційний рух в Німеччині зазнав поразки, після чого в країні посилилась буржуазна реакція. — **4.**
- ² Йдеться про національно-визвольні війни в Марокко і Сирії (1925—1926 рр.) проти французького імперіалізму. Ці війни коштували Франції понад мільярд франків. — **4.**
- ³ Мається на увазі ворожа партії більшовиків група «лівих комуністів». (Про «лівих комуністів» див. «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 206—209 і В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXII, стор. 297—303, 306—310, 313—346, 505—528.). — **5.**
- ⁴ Загальноросійська партійна конференція 1908 року — V конференція РСДРП — відбулась 3—9 січня 1909 року (21—27 грудня 1908 року) в Парижі. На конференції Ленін, більшовики вели боротьбу на два фронти: проти меншовиків-ліквідаторів і проти одзовістів — «ліквідаторів зліва». На пропозицію Леніна конференція рішуче засудила ліквідаторство меншовиків і одзовістів і намітила тактичну лінію

більшовиків в період реакції (див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1941, стор. 125—132, «Історія ВКП(б). Короткий курс», стор. 129—131). — **10.**

⁵ Ця «Передмова» була вступною частиною праці «До питань ленінізму», написаної Й. В. Сталіним у січні 1926 року замість передмови до збірника «Питання ленінізму». Збірник вийшов з друку в лютому 1926 року. — **13.**

⁶ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 6, стор. 69—188. — **13.**

⁷ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 6, стор. 358—401. — **13.**

⁸ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 7, стор. 90—132. — **13.**

⁹ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 7, стор. 156—211. — **13.**

¹⁰ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 6, стор. 71. — **15.**

¹¹ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XIX, стор. 67—175. — **16.**

¹² Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXI, стор. 365—455. — **16.**

¹³ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXIII, стор. 331—412. — **16.**

¹⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXV, стор. 165—250. — **16.**

¹⁵ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 6, стор. 123. — **18.**

¹⁶ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 6, стор. 103—104. — **20.**

¹⁷ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 6, стор. 378. — **21.**

¹⁸ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. «Перше звернення Центрального Комітету до Союзу Комуністів» (Твори, т. VIII, 1931, стор. 479—489). — **21.**

¹⁹ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 6, стор. 363. — **29.**

²⁰ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 6, стор. 178—179. — **36.**

²¹ II конгрес Комуністичного Інтернаціоналу відбувся з 19 липня по 7 серпня 1920 року. Й. В. Сталін цитує слова з промови В. І. Леніна «Про роль комуністичної партії». — **38.**

- ²² Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 137—138. — **42.**
- ²³ Цектран — Центральний комітет об'єднаної професійної спілки робітників залізничного і водного транспорту. Утворився у вересні 1920 року. В 1920 році і на початку 1921 року керівництво Цектраном було в руках троцькістів, які проводили в профспілковій роботі методи голого примусу і командування. Перший Всеросійський об'єднаний з'їзд робітників залізничного і водного транспорту, що відбувався в березні 1921 року, вигнав троцькістів з керівництва Цектраном, обрав новий Центральний комітет спілки і намітив нові методи профспілкової роботи. — **54.**
- ²⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 61—81. — **55.**
- ²⁵ Тези II конгресу Комінтерну «Про роль комуністичної партії і пролетарської революції» були прийняті як резолюція конгресу (резолюцію див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXV, стор. 560—566). — **59.**
- ²⁶ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 6, стор. 106. — **62.**
- ²⁷ Див. брошуру: Й. В. Сталін. «Про Леніна і ленінізм», 1924, стор. 60. — **62.**
- ²⁸ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVII, стор. 391—397. — **63.**
- ²⁹ Резолюцію XIV партійної конференції «Про завдання Комінтерну і РКП(б) в зв'язку з розширенням пленумом ВККІ» див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 25—31. — **64.**
- ³⁰ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 7, стор. 110, 119. — **64.**
- ³¹ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 7, стор. 111, 116. — **65.**
- ³² Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 7, стор. 118—119. — **65.**
- ³³ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 7, стор. 261—391. — **65.**

- ³⁴ Мова йде про пленум Центрального Комітету РКП(б), що відбувався 23—30 квітня 1925 року. Пленум затвердив резолюції, прийняті XIV конференцією РКП(б), в тому числі і резолюцію «Про завдання Комінтерну і РКП(б) в зв'язку з розширеним пленумом ВККІ», в якій дано настанову партії в питанні про перемогу соціалізму в СРСР (див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 25—31). — **66.**
- ³⁵ Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 29, 28. — **72.**
- ³⁶ Мова йде про XIV конференцію РКП(б), яка відбувалася 27—29 квітня 1925 року. — **73.**
- ³⁷ Відповідь Московського комітету РКП(б) на листа XXII Ленінградської губпартконференції, який був фракційною вилазкою прихильників Зінов'єва — Каменєва, була опублікована в «Правде» № 291, 20 грудня 1925 року. — **73.**
- ³⁸ Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 50. — **76.**
- ³⁹ Див. Й. В. Сталін. Твори, т. 6, стор. 132—133, 135—137. — **78.**
- ⁴⁰ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVII, стор. 391. — **81.**
- ⁴¹ Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 50—51. — **82.**
- ⁴² Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 317—352. — **86.**
- ⁴³ «Філософія епохи» — назва антипартійної статті Зінов'єва, написаної в 1925 році. Критику цієї статті див. Й. В. Сталін. Твори, т. 7, стор. 375—378. — **89.**
- ⁴⁴ Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 50. — **90.**
- ⁴⁵ Йдеться про промову Й. В. Сталіна «До питання про пролетаріат і селянство», виголошену 27 січня 1925 року на XIII

губернській конференції московської організації РКП(б) при обговоренні питання про роботу на селі (див. Й. В. Сталін. Твори, т. 7, стор. 25—33). — **91.**

- 46 Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 47—53. — **96.**

- 47 В журналі «Большевик» № 3 від 15 лютого 1926 року надруковано працю Й. В. Сталіна «До питань лєнінізму» (див. цей том, стор. 15—90).

«Большевик» — двотижневий теоретичний і політичний журнал ЦК ВКП(б) — почав виходити в квітні 1924 року. — **98.**

- 48 VI розширений пленум Виконкому Комінтерну відбувся з 17 лютого по 15 березня 1926 року в Москві. Пленум обговорив звіти Виконкому Комінтерну і комуністичної партії Великобританії і доповіді: про найближчі завдання комуністів у професійному русі, про підсумки II організаційної наради і доповіді дванадцяти комісій, які працювали на пленумі. Особливу увагу пленум приділив питанню про завдання комуністів у боротьбі за революційну єдність міжнародного професійного руху на основі тактики єдиного фронту. Й. В. Сталін був обраний членом президії, членом політичної, східної, французької комісій і головою німецької комісії пленуму. — **100.**

- 49 Під «23-м роком» розуміється глибока революційна криза в Німеччині восени 1923 року. — **100.**

- 50 «Бюллетен Коммюніст» («Bulletin Communiste») — двотижнева газета, орган правого крила комуністичної партії Франції; видавалася в Парижі. Перший номер газети вийшов у жовтні 1925 року. Газета закрилась після виходу її п'ятнадцятого номера (в січні 1926 р.), в якому і була опублікована антипартійна декларація правого крила французької компартії. — **103.**

- 51 Пленум ЦК ВКП(б) відбувся 6—9 квітня 1926 року. 9 квітня на ранковому засіданні пленуму Й. В. Сталін виступив з промовою на доповідь «Про господарське становище

- і господарську політику», а на вечірньому засіданні — з доповіддю про план роботи Політбюро і пленуму ЦК ВКП(б) на 1926 рік. (Рішення пленуму див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 91—102.). — **116.**
- 52 Мається на увазі резолюція «Про організацію хлібозаготівельного апарату в кампанію 1926/27 року», прийнята пленумом ЦК ВКП(б) 9 квітня 1926 року (резолюцію див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 97—100). — **134.**
- 53 Неповний текст цього листа був надрукований у збірнику: Й. Сталін. «Марксизм і національно-колоніальне питання». М., 1934, стор. 172—173. — **149.**
- 54 Загальний страйк в Англії відбувався з 3 по 12 травня 1926 року. В страйку брали участь понад п'ять мільйонів організованих робітників усіх найважливіших галузей промисловості і транспорту. — **155.**
- 55 Мова йде про збройний переворот, вчинений Пілсудським 12—13 травня 1926 року. В результаті перевороту був установлений режим диктатури Пілсудського і його кліки, які здійснювали поступово фашизацію країни. — **155.**
- 56 Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. «Вибрані листи», 1947, стор. 105. — **161.**
- 57 Після одержання звістки про загальний страйк в Англії Президія ВЦРПС на засіданні 5 травня 1926 року з участю представників Центральних комітетів професійних спілок постановила закликати всіх членів профспілок в СРСР відрахувати одну четверту частину денного заробітку для підтримки страйкуючих робітників Англії і в той же день переказала Генраді англійських тред-юніонів 250 тисяч карбованців. 7 травня ВЦРПС переказала Генраді ще 2 мільйони карбованців, зібраних робітниками СРСР. 9 травня Генрада повідомила ВЦРПС про свою відмову прийняти ці гроші і всяку іншу допомогу робітників СРСР. — **162.**

- 58 Мова йде про тези «Чергові проблеми міжнародного комуністичного руху», прийняті 15 березня 1926 року VI розширеним пленумом Виконкому Комінтерну (див. «VI розширений пленум Виконкому Комінтерну. Тези і резолюції». Гиз, 1926, стор. 4 — 39). — **166.**
- 59 Сеймові фракції — угруповання в польському сеймі, нижній палаті польського буржуазного парламенту, головному законодавчому органі Польщі. Склад депутатів сейму в 1926 році поділявся більш ніж на 30 фракцій, які представляли інтереси різних класів і проміжних верств польського суспільства. — **169.**
- 60 Мається на увазі стаття Ернста Тельмана «Про тактику польської компартії», надрукована в «Правде» № 123, 30 травня 1926 року. — **171.**
- 61 Англо-Російський комітет єдності був створений з ініціативи ВЦРПС на англо-радянській профспілковій конференції, яка відбулася 6 — 8 квітня 1925 року в Лондоні. До складу Англо-Російського комітету входили голови і секретарі ВЦРПС і Генради англійського конгресу тред-юніонів і, крім того, по три члени від кожної з цих організацій. Комітет перестав існувати восени 1927 року через зрадницьку політику реакційних лідерів англійських тред-юніонів. — **176.**
- 62 Об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) відбувся 14 — 23 липня 1926 року. Пленум обговорив повідомлення Політбюро про рішення, ухвалені ним у зв'язку з англійським загальним страйком і подіями в Польщі і Китаї, і доповіді: про підсумки перевиборів Рад, у справі Лашевича та ін. і про єдність партії, про житлове будівництво, про хлібозаготівельну кампанію. На пленумі Й. В. Сталін виступав з промовами на повідомлення Політбюро про рішення, ухвалені ним у зв'язку з подіями в Англії, Польщі і Китаї, на доповідь Президії ЦКК ВКП(б) в справі Лашевича та ін. і про єдність партії і в інших питаннях. Пленум схвалив діяльність Політбюро ЦК і делегації ВКП(б) у ВККІ по міжнародному питанню і прийняв ряд рішень у найважливіших

питаннях загальнодержавного і господарського будівництва, внутріпартійного життя і становища робітників. Пленум виключив Зінов'єва з членів Політбюро ЦК. (Резолюції пленуму див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 103 — 121.). — **176.**

⁶³ Мова йде про Амстердамський Інтернаціонал профспілок, утворений в липні 1919 року на міжнародному конгресі в Амстердамі. До Інтернаціоналу ввійшли реформістські профспілки більшості країн Західної Європи і Американська федерація праці. Амстердамський Інтернаціонал проводив реформістську політику, відкрито співробітничав з буржуазією в Міжнародному бюро праці і в різних комісіях Ліги націй, боровся проти єдиного фронту в робітничому русі і вороже ставився до Радянського Союзу, в результаті чого вплив його в робітничому русі падав. Під час другої світової війни Амстердамський Інтернаціонал фактично припинив свою діяльність. В зв'язку з утворенням Всесвітньої федерації профспілок Амстердамський Інтернаціонал в грудні 1945 року був ліквідований. — **177.**

⁶⁴ Зассенбах і Удегест — секретарі Амстердамського Інтернаціоналу реформістських профспілок, лідери правого крила Інтернаціоналу. — **177.**

⁶⁵ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XX, стор. 182. — **179.**

⁶⁶ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XX, стор. 253. — **179.**

⁶⁷ «Робітнича опозиція» — антипартійна анархо-синдикалістська група, існувала в РКП(б), очолювалась Шляпниковим, Медведєвим та ін. Група оформилась у другій половині 1920 року і вела боротьбу проти ленінської лінії партії. X з'їзд РКП(б) засудив «робітничу опозицію» і визнав пропаганду ідей анархо-синдикалістського ухилу несполучною з належністю до комуністичної партії. Згодом рештки розбитої «робітничої опозиції» зімкнулися з контрреволюційним троцькізмом. — **181.**

- 68 **«Социалистический Вестник»** — журнал, орган меншовиків-білоемігрантів; заснований Мартовим в лютому 1921 року. До березня 1933 року видавався в Берліні, з травня 1933 року по червень 1940 року — в Парижі, в даний час видається в Америці. **«Социалистический Вестник»** є рупором найреакційніших імперіалістичних кіл. — **185.**
- 69 Конференція представників Британської федерації гірників і Спілки гірничих робітників СРСР відбулася в Берліні 7 липня 1926 року. Конференція обговорила питання про продовження кампанії допомоги англійським гірникам, які боролися проти локауту. Конференція прийняла декларацію **«До робітників усього світу»** із закликом подати енергійну підтримку англійським гірникам і визнала за необхідне найскоріше скликати Англо-Російський комітет єдності. Для підтримання взаємного зв'язку і здійснення єдності революційних дій Спілки гірничих робітників СРСР і міжнародної федерації гірників конференція визнала доцільним утворити англо-радянський комітет гірничих робітників. — **188.**
- 70 Декларація ВЦРПС — звернення **«До всього міжнародного пролетаріату»** з приводу зради реформістськими лідерами Робітничої партії і Генради тред-юніонів Англії загального страйку англійських робітників. Декларація прийнята IV пленумом ВЦРПС 7 червня 1926 року. Опублікована в газеті **«Правда»** № 130, 8 червня 1926 р. — **194.**
- 71 Герої **«чорної п'ятниці»** — реакційні лідери англійських профспілок: залізничників (Томас), гірничих робітників (Ходжес) і транспортників (Вільямс), які зірвали страйк залізничників і транспортників, намічений з метою підтримати страйкуючих вуглекопів на 15 квітня 1921 року. День зриву страйку — п'ятниці 15 квітня 1921 року — англійські робітники називали **«чорною п'ятницею»**. — **202.**
- 72 **«Дейлі Уоркер»** (**«The Daily Worker»**) — газета, центральний орган Робітничої (комуністичної) партії США. З січня 1922 року по січень 1927 року газета видавалася в Чикаго, а опісля — в Нью-Йорку; спочатку під назвою **«Уоркер»**, а з січня 1924 року — **«Дейлі Уоркер»**. — **203.**

- ⁷³ «Нью Лідер» («The New Leader») — щотижнева газета, орган так званої соціалістичної партії Америки; почала видаватися в січні 1924 року. — **203.**
- ⁷⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVII, стор. 392. — **206.**
- ⁷⁵ Тези «Про опозиційний блок у ВКП(б)» написані Й. В. Сталіним з доручення Політбюро ЦК ВКП(б) між 21 і 25 жовтня 1926 року. Схвалені Політбюро, тези 26 жовтня були обговорені і прийняті об'єднаним пленумом ЦК і ЦКК ВКП(б). З листопада тези були одноголосно прийняті XV Всесоюзнаю партійною конференцією, як рішення конференції, і в той же день затверджені об'єднаним пленумом ЦК і ЦКК ВКП(б) (див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 148—155). — **213.**
- ⁷⁶ В. І. Ленін. «План і конспекти брошури «Про продовольчий податок»» (див. Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 310—316). — **217.**
- ⁷⁷ «Демократичні централісти» — антипартійна група на чолі з Сапроновим і Осінським, існувала в РКП(б). Група виникла в період воєнного комунізму. Група децистів заперечувала керівну роль партії в Радах; виступала проти єдиноначальності і особистої відповідальності директорів у промисловості, проти ленінської лінії в організаційних питаннях, вимагала свободи фракцій і угруповань в партії. IX і X з'їзди партії засудили децистів, як антипартійну групу. В 1927 році група «демократичних централістів» разом з активними діячами троцькістської опозиції була виключена з партії XV з'їздом ВКП(б). — **220.**
- ⁷⁸ «Ліквідатори суварінського толку» — прихильники троцькіста Бориса Суваріна — колишнього члена ЦК комуністичної партії Франції. В 1926 році VII розширений пленум ВККІ виключив Суваріна з лав Комуністичного Інтернаціоналу за контрреволюційну пропаганду проти Радянського Союзу і Комуністичного Інтернаціоналу. — **220.**
- ⁷⁹ XV конференція ВКП(б) відбувалася 26 жовтня — 3 листопада 1926 року. Конференція обговорила питання: про міжнародне становище, про господарське становище країни і завдання

партії, підсумки роботи і чергові завдання профспілок, про опозицію і внутріпартійне становище. Конференція схвалила політику ЦК і одностайно прийняла тези доповіді Й. В. Сталіна «Про опозиційний блок у ВКП(б)», які характеризують троцькістсько-зінов'євський опозиційний блок як соціал-демократичний ухил в лавах більшовицької партії, як допоміжний загін II Інтернаціоналу в міжнародному робітничому русі. Конференція оформила і увінчала справу озброєння партії ідеєю перемоги соціалістичного будівництва в нашій країні і закликала до рішучої боротьби за єдність партії, за викриття троцькістсько-зінов'євського блоку. — **232.**

⁸⁰ Мова йде про пленум ЦК ВКП(б), який відбувався 6—9 квітня 1926 року. — **233.**

⁸¹ Мова йде про об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б), який відбувався 14—23 липня 1926 року. — **234.**

⁸² Йдеться про резолюцію «Про підсумки дискусії і про дрібно-буржуазний ухил в партії», прийняту XIII конференцією РКП(б), підтверджену XIII з'їздом РКП(б) і додану до постанов з'їзду (див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1941, стор. 540—545). — **235.**

⁸³ В. І. Ленін. «Про продовольчий податок», розділ «Про сучасну економіку Росії» (див. Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 321—330). — **248.**

⁸⁴ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXI, стор. 395. — **249.**

⁸⁵ «Наше Слово» — меншовицько-троцькістська газета; виходила в Парижі з січня 1915 року по вересень 1916 року. — **253.**

⁸⁶ Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 29. — **264.**

⁸⁷ Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 29. — **264.**

⁸⁸ Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 29—30. — **265.**

- ⁸⁹ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XX, стор. 87—90. — **280.**
- ⁹⁰ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 247. — **287.**
- ⁹¹ Йдеться про об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б), який відбувався 23 і 26 жовтня 1926 року. Пленум обговорив питання про поповнення складу ЦК в зв'язку з смертю Ф. Е. Дзержинського, питання для внесення на обговорення XV Всесоюзної партійної конференції, повідомлення Політбюро ЦК і ЦКК в зв'язку з постановою Політбюро від 4 жовтня про фракційну діяльність троцькістсько-зінов'євського опозиційного блоку після липневого об'єданого пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) і тези Й. В. Сталіна «Про опозиційний блок у ВКП(б)». 26 жовтня на пленумі виступив Й. В. Сталін на захист тез. — **290.**
- ⁹² Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1941, стор. 366—368. — **290.**
- ⁹³ Мова йде про резолюцію, ухвалену на спільному засіданні пленумів ЦК і ЦКК РКП(б) 17 січня 1925 року на повідомлення Й. В. Сталіна про резолюції місцевих партійних організацій у зв'язку з виступом Троцького (див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. I, 1941, стор. 636—641; Й. В. Сталін. Твори, т. 7, стор. 6—10). — **291.**
- ⁹⁴ Див. К. Маркс і Ф. Енгельс. «Маніфест Комуністичної Партії». Додатки, 1939, стор. 75—97. — **295.**
- ⁹⁵ Цитуються слова Леніна з доповіді «Про діяльність Ради Народних Комісарів» на III Всеросійському з'їзді Рад (див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXII, стор. 218). Див. також лист Енгельса до Поля Лафарга від 2 червня 1894 року (К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. XXIX, стор. 311). — **302.**
- ⁹⁶ Мова йде про статтю В. І. Леніна «Кілька тез» (див. Твори, вид. 3-є, т. XVIII, стор. 311—313). — **313.**
- ⁹⁷ Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 27—28. — **319.**

- ⁹⁸ Мова йде про ноту англійського міністра закордонних справ Керзона від 8 травня 1923 року, яка погрожувала новою інтервенцією проти СРСР. — **326.**
- ⁹⁹ Див. «ВКП(б) в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. II, 1941, стор. 29—30. — **336.**
- ¹⁰⁰ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XVIII, стор. 232. — **339.**
- ¹⁰¹ Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XVIII, стор. 232—233. — **339.**
- ¹⁰² Див. В. І. Ленін. Твори, вид. 3-є, т. XXVI, стор. 238. — **339.**
- ¹⁰³ «Уфімський уряд» — контрреволюційна організація, яка називала себе «Всеросійський тимчасовий уряд» (Директорія). Утворився 23 вересня 1918 року в Уфі на нараді представників білогвардійських «урядів», меншовиків, есерів та іноземних інтервентів; існував до 18 листопада 1918 року. — **342.**

БІОГРАФІЧНА ХРОНІКА

(січень—листопад 1926)

- 1 січня.** Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК ВКП(б) і виступає в організаційних питаннях.
- Й. В. Сталіна на засіданні пленуму ЦК ВКП(б) обирають членом Політбюро, Оргбюро, Секретаріату ЦК і затверджують генеральним секретарем ЦК ВКП(б).
- Пленум ЦК ВКП(б) постановив продовжити Й. В. Сталіну повноваження делегата ВКП(б) у Виконавчому Комітеті Комуністичного Інтернаціоналу (ВККІ).
- 5 січня.** Й. В. Сталін повідомляє в Ленінград В. М. Молотову, М. М. Швернику, С. М. Кірову та іншим постанову ЦК ВКП(б) від 5 січня 1926 року, яка викриває фракційну діяльність Ленінградського губкому ВКП(б).
- 8 січня.** Й. В. Сталін керує засіданням делегації ВКП(б) у ВККІ.
- 16 січня.** Й. В. Сталін розмовляє з представниками делегації комуністичної партії США, яка прибула на VI розширений пленум ВККІ.

- 19 січня.** Й. В. Сталін розмовляє з слухачами Інституту червоної професури.
- 22 січня.** Й. В. Сталін виступає на засіданні Президії ВККІ з промовами в питанні «Про боротьбу з правими і «ультралівими» ухилами».
- 25 січня.** Й. В. Сталін закінчив роботу над твором «До питань ленінізму», який вийшов з друку окремою брошурою 6 лютого і був надрукований в журналі «Большевик» № 3, 15 лютого 1926 р.
- 5 лютого.** Й. В. Сталін розмовляє з представниками делегації комуністичної партії Китаю, яка прибула на VI розширений пленум ВККІ.
- 6—8 лютого.** Надзвичайні партійні конференції Володарського, Московсько-Нарвського та ін. районів Ленінграда обирають Й. В. Сталіна першим делегатом на XXIII надзвичайну Ленінградську губернську конференцію ВКП(б).
- 9 лютого.** Й. В. Сталін відповідає на листа Болтнева П. Ф., Єфремова В. І. і Івлева В. І. в питанні «Про селянство, як союзника робітничого класу».
- 10 лютого.** В «Ленинградской Правде» № 33 надруковано VI розділ з твору Й. В. Сталіна «До питань ленінізму»—«Питання про перемогу соціалізму в одній країні».
- Й. В. Сталін відповідає на листа голови комітету незаможних селян Бобринецького району УРСР Покоева Т. М. у питанні «Про можливість побудови соціалізму в нашій країні».
- 12 лютого.** XXIII надзвичайна Ленінградська губернська конференція ВКП(б) обирає Й. В. Сталіна членом Ленінградського губкому партії.

- 17 лютого—
15 березня.** Й. В. Сталін бере участь в роботах VI розширеного пленуму ВККІ.
- 17 лютого.** Й. В. Сталіна на першому засіданні VI розширеного пленуму ВККІ обирають членом Президії пленуму ВККІ і членом політичної, східної, французької комісії пленуму.
- 19 лютого.** Й. В. Сталін пише листа членам делегації ВКП(б) у ВККІ, в якому викриває Зінов'єва, що перекутив у вступній промові при відкритті VI розширеного пленуму ВККІ рішення XIV з'їзду ВКП(б).
- Й. В. Сталін розмовляє з представниками делегацій комуністичних партій Німеччини і Франції, які прибули на VI розширений пленум ВККІ.
- 20 лютого.** Й. В. Сталіна на засіданні VI розширеного пленуму ВККІ обирають головою німецької комісії пленуму.
- 21 лютого.** Й. В. Сталін на засіданні Бюро делегації ВКП(б) на VI розширеному пленумі ВККІ виступає з повідомленням про невдоволення німецької делегації виступом Зінов'єва на VI розширеному пленумі ВККІ.
- 23 лютого.** Написаний Й. В. Сталіним некролог пам'яті Г. І. Котовського опубліковано в газеті «Комуніст» № 43 — органі ЦК і Харківського окружному КП(б)У.
- Й. В. Сталін був присутній на урочистому засіданні у Великому театрі, присвяченому восьмим роковинам Червоної Армії.
- 27 лютого.** Вийшов з друку збірник творів Й. В. Сталіна «Питання ленінізму».

- 3 березня.** Й. В. Сталін виступає на засіданні Бюро делегації ВКП(б) на VI розширеному пленумі ВККІ в питанні про ідейну боротьбу проти «ультралівих» в комуністичній партії Німеччини.
- 6 березня.** Й. В. Сталін виступає на засіданні французької комісії VI розширеного пленуму ВККІ з промовою про становище в комуністичній партії Франції.
- Й. В. Сталін на засіданні Бюро делегації ВКП(б) на VI розширеному пленумі ВККІ виступає проти пропозиції Зінов'єва про притягнення до роботи у ВККІ прихильників «нової опозиції».
- 7 березня.** Привітання Й. В. Сталіна робітницям і трудящим жінкам усього світу в зв'язку з шістнадцятими роковинами Міжнародного комуністичного жіночого дня опубліковано в газеті «Правда» № 55.
- 8 березня.** Й. В. Сталін на засіданні німецької комісії VI розширеного пленуму ВККІ виступає з промовою в питанні про боротьбу з «ультралівими» в комуністичній партії Німеччини.
- 15 березня.** Й. В. Сталін виступає на засіданні Оргбюро ЦК ВКП(б) з промовами: про план роботи Оргбюро ЦК на березень — серпень 1926 року і про вибори до Рад.
- 16 березня.** Й. В. Сталін розмовляє з представниками делегацій комуністичних партій Німеччини і Франції, які прибули на VI розширений пленум ВККІ.
- 17 березня.** Й. В. Сталіна на засіданні ВККІ обирають членом Президії ВККІ.

Й. В. Сталін розмовляє з представниками делегації комуністичної партії Німеччини, яка прибула на VI розширений пленум ВККІ.

23 березня.

Привітання Й. В. Сталіна VII з'їздові ВЛКСМ опубліковано в газетах «Правда» і «Комсомольская Правда» №№ 66.

3 квітня.

Політбюро ЦК ВКП(б) призначає Й. В. Сталіна членом комісії Політбюро по редагуванню тез «Про господарське становище і господарську політику» для подання їх на обговорення квітневого пленуму ЦК ВКП(б).

5 квітня.

Й. В. Сталін на засіданні комісії Політбюро ЦК ВКП(б) виступає на захист тез «Про господарське становище і господарську політику».

6—9 квітня.

Й. В. Сталін керує роботою пленуму ЦК ВКП(б).

9 квітня.

Й. В. Сталін на ранковому засіданні пленуму ЦК ВКП(б) виступає з промовою на доповідь «Про господарське становище і господарську політику».

Й. В. Сталін на вечірньому засіданні пленуму ЦК ВКП(б) виступає з доповіддю «Про план роботи Політбюро і пленуму ЦК на 1926 рік».

12 квітня.

Й. В. Сталін на пленумі Ленінградського губкому ВКП(б) виступає з доповіддю про підсумки роботи квітневого пленуму ЦК ВКП(б).

13 квітня.

Й. В. Сталін на активі ленінградської організації ВКП(б) виступає з доповіддю «Про господарське становище Радянського Союзу і політику партії».

- 20 квітня.** Й. В. Сталін розмовляє з делегацією фабрики ім. Сталіна (ст. Болшево Московської губернії), яка передала йому запрошення на святкування 1 Травня.
- 21 квітня.** Й. В. Сталін відповідає на листа Клари Цеткін у питанні про Міжнародну організацію допомоги борцям революції (МОПР).
- Вийшла з друку брошура Й. В. Сталіна «Про господарське становище Радянського Союзу».
- 25 квітня.** В газеті «Правда» № 95 опубліковано за підписами секретаря ЦК ВКП(б) Й. В. Сталіна і голови ЦКК ВКП(б) В. В. Куйбишева звернення до всіх парторганізацій, партійних контрольних комісій, членів партії, які працюють в господарських, кооперативних, торговельних, банківських та ін. закладах про боротьбу за режим економії.
- 26 квітня.** Й. В. Сталін пише листа Л. М. Кагановичу та іншим членам Політбюро ЦК КП(б)У.
- 30 квітня.** Й. В. Сталін пише листа членам ЦК ВКП(б), в якому викриває фракційну діяльність Зінов'єва.
- 1 травня.** Й. В. Сталін був присутній на параді військ московського гарнізону і на демонстрації трудящих Москви на Красній площі.
- 5 травня.** Й. В. Сталін розмовляє з працівниками преси.
- 7 травня.** Й. В. Сталін на засіданні Бюро делегації ВКП(б) у ВККІ виступає з приводу статті Мануїльського Д. З. «Про меншовизм навизоріт і соціал-фашизм», надрукованої в журналі «Коммунистический Интернационал» № 4 (53) за квітень 1926 р.

- 8 травня.** Й. В. Сталін пише листа членам делегації ВКП(б) у ВККІ, в якому викриває фракційну діяльність Зінов'єва в Комінтерні.
- 11 травня.** Й. В. Сталін повідомляє в Париж і Берлін представникам ВЦРПС про відмову Генраді англійських тред-юніонів прийняти грошову допомогу від робітників СРСР для страйкуючих гірників Англії.
- 15 травня.** Й. В. Сталін пише другого листа членам делегації ВКП(б) у ВККІ, в якому викриває фракційну діяльність Зінов'єва в Комінтерні.
- 16 травня.** Й. В. Сталін і В. М. Молотов розмовляють в ЦК ВКП(б) з працівниками преси.
- Й. В. Сталін розмовляє з керівними працівниками ЦК ВЛКСМ і Комуністичного Інтернаціоналу Молоді (КИМ).
- 1 червня.** Й. В. Сталін приїжджає в Тифліс.
- 2 червня.** Й. В. Сталін оглядає Земо-Авчальську гідроелектричну станцію (ЗАГЕС). Після огляду станції записує в книзі почесних відвідувачів грузинською мовою: «Хай живе наше будівництво і робітники, техніки, інженери, які працюють на ньому». Запис опубліковано в газетах «Заря Востока» № 1191, 3 червня і «Правда» № 133, 12 червня 1926 р.
- 3 червня.** Й. В. Сталін пише листа В. М. Молотову, в якому викриває розкольніцьку, капітулянтську політику Троцького й Зінов'єва і визначає основну лінію ЦК ВКП(б) в галузі міжнародної політики.
- Й. В. Сталін був присутній на виставі Тифліського театру державної опери. В антракті Й. В. Сталін розмовляє з композитором М. Ба-

ланчівадзе з приводу його опери «Тамар Цбієрі» та грузинської оперної музики і відзначає вплив творів російських композиторів, зокрема Чайковського, на грузинських композиторів.

8 червня.

Й. В. Сталін на зборах робітників головних залізничних майстерень у Тифлісі виступає з доповіддю «Про англійський страйк і події в Польщі» і з відповіддю на привітання робітників цих майстерень. Доповідь і відповідь опубліковано в газетах «Заря Востока» № 1197, 10 червня і «Правда» № 136, 16 червня 1926 р.

13 червня.

Відповідь Й. В. Сталіна робітникам Баку, які запрошували його приїхати в Баку, опубліковано в газеті «Бакинський Робочий» № 135.

Червень.

Й. В. Сталіна обрано дійсним членом Комуністичної Академії.

4 липня.

Й. В. Сталін виїжджає з Кавказу в Москву.

8 липня.

Привітання Й. В. Сталіна газеті «Рабочая Правда» — органі ЦК і Тифліського комітету КП(б) Грузії, Ради професійних спілок Грузії і Тифліської Ради робітничих, селянських і червоноармійських депутатів — у зв'язку з випуском її тисячного номера, опубліковано в цьому ж номері газети.

14—23 липня.

Й. В. Сталін керує роботою об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б).

14 липня.

Й. В. Сталін на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) виступає в питанні про заробітну плату.

15 липня.

Й. В. Сталін на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) виступає з промовою на повідомлення Політбюро про рішення, прийняті ним

у зв'язку з подіями в Англії, Польщі і Китаї.

22 липня
1 г. ночі.

Й. В. Сталін у почесній варті біля труни Ф. Е. Дзержинського в Будинку Спілок.

Написаний Й. В. Сталіним некролог про Ф. Е. Дзержинського опубліковано в газеті «Правда» № 166.

Й. В. Сталін на ранковому засіданні об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) виступає з промовою на доповідь Президії ЦКК ВКП(б) у справі Лашевича та ін. і про єдність партії.

17 г. 30 хв.

Й. В. Сталін бере участь у винесенні труни з тілом Ф. Е. Дзержинського з Будинку Спілок.

24 липня.

Й. В. Сталін розмовляє з працівниками ВЧК—ОДПУ в зв'язку з смертю Ф. Е. Дзержинського.

27 липня.

Й. В. Сталін розмовляє з представниками комуністичної партії Польщі.

28 липня.

Й. В. Сталін розмовляє з представником англійської Робітничої партії, який прибув до СРСР.

Й. В. Сталін розмовляє з представником комуністичної партії Фінляндії.

6 серпня.

Й. В. Сталін пише відповідь на листа представника комуністичної партії Індії.

7 серпня.

Й. В. Сталін на засіданні Президії ВККІ виступає з промовою «Про Англо-Російський комітет».

13 серпня.

Й. В. Сталін пише листа членам ЦК і ЦКК ВКП(б), в якому викриває антипартійну поведінку Троцького і Зінов'єва на липневому об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б).

- 21 вересня.** Й. В. Сталін пише телеграму до редакції центрального органу Робітничої партії Америки «Дейлі Уоркер».
- 8 жовтня.** Й. В. Сталін пише листа Слєпкову з приводу його статті, надрукованої в газеті «Правда» 8 жовтня 1926 р.
- 11 жовтня.** Й. В. Сталін на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) виступає з промовою «Про заходи пом'якшення внутріпартійної боротьби».
- 19 жовтня.** Й. В. Сталіна на розширеному пленумі Ленінградського губкому ВКП(б) обирають делегатом на XV Всесоюзну конференцію ВКП(б).
- Між 21 і 25 жовтня.** З доручення Політбюро ЦК ВКП(б) Й. В. Сталін пише тези «Про опозиційний блок у ВКП(б)».
- 22 жовтня.** Президія ВККІ призначає Й. В. Сталіна доповідачем в російському питанні на VII розширеному пленумі ВККІ.
- 23 жовтня.** Об'єднаний пленум ЦК і ЦКК ВКП(б) призначає Й. В. Сталіна доповідачем на XV Всесоюзній конференції ВКП(б) в питанні «Про опозицію і внутріпартійне становище».
- 25 жовтня.** Політбюро ЦК ВКП(б) схвалило тези Й. В. Сталіна «Про опозиційний блок у ВКП(б)» для подання їх на розгляд жовтневого об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б).
- 26 жовтня.** В газетах «Правда» і «Известия» №№ 247 опубліковано тези Й. В. Сталіна «Про опозиційний блок у ВКП(б)».
- Й. В. Сталін на засіданні об'єднаного пленуму ЦК і ЦКК ВКП(б) виступає з промовою на захист тез «Про опозиційний блок у ВКП(б)».

Пленум затверджує тези для подання їх на розгляд XV Всесоюзної конференції ВКП(б).

**26 жовтня —
3 листопада.**

Й. В. Сталін керує роботою XV Всесоюзної конференції ВКП(б).

1 листопада.

Й. В. Сталін на засіданні XV Всесоюзної конференції ВКП(б) виступає з доповіддю «Про опозицію і внутріпартійне становище». Доповідь опубліковано в газетах «Правда» і «Известия» №№ 256, 257; 5 і 6 листопада 1926 р.

3 листопада.

Й. В. Сталін на засіданні XV Всесоюзної конференції ВКП(б) виступає з заключним словом на доповідь «Про опозицію і внутріпартійне становище». Заключне слово опубліковано в газетах «Правда» і «Известия» №№ 262, 12 листопада 1926 р.

6 листопада.

Й. В. Сталін пише відповідь редакції «Ленинградской Правды», в якій відмовляється дати згоду на опублікування своєї розмови з професором Іельського університету (Америка) Джером Девіс, опублікованої у перекрученому вигляді в газеті «Нью-Йорк Амерікен».

7 листопада.

Й. В. Сталін був присутній на параді військ московського гарнізону і демонстрації трудящих Москви на Красній площі.

15 листопада.

Вийшла з друку брошура Й. В. Сталіна «Про соціал-демократичний ухил в нашій партії» — доповідь і заключне слово на доповідь Й. В. Сталіна на XV Всесоюзній конференції ВКП(б).

20 листопада.

Й. В. Сталін повідомляє на засіданні Президії Виконкому Комінтерну план своєї доповіді на VII розширеному пленумі ВККІ «Про внутріпартійне становище у ВКП(б)».

- 22 листопада — 16 грудня.** Й. В. Сталін бере участь в роботах VII розширеного пленуму ВККІ.
- 22 листопада.** Й. В. Сталіна на першому засіданні VII розширеного пленуму ВККІ обирають членом Президії і членом політичної комісії пленуму.
- 29—30 листопада.** Й. В. Сталін керує засіданням Бюро делегації ВКП(б) на VII розширеному пленумі ВККІ.
- 30 листопада.** Й. В. Сталін виступає на засіданні китайської комісії VII розширеного пленуму ВККІ з промовою «Про перспективи революції в Китаї».

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	VII
ПРО БОРТЬБУ З ПРАВИМИ І «УЛЬТРАЛІВИМИ» УХИЛАМИ. <i>Дві промови на засіданні Президії ВККІ 22 січня 1926 р.</i>	3—12
I	3
II	7
ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРШОГО ВИДАННЯ ЗБІРНИКА «ПИТАННЯ ЛЕНІНІЗМУ»	13
ДО ПИТАНЬ ЛЕНІНІЗМУ	15—90
I. Визначення ленінізму	15
II. Головне в ленінізмі	17
III. Питання про «перманентну» революцію	20
IV. Пролетарська революція і диктатура пролетаріату	23
V. Партія і робітничий клас у системі диктатури пролетаріату	33
VI. Питання про перемогу соціалізму в одній країні	61
VII. Боротьба за перемогу соціалістичного будівництва	76
ПРО СЕЛЯНСТВО, ЯК СОЮЗНИКА РОБІТНИЧОГО КЛАСУ. <i>Відповідь тт. Болтнєву П. Ф., Єфремову В. І., Івлєву В. І.</i>	91
ПРО МОЖЛИВІСТЬ ПОБУДОВИ СОЦІАЛІЗМУ В НАШІЙ КРАЇНІ. <i>Відповідь тов. Покоєву</i>	95
ПРО ТОВ. КОТОВСЬКОГО	99

ПРОМОВА У ФРАНЦУЗЬКІЙ КОМІСІЇ VI РОЗШИРЕНОГО ПЛЕНУМУ ВККІ 6 березня 1926 р.	100
ДО МІЖНАРОДНОГО КОМУНІСТИЧНОГО ЖІНОЧОГО ДНЯ	108
ПРОМОВА В НІМЕЦЬКІЙ КОМІСІЇ VI РОЗШИРЕНОГО ПЛЕНУМУ ВККІ 8 березня 1926 р.	109
ПРО ГОСПОДАРСЬКЕ СТАНОВИЩЕ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ І ПОЛІТИКУ ПАРТІЇ. <i>Доповідь активові лєнінградської організації про роботу пленуму ЦК ВКП(б) 13 квітня 1926 р.</i>	116—148
I. Два періоди непу	117
II. Курс на індустріалізацію	119
III. Питання соціалістичного нагромадження	122
IV. Правильне використання нагромадження Режим економії	129
V. Треба створити кадри будівників індустрії	138
VI. Треба піднести активність робітничого класу	140
VII. Треба зміцнювати союз робітників і селян	141
VIII. Треба проводити внутріпартійну демократію	144
IX. Треба охороняти єдність партії	145
X. Висновки	146
ТОВ. КАГАНОВИЧУ ТА ІНШИМ ЧЛЕНАМ ПБ ЦК КП(б)У	149
ПРО АНГЛІЙСЬКИЙ СТРАЙК І ПОДІЇ В ПОЛЬЩІ. <i>Доповідь на зборах робітників головних залізничних майстерень у Тифлісі 8 червня 1926 р.</i>	155—172
Чому виник в Англії страйк?	155
Чому провалився загальний страйк в Англії?	160
Уроки загального страйку	164
Деякі висновки	166
Про останні події в Польщі	168
ВІДПОВІДЬ НА ПРИВІТАННЯ РОБІТНИКІВ ГОЛОВНИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ МАЙСТЕРЕНЬ У ТИФЛІСІ 8 червня 1926 р.	173
ПРО АНГЛО-РОСІЙСЬКИЙ КОМІТЕТ ЄДНОСТІ. <i>Промова на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) 15 липня 1926 р.</i>	176
Ф. ДЗЕРЖИНСЬКИЙ. <i>(На смерть Ф. Дзержинського)</i>	192
ПРО АНГЛО-РОСІЙСЬКИЙ КОМІТЕТ. <i>Промова на засіданні Президії ВККІ 7 серпня 1926 р.</i>	194

В РЕДАКЦІЮ ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНУ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ АМЕРИКИ — «ДЕЙЛІ УОРКЕР»	203
ЛИСТ СЛЕПКОВУ	205
ПРО ЗАХОДИ ПОМ'ЯКШЕННЯ ВНУТРІПАРТІЙНОЇ БОРОТЬБИ. <i>Промова на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б)</i> <i>11 жовтня 1926 р.</i>	208
ПРО ОПОЗИЦІЙНИЙ БЛОК У ВКП(б). <i>Тези до XV Всесоюз-</i> <i>ної конференції ВКП(б), прийняті конференцією</i> <i>і затверджені ЦК ВКП(б)</i>	213—231
I. Перехід «нової опозиції» до троцькізму в основному питанні про характер і перспек- тиви нашої революції	215
II Практична платформа опозиційного блоку .	220
III «Революційні» слова і опортуністичні діла опозиційного блоку	226
IV. Висновки	230
ПРО СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ УХИЛ В НАШІЙ ПАРТІЇ. <i>Доповідь на XV Всесоюзній конференції ВКП(б)</i> <i>1 листопада 1926 р.</i>	232—293
I. Етапи розвитку опозиційного блоку	232—243
1. Перший етап	233
2. Другий етап	234
3. Третій етап	236
4. Четвертий етап	237
5. Ленін і питання про блок в партії	238
6. Процес розкладу опозиційного блоку	240
7. На що розраховує опозиційний блок?	242
II. Основна помилка опозиційного блоку	243—282
1. Попередні зауваження	245
2. Ленінізм чи троцькізм?	249
3. Резолюція XIV конференції РКП(б)	263
4. Перехід «нової опозиції» до троцькізму	266
5. Відписка Троцького. Смілга. Радек	271
6. Вирішальне значення питання про перспективи нашого будівництва	276
7. Політичні перспективи опозиційного блоку	279

III. Політичні і організаційні помилки опозиційного блоку	283
IV. Деякі висновки	290
ЗАКЛЮЧНЕ СЛОВО НА ДОПОВІДЬ «ПРО СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ УХИЛ В НАШІЙ ПАРТІЇ» 3 листопада 1926 р. 294—352	
I. Про деякі загальні питання	294—312
1. Марксизм не догма, а керівництво до дії	294
2. Деякі зауваження Леніна про диктатуру пролетаріату	303
3. Про нерівномірність розвитку капіталістичних країн	307
II. Каменев прочищає дорогу для Троцького	312
III. Неймовірна плутанина, або Зінов'єв про революційність і інтернаціоналізм	321
IV. Троцький фальсифікує ленінізм	328—346
1. Фокуси Троцького, або питання про «перманентну революцію»	328
2. Жонглювання цитатами, або Троцький фальсифікує ленінізм	337
3. «Дрібниці» і курйози	343
V. Практична платформа опозиції. Вимоги партії	346
VI. Підсумок	350
ПРО ПЕРСПЕКТИВИ РЕВОЛЮЦІЇ В КИТАЇ. <i>Промова в китайській комісії ВККІ 30 листопада 1926 р.</i> 353—370	
I. Характер революції в Китаї	353
II. Імперіалізм і імперіалістична інтервенція в Китаї	355
III. Революційна армія в Китаї	358
IV. Характер майбутньої влади в Китаї	360
V. Селянське питання в Китаї	363
VI. Пролетаріат і гегемонія пролетаріату в Китаї	367
VII. Питання про молодь в Китаї	368
VIII. Деякі висновки	369
Примітки	371
Біографічна хроніка (січень—листопад 1926)	384

И. В. Сталин. Сочинения. Том 8.

(На українском языке)

Тираж 100 тисяч екз.

Здано до складання 25/X 1948 р.

Підписано до друку

30/XII 1948 р.—13/I 1949 р.

Обсяг 25¹/₂ друк. арк.

Зам. 1567.

Ціна 6 карб.

*

4-та Республіканська

поліграфічна ф-ка,

м. Київ, пл. Калініна, 2.

